

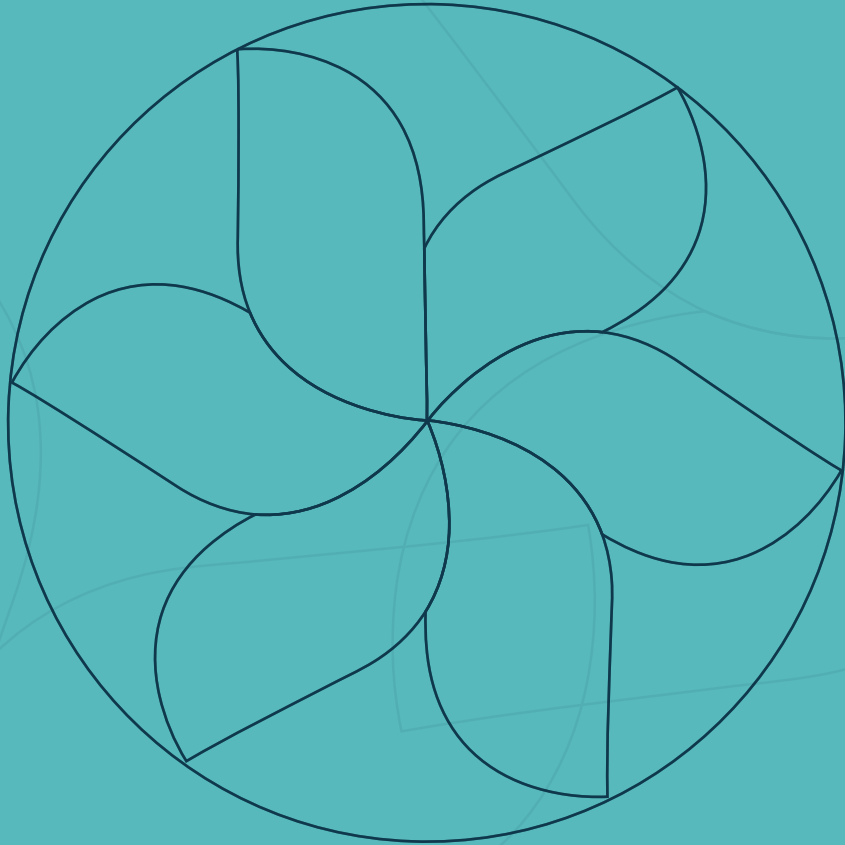

TÜRKİYE
SCHOLARSHIPS
BURSLARI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

6. Uluslararası Öğrenci Bilimler
Kongresi Bildiriler Kitabı - 1
Sosyal Bilimler

6th International Student Sciences
Congress Proceedings Book-1
Social Sciences

TÜRKİYE
SCHOLARSHIPS
BURSLARI

TÜRKİYE
SCHOLARSHIPS
BURSLARI

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

6. Uluslararası Öğrenci Bilimler
Kongresi Bildiriler Kitabı - 1
Sosyal Bilimler

6th International Student Sciences
Congress Proceedings Book-1
Social Sciences

Cilt I
Volume I

2021
ANKARA
9-12
Aralık/ December

2021

9-12
Aralık/ December

6. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ 6TH INTERNATIONAL STUDENT SCIENCES CONGRESS

-Sosyal Bilimler-

-Social Sciences-

Cilt-1

Volume-1

9-12 Aralık/December 2021

Ankara

İSTANBUL
BİLİMLER
AKADEMİSİ

Kitabın Adı
**6. ULUSLARARASI ÖĞRENCİ BİLİMLER KONGRESİ
BİLDİRİLER KİTABI - 1
Sosyal Bilimler**

6TH INTERNATIONAL STUDENT SCIENCES CONGRESS
PROCEEDINGS BOOK - 1
Social Sciences

Editör
Uğur Altuntaş

Redaksiyon
Melek Kılıç

Basım Tarihi
Aralık 2021

Basım Yeri :
Saner Basım Hizmetleri San. Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mahallesi Litrosyolu Sokak 2. Matbaacılar Sitesi No: 2/4
2BC3/4 - Zeytinburnu - İstanbul Tel: 0212 674 10 51-52-53
(Sertifika No: 50633)

ISBN : 978-605-65779-8-7 (Tk)
978-605-65779-9-4 (1.c)

Yayıncı :
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Mizanpaj : **Canan Aytaş**
Kapak: **Mehmet Taha Ersöz**
@Copyright 2021

Yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayınlanamaz, bilimsel çalışmalar dışında alıntı yapılamaz.

Düzenleyen Kurumlar / Organising Institutions

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (YTB) - İstanbul
Bilimler Akademisi (İBA)

Onur Kurulu / Honory Board

Abdullah Eren, Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı
(YTB) | **Gülfettin Çelik**, İstanbul Bilimler Akademisi (İBA)

Düzenleme Kurulu / Organising Committee

Abdüllatif Çeviker, İstanbul Medeniyet Üniversitesi |
Ali Ramazan Tak, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı (İdari
Koordinatör) | **Berna Terzioğlu Bebitoğlu**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **Cengiz İpek**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
| **Faruk Bal**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Fırat Erdoğan**,
İstanbul Medipol Üniversitesi | **Hamdi Genç**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **İsmail Ermağan**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
(Akademik Koordinatör) | **Kürşat Ayan**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **Mehmet Emin Okur**, Marmara Üniversitesi | **Mehmet
Küçükmehtemetoğlu**, Gebze Teknik Üniversitesi | **Mehmet Lütfi
Arslan**, İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı

Bilim Kurulu / Scientific Committee
Sosyal Bilimler / Social Sciences

Ahmet Akın, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Bengül Güngörmez**,
Uludağ Üniversitesi | **Bülent Arı**, İstanbul Üniversitesi | **Cihan**
Piyadeoğlu, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Davut Pehlivanlı**,
İstanbul Üniversitesi | **Ekrem Tak**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
| **Enes Kabakçı**, İstanbul Üniversitesi | **Fatih Andı**, Fatih Sultan
Mehmet Üniversitesi | **Fatih Varol**, İstanbul Üniversitesi | **Fethi**
Gedikli, İstanbul Üniversitesi | **Filiz Dıǧırlıoğlu**, Marmara
Üniversitesi | **Hüseyin Kaya**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
| **İbrahim Halil Üçer**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **İsmail**
Çoşkun, İstanbul Üniversitesi | **İsmail Ermağın**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **İsmail Hakkı Kadı**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi |
Lütfi Sunar, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Mehmet Emin Okur**,
Marmara Üniversitesi | **Mehmet Lütfi Arslan**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **Mesut Koçak**, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi |
Muhittin Kaplan, İstanbul Üniversitesi | **Murat Çokgezen**, Marmara
Üniversitesi | **Mustafa Çiçekler**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
| **Necip Tosun**, Yazar | **Özden Zeynep Oktav**, İstanbul Medeniyet
Üniversitesi | **Recep Karacakaya**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
| **Safa Koçoğlu**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Salih İnci**,
Kırklareli Üniversitesi | **Şevket Kamil Akar**, İstanbul Üniversitesi
| **Turgay Anar**, İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Turgay Şafak**,
İstanbul Medeniyet Üniversitesi | **Ünsal Sözbir**, Bankacı

İSTANBUL BİLİMLER AKADEMİSİ (İBA)

Adres: Büyükdere Cad. Raşit Rıza Sk. No:4, Ahmet Esin İşhanı, Kat:4,
Mecidiyeköy/İstanbul Telefon: 0212 211 66 56 E-posta: bilgi@ibav.org

İçindekiler / Contents

Takdim	8
---------------------	---

YTB

Takdim	9
---------------------	---

İBA

Edebiyat ve Eğitim Bilimleri / Literature and Educational Studies	11
--	----

Sudan Atasözleri ile Türk Atasözleri Üzerine

Karşılaştırmalı Bir Araştırma	13
--	----

Adam Mohamed Bashar Mostoor

Türkiye’de Modern Azerbaycan Edebiyatı Araştırmaları	33
---	----

Ramil Ahmadov

Öğretmenlerin Mesleki Gelişim Süreci: Türkiye ve Moğolistan'ın

Karşılaştırmalı İncelemesi	63
---	----

Khaliunaa Tsedenbal

İktisat ve İşletme / Economics and Management	95
--	----

Determinants of Internationalization of Small and Medium Scale

Enterprises in Sub-Saharan Africa: A Firm-Level Analysis	97
---	----

Musa Abdu

Stock Prices and the Turkish Money Demand Function: Is There Any Meaningful Relationship?	139
--	-----

Mutawakıl Abdul-Rahman

The Role of Corporate Social Responsibility in Turkey at Facing the Covid-19 Pandemic	163
--	-----

Fathı Eleyan

İletişim Bilimleri / Communication Studies	193
---	-----

Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası Kırgız Medyası: Gazeteler Örneğinde	195
--	-----

Mira Abdyldeaeva

Kamu Diplomasisi Bağlamında Uluslararası Yayıncılık: TRT, BBC, Deutsche Welle (DW), Al Jazeera (AJ) ve Amerika'nın Sesi (VOA), Batı Balkanlara Yönelik İçeriklerin Çözümlemesi	217
---	-----

Festim Rizanaj

Sosyoloji ve Hukuk / Sociology and Law	241
---	-----

Social Unacceptance of Interfaith Marriages in Pakistan	243
--	-----

Sisa Bodani

Kosova'da Azınlık Hakları Politikaları	265
---	-----

Ferdi Redzepe

Tarih / History	295
------------------------------	-----

Tracing Seljuk Architectural Legacy in the Seventeenth Century: the Monumental Mosque in the Ottoman, the Safavid and the Mughal Empire	297
--	-----

Robin Thomas

Safevi Döneminde İran’da Vakıf Kuran Kadınlar.....	315
<i>Bahadur Behrooz</i>	

Uluslararası İlişkiler / International Relations.....329

ABD Yumuşak Güç Düşüş Analizi: Donald Trump'ın İktidar Döneminin Vurgulanması.....	331
<i>Sayed Nasim Bahman</i>	

Çin’in Güney Kafkasya Politikası: 1991’den Günümüze Kadar.....	375
<i>Dilyaram Ayupova</i>	

The Nexus Between Cyber Strategy and Irregular Conflict: Isis’ Creative Terrorism and Small War Dispersal (2015-2018).....	399
<i>Tapiwa Last Gilfas Nherera</i>	

Ghana’s Foreign Policy under Military Regimes in Historical Context.....	421
<i>Abdallah Imam Haruna</i>	

Takdim (YTB)

“Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi” 2015 yılından beri Türkiye Bursları’nın önemli bir parçasıdır. Denilebilir ki, dünyanın belli başlı tüm ülkelerinden gelen uluslararası öğrencilerin nitelikli üniversite eğitimi almak üzere yararlandıkları Türkiye Bursları’nın “çıktı”ları bu kongrede alınmaktadır. Vatandaşı oldukları ülkelerin yanı sıra dünyamızın sorunlarına da çözüm üretmeye aday olan Türkiye Bursluları, mezuniyetlerinden önce çeşitli meseleleri bilimsel bir zeminde tartışarak, hem bireysel kariyerlerine hem de genel akademik birikime katkı sunmaktadırlar.

Bu anlayış doğrultusunda bu yıl 6’ncısı düzenlenmiş ve 100 civarında bildiri sunulmuş olan Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi, geçen yıllardan farklı olarak fen ve sağlık bilimleri alanlarını da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Böylece daha geniş bir kitleye hitap eden kongre, aynı zamanda disiplinlerarası bir özellik de sergilemiştir.

Türkiye, tüm insanlığın sorunlarının samimi olarak hissedildiği ve bunlara çözüm üretilmeye çalışıldığı evrensel bir ülkedir. Ülkemizin bu özelliğini bilim yoluyla güçlendiren Türkiye Bursları kapsamındaki Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi, 6’ncı yılında da görüldüğü gibi, her seferinde yüze yakın ülkenin gençlerinin bir araya gelebildikleri ender ortamlardan olmakla birlikte, önümüzdeki yıllarda kapsamlı bir camia teşkil etmek üzere daha da zenginleştirilecektir.

Başta çalışmalarını bizlerle paylaşan ve bu kitabın bir bilgi rehberi hâline gelmesini sağlayan öğrencilerimize ve katkılarını esirgemeyen tüm kurum-kuruluşlarımıza içten teşekkürlerimi sunarım.

Abdullah EREN
Yurtdışı Türkler ve Akraba
Topluluklar Başkanı

Takdim (İBA)

Türkiye'nin tarihi ve toplumsal yapısı, medeniyet ve kültür birikimi, bilgi ve düşünce ikliminden beslenen bir sivil toplum kuruluşu olan İstanbul Bilimler Akademisi (İBA), yurt içindeki öğrenciler ile yurt dışından gelen uluslararası öğrencilere yönelik projelerine devam ediyor.

Bu kapsamda İBA'nın uluslararası öğrencilere yönelik olarak Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı ile ortak yürüttüğü 6. Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi, başkent Ankara'da düzenlendi.

Dünyanın dört bir köşesinden ülkemize gelerek eğitimlerini sürdüren uluslararası öğrencilere, akademik ve entelektüel birikimlerini geliştirmeleri adına önemli bir fırsat sunan 6. Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi'nde ülkemizde Sosyal Bilimler, Fen Bilimleri ve Sağlık Bilimleri alanında lisans ve lisansüstü düzeyde öğrenim gören uluslararası öğrenciler, müşterek çalışma alanlarından istifade ettiler, deneyimlerini paylaştılar ve çalışmalarını gerçekleştirdiler.

İki özel oturumla birlikte toplam yirmi üç farklı oturumun gerçekleştirildiği kongre boyunca, öğrenciler tarafından Edebiyat, Eğitim Bilimleri, Hukuk, İktisat, İşletme, Kamu Yönetimi, Mimarlık, Mühendislik, Siyaset Bilimi, Sosyoloji, Tarih, Tıp Bilimleri, Uluslararası İlişkiler ve daha pek çok farklı alanda 104 bildiri sunuldu.

Farklı ülkelerden gelerek farklı disiplinlerde eğitim gören öğrencilerin 6. Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi vasıtasıyla ortaya koydukları eserler ile uluslararası toplumun çoğulcu bir gelecek kurma ihtiyacı ve arayışında olduğu bu dönemde Türkiye'nin kültürel diplomasi ve kültürlerarası etkileşim merkezli vizyonuna önemli bir destek sağlanmıştır.

Uluslararası öğrencilerin akademik, sosyal ve kültürel donanımlarını güçlendirmeye büyük önem veren İBA, 6. Uluslararası Öğrenci Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirilerin muhtevisiyatını oluşturduğu bu eser ile dünyanın pek çok farklı noktasından Türkiye'ye uzanan eğitim ve araştırma yolculuğunun bilimsel, zihinsel ve kültürel bir ürününü siz değerli okuyuculara sunmaktadır. Bu eser Orta Asya'dan Afrika'ya, Balkanlar'dan Ortadoğu'ya, oralardan Türkiye'ye uzanan ve geniş bir yelpazede şekillenen ilim yolculuğunun uluslararası bir çıktısı olarak görülebilir.

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK
İstanbul Bilimler Akademisi Vakfı
Yönetim Kurulu Başkanı

EDEBİYAT VE EĞİTİM BİLİMLERİ
LITERATURE AND EDUCATIONAL STUDIES

SUDAN ATASÖZLERİ İLE TÜRK ATASÖZLERİ ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA

Adam Mohamed Bashar Mostoor¹

Özet

Atasözleri ve deyimler, her milletin atalarının gözlemleri ve deneyimleri sonucunda oluşmakta ve birkaç genel kural haline dönüşmektedir. Bu çalışmada, Türkçe ve Sudan dillerindeki atasözlerinin benzer ve farklı yönlerinin çerçevesini semantik açıdan çizmeye çalıştık. Çalışma üç bölüm oluşmaktadır. Birinci bölümde atasözleri ve deyim kavramları ile aralarındaki ilişkiler ve farklılıklar, kavramlar ve tanımlardan söz edilmiştir. İkinci bölümde Sudan'ın kültürü hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde ise Sudan atasözleri, Türk atasözleri ile karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiştir. Çalışmanın sonuna atasözlerinin ve deyimlerin Türkçe ve Arapça karşılıkları verilirken ve Arapça olan cümleler esas alınmıştır. İncelediğimiz Türk ve Sudan atasözlerinin seçiminde özellikle her iki dilde de ortak olanları ele aldık.

¹ Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı

Her iki dilde varyantları olan atasözleri ile sınırlı olan bu çalışmada, kaynaklardan edindiğimiz atasözlerini anlamsal açıdan çeşitli başlıklar altında sınıflandırdık. Üçüncü bölümde tercümesini yaptığımız Sudan atasözlerinden Türkçe atasözlerinde karşılığı bulunmayanların sadece tercümesini yapmakla yetindik. Türkçe atasözlerinden de karşılığı veya benzerini Sudan atasözleri arasında yer almayanlar için de yanı yolu takip ettik. Son olarak atasözleri geçmişten günümüze kadar her milletin kültür yapısının zenginliğini göstermektedir. Sonuç olarak bu çalışmada Türk atasözleri ile Sudan atasözleri arasındaki benzerlikleri ortaya koyulmuştur ve bu alanda yeni bir literatür bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sudan Atasözleri, Türk Atasözleri, Halk, Kültür.

1. Giriş

Dünyanın her dilinde atasözleri ve deyimler vardır. Bunlar dilin anlatım ve kullanım imkânlarını geliştirir. Çünkü atasözleri ve deyimler, her milletin atalarının gözlemleri ve deneyimleri sonucunda oluşmakta ve birkaç genel kural haline dönüşmektedir. Aynı zamanda, bir dilin sözvarlığı içinde yer alan, bir toplumun bilgelikliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan, yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir. Türkçede olduğu gibi bütün dillerde atasözleri ve deyimler önemli bir yer tutar ve bu durum dillerin zenginliğini ortaya koyar.

Türkçeyi öğrenenler elbette bu zenginliği bilmek istemektedir. Ancak diğer dillerde olduğu gibi Arapça ve Türkçe atasözleri ve deyimleri üzerinde durup anlamaya çalışanlar bazı zorluklarla karşılaşmakta ve bazen hata yapabilmektedir. Çünkü atasözleri ve deyimleri sadece görünümüne ve kelime anlamlarına bakarak anlamaya çalışmak yeterli olmayabilir. Bu durumda atasözünün söyleniş nedenine bakmak gerekli olabilir. Bu nedenle atasözleri ve deyimlerle ilgili kaynaklara bakmakta fayda vardır.

Bu çalışmamızda Türkiye ve Sudan'da anlatılmakta olan ya da daha önceden tespit edilen yazılı kaynaklara geçirilen atasözleri incelenerek benzer ve farklı yönleri tespit edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Anonim halk anlatmaları arasında yer alan atasözleri, anlatıldıkları kültürleri neredeyse bütün yönleriyle içinde barındırırlar. Bu çalışmada, Türkiye ve Sudan'da geçmişten günümüze anlatılan atasözlerinin karşılaştırılması amaçlanmıştır. Böylece söz konusu kültür coğrafyalarının ortaklığı da ortaya konulmuş olacaktır. Bu çalışma, Sudanlıların sözlü kültür ürünlerinden olan atasözlerinin tercüme edilmek suretiyle Türkiye Türkçesi'ne aktarılması ve bilim dünyasının hizmetine kazandırılmasını amaçlamaktadır. Çalışma ile çok zengin bir halk kültürüne sahip olan Sudan'ın halk edebiyatı hakkında Türkiye'de ve Sudan'da yapılacak akademik çalışmalara da katkı sağlanacaktır.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmayla Türkiye ve Sudan’da anlatılan atasözleri ilk defa karşılaştırmalı bir yöntemle incelenecek ve Sudan atasözlerinin Anadolu coğrafyasında anlatılan atasözleriyle benzerlikleri ortaya konulacaktır. Sudan atasözlerinin yok olmaktan kurtarılması yanında Sudan halk edebiyatı ürünlerinin bilim dünyasına kazandırılması da bu çalışmanın önemli kazanımlarından birisidir.

Varsayımlar (Sayıtlalar)

Sudan’da atasözleri ile ilgili akademik çalışma yapılmamıştır. Türkiye’de yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri dâhil bütün kaynaklar tarandığında da Sudan atasözleri ilgili hiçbir akademik çalışma ile karşılaşmamıştır. Özgün bir araştırma niteliği taşıyan bu çalışmayla Sudan atasözlerinin Türkiye Türkçesi’ne kazandırılmış olacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Atasözlerinin tespitiyle çalışmaya başlanılacaktır. Atasözlerinin tespit edilmesi noktasında izlenecek yöntem; yazılı kaynaklardan atasözlerinin taranması şeklinde olacaktır. Tespit edilen metinlerin mukayeseli araştırması yapılacak ve diğer kaynaklarla (kitap, makale, bildiri, vb.) desteklenerek tespit, yorum ve önerilerde bulunulacaktır.

“Sudan Atasözleri ile Türk atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma” adlı çalışmamızın hazırlanması sürecinde atasözleri ile ilgili araştırmalar taranmak suretiyle bir çalışma yürütülecektir. Sudan’dan tespit edilen kaynaklardan da istifade edilerek incelemeler yapılacaktır.

3. Atasözleri Üzerine

Arapça “el-Mesel” veya el-Misl “benzemek, benzetmek: benzer bir şey iletmek” anlamına gelir. Ayrıca sıfat, kanıt, baskı ve ceza gibi anlamları da vardır (el-Firûzabâdî, 1995: 951; el-Meydânî, 1990: 6; Mütercim, 1992: 83). Bazı Arap akademisyenler, bunun intisâp anlamına gelen “Müsül” kökünden geldiğini söylese de kelimenin genel olarak

“misal” kökünden geldiği kabul edilir, bu da açıklamalardan örnek anlamına gelir. “Mesel” kelimesini tanımlarken, bazı yazarlar sadece kelimenin ıstılah/terimin anlamını vermekle kalmamış, aynı zamanda şekil ve içerik de dahil olmak üzere bazı açıklamalar yapmışlardır (Bulut, 1984: 89).

Atasözlerinin Doğuşu ve Kaynakları

Türkçede “mesel” kelimesi farklı dönemlerde farklı terimlerle söylenmektedir. Atasözleri ilk yazılı belgelerimiz olan Göktürk Yazıtlarında “sab” şeklindedir. Dîvânu Lugâti’t Türk’te ve Kutadgu Bilig’de “saw” ve “mesel” olarak geçen atasözleri, İslam’ın Türkler tarafından kabulü ile Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde “mesel, darb-ı mesel, durub-i emsâl” olarak kullanılmaya başlamıştır. Cumhuriyet döneminde “ata” ve “atasözleri” kelimelerinin varlığı dikkat çekmektedir (Gönen, 2006: 12).

Aslında “Darb-i mesel” Arapça iki kelimedenden oluşan bir teriptir. Mesel getirmek, örnek ve mevcut duruma uygun bir kelime ya da atasözü söylemek misâli vurgulamak anlamına gelir. Çoğulu “Durüb-i Emsâl” dir. Mesellerin İslamiyet öncesi dönemlerde olduğu gibi İslamiyet sonrası yaşamın tüm alanlarında kullanıldığı görülmektedir. Özellikle Kur’an’ın birçok ayetlerinde, hadislerde ve genellikle “Mesel ve Kemeseli” kelimelerinde “darbe” ve “mesel” kelimelerinin örneklerini görmek mümkündür (Kur’an-ı Kerim) Günümüz Türkçesinde “atasözü” kelimelerinden oluşan ve tek kelime haline gelen “atasözü” kelimesi ve bunun çoğulu “atasözleri” yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak atasözleri çeşitli özelliklere sahip oldukları için Türkçede de farklı; çok kısa veya çok uzun tanımlar yapılmıştır (Türk Ansiklopedisi 1964: 304).

Atasözleri; “atalarımız tarafından uzun yaşam deneyimi sonucunda, bilgece birtakım öğüt verici düşüncelerin mahsulü, güzel ve özlü ifade kalıplarına sahip, kesin yargılar bildiren, söyleyeni belli olmayan, anonim geleneksel oral kültür ürünleridir” Atasözleri daha fazla öğüt verme niteliğinde söylendiğinden, deyimlerden daha uzun ve cümle biçiminde kalıplaşmış ifadelerden oluşur” (Bulut, 2013: 563).

Atasözü karşılığı olarak kullanılan diğer kavramlar, ata-baba sözleri (Güney Azerbaycan, Tebriz), comok, mesel, oranlama, samah (Çuvaşistan) eski söz (Başkurdistan), eskiler sözü (Kerkük), hikmet, kartlar sözü (Kırım Türkleri) makal (Kazakistan, Afganistan, Türkmenistan)'dır. Atasözü, Türkçe sözlükte, Uzun denemeler ve gözlemlere dayanılarak söylenmiş ve halka mal olmuş, nasihat veren söz grubu, darbı mesel olarak tanımlanmıştır (Türkçe Sözlük, 2005: 140).

Atasözleri, bir ulusun tarih sahnesine başladığı andan itibaren ve meydana gelen deneyimleri ve bunların sonucunda oluşan düşünceleri yansıtan; Tüm toplum tarafından genel kabul görmüş bir kural niteliği taşıyan; söyleyeni belli olmayan; kısa, özlü ve kalıplaşmış sözlerdir. Aksan'a göre atasözleri, "Bir dilin sözvarlığı içinde yer alan atasözleri, bir toplumun bilgeliğini, deneyimlerini, dünya görüşünü ve anlatım gücünü yansıtan, yüzyıllarca yaşayabilen sözlerdir." (Aksan, 2006: 33).

Atasözlerinin Özellikleri

Atasözleri bir toplumun yaşamındaki tüm kuralları ve gelenekleri nesilden nesile aktarır. Yani atasözleri her ulusun benliğinin bir yansımasıdır. Atasözlerinin özellikleri anlamsal ve biçimsel olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir.

Atasözlerinin Şekil Özellikleri

A. "Atasözleri şekil yönünden belirli kelimelerden oluşan kalıplaşmış ifadelerdir" (Altaylı, 2010: 127). Yani atasözleri kalıplaşmış söz öbekleridir. Bu nedenle atasözündeki kelimeler başkaları ile değiştirilemez. "Derdini saklayan derman bulamaz." atasözünde dert yerine sıkıntı konulamayacağı gibi, "Çalma elin kapısını, çalarlar kapını." atasözün de "Elin kapısını çalma, kapını çalarlar." şeklinde de kullanılamaz.

B. Atasözleri özlü ifadelerdir, birkaç kelime ile çok şey söylerler, çoğu bir veya iki cümleden oluşur: çoğu bir veya iki tümceden oluşur: "Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.", "Hamama giden terler.", "Besle kargayı, oysun gözünü." gibi.

C. Bazı atasözleri bölgesel kullanımdaki farklılıklar nedeniyle farklı şekillerde söylenebilir: "Denize düşen yılana sarılır." atasözünün "Denize

düşen yosuna sarılır.” şekli de kullanılır. “Keskin sirke kabına zarardır.” atasözü ise bazı bölgelerde “Keskin sirke küpüne zarardır.” şeklinde yaygındır (Aksoy, 1997 / I.C: 15-20).

Ç. Atasözlerinin çoğu geniş zaman kipiyle kurulmuştur “ Dost ile ye iç, alışveriş etme” “Balık baştan kokar”(Bulut, 2011).

D. Bazı atasözleri ölçülür ve bir şiirden kopma izlenimi veren ritmik kelimelerdir (Batur, 2009: 15-17).

E. Atasözlerinden bazıları kafiyevidir “Sakla samanı, gelir zamanı”.

F. Bazı atasözleri çifte kurallı ve çifte yargılıdır “Eken biçer, konan göçer”(Aksoy, 2017, s.17).

G. Devrik cümlelerle birçok atasözü kurulur; böylece, daha güçlü bir ifade sağlanmış olur, “Besle kargayı oysun gözünü” (Aksoy, 2017, s.16).

Atasözlerinin Anlam Özellikleri

A. Bazı atasözleri uzun gözlem ve deneyim sonucunda sosyal olayların nasıl meydana geldiğini anlatır: “Komşunun tavuğu komşuya kaz görünür.”, “Minareyi çalan kılıfını hazırlar.”, “Parayı veren düdüğü çalar.” gibi.

B. Bazı atasözleri toplumdaki gelenek göreneklere ifade eder, bildirir: “ Kızını dövmeyen dizini döver.”, “Kız beşikte, çeyiz sandıkta.” gibi.

C. Atasözleri bazı sosyal olayların ortaya çıkışını bildirdiği gibi, insanlara da tavsiyede bulunur: “Ağlamayan çocuğa meme vermezler.”, “Öfke ile kalkan, ziyan ile oturur.” gibi.

Ç. Tecrübe ve mantığa dayalı ahlaki dersler ve tavsiyeler sunan atasözleri vardır: “Ayağını yorganına göre uzat.”, “Bugünün işini yarına bırakma.” gibi.

D. Bazı atasözleri de insanlara fikir verir ve önderlik eder: “Korkunun ecele faydası yoktur.”, “İş olacağına varır.”, “Ölüm ile öç alınmaz.” gibi.

E. İnançları belirten atasözleri de vardır: “ Baykuşun kısmeti ayağına gelir.”, “Akacak kan damarda durmaz.” gibi.

F. Atasözleri ayrıca doğal olayların meydana geldiğini de bildirir: “ Mart kapıdan baktırır, kazma kürek yaktırır.”, “ Kork aprilin beşinden, öküzü ayırır eşinden.” gibi.

4. Sudan Halk Kültürü

Sudan halk atasözleri, insanların kuşaklararası kalıtım hakkında bildikleri her şeyi temsil ettikleri için bir tür maddi olmayan mirastır. Atasözleri bilgi, ahlak, davranış ve inançları ile uyumlu bir şekilde çevreleyen ortamdan alınan kelimelerdir. Halkın duygularına ilham veren, eylemlerini ve normlarını düzenleyen sözlerdir (Bilal, 2017: 1).

Sudan halkı, özellikle sosyal düzeyde üstün bilgiye ve geniş bir ufka sahiptir. Halk atasözleri kamusal yaşamın önemli ve özgün bir parçasıdır. Atasözleri bütün Sudan kabileleri arasındaki ortak bağlıdır. Özellikle Darfur'daki halk mirası, hüküm sürdüğü uzun bir tarih boyunca atalardan miras alınmıştır. İslam medeniyetleri ve krallıkları yüzyıllar boyunca iyi bilinen güçlü idari sistemlerle yaşadı. Tarih kitapları Sultan Ali Dinar'ın her yıl Kâbe'yi örttüğünü ve hacılar için su hazırladığını belirtmektedir. Halk atasözleri, halk ve toplumların eğilimlerini, isteklerini ve toplumlarının doğasını ifade eden sesi olduğu kadar, lehçedeki en anlamlı kelimenin önemi ve cümlelerin sadeliği ile karakterize edilen popüler medyadır (Bilal, 2017: 2).

Sudan'daki halk atasözleri, Kur'an-ı Kerim'den ve peygamber sünnetinden, İslam tarihinden, asil görenek ve geleneklerden türetilen miras bir kültür birikimidir. Aynı şekilde atasözleri, vaazlar, bilgelik ve belirli bir zaman diliminde sona ermeyen, ancak her zaman ve yer için geçerli konular olduğu için, bundan yararlanan kuşaklar tarafından miras alınan kültürel ve tarihi bir mirastır. Bu atasözleri sevgiyi çağırarak toplumsal barışın sağlanmasına büyük katkıda bulunmaktadır (Bilal, 2017: 3).

5. Halk Atasözlerinin Fonksiyonları

Folklorun insanların yaşamlarının çeşitli yönleriyle bağlantılı olarak birçok işlev aracılığıyla insanlara sağladığı yararın niteliğini ve boyutunu belirleme amacı taşıyan işlevsel kuram, halk bilimi ürünlerinin toplum yaşamında üstlendiği rolü ortaya çıkarmayı amaçlar.

Eğitimsel Fonksiyonu

Sudan'daki eğitime bakıldığında atasözlerinin, toplumun ona olan ihtiyacının bir yanıtı ve toplumun amaçlarına ve hedeflerine ulaşması için en iyi araç olduğu görülür. Bu durumun sonucu olarak atasözleri

asil halk edebiyatının önemli bir bileşenini temsil etmektedir. Darfur'da atasözlerinin bu bölgelerin kültürünün büyük bir bölümünü oluşturduğu da belirtilmektedir (İshak, 2010: 117).

Yasama Fonksiyonu

Yasama, geleneksel toplumlarda halk atasözünün kullanıldığı önemli alanlardan biridir. Halk atasözü, yasama yaşamı alanında faaliyet gösterebilen, önerdiği sosyal ve kültürel değerlerdir. Ajaweed konseyleri olarak bilinen geleneksel konseyler ve misyonları anlaşmazlıkları çözmek ve topluluklarının üyeleri arasında ortaya çıkan sorunları çözmek için halk mahkemelerine dönüşmüştür (İshak, 2010: 136).

Aynı şekilde, bu mahkemelerde bireyler ve gruplar arasındaki anlaşmazlıkları çözmek için halk atasözleri kullanılmıştır. (İshak, 2010: 140).

Uyarı/İkaz Fonksiyonu

Halk atasözü bir uyarı işlevi taşır. Yine de bu toplumlar, halk atasözlerinin amaçladıkları hedefe ulaşmak için bir araç olduğunun farkındadır. Özellikle halk bilinci toplumsal ve uygarlık deneyiminden yararlandığı için Sudan'daki insanlar uygun ceza davalarında halk atasözlerinin işlevlerinden yararlanmaya ve özellikle yalan, hırsızlık, ihanet, anlaşmazlık ve dağılma, dedikodu ve cimrilik, korkaklık, tembellik gibi işlemlere karşı onları uyarmaya öğüt vermeye çalışırlar (İshak, 2010: 122).

6. Sudan Atasözleri ile Türk Atasözlerinin Karşılaştırılması

أبو القدح بعرفي محل بعضي أخيو

1-Kaplumbağa kardeşini nerden ısıracağını bilir (Yahya, 2017: 30).

At binicisini tanır (bilir), (Aksoy, 1993: 74).

At sahibine göre. Yani, herkes diğerinin hatalarını bilir veya rakibin zayıflığının nerede olduğunu da bilir, bu yüzden buna karşı dikkatli olunmalıdır.

اصفور في اليد ولا الف في الشجرة

2-Eldeki bir kuş, ağaçtaki bin kuştan iyidir (Yahya, 2017: 45).

Bugünün yumurtası, yarının tavuğundan iyidir (Yüksel-Yılmaz, 1993: 18).

اكلو اخوان واتحاسبو تجار

3-Kendi aranızda kardeş gibi beraber yemek yiyin tüccar gibi muhasebeleşin (Yahya, 2017: 62)

Dost ile ye iç, alışveriş etme (Aksoy, 1993: 5).

البزرع البنقو درت الجوع بكتلو

4-Yazın Afyonu eken kışın açlıktan ölür (Yahya, 2017: 75).

Yazın gölge hoş, kışın çuval boş (Aksoy, 1993: 212).

البسأل ما بروج

5-Kim sorar kaybolmaz (Yahya, 2017: 68).

Yol sormakla bulunur (Aksoy, 1993: 215). Bir işte izlenecek doğru yol, bilenlerden sorulmakla öğrenilir.

البيته من قزاز ما يجده الناس بالحجارة

6-Sırça köşkte oturan insanlara taş atmamalı. Sırça köşkte oturan komşusuna taş atmamalı (Yüksel-Yılmaz, 1993: 83). Çalma elin kapısını, çalarlar kapını.

البيض ما بختو مع الحجر في كيس واحد

7-Yumurta ve taş aynı poşet içine koyulmaz (Yahya, 2017: 77).

Yumurta ve demir aynı poşet içinde olmamalıdır. Ateşle barut (barutla ateş) bir yerde durmaz (olmaz) (Aksoy, 1993: 74). İkisinin bir arada bulunması çok tehlikeli olan şeyler birbirinden uzak tutulmalıdır.

البصلة العفنة بتعفن الشوال

8-Çürümüş soğan çuvaldaki bütün soğana bulaşır (İshak, 2010: 220).

Uyuz koyun hastalığını bütün sürüye bulaştırır (Yüksel & Yılmaz, 1993: 14).

التزرعتو بتلقاهو

9-Ne ekersen onu biçersin (Yahya, 2017: 71).

Arpa eken buğday biçmez (Aksoy, 1993: 99).

الجار جارك ولو ظالم

10-Komşun merhametsiz olsa bile komşundur (İshak, 2010: 218).

Evden önce komşu, yoldan önce arkadaş seç / Ev alma komşu al
(Yüksel & Yılmaz, 1993: 25).

الجاهل عدو نفسه

11-Cahil kendisinin düşmanıdır (Yahya, 2017: 71).

الجمرة بتحرق الواطيه

12-Köz, üzerine basanları yakar (Yahya, 2017: 26).

Soğanın acısını yiyen bilmez (Aksoy, 1993: 214).

Bir kişi kendi acısını ve sıkıntısını herkesten daha fazla hisseder.

الجمرة بتحرق الواطة

13-Ateş düştüğü yeri yakar (Yüksel-Yılmaz, 1993: 12).

الجوع شين ومجاعة

14-Açlık acı ve kötüdür (Yahya, 2017: 62).

Açın imanı olmaz (Yüksel & Yılmaz, 1993: 46).

الدنيا دؤارة، يوم ترضيك و يوم ترميك

15-Hayat döner, bir gün sizi memnun eder ve bir gün sizi yere bırakır (Yahya, 2017: 60).

Açılan solar, ağlayan güler (Aksoy, 1993: 70).

الرخيص برخاصتو والغالي بخلاوتو

16-Ucuzdur vardır illeti, pahalıdır vardır hikmeti (Yahya, 2017: 54)
(Aksoy, 1993: 204).

الصديق وقت الضيق

17-İyi dost kara günde belli olur. (Yüksel & Yılmaz, 1993: 9).

Türkçede: Adam adama her daim muhtaç (gerek olur) (Aksoy, 1993: 72).

الضفر عمرو ما يطلع من اللحم

18-Et tırnaktan ayrılmaz (Aksoy, 1993: 127).

Çok yakın hısımlar, aralarında ne kadar anlaşmazlık çıkarsa çıksın, birbirlerinden ayrılmazlar.

الطير بعرفو من غناهو والزول من كلامو

19-Kuş sesiyle, kişi konuşmasıyla tanınır (Yahya, 2017: 33)

Adam ahababından bellidir (Bana arkadaşını söyle sana kim olduğunu diyeyim) (Aksoy, 1993: 73).

الطيور على أشكالها تقع

20-Aynı tür kuşlar (insanlar) bir arada bulunur (Yüksel & Yılmaz, 1993: 16).

الغرقان بككنكش في قشة

21-Denize düşen samana sarılır (Yahya, 2017: 45).

Denize düşen yosuna (yılana) sarılır. Aynı yılana sarılır (Yüksel & Yılmaz, 1993: 8).

القرد في عين امو غزالة

22-Bir maymun annesinin gözlerine bir geyik gibidir (Yahya, 2017: 34).

(Kuzguna yavrusu anka görünür.) (Aksoy, 1993: 233) . Bu atasözü, ebeveyn sevgisinin kör olabileceğini ifade eder. Bazı kültürlerde, geyik güzelliğin sembolüdür.

القرش الابيض لليوم الاسود

23- Biriktirilen her kurus bir kazançtır (Yahya, 2017: 22).

Sakla samanı gelir zamanı (Aksoy, 1993: 285).

القلب يشوف قبل العين

24-Kap gözden daha önce görürdür (İshak, 2010: 216).

Gözden uzak olan kalpten de uzak olur (Yüksel & Yılmaz, 1993: 63).

الكلام الحلو زي العطر

25-Tatlı söz parfümdür (Yahya, 2017: 10).

الكلام بيحيب كلام

26-Laf lafı açar-Söz sözü açar (Aksoy, 1993: 195).

الكلب البنح ما بعضي

27-Havlayan köpek ısırılmaz (Yahya, 2017: 68).

Ürüyen köpek, ısırılmaz (kapmaz) (Aksoy, 1993: 205).

الكلب كلب ولو لبسته ذهب

28-Altın tasma da taksan köpek, köpektir (Yüksel & Yılmaz, 1993: 7).

الكلمة الشينة زي السهم

29-Kötü laf ok gibi geri dönmez (Yahya, 2017: 23).

Atılan ok geri dönmez (Aksoy, 1993: 74).

Kimi zaman iyi düşünüp taşınmadan, olacakları hesaplamadan bazı eylemlere girer ve sonuçta pişman olur insan. Çünkü olan olmuş, iş işten geçmiştir çoktan.

الكلمة الطيبة بتمرق الدابي من جحرو

30-Tatlı söz yılanı deliğinden çıkarır (Aksoy, 1993: 200; Yahya, 2017: 10).

Aynı acı (kötü) söz insanı (adamı) dininden (çıkartır), tatlı söz (dil) yılanı deliğinden (ininden) çıkarır. Nazik sözler kullanarak düşmanlarınızın kötü kalplerini yumuşatabilirsiniz.

الحم بدمو والبنيه من بيت امه

31-Et kanından ve kız annesinden tanınır (Yahya, 2017: 14).

Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al (Aksoy, 1993: 5).

المال السايب بيعلم السرقة

32-Sahipsiz mal hırsızlık yapmayı öğretir (Yüksel & Yılmaz, 1993: 8).

النار مابطفو بالعويش (القش)

33-Ateş samanla söndürülmez (Yahya, 2017: 24).

Açık yaraya tuz ekilmez (Aksoy, 1993: 70). Ateşle barut bir yerde durmaz.

الورل حتي لو عام في الموية ما ببقى تمساح

34-Bir kütük uzun süre suda yatsa bile timsah olmaz (Yahya, 2017: 55)

Büyük bir sandalye bir kral yapmaz.

اليد الواحدة ما بتصفق

34-Tek el alkış çekemez (Yahya, 2017: 62).

Tek elin nesi var, iki elin sesi var (Aksoy, 1993: 201).

بعد الضيق فرج

35-Sıkıntının ardından bolluk gelir (Yüksel & Yılmaz, 1993: 9).

بلداً ما فيها تمساح يقدل فيها الورل

36-Timsahın olmadığı yerde, monitör kertenkelesi avlanır (Yahya, 2017: 44).

Atlar nallanırken kurbağa ayağını uzatmaz (Aksoy, 1993: 75).

At ölür, itlere bayram olur. Kurt kocayınca köpeklere maskara olur (Aksoy, 1993: 75).

Kedi uzaktayken fareler oynayacak. Bazı güçleri ve yasalara saygısızlığı olan herhangi bir kişi (bu durum monitör kertenkelesi ifadesi ile temsil edilir) usulsüz davranabilir.

جراب فيل مابشدو حمار

37-Eşek bir filin yükünü çekemez (İshak, 2010: 75).

Sahin ile deve avlanmaz (Aksoy, 1993: 197).

Zora dağlar dayanmaz (Aksoy, 1993: 218).

جرادي في سروال ولا بعضي إلا قعادو ياشين

38-Çekirge pantolonun içinde ısırılmaz, ama onun kalması sinir bozucudur (İshak, 2010: 73).

Sinek küçük olsa da mide bulandırır (Aksoy, 1993: 291).

جارك القريب ولا ود أمك البعيد

39-Yakın komşun, uzak kardeşinden iyidir (İshak, 2010: 224).

Hayırlı komsu, hayırsız akrabadan iyidir (Aksoy, 1993: 139).

جمل ولا بعرفي عوجة رقبتو

40-Deve, boynunun yamuk olup olmadığını bilemez (İshak, 2010: 215).

“Deve kendi kamburunu görmez, arkadaşının kamburunu görür (Yurtbaşı, 2013: 173).

“Yılan kendi eğrisin bilmez, deve, boynun eğri der.” (Parlatır 2007: 556; Aksoy 1988: 475).

Bazı kimseler, kınanacak çok yönü olsa bile kendi kusurlarını, sıkıntılarını görmeyip başkalarını eleştirirler. Öz bir ifadeyle kendi hatasını görmeyenler, başkalarında hata ararlar.

حلم الجعان عيش

41- Açın rüyası ekmektir (Yahya, 2017: 11).

Açın gözü ekmek teknesindedir (Aksoy, 1993: 70).

خواف زي العسكري للبندقية

42-Askerin tüfek korkağı (Yahya, 2017: 82).

Atın ürkeği, yiğidin korkağı (Aksoy, 1993: 74).

دق الكلب قدام سيدو حقاره

43-Köpeği sahibinin önünde dövmek hakarettir (İshak, 2010: 216).

Köpeği dövmeli ama sahibinden utanmalı (Aksoy, 1993: 252).

ركاب سرجين وقيع و مساك درين ضهاب

44-İki eyere birden binersen, ikisinden de düşersin. İki eyer takan düşer ve iki farklı yoldan giden kayboluyor (Yahya, 2017: 34).

İki karpuz bir koltuğa sığmaz. (Yüksel & Yılmaz, 1993: 87). "Hiç kimse iki efendiye hizmet edemez."

سارق ابرة بسر ق جمل

45-İğne çalan deve de çalar (Yahya, 2017: 68).

صغير القوم خادمهم

46- Milletin küçüğü millete hizmet edendir.

Milletin büyüğü millete hizmet edendir (Yüksel-Yılmaz, 1993: 83).

عصفورين بحجر واحد

47-Bir taşla iki kuş vurulur. Bir taşla iki kuş vurmak (deyim) (Yüksel & Yılmaz, 1993: 8).

علامة السكوت رضا

48-Sükût ikrardan gelir (sayılır) (Aksoy, 1993: 197).

Bir kişiye: Sen söyle bir iş yaptın mı? (yapmışsın) diye sorulduğunda karşılık vermiyorsa evet diyor sayılır.

عيال كان سكتوا يا غدروا يا جروا

49-Çocuklar sessiz kaldıklarında ya ihanet eder ya da kaçarlar (İshak, 2010: 215).

Çocuklar sustukları zaman bu onların bir yaramazlık yaptıkları anlamına gelir (Yüksel & Yılmaz, 1993: 91).

الشقي في الكبد بلقى العضم

50-(Kişinin kısmeti olmayan) lokma ağza ulaşmadan düşer (Yahya, 2017: 14).

Kısmetsiz köpek sabaha karşı uyuyakalır (Aksoy, 1993: 245).

Allah'ın kendisine kısmet vermediği yaratık, yararlanılacak şeyi elde etmek kolaylaştığı zaman, başka bir işle uğraştığı için, bundan yoksun kalır.

قال ليهو تيس قال احلبو

51-Ona tekke dersin, o da sana sütünü sağ demiş (Yüksel & Yılmaz, 1993: 83).

كثير الكلام قليل الاحترام

52-Çok konuşmak (gevezelik) saygıyı azaltır (Yüksel & Yılmaz, 1993: 7).

كل الطرق تؤدي الى روما

53-Bütün yollar, Roma'ya çıkar (Yahya, 2017: 10).

Bütün yollar, değirmene çıkar (Yüksel & Yılmaz, 1993: 9).

لبن الدواس دم

54-Savaş, sütün kandır. Savaş açlıktır (Yahya, 2017: 7) Harp ölümün ziyafetidir (Yüksel-Yılmaz, 1993: 88).

Savaşa girmek tavsiye edilmez, çünkü hedefleri ne olursa olsun sonuçları kötüdür.

ما كل ما يلمع ذهب

55-Her parlayan şey, altın değildir (Yahya, 2017: 63).

Bakmakla usta olunsa, köpekler (kediler) kasap olurdu (Aksoy, 1993: 116).

Öğrenmenin esası denemeye ve yapmaya dayanır. Bir şey, başkasının yaptığı işe bakılarak öğrenilemez.

مد كرايك على حسب لحافك

56-Ayağını yorganına göre uzat (Yüksel & Yılmaz, 1993: 16).

Dengeli yaşamak isteyen insan mutlaka gelirini, giderine göre ayarlamalıdır.

من برا هلا هلا و من جوه يعلم الله

57-Dışarıdan muhteşem görünüyor, ama içeriden Allah biliyor (Yahya, 2017: 55).

Her şey görüldüğü gibi değil. "Görünüşler aldatıcı."

من حفر حفرة لآخيه وقع فيها

58-Kardeşine kuyu kazan içine düşer. (Yahya, 2017: 69).

Kazma kuyuyu kendin düşersin (Aksoy, 1993: 160).

Ava giden avlanır. Bir çıkar sağlamak için birilerine tuzak kuran, onları aldatan, onlara zarar vermeye çalışan kimse, yapmaya çalıştığı kötülüğe kendisi düşer; zarara uğrar.

موت الكتيرة عرس

59-Çokluğun ölümü bir düğündür (Yahya, 2017: 85). Ölüm herkesi eşit kılar.

Herkesin geçtiği köprüden sen de geç (Aksoy, 1993: 74). Sana uygun görünmese de herkesin yaptığı işi sen de yap.

ود الفار حفار

60-Fare yavrusu iyi bir kazıcıdır (İshak, 2010: 217).

Atanın (babanın) sanatı oğula mirastır (Aksoy, 1993: 104).

Sonuç

Bu çalışmada, Türkçe ve Sudan dillerindeki atasözlerinin benzer ve farklı yönlerinin çerçevesini semantik açıdan çizmeye çalıştık. İncelediğimiz Türk ve Sudan atasözlerinin seçiminde özellikle her iki dilde de ortak olanları ele aldık. Her iki dilde varyantları olan atasözleri ile sınırlı olan bu çalışmada, kaynaklardan edindiğimiz atasözlerini anlamsal açıdan çeşitli başlıklar altında sınıflandırdık. Üçüncü bölümde tercümesini yaptığımız Sudan atasözlerinden Türkçe atasözlerinde karşılığı bulunmayanların sadece tercümesini yapmakla yetindik. Türkçe atasözlerinden de karşılığı veya benzerini Sudan atasözleri arasında yer almayanlar için de yanı yolu takip ettik.

Son olarak atasözleri geçmişten günümüze kadar her milletin kültür yapısının zenginliğini göstermektedir. Umarım biz de bu çalışmamızla bu duruma bir nebze olsun hizmet edebilmiş ve Türk atasözleri ile Sudan atasözleri arasındaki benzerlikleri ortaya koyabilmişizdir. Bu çalışmanın, Arapça ve Türkçe araştırma düşüncesinde olan kimselerin yanı sıra atasözleri ve deyimlere ilgi duyan araştırmacılara da yararlı olacağını ümit ederiz.

KAYNAKÇA

- Aksan, D. (2006). *Türkçenin Sözcükleri*. (4. Baskı). Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksoy, Ö. A. (1988). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yay.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1 Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Aksoy, Ö. A. (1993). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2 Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Altaylı, S. (2010). Atasözü ve Deyimler Arasındaki Farklar. *Karadeniz Araştırmaları*, 25, 125-134.
- Batur, (2009). *Açıklama ve Öyküleriyle Türk Atasözleri*. (2. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Bilal, Y. al-Duma. (2017) . *Darfur Atasözleri (al'amsal al-şaebiye fi darfur)*.
- Bulut, A. (1984). *Arap Dil ve Edebiyatında Emsâl* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bulut, M. (2013). Türkçe Eğitimi ve Öğretiminde Dil ve Kültür Aktarımı Aracı Olarak Atasözleri ve Deyimlerin Önemi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(13), 559-575.
- Bulut, S. (2011). *Atasözlerinin Değerler Eğitimindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- El-Firûzabâdî, M. b. Y. (1995). *El-Kâmusu'l- Muhît, Darul-Fikr*, Beyrut.
- El-Meydânî, ebü'l-Fadl, Ahmed. B. Ahmed, b. İbrahim, el-Meydânî, en-Nisaburi. (1990). *Mecma'ul Emsâl*, (Hz. Dr. Kusay el-Husayn), Trablus.
- Gönen, S. (2006). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- İshak, Y. S. (2010). *Halk Atasözlerinde Dram*. Hartum: Sudan Basımevi.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1964). *Türk Ansiklopedisi C.12*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 304.

Mütercim Ahmed Asım Efebdî. (1992). *El-Okuyanusu'l-Basit fi Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhit*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.

Parlatır, İ. (2007). *Atasözleri*. Ankara: Yargı Yay.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK.

Yurtbaşı, M. (2013). *Sınıflandırılmış Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: ex.cel.lence publishing Yay.

Yüksel, A. & Yıkmaç, M. L. (1993). *Atasözleri-Deyimler-İngilizce-Türkçe-Erebce-Sözlük*. Yayın ve Dağıtım. Ankara: Birleşik Dağıtım Kitabevi.

TÜRKİYE'DE MODERN AZERBAYCAN EDEBİYATI ARAŞTIRMALARI

Ramil Ahmadov¹

Özet

Dil ve kültür yakınlığını, aynı millete mensup olmasından dolayı Azerbaycan ve Türkiye arasında hem devlet hem de halk olarak sıkı ilişkiler olmuştur. Her iki ülkenin kültürel olarak bir-birine daha yakın olduğu dönem XX. yüzyılın başlarına ve sonlarına tesadüf eder. 1920-1970 yılları arasında ise iki devlet arasında kültürel bağların kopuşu dikkat çekmektedir. Bunun sebebi 1920 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığına Sovyet ordusu tarafından son verilmesi ve ülkenin Sovyetler Birliği'ne katılmasıdır. Sovyetler Birliği'nin kuruluşunun ilk yıllarında eğitim için öğrencilerin Türkiye'ye gitmesi, bilim adamlarının çeşitli etkinliklere katılması sorun değilken, II. Dünya Savaşı öncesi yaşanan gerginlikler nedeniyle 1930'lu yıllardan itibaren Sovyetler Birliği'nin kapalı bir politika

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı, ORCID: 0000-0001-5881-0776

yürütmesi Türkiye ve Azerbaycan ilişkisini kötü yönde etkilemiştir. Her iki ülke arasındaki yeniden sıkı edebi kültürel ilişkilerin başlaması 1990'lı yıllara, yani Sovyetlerin çöküşünden sonra Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlık kazandığı döneme tesadüf eder. Bu çalışmada çağdaş Azerbaycan edebiyatına dair Türkiye'de yapılmış araştırmalar incelenecektir. Azerbaycan'ın Türkiye'deki ilk konsolosu Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin kitaplarıyla başlayan bu araştırmada Azerbaycan edebiyatına dair yazılmış temel kitaplar, makaleler ele alınacak, çalışmanın sonunda bu alanda yapılan kayda değer çalışmaların künye bilgisi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Edebiyatı, Edebiyat Tarihi, Bibliyografya.

Giriş

Yusuf Vezir Çemenzeminli: “Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar”

Yusuf Vezir Çemenzeminli 1919 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin İstanbul’a gönderdiği ilk ve son büyükelçisidir. Bu yıllarda Türkiye’deki şartların etkisiyle onun sefirlik dönemi zor bir süreçten geçmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti’ni müttefikler tarafından daha tanınmadığı için ülkenin burada diplomatik temsilcisinin olmasını istemiyordu. Bu sebepten Tiflis, Londra ve İstanbul arasında sürekli yazışmalar olmuştur (Sadıgov, 2014: 387-390). Zorlu bir dönemden sonra görevine başlayan Çemenzeminli diplomatik faaliyetlerinin yanı sıra kültürel çalışmalarıyla da dikkat çekmektedir.

Çemenzeminli, Azerbaycan edebiyatını Türk halkına tanıtmak amacıyla *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* ve *Tarihi Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan* adlı iki kitap yazmıştır. Bunlarda biri Azerbaycan’ın edebiyatı diğeri ise genel olarak Azerbaycan tarihi, coğrafyası hakkında bilgiler içermektedir. *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* 1921 yılında İstanbul’da “Matbaa-i Amire” yayınevinde basılmıştır. 103 sayfalık bu kitap Azerbaycan Türkçesiyle yayımlanmıştır. Kitabın önsözünde Çemenzeminli, Azerbaycan edebiyat tarihine dair ilk sistemli araştırmayı yapan âlim Feridun Bey Köçerli’ye teşekkür etmiştir. Bu aslında Çemenzemli’nin bu kitabı yazarken kullandığı ana kaynağa işaret etmektedir. Kitapta iki esas bölüm var: Sözlü Edebiyat ve Yazılı Edebiyat. Sözlü Edebiyat bölümünde bayatılar, destanlar, koşuklardan bahseden yazar, bunlara örnekler vererek yorumlar yapar. Yazılı Edebiyat bölümü ise XIV yüzyıl şairi İmadeddin Nesimi ile başlar. Onun ardınca ise kronolojik olarak Şah İsmail Hatai, Fuzuli gelir. Fuzuli’den sonra “İkinci Kısım” başlığı açarak XVIII yüzyıl şairleri Molla Penah Vagif’e geçit eder. Çemenzeminli, Fuzuli ve Vagif arasında iki asır zaman olmasını ama bu zaman diliminde yaşayan edipler hakkında elinde geniş bilgiler olmadığını belirtir. XVIII asırda yaşayan Vagif ve Molla Veli Vidadi hakkında şiir örnekleriyle bilgi verdikten sonra XIX asra geçer ve Mirze Feteli Ahundzade’den başlar. Bu asırda bahsettiği diğer isimler ise Kasım Bey Zakir, Seyyie Azim Şirvani, Mirze Kazım, Mirze Alekber Sabir’dir. Kitabın son bölümü ise “Osmanlıda Yetişmiş Azerbaycanlı Yazarlar” başlığını taşır. Bu bölümde Şirvanlı Fetulla, Yusuf Ziyaeddin,

Muhammed Karabağı, Azeri İbrahim Çelebi, Sadrettin Şirvani, Hamza Nigari, Ali Bey Hüseyinzade ve diğer isimlerden bahseder.

Bu kitap Türkiye’de dikkat çekmiştir. Fuat Köprülü, 12 Haziran 1921 yılında **İkdam** gazetesinde “Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar” adlı yazı kaleme almıştır.

Kitaba verdiği isimle sistematik bir Azeri edebiyatı tarihi yazmak arzu ve iddiasında bulunmadığını gösteren Yusuf Bey Vezirof -birkaç sene evvel Türk dünyasında neşre başlayıp ikmal edemediğimiz Azeri Edebiyatı Tarihi istisna edilecek olursa- hakkında hiçbir tetkikatta bulunulmamış olan Azeri edebiyatını, bize ilk defa olarak tanıtıyor. Bilhassa bütün me hazları göstermek itibariyle müstakil menbalar için pek istifadeli bir mahiyet alan bu eser, Azerbaycan matbuatı ve Azerbaycan’daki muharrirlerle tiyatro müellifleri hakkında da 1905 inkılâbını takip eden inkişaf hakkında tafsilâtı lâzıme yi hâvi diğer bir ciltle itmam edilirse Kafkas Azerbaycan’ın inkişafı manevîsini sadakat ve kuvvetle gösterebilecektir. Binaenaleyh kıymetli muharririni kemali hararetle tebrik ve bizim için çok aziz, çok sevgili kardeş Azerbaycan’ı muhitimize tanıtacak daha bu gibi birçok eserler vücuda getirmesini bilhassa temenni ederiz (Köprülü, Erişim adresi: <https://modern.az/az/news/123582>).

1920 yılında Sovyetlerin Azerbaycan Cumhuriyetini işgal ettikten sonra Çemenzeminli işsiz kalır. Paris’te eğitim alıp sonrasında orada bir bankta çalışan kardeşinin yanına gider. *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar kitabı* L. Bouvat tarafından Fransızca’ya çevrilerek (*Un Coup D’oeil Sur La Litterature De L’Azerbaidjan*) “Revue du Monde Musulman” mecmuasında 1922 senesinde yayınlanmıştır.

Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin bu çalışması Türkiye’de Azerbaycan edebiyatında dair yapılan ilk derli toplu kitaptır. Ancak Azerbaycan edebiyatına dair makaleye bu kitaptan öncesinde karşılaşmak mümkündür. Örneğin, Reşat Nuri Güntekin, 1919 yılında “Azerbaycan Tiyatrosu” isimli makalesinde “Arşın Mal Alan” ve “Meşedi İbad” gibi eserlerden bahsetmiştir. Bu eserler Türkiye’de sahneye koyulmuştur. Muhtemelen eserlerin Türkiye’de sahneye koyulmasında büyükelçi Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin de etkisi vardır. Güntekin, Azerbaycan tiyatrosu hem de Azerbaycan diline dair fikirlerini ifade etmiştir:

Azerbaycan Türkçesini, Azerbaycan artistlerinin ağzından işitmek bir zevktir. Kulağımıza, memleketimizin bazı kısımlarında konuşulan Türkçeden daha munis ve tatlı gelen bu lehçeyi, Azerbaycan tiyatrosu için bir zarar addedenler, fikrimizce doğru düşünmüyorlar. En manasız söz onların diliyle telaffuz edildiği halde hoş bir şey oluyor. Meselâ ‘maymun sensin’ sözünü Mesedi İbat’ın uzatarak, tuhaf bir ahenk vererek (maymun senin üzündedi) diye bir telaffuz etmesi var ki gülmemek mümkün değil. Azerbaycan komedilerinde Moliere’in eserlerini düşündüren sade ve metin bir mizah vardır (Güntekin, 1982: 26-27).

Yusuf Vezir Çemenzeminli hakkında Türkiye’de iki tez yazılmıştır. İrfan Murat’ın 1994 yılında hazırladığı “Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma” adlı doktora tezi Ege Üniversitesinde hazırlanmıştır. Tez Türkiye’de Çemenzeminli üzerine yapılan ilk akademik araştırmalardandır. İrfan Murat, tezin girişinde yazarın hayatını detaylı bir şekilde anlattıktan sonra onun romancı yönünü de ele almaktadır. Ramin Sadıgov’un “Azeri Aydınlarından Yusuf Vezir Çemenzeminli” adlı yüksek lisans tezi 2003 yılında Marmara Üniversitesinde yapılmıştır. Sadıgov, tezinde yazarın hayatının bütün dönemlerini belgeler ışığında araştırarak onun doğru bir portresini çizmeyi amaç edinmiştir.

Aynı zamanda Çemenzeminli hakkında birçok makaleler de kaleme alınmıştır. “Alim Yazar Yusuf Vezir Çemenzeminli Eserlerinde Asya” (Hümmetli, 2013), “Yusuf Mirbaba Oğlu Vezirov-Çemenzeminli”(Kemaloğlu, 2013), “Azerbaycan Modern Hikâye ve Romanına Halk Edebiyatı Tesirleri ve Yusuf Vezir Çemenzeminli” (Murat, 2001) bunlar arasında dikkat çeken yazılardır.

Mehmet Fuat Köprülü’nün Azerbaycan Edebiyatına Dair Araştırmaları

1920’li yıllarda Köprülü, Azerbaycan edebiyatına dair araştırmalar yapmıştır. 1925 yılında kaleme aldığı “Azeri Edebiyatına ait Notlar: Hasanoğlu ve Habibi” makalesinde (Edebiyat Fakültesi Mecmuası, VI, 1925, s.68-77) klasik dönemin şairlerini incelemiştir. Bilindiği gibi Köprülü 1925 yılında Rusya Bilimler Akademisinin davetiyle Rusya’ya

gitmiş orada edebiyat dersleri vermiştir. 1926 yılında ise Bakü’de geçirilen Uluslararası Türkoloji Kongresinde Türkiye’yi o temsil etmiştir. Kongrede “Türk Halklarında Edebî Dilin İnkişafı” bildirisini sunan Köprülü, Ali Şîr Nevai hakkında ve Azerbaycan edebiyatına dair konuşmalarıyla da dikkat çekmiştir. Aynı yıl Bakü’de onun Âzerî Edebiyatına Ait Tetkikler adlı kitabı yayımlanmıştır. Yusuf Vezir Çemenzeminli’nin kitabına Köprülü’zade’nin dikkat ettiği bilinmektedir. Köprülüye göre, onun kitabı “küçük ve derin olmayan bir risaledir” (Köprülü, 2000: 127).

Kitapta önce Azerbaycan Türkçesinin tarihi, dönemleri yer alır. Azerbaycan Türkçesinin tarihini iki başlık altında ele alır:

Azeri Farsça Lehçesi

Azeri Türk Lehçesi: İran ve Kuzey Azerbaycan’da Türkçe

Sonrasında etnik ve tarihi amillere müstakil başlık altında değinen Köprülü, Azerbaycan edebiyatını beş başlık altında inceler:

İlhanlılar ve Celayirler Devri: XIII-XIV Asırlar

Karakoyunlular ve Akkoyunlular Devri: XV Asır

Safeviler Devri: XVI-XVIII Asırlar

Avşarlar, Zendler ve Kacarlar Devri: XVIII-XIX Asırlar

Azeri Edebiyatında Teceddüt Devri: XIX-XX Asırlar

“Azeri Edebiyatında Yenileşme Dönemi: XIX-XX Asırlar” bölümü de kendi içinde üç gruba bölünmektedir:

Birinci Dönem: 1905’e kadar

İkinci Dönem: 1905-1920

Son Dönem

Birinci Dönemde, Mirze Feteli Ahundzade’nin üzerinde en çok durulan yazardır. Azerbaycan edebiyatında ilk dram, komedi, tenkit ve realist uzun hikâye türü onunla başlar. Sonraki dönem kuşakların öncüsü, selefi olarak görülmektedir. Köprülü, onu haklı olarak Batılılaşma döneminin hazırlık evresi olarak baktığı bu döneme Ahundzade Devri diye niteler (Köprülü, 2000: 112).

Birinci Dönemde dikkat çeken yenilikler süreli yayınlardır. İlk gazete *Ekinçi* Hasan Bey Zerdabi tarafından 1875 yılında faaliyete başlar. Ardından *Ziya*, *Ziya-i Kafkas*, *Şark-ı Rus* gazetesi bu geleneği devam ettirir.

İkinci Dönemde ise yaşanan tarihi değişimler edebiyatın şekillenmesinde önemli ölçüde etkili olur. 1905 yılında Rus-Japon savaşında Ruslar mağlup olurlar, aynı yıl ülkeyi etkileyen büyük bir işçi devrimi gerçekleşir, 1917 Ekim devrimi, çarlık rejiminin bitmesi ve Sovyet imparatorluğunun kurulması, 1918'in mayısında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve 23 ay sonra işgal olunması. Bu dönemde Köprülünün dikkatini çeken yazarlar arasında başta Ahmet Bey Ağaoğlu ve Ali Bey Hüseyinzade gelir. Her iki yazarın Türk Edebiyatına dair derin bilgilerinden söz açılır ve onların sonraki hayatlarını Türkiye'de devam ettirdikleri vurgulanır. Hüseyinzade'nin 1906 yılında yayına başlattığı *Füyuzat* dergisinin dönemin edebi ortamına kattığı canlanmadan bahseder. Hüseyin Cavid, Ahmet Cevat, Abbas Sehhet, Abdulla Şaiq, Celil Memmedquluzade, Necef Bey Vezirov, Ebdürrehim Bey Haqveridiyev, Neriman Nerimanov, Üzeyir Hacıbeyov, Mirze Elekber Sabir gibi isimlerden bahseder.

Bu dönemler arasında üzerine en az durulan ise "Üçüncü Dönem" dir. Bunun sebebi üçüncü dönemin başlamasıyla Köprülünün bu kitabı yazması arasında 6 sene fark olmasıdır. Bu yıllarda da edebiyatın önemli yazarları ikinci dönemde isimleri zikredilen kişilerdir. Sadece metin üretmekte bir durgunluk yaşandığı görülmektedir. Çünkü Sovyet'ler edebiyatı kontrol altına almış, onun konularını, içeriğine müdahale etmiş, ciddi sansürler koymuştur. Sonuç olarak ideolojik bir edebiyatın esasını koymuştur. Onların istediği edebi ürünler ise daha çok 1930'lu yıllarda karşımıza çıkacaktır.

Emin Abid Gültekin, "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi"

O, Azerbaycan'da Emin Abid olarak, Türkiye'de ise Gültekin olarak tanınmaktadır. Asıl adı Zeynalabdin olsa da Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucusu Memmed Emin'e olan sevgisinden ismini değiştirerek Emin yapmıştır

Emin Abid, 1919 yılından 1922'e kadar Sultan Abdülmecid'in döneminde rüştiyelere erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla açılan Dârülmaullimîn'de eğitim almıştır. 1922 senesinde Azerbaycan geri dönse aynı yıl yeniden İstanbul'a dönüyor. 1922-1926 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nde eğitim alır. Üniversitedeki eğitim aldığı yıllarda Viyana ve Budapeşte kütüphanelerinde çalıştığı bilinmektedir. Mehmet Fuat Köprülü'nün danışmanlığında "Azeri Türk Edebiyatı Tarihi" adlı tez hazırlar ve 1926 yılında savunma yapar. 335 sayfa hacminde olan bu eser yayımlanmaya layık görülür ve İstanbul'da basılır (Akın, 2018: 565-594). Bir sene sonra ise Bakü'de "Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" başlığı adıyla Bakü'de yayımlanır.

Kitabın girişinde Emin Abid, bu edebiyat tarihini 6 cilt şeklinde yazmayı planladığı görülmektedir. Ancak 2017 yılında yeniden basıma hazırlanan bu edebiyat tarihi kitabını hazırlayan Emin Abid uzmanı Ali Şamil ve Bedirhan Ahmadow edebiyat tarihinin sadece birinci ve altıncı cildinin bulunduğunu aradaki dört cildin ise kayıp olduğunu belirtmişler.

"Azerbaycan ve Kafkas Türklerinin Menşesine Kısa Bir Bakış", "Eski Oğuzlarda Edebi Hayat", "Oğuz Edebiyatı", "Yazılı Edebiyat", "Halk Şiirleri" bunların kitabın ilk başlıklarıdır ve isminden görüldüğü gibi Emin Abid 'in edebiyat tarihi araştırması çok eskilere, "Orhon" abidelerine dayanarak başlamaktadır (Abid, 2016). Onun kitabını Yusuf Vezir Çemenzemini'nin ve Köprülüzade'nin kitabından esas farklı noktalarından biri de bu özelliğidir. İlk defa Emin Abid, *Dede Korkut* destanları üzerine çok geniş ve detaylı bir araştırma yapmıştır. Onun bu alandaki yazıları halk edebiyatı araştırmacıları tarafından hâlâ temel kaynaklar arasındadır.

Emin Abid hakkında Türkiye'de yazılan makaleler bulunmaktadır. Ali Şamil Hüseyinoğlu, "Çocuk Yazarı Emin Abid" makalesinde onun çocuklar için yazdığı hikâye ve şiirleri incelenmektedir (Hüseyinoğlu, 2011). Hüseyinoğlu'nun bir başka makalesi "Türk Edebiyatı Araştırmacısı Emin Abid" yazısında ise onun Türk edebiyatı üzerine olan akademik araştırmaları tetkik edilmektedir (Hüseyinoğlu, 2012). Bedirhan Ahmedov, "Emin Abid ve onun eseri Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi" makalesine onun hayatı ve Azerbaycan edebiyat tarihi

araştırmaları ele alınmıştır (Ahmedov, 1999: 267-275). Onun üzerine yazılan makalelerden başka Emin Abid'in Dede Korkut, Fuzuli üzerine yazdığı kitaplara atıfta bulunan araştırmalar da çokluk teşkil etmektedir.

Emin Abid'in 1948 yılında Türkiye'de Gültekin ismiyle *Buzlu Cehennem* adlı şiir kitabı da yayımlanmıştır.

İsmail Hikmet Ertaylan, "Azerbaycan Edebiyat Tarihi"

İsmail Hikmet, hem Türkiye hem Azerbaycan edebiyat tarihine dair çeşitli incelemeler yapmıştır. Onun Türk edebiyatına dair makale ve kitapları uzun bir süre Sovyet ülkeleri arasında temel kaynaklardan biri olmuştur. Bunun esas sebebi dönemin kitap eksiklerinin olmasıdır. İsmail Hikmet'in araştırmalarının bu coğrafyada çok bilinmesinin sebebi çalışmalarını Türkiye'nin dışında yapmış olmasıdır. Bilindiği gibi Azerbaycan'ın ilk üniversitesi olan Bakü Devlet Üniversitesi 1919 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından kurulmuştur. Sovyet'lerin gelişinden sonra da bu üniversite hayatını devam ettirmektedir. Ancak üniversitede ciddi bir kadro eksikliği vardır. Bu sebeple yurtdışından farklı alanlarda uzmanlar üniversiteye davet edilmektedir. Mehmet Fuat Köprülü'nün de bu üniversitede zaman zaman seminerler verdiği bilinmektedir. Üniversite Türkiye'den Türk Edebiyatına dair dersler vermesi için İsmail Hikmet'i davet etmiştir. İsmail Hikmet, 1923-1927 yılları arasında hem Bakü Devlet Üniversitesinde hem de farklı okullarda hocalık yapmıştır. 1925-1926 yıllarında "Türk Edebiyatı Tarihi" adlı dört ciltlik kitap yayımlamıştır. Bu kitap uzun süre tartışılan bir inceleme olmuştur. Nazım Hikmet Polat, Ali Canip Yöntem bu kitapla ilgili eleştiri yazıları kaleme almıştır (Bulut, 2003: 256-278). Türk araştırmacıların itiraz ettiği temel nokta İsmail Hikmet'in İslam medeniyeti, divan edebiyatı hakkında eleştirel tavrıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, İsmail Hikmet, mecbur olarak bunu yazmıştır. Aksi takdirde Sovyet imparatorluğunda böyle bir kitabın basılmasına onay verilmezdi (Kuliyev, 2015). İsmail Hikmet, bu çalışmalarından dolayı 1927 yılında Bakü Devlet Üniversitesinde profesörlük unvanına layık görülmüştür (İslam Ansiklopedisi, cilt 11, 309-312).

İsmail Hikmet'in 1926 yılında yayımlanan kitabı ise "Azerbaycan Edebiyat Tarihi" adlı eseridir. Kitabın temel üç başlığı vardır:

İslamiyet'in başlangıcından XIII asra kadar Azerbaycan Edebiyatı

XIII asırdan XV asra kadar Azerbaycan Edebiyatı

XV asırdan XVIII asra kadar Azerbaycan Edebiyatı

Birinci dönemde ağırlıklı olarak halk edebiyatından örnekler üzerinde durulmuştur. Kitap üzerinde makale yazan Emin Abid, İsmail Hikmet'in Yenisey abidelerinden sonra Selçuk dönemine geçmesini, arada altı asır boşluk bırakmasını eleştirir (Abid, 2016).

İkinci başlıkta tasavvuf edebiyatı, İzeddin Hasanoğlu, Kadı Burhaneddin, Nesimi ele alınmıştır.

Kitabın en kapsamlı kısmı olan üçüncü başlık altında ise Habibi, Sururi, Kışveri, Hatai, Fuzuli gibi klasik şairler incelenmiştir. Kitabın en sonun bölümünde incelen şair Mesihî'dir. Görüldüğü gibi kitap modern edebiyatı incelenmemektedir.

Memmed Emin Resulzade'nin Azerbaycan Edebiyatı Üzerine Çalışmaları

1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyetinin işgalinden sonra Cumhurbaşkanı Memmed Emin Resulzade Türkiye'ye göç etti. Türkiye'de bulunduğu yıllarda çeşitli siyasi etkinliklerin yanı sıra Azerbaycan kültürü ve edebiyatı üzerine yazıları, çıkardığı dergilerle de dikkat çekti. 1947 yılından itibaren Ankara'ya yerleşen Mehmet Emin Resulzade 1955 yılında bu şehirde hayatını kaybetti. Sağlığında Türkiye'de yayınlanan on bir kitaptan ikisi edebiyatla ilgiliydi. Bu iki kitap şunlardır:

Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, 1950

Azerbaycan Şairi Nizami, 1951.

Belirtmek gerekir ki, Resulzade, 1949'da yayınlan *Azerbaycan Kültür Geleneği* kitabın XIX. Edebiyatına dair da fikirlerini dile getirmiştir (Resulzade, 1984). Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı kitabı ise 1917-1918 yılında basılan eserler hakkında başlar ve 1950 yılına kadar olan çeşitli örneklerine değinilir. Bu kitabın önemli bir noktasıdır. Nitekim yukarıda örneklerini verdiğimiz kitapların çoğunda modern edebiyata, XX. asır

edebiyatına dair bilgiler yoktur. Bir tek Köprülü XX. yüzyılın ilk 20 senesinde yazılan eserlerden bahsetmiştir. Resulzade, Mehemed Hadi, Hüseyin Cavid, Ahmet Cevad, Abdulla Şaiq gibi şairlerin cumhuriyetin ilk yıllarında büyük tutkuyla yazdığı hürriyet konulu şiirlerini ön plana çıkarır. Kitapta Cumhuriyetin işgalini edebiyata vurulan en büyük darbe olarak değerlendirir. Sovyetlerden sonra edebiyat üzerindeki baskılar, belli konuların yasaklanması eleştirilir. Resulzade, Mirze Celil Memmedquluzade'nin "Keman" hikâyesinin, "Annemin Kitabı" piyesinin, Süleyman Ahunzade'nin "Laçın Yuvası" pyesinin yasaklanmasını örnek vererek Sovyetlerin ideolojisine ters düşen eserleri yayınlamadığına dikkat çeker.

Bu dönemde en çok eleştirilen iki eser ise Hüseyin Cavid'in *Topal Teymur* ve *Peygamber* piyesleridir. Her iki eser sahneye koyulsa da sonradan yasaklanmıştır. *Topal Teymur* eseri "tarihin Panturanizm tiplerini idealize ettiği" (Resulzade, 1991, s.57) gerekçesiyle dönemin eleştirmenleri tarafından saldırılarla karşılaşır. *Peygamber* ise İslam dinine olan olumlu görüşlerinden dolayı eleştiriye maruz kalır. Bilindiği gibi hükümet İslam dinine karşı sert bir tavırla dikkat çekmekteydi. Din üzerinde yazılan bütün kitaplar yasaklanmış, camiler kapatılmış, üniversitelerde zorunlu olarak ateizm dersleri verilmeye başlanmıştır.

Sovyetler döneminde her dize gizli bir mesaj içeriğine karşı her zaman uyanık davranır. Sansür kurulu sıkı çalışmaktadır. Bir dize, bir cümleye göre bazen sürgüne göndermeler, kurşuna dizilmeler söz konusudur. Dönemin bu karanlık tarafından da bahseden Resulzade örnekler vermektedir. Cavad Ahunzadenin, bir göl için yazdığı "Göy Göl" şiirinde "bir sözüm vardır uzak ellere" dizesi yüzünden hayatı kararmıştır. Bu dize mahkeme tarafından Sovyetlerin gelişinden sonra uzaklara kaçmak zorunda olan muhalif gruplara mesaj verdiği gerekçesiyle onu sürgüne göndermiştir ve şairden bir daha haber alınamamıştır.

Resulzade'ye göre, dönemin ağır şartlarında bir tek başarı kazanan Cafer Cabbarlı olmuştur. Onun eserlerinin basılması, sahneye koyulmasını ise Sovyet eleştirmenleri tarafından yanlış anlaşılması yüzündedir. Aynı zamanda Cafer Cabbarlı kendi yetişme tarzından, muhitten gelen etkilerle daha çok alt sınıfın bahtız hikâyelerini anlattı ve siyasi içerikli hiçbir eser yazmadı.

Bundan sonra Resulzade, 1937-1938 yıllarında aydınlara karşı soykırımdan ve yukarıda ismi anılan yazarların bu dönemde sürgün edilmesinden bahseder.

Resulzade'nin diğer kitabı *Azerbaycan Şairi Nizami XII yüzyılda* yaşayan Nizami Gencevi üzerinedir. Kitabın girişinde Resulzade kitabı 1941 yılında bitirse de İkinci Dünya savaşının doğurduğu zorluklardan dolayı basılması on sene sonra mümkün olmuştur. O, bu gecikmeden rahatsız olsa da bu gecikme nedeniyle eserinin tekrar tekrar okuyup düzelttiler yaptığı, yeni eklemeler yapmasını önemli bulur. Kitapta ilk önce geniş bir şekilde XII yüzyılda Azerbaycan'ın kültürel durumu, fars edebiyatıyla olan ilişkileri üzerinde durulur. Birinci bölümde, Nizami'nin biyografisi verildikten sonra ikinci bölümde onun beş mesnevisi hakkında bilgiler verilir. Üçüncü bölüm konular bakımından şairin eserleri ele alınır, dördüncü bölümde ise Nizami'nin sanatı ve ideolojisi üzerinde durulur (Resulzade, 1951).

Resulzade'nin Azerbaycan edebiyat araştırmalarına en büyük katkıları sırasında onun rehberliğinde yayımlanan dergileri de göstermek mümkündür. Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyetinden önce 1915-1918 yıllarında *Açık Söz* adlı gazete çıkarması ve bu gazetenin milli düşüncenin geniş bir alana yayılmasında etkili olmasını da hatırlatmak gerekir. 1922 yılında Moskova'da hapisneden kaçıp Finlandiya'ya giden Resulzade, 1923'de Almanya üzerinden Türkiye'ye gelmiştir. Aynı yıl *Yeni Kafkasya* dergisini kurmuştur. Dergide Azerbaycan edebiyatına dair çeşitli yazılar bulunmaktadır. Mirze Bala, "Çağdaş Azeri Şairleri 1" ve "Çağdaş Azeri Şairleri 2" yazısı dikkat çekmektedir. Her iki yazı *Komunist* gazetesinde yazılan "Edebi Yeniliklere Doğru" adlı yazının eleştirisi üzerinde kurulmuş, bütün yazarların komünist görüşlerini benimsemediğini, bunun aksini yazan ediplerin de olduğu vurgulanmaktadır (Can, 2005: 461).

1928-1930 yılları arasında yayınlanan *Azeri-Türk* dergisinde de Azerbaycan edebiyatına dair çeşitli yazılar kaleme alınmıştır.

Resulzade ve diğer muhaciler tarafından Türkiye'de yayınlanan dergiler hakkında birçok akademik çalışmalar bulunmaktadır. Adem Can'ın "Yeni Kafkasya Mecmuası" (Can, 2005), Cem Karakılıç'ın

“Yeni Kafkasya mecmuasına göre Rusya’nın Azerbaycan politikası” (Karakılıç, 2005), Ülkü Uslu’nun “Türkiye’nin çağdaşlaşma sürecinin Azerbaycan muhaceret yayınlarına yansımaları” (Uslu, 2009), Tuba Aksoy’un “Azeri-Türk Mecmuası Üzerine Bir İnceleme” (Aksoy, 2013), Songül Ünal’ın “Sovyet Rusya’sının Güney Azerbaycan Politikası – Odulu yurt Mecmuasına Yansıyanlar” (Ünal, 2018) adlı yüksek lisans tezleri örneklerdir.

Ahmet Caferoğlu’nun Azerbaycan Edebiyatı İncelemesi

1920 yılında Bolşeviklerin Azerbaycan’a gelişinden sonra ülkesini terk edip ve bir daha geri dönemeyenlerden biri de Ahmet Caferoğlu’dur. Caferoğlu, ağırlıklı olarak Türk dilleri üzerine olan çalışmalarıyla bilinse de Azerbaycan edebiyatına dair yazdığı makaleler de mevcuttur. Caferoğlu’nun idaresinde 1932 yılında *Azerbaycan Yurt Bilgisi* adlı dergi yayın hayatına başlamıştır. Birlikte yayınlanan 35-36 sayıları ile 1934’te derginin yayın hayatı sona ermiştir. 1954 yılında Azerbaycan Kültürünü Tanıtma Derneği tarafından tekrar yayınlanmaya çalışılmışsa da sadece bir sayısı çıkmıştır. Bu dergide Caferoğlu’nun “Azeri Halk Edebiyatında Âşık Garip Destanı”, “XVI asır Azeri Saz Şairlerinden Tufarkanlı Abbas”, “Modern Azerbaycan Edebiyatına Toplu Bir Bakış” adlı makaleleri bu dergide yayımlanmıştır.

1976 yılında yayımlanan *Türk Dünyası El Kitabı*’nın “Azerbaycan Edebiyatı” bölümünü Ahmet Caferoğlu tarafından yazılmıştır. Kitabın sonraki baskılarında “Azerbaycan Türkleri Edebiyatı” başlıklı makale Ahmet Caferoğlu ve Yavuz Akpınar adıyla ve “XIX. Yüzyıla kadar olan kısmı Yavuz Akpınar tarafından gözden geçirilmiş ve bazı ilavelerde bulunulmuştur” dipnotuyla neşredilmiştir (Akpınar, 1992: 615-668).

Yavuz Akpınar’ın Azerbaycan Edebiyatına Dair Araştırmaları

Türkiye’de Azerbaycan edebiyatına dair en çok araştırma yapan akademisyenlerden biri Yavuz Akpınar’dır. Akpınar’ın doktora tezi de modern Azerbaycan’ın edebiyatının kurucularından olan Mirze Feteli Ahundzade üzerindedir. 1980 yılında Atatürk Üniversitesi’nde

savunduğu “Mirza Feth-Ali Ahundzade (Bütün Yönleriyle)” adlı doktora tezinde Mirze Feteli’nin hem biyografisi hem de bütün eserlerinin incelemesi yer almaktadır (Akpınar, 1980).

Akpınar, 1992 yılında yayımlanan *Türk Dünyası El Kitabı* kitabının Azerbaycan edebiyatına dair bölümünü yazmıştır. “XIX ve XX. Yüzyılda Azeri Edebiyatı” başlıklı bu bölümde Akpınar, bu dönemin öne çıkan edipleri üzerinde durmuş, Azerbaycan edebiyatının modernlik hikâyesi üzerinde yoğunlaşmıştır (Akpınar, 1992).

Akpınar’ın Azerbaycan edebiyatına dair en kapsamlı araştırması ise 1994 yılında neşredilen *Azerî Edebiyatı Araştırmaları* kitabıdır. Dört bölümden oluşan kitap başlangıcından XX. Asra kadar olan dönemi kapsamaktadır. Birinci Bölüm olan “Azerî Edebiyatı Hakkında İncelemeler”de halk edebiyatından temel bilgilerle başlasa da Akpınar daha çok modern dönem üzerine yoğunlaşır. Kitabı diğer benzeri edebiyat tarihlerinden farklı yapan özelliklerinden biri Güney Azerbaycan edebiyatına dair, özellikle Şehriyar hakkında olan makaledir. Birinci bölümde tiyatronun doğuşu ve gelişmesi, matbuat tarihi, yenileşme harekâtı, güney Azerbaycan Edebiyatı, Sovyet dönemi Azerbaycan Edebiyatı gibi konular ele alınmaktadır.

“Türkiye-Azerbaycan Edebî İlişkileri” başlıklı ikinci bölüm ise iki ülke edebiyatlarının mukayeseli tahliline dayanmaktadır. “Azerbaycan Edebiyatında Yunus Emre”, “Azerî Edebiyatında Namık Kemal”, “Azerî Edebiyatında Şemseddin Sami”, “Azerbaycanlı Abdullah Sur ve onun Türk Edebiyatı Tarihi”, “Türkiye-Azerbaycan Edebî İlişkileri Açısından Zelimhan Yakub’un Şiirleri” gibi başlıklar altında incelemeler yapılmıştır. Bu bölümler içiresinde en hacimli ve dikkat çekici olan “Azerî Edebiyatında Namık Kemal” başlığıdır. Bu başlığın altında “Azerbaycan Matbuatı ve Namık Kemal”, “Azerbaycan Ders Kitaplarında Namık Kemal”, “Füyuzat Dergisinde Namık Kemal”, “Mirze Elekber Sabir ve Namık Kemal”, “Güney Azerbaycan’da ve İran’da Namık Kemal’in tanınması ve Tesirleri”, “Azerbaycan Tiyatro Hayatında Namık Kemal’in Dramları” alt başlıklar bu saha için önemli bilgiler içermekte, Namık Kemal’in Azerbaycan ve İran’daki yayım süreci, etkileri üzerine geniş malumat vermektedir.

Azerbaycan edebiyatında Namık Kemal ile ilgili ilk bilgiler Ömer Faik Nemanzade'nin *Hatıralarım* adlı kitabında olduğunu saptayan Akpınar, Nemanzade'nin İstanbul'da Fatih medresesinde eğitim alırken Namık Kemal'in şiirlerini okuduğunu belirtir (Akpınar, 1994: 217). Namık Kemal'in Azerbaycan'da geniş şekilde tanıtılması okullardan başlar. Türkiye'de eğitim almış Azeriler ve Türkiye'den gelen öğretmenlerin müfredat dışı, gizli bir şekilde Namık Kemal'den bahsettiği onların günlükleri, anılarından belli olmaktadır. 1912 yılında Bakü'de basılan Ferhat Ağazade'nin Rus Edebiyatı, Türk Edebiyatı, Fars Edebiyatı ve Garp Edebiyatı bölümlerinden oluşan *Edebiyat Mecmuası* dersliğinde Namık Kemal önemli bir tutar. Aziz Şerif'in anılarında ise 1912-1914 yıllarında Tiflis'te *Zavallı Çocuk* oynandığı bilgisi vardır.

Kitabın üçüncü bölümü "Tanıtma Yazıları - Metin Neşirleri-Biyografiler" başlığında Azerbaycan edebiyatının farklı yazarları, şairleri hakkında çeşitli dönemlerde yazılmış yazılar yer almaktadır. Bu bölümde Güney Azerbaycan Edebiyatından Şehriyar ve Sehend üzerine yazılar dikkat çekmektedir. Mikail Müşfik, Resul Rıza, Mirvardi Dilbazi, Bahtiyar Vahapzade gibi şairlerin yanı sıra Prof. Dr. Hamid Arashlı, Prof. Dr. Abbas Zamanov, Prof. Dr. Penah Halilov gibi Azeri akademisyenlerin hayatlarına ve Azerbaycan edebiyatına dair çalışmalarından bahsedilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü olan "Ansiklopedi Maddeleri" adından da görüldüğü gibi Akpınar'ın farklı zamanlarda muhtelif ansiklopediler için yazdığı Azerbaycan edipleri hakkındaki maddelerden ibarettir. Burada XII. Yüzyılda yaşamış Genceli Nizami'den başka Feridun Bey Köçerli, Hasan Bey Zerdabi, Hüseyin Cavid, Memmed Rahim, Neriman Nerimanov, Mirza Alakber Sabir, Süleyman Rüstem, Seyid Azim Şirvani gibi XIX. ve XX. yüzyılda yaşamış edipler yer almaktadır.

Türkiye'de modern Azerbaycan edebiyatı araştırmalarının öncü isimlerinden olan Yavuz Akpınar, kendi incelemelerinin dışında onun danışmanlığında yazılmış tezler de önemlidir. Yıldırım Murat'ın "Ahmet Cevat (Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Çalışma)" (Murat, 1990) yüksek lisans ve "Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma" doktora tezi (Murat, 1994), Ayvaz Morkoç'un "Osman Sarıvelli hayatı ve Eserleri" (Morkoç, 1997), Dilek Erenoğlu, "Azerbaycan

Şairi Halil Rıza ve Men Şergem Adlı Eseri” (Erenoğlu, 2005), Yılmaz Özkaya’nın “Tercüman Gazetesinde Azerbaycan Edebî ve Fikri Muhiti” (Özkaya, 2013) tezleri vardır.

Yaşar Karayev, “Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı”

Azerbaycan’ın önemli eleştirmenlerinden olan Yaşar Karayev’in *Tenkit: Problemler ve Portreler, Realizm: sanat ve hakikat, Nazım ve Nasr, Tarih: Yakından ve Uzaktan* gibi kitapları, edebiyat incelemeleri, makaleleri bu alanda çalışan herkesin başvurduğu temel kaynaklardan biridir. Onun 1996 yılında Bakü’de yayımlanan *Tarih: Yakından ve Uzaktan* kitabı Karayev’in Azerbaycan Edebiyatının çeşitli dönemleri, edipleri üzerine yazdığı makaleler toplamıdır. Kitabın Bakü’de basılmasından üç sene sonra, yani 1999 yılında Yavuz Akpınar, kitaptaki makalelerden bir seçme yaparak *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı* adı altında kitabı yayına hazırlamıştır. Kitaba yazdığı sunuş yazısında Akpınar, kitabın değerini şöyle açıklamaktadır:

Türkiye’de Azerbaycan Edebiyatı’nı bütün dönemleriyle ele alan bir edebiyat tarihi yayınlanmamıştır. Hâlbuki bütün üniversitelerimizde Azerbaycan Türkçesi ve Edebiyatı dersleri okutulmakta, bu metinler üzerinde dil ve edebiyat araştırmaları yapılmaktadır. Öğretimde ve araştırmalar sırasında kaynak eser sıkıntısı çekildiği bilinmektedir. Yaşar Karayev’in yayınlanan bu eseri elbette alışılmış manada bir edebiyat tarihi değildir. Daha önce de belirtildiği gibi hem genel Türk Edebiyatı’nın bazı ortak dönem ve şahsiyetlerinin bu makalede inceleme konusu olması hem de Azerbaycan Türk Edebiyatı’nın belli başlı dönemlerinden zirve şahsiyetler seçilerek eser ve düşüncelerini geniş bir şekilde tahlil edilmesi bu eserin Türkiyeli araştırmacılar, üniversiteli öğrenciler için yararlı bir kaynak eser haline getirmektedir (Karayev, 1999: 16).

Kitaptaki makaleler muhtelif kişiler tarafından Türkiye Türkçesi’ne aktarılmıştır. Kitabın ilk iki makalesi olan “Aynı Etnik Mıhverdeki Ortak Söz Abideleri” “Erken Türk Tasavvuf Kültürü: Yesevilik” ortak Türk abideleri ve tasavvuf edebiyatı hakkındadır. Üçüncü makale “Ortak Şark İslam Uyanışı ve Genceli Nizami” XII yüzyıl şairi Genceli Nizami,

dördüncü makale “Türk- İslam uyanışının Zirvesi: Fuzuli” ise Fuzuli üzerinedir. Beşinci makale “Ahundzade ile Başlayan Estetik Hafıza: Azerbaycan Türk Uyanışı” ise XIX. yüzyılın önemli edibi Mirze Feteli Ahundzadedir. Sonraki makaleler ise sırasıyla Celil Memmedquluzade, Sabir, Hüseyinzade Ali, Hüseyin Cavid, Ahmet Cevat, Necef Bey Vezirov, Cafer Cabbarlı, Şehriyar hakkında derin incelemeleri içermektedir. Kitabın son makalesi olan “Yakın Dönem Azerbaycan Edebiyatı’nda ise 1920’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar olan yazarlar hakkındadır. Bu makale 70 senede olup biten estetik değişimlerin, hareketlerin genel bilgisini içermektedir.

Azerbaycan Türk Edebiyatı Antolojisi

Azerbaycan edebiyatıyla ilgili çeşitli antolojiler yapılmıştır. 1990’lara kadar bir yazarın kitaplarının neşrinden çok antolojilere üstünlük verilmiştir. 1990’lardan sonra Sovyetlerin çöküşü, Azerbaycan’ın bağımsızlığını ilan etmesiyle Türkiye’yle olan ilişkiler, ekonomik, politik ve kültürel anlamda yeni boyut kazanır. Ülkeler arasındaki yaklaşımlar, gidiş gelişlerin eski devirlere kıyasen daha açık olması yeni imkanlar yaratmıştır. Kimi zaman konsolosluğun, büyükelçilerin desteğiyle kitaplar yayınlamış, kimi zaman da yazarlar müstakil olarak yayıneviler ile anlaşarak çeşitli türlerdeki edebi eserlerini yayınlamışlardır. Ancak tabii ki, bir ülkenin edebi manzarasını görmemizde en önemli rolü antolojiler oynamaktadır. Bu anlamda yapılan bütün antolojilere değinmesek de Türkiye Kültür Bakanlığının 1993 yılında yayımladığı *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* en kapsamlı, içerik açısından zengin, çeviri anlamında en sahih olan antolojidir. Bu proje kapsamında *Azerbaycan Türk Edebiyatı* başlığıyla altı antoloji yayımlanmıştır (Azerbaycan Edebiyat Antolojisi, 1993). Bu antolojide halk edebiyatından XX. yüzyılı kapsamaktadır. Bu antolojinin araştırmamız bağlamında önemli noktası kitabın birinci cildinde Prof. Dr. Vilayet Muhtaroglu’nun “Azerbaycan Türk Edebiyatına Genel Bakış” adlı makalesidir. “Halk Edebiyatı”, “Aşık Şiiri”, “Yazılı Edebiyat”, “Arap dilli Azerbaycan Edebiyatı”, “Anadili Azerbaycan Edebiyatı”, “Yeni Devir Arifesinde”, “Yeni Devir, Yeni Edebiyat”, “XX. Yüzyıl Azerbaycan Edebiyatı” başlıkları vardır.

Mir Celal ve Feridun Hüseyinov, “XX. Asır Azerbaycan Edebiyatı”

Kitap Prof. Dr. Kemal Yavuz ve Yrd. Doç. Dr. Erol Ülgen tarafından Türkçeye aktarılmış ve yayına hazırlanmıştır. Kitap yayımlandığında araştırma görevlisi olan Ali Şükrü Çoruk’a emekleri dolayısıyla teşekkür edilmiştir. 1960’larda yazılan bu kitap dönemin siyasi rejiminden dolayı içeriğinde ideoloji ön plandadır. Buna rağmen kitap XX. yüzyılın başlarındaki edebiyat ve fikir hareketlerini anlatan başlıca kaynak niteliği taşımaktadır.

Kitabın birinci bölümü olan “Matbuat”ta 1875 yılında yayın hayatına başlayan Azerbaycan’ın ilk gazetesi *Ekinçi*’ye dair bilgilerle başlamış ve ardında ise *Yoldaş*, *Tekamül*, *Bakinski Raboçi*, *Hümnet* gibi Bolşevik matbuatının kısa dönemlik süreli yayınları hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bölümde üzerinde en çok durulan edebi yayın organı *Molla Nesreddin Jurnalı*’dır. Belirli aralıklarla yayımlanan dergi 1906-1918 yıllarında Tiflis’te, 1921 yılında Tebriz’de, 1922-1931 yıllarında Bakü’de faaliyet göstermiştir. Derginin Tiflis’te üç yüz yetmiş, Tebriz’de sekiz, Bakü’de üç yüz doksan sekiz sayısı neşredilmiştir (Celal, 2000: 21). **Satirik şiir ve hikâyeler**, ironi, karikatür derginin esasını teşkil eder. Derginin editörü Celil Memmedguluzade’nin baş makalesi olan “Sizi Deyip Gelmişem” adlı yazısı derginin yönlerini, istikametini ortaya koyar.

Kitabın ikinci bölümü “İnkılapçı Demokratik Edebiyat” başlığında Celil Memmedkuluzade (1866-1932), Mirze Elekber Sabir (1862-1911), Memmed Said Ordubadi, Ebdürrehim Bey Hagverdiyev, Necef Bey Vezirov gibi isimler ele alınmıştır. Belirtmek gerekir ki, inkılapçı edebiyat tanımı bugün kullanılmamaktadır. Bu dönemin şartlarından ileri gelen bir adlandırmadır. Mir Celal ve Feridun Hüseyinov adı geçen yazarların sosyalist ideolojisine yakın eserlerini ele alarak onları yeni kurulan hükümetin edebi destekçileri gibi yorumlamaktadır.

Üçüncü bölüm “Realist Maarifçi Edebiyat” başlığı altında Süleyman Sani Ahundov, Üzeyir Hacıbeyov, Abdulla Şaig, Reşid Bey Efendiyev, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Sultanmecid Ganizade gibi yazarlar incelenmektedir.

Dördüncü bölümde ise “Romantik Edebiyat” adı altında Mehemmed Hadi, Hüseyin Cavid, Abbas Sehhet gibi şairler incelenir. Kitabın son

bölümünde ise Azerbaycan Edebiyatı alanında araştırmalar yapan Abdulla Sur, Seyid Hüseyin, Feridun Bey Köçerli gibi akademisyenlere yer verilmiştir.

Altını çizmek gerekir ki, bu kitap Mir Celal ve Feridun Hüseyinov'un yazdığı gibi çevrilmemiştir. Yani Prof. Dr. Kemal Yavuz ve Yrd. Doç. Dr. Erol Ülgen kitaba ekler yapmıştır. Bahsedilen yazarların daha iyi anlaşılması için yazarlardan örnek metinler verilmiş ve kitabın sonunda Mir Celal ve Feridun Hüseyinov hakkında bilgi ilave edilmiştir.

Vagif Sultanlı, “Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı”

Türkiye’de muhacerette bulunan aydınların kurmuş oldukları Azerbaycan Kültür Derneği’nin katkısıyla 1991 yılında Bakü’de geçirilen “Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı” sempozyumundan sonra bu edebiyatın temsilcilerinin hayat ve yaratıcılıklarının incelenmesindeki eksiklikler giderilmeye başlanmıştır. Türkiye’de Yusuf Gedikli, Enver Uzun, Sebahattin Şimşir, Fahri Sakal gibi edebiyat araştırmacılar Azerbaycan Muhaceret edebiyatı ile ilgili yazılar yazmışlardır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkiye edebi ilişkilerinde önemli yere sahip isimler ve muhaceret şairleri ile ilgili çok sayıda eserler yayımlanmıştır.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra hem Azerbaycan hem de Türkiye’de edebiyat araştırmacıları Sovyetler Birliği döneminde edebi ilişkilerde önemli yeri olan Azerbaycan muhaceret edebiyatı temsilcilerinin yaşamları ve eserlerinin tanıtılması için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Muhaceret edebiyatını derinden incelemesinin yanı sıra muhaceret edebiyatı ile ilgili Türkiye’de yapılan araştırmalar hakkında da bilgi vermesi açısından bu konuda yazılmış en önemli eserlerden olan Vagif Sultanlı’nın “Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı” eserini Türkiye Türkçesine Enver Uzun çevirmiştir (Sultanlı, 2007).

Kitabın ikinci bölümünde araştırmacı 20. yüzyıl Azerbaycan muhaceret edebiyatının aşamalarını dört döneme ayırarak sınıflandırmıştır:

1909-1920 (Çar Rusya’sındaki Stolipin irticasından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin sona ermesine kadar olan dönem),

1920-1941(Cumhuriyetin sona ermesinden 2. Dünya savaşına kadarki dönem),

1941-1991 (2. Dünya Savaşı'ndan Azerbaycan'ın bağımsızlığına kadarki dönem),

1991 yılından sonraki dönem (Azerbaycan'ın bağımsızlık dönemi).

Birinci Rus Devriminden sonra özgür düşünceler üzerine baskılar daha da artmıştır. Memmed Emin Resulzade, Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Bey Ağaoğlu Azerbaycan muhaceret edebiyatının ilk aşamasını oluşturmaktadır. Muhaceretin daha kitlesel hal alması Azerbaycan Halk Hükümetinin işgaliyle ilişkilidir. Bu dönemde sadece politikacılar değil, yüzlerle aydın ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Ahmet Caferoğlu, Yusuf Vezir Çemenzemimli, Alimerdan Bey Topçubaşov, Ceyhun Hacıbeyli, Mirze Bala Mehmetzade gibi isimler ikinci göç dalgasının önde gelen isimleridir.

Üçüncü göç dalgası ise İkinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanmaktadır. Bu dönem göçmenler esasen 1941-1945 yıllarında esir düşmüş, ya da “Sovyet İmparatorluğunun zulmünden yakasını kurtarmak için bilerek esirlik hayatını seçen siyasi entelektüel potansiyeli ihtiva etmektedir” (Sultanlı, 2007, s.36). Bu dönemde öne çıkan göçmenler arasında Süleyman Tekiner, Alazan Baycan, Mehmet Kengerli, Mecid Musazade gibi adlar vardır. Sonuncu dalga ise Sovyetlerin çöküşünden sonra Azerbaycan bağımsızlığından sonra Güney Azerbaycanlıların Kuzeye geçmesiyle ilgilidir. Ancak Sultanlı bu alanda kayda değer çalışmalar yapılmadığının altını çizmektedir.

Sedat Adıgüzel'in Kitapları

Çağdaş Azerbaycan nesrinin önemli bir döneminden bahseden Sedat Adıgüzel'in «Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri; Hikâye ve Roman» kitabı Fenomen Yayıncılık tarafından 2009 yılında basılmıştır. Önsözde Adıgüzel, Azerbaycan Edebiyatında çok önemli bir yere sahip olan 1960 Nesri (Yeni Nesir) eserlerinin sosyalist gerçekçi çerçeveye uymadığını belirtmiştir:

Bu dönemin eserleri ve yazarlarına yönelik eleştiriler göz önüne alındığında, hikâye ve romanların neden Yeni Nesir, yazarlarının da

Yeni Nesil olarak adlandırıldıkları daha iyi anlaşılmaktadır. Yeni Nesir'i, sosyalizm realizmi (sosyalist gerçekçilik) anlayışı ile eserler verilen dönemden ayıran üç temel özellik konu, kişi ve mekândır. Bunlar, Yeni Nesir hikâye ve romanlarında işlevsel açıdan en çok değişim gösteren unsurlardır (Adıgüzel, 2006: 35).

Bu çalışmasında araştırmacı 1960 Nesri'nin önceki dönemlerden ayıran özelliklerini ele almış, 1960 Nesrinin temsilcilerinin eserlerinde işledikleri milli- manevi değerler ve vatan duygusu ile bağımsızlığın önderleri olduklarını ifade etmiştir. Giriş ve beş bölümden oluşan eserinde Sedat Adıgüzel, Azerbaycan Edebiyatının sosyalist gerçekçilik çerçevesindeki gelişiminden başlayarak Azerbaycan'ın yeni nesri hakkında genel bilgi vermiş ve daha sonra 1960 kuşağı yazarlarının yaşam hikâyelerine kısaca yer vermiş ve eserlerinden bahsetmiştir.

Sedat Adıgüzel 1960 Nesri roman ve hikâyelerinde işlenen konuları altı ana başlıkta incelemiştir: toplumsal ve siyasi, vatan, halk kültürü, din ve tabiat. Araştırmacı dönemin üslup özelliklerini de değerlendirmiş, eserlerin kahramanları ve mekânları açısından daha önceki dönemin sosyalist gerçekçi edebi anlayışından ayıran özelliklerini ortaya koymaya çalışmıştır. Sedat Adıgüzel'in bu kitabı çağdaş Azerbaycan edebiyatının önemli dönemi olan 1960 Nesri ve özellikleri ilgili fikir oluşturmaktadır.

Sedat Adıgüzel'in diğer bir çalışması ise *Modern Azerbaycan Edebiyatında Dede Korkut (Metinlerarası Çözümlemeler)* adlı çalışmasıdır. Kitabın Giriş'inde metinlerarası kavramını açıklayan Adıgüzel, parodi, öykünme, palempsest, kolaj gibi teknikleri müstakil başlık altında açıklar. Sonra ise modern Azerbaycan edebiyatından seçtiği metinlerle Dede Korkut Destanı arasındaki bağları inceler. Kitapta Mevlut Süleyamanlı'nın *Göç*, Mikayıl Rzaguluzade'nin *El Gücü*, Anar'ın *Dede Korkut*, Nebi Hazri'nin *Burla Hatun*, Kemal Abdulla'nın *Eksik El Yazma* gibi eserleri ele alınmıştır (Adıgüzel, 2009).

Sedat Adıgüzel, "Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma Oluşumsal Yapısalcı İnceleme" adlı doktora tezinde Efendiyev'in Ölüm Hökmü, Ak Deve ve Mahmut ile Meryem romanlarını yapısalcı eleştiri metoduyla incelemiştir (Adıgüzel, 2001). Atatürk Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Sedat Adıgüzel, aynı zamanda tez danışmanı olarak modern Azerbaycan edebiyatına dair bazı tezleri yönetmiştir. Mustafa

Tan'ın "Anlatıcılar Tipolojisi ve Elçin Efendiyev'in Hikâyeleri Üzerine bir İnceleme" (Tan, 2003), Elif Kolikpınar'ın "Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi Molla Nasreddin Üzerinde Bir İncelenme" (Kolikpınar, s.2016), Aysun Uğur'un "Anlatıcılar Tipolojisi ve Anar Rızayev'in Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme" (Uğur, 2015), Ali İhsan Kürekci'nin "Mirze Feteli Ahunzade'nin Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları" adlı yüksek lisans tezleri dikkat çekmektedir (Kürekçi, 2015).

Ali Erol, "Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın Dönemlere Göre Tasnifi Üzerine"

Sovyetler Birliği döneminde zayıflayan edebi ilişkiler yüzünden çağdaş Azerbaycan edebiyatının dönemleri hakkında bilgi eksikliği mevcuttur. Bu sorunu gidermek amacı ile yazılmış yazılardan biri olan "Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın Dönemlere Göre Tasnifi Üzerine" makalesinde Ali Erol 20. yüzyıldan itibaren Batı kültürü etkisinde gelişen Azerbaycan edebiyatını sosyal ve siyasi bir yaklaşımla dönemlere göre tasnif etmiş, Sovyet döneminde ideolojik baskının Azerbaycan edebiyatındaki etkisini ortaya koymuştur. XIX. yüzyıldan itibaren Batı medeniyetinin etkisi ile yeni bir döneme giren Azerbaycan Edebiyatı, farklı yaklaşımlarla tasnif edilmiş, bu tavır, özellikle ara dönemlerin "Teceddüd Devri", "Modern Azerbaycan Edebiyatı'nın Öncüleri", "Azerbaycan'ı İstiklal Savaşına Götüren Romantizm Çağı", "Azerbaycan Milli Demokratik Cumhuriyeti Devrinde Edebiyat (1918-1920)", "Son Devir" ya da "Azerbaycan İnkılaplar Devrinde", "İnkılabı-Demokratik Edebiyat", "Sosyalist İnkılabı Arifesinde Edebiyat", "Proletar Sovyet Edebiyatı" gibi daha çok siyasi olayların esas alındığı bir anlayış içerisinde farklı isimlerle sunulmasına yol açmıştır.

Araştırmacı makalesinde Köprülüzade Mehmet Fuat ve Ahmet Caferoğlu gibi isimlerin Azerbaycan Edebiyatındaki dönemlerle ilgili fikirlerine de yer vermiştir. Bu makale Azerbaycan edebiyatının Sovyet dönemindeki durumu ve edebiyata karşı farklı tutumlarla ilgili bilgi içermesi açısından önemlidir.

Ali Erol'un Yeni Türkiye dergisinin 2002 yılında çıkan Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısında (43.sayı) yeni dönem

Azerbaycan edebiyatından bahseden “Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı” makalesi yayımlanmıştır. “Anadolu, Kırım, Türkistan gibi dünyanın en eski medeniyet merkezlerinde yoğrularak bir sentez halinde günümüze ulaşmış olan Türk kültürünün en zengin birikimlerinden biri de Azerbaycan Edebiyatı’dır” (Erol, 2002: 560) diye makalesine başlayan Ali Erol, ilk önce 7. yüzyıldan itibaren Azerbaycan edebiyatı hakkında genel ve kısa bilgi sunmuştur. Daha sonra 19. yüzyıldan itibaren tarihi süreçte siyasi ve kültürel faaliyetlerin edebi hayata etkisini ve Azerbaycan edebiyatında modernleşme çabalarını anlatmıştır. Azerbaycan edebiyatının gelişme istikametlerini inceleyen araştırmacı yayın organlarının önemini de göz önünde bulundurmıştır. 1905 ve 1920 yılları arasında Azerbaycan edebiyatında siyasi olayların öneminden bahseden Ali Erol yazar ve şairlerde Türkiye edebiyatının etkisine değinmiştir. Ali Erol da diğer araştırmacılar gibi edebi ilişkiler söz konusu olunca bu yıllarda Azerbaycan’ın tarihini, siyasi coğrafyasını, dilini, edebiyatını, halkın istek ve arzularını yakından tanıyan ve İstanbul’a gelerek kültürel çalışmalarda bulunan Hüseyin Cavid, Mehmet Emin Resulzade, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali Bey gibi isimler üzerinde durmuştur. Araştırmacı *Hayat*, *Füyuzat*, *Açık Söz* gibi yayınlarda Türk Edebiyatı’ndaki gelişmeleri yakından takip eden Azerbaycan edebiyatı temsilcilerinin ileri sürdükleri fikirlerden bahsetmiştir Sovyet Devri Azerbaycan Edebiyatı kısmında araştırmacı özellikle Stalin döneminde siyasi baskının edebiyata olumsuz etkilerini ele almıştır. Ali Erol’un “Modern Azerbaycan Edebiyatının Kuruluş Yıllarında Türkçe Meselesi” makalesinde Azerbaycan edebiyatında dil sorunu ele alınmıştır. Makalenin girişinde 7. yüzyıldan itibaren Azerbaycan edebiyatının oluşum ve gelişim süreci anlatılmıştır. Araştırmacı, edebiyatın dönemlere göre genel değerlendirilmesini yaparken sosyal ve siyasi ortamları da göz önünde bulundurmıştır.

Sonuç

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel alanda sıkı ilişkilerin olduğunu görüyoruz. Bu dönemde Azerbaycan'ın İstanbul'daki ilk konsolosu Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin yazdığı *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* ve *Tarihi Coğrafi ve İktisadi Azerbaycan* adlı kitapları Türkiye'de Azerbaycan hakkında yayımlanan ilk derli toplu eserlerdir. *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar* kitabı hakkında makale yazan Fuat Köprülü'nün Azerbaycan edebiyatına dair araştırmalar yaptığı görülmektedir. Nitekim 1926 yılında Bakü'de I. Türkoloji Kongresi'ne katılır ve aynı yıl *Azeri Edebiyatına Ait Tetkikler* adlı edebiyat tarihi kitabını yazar. Köprülü, aynı zamanda Azeri şair Emin Abid'in *Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi* adlı tezine de danışmanlık yapmıştır. Bu tez 1926 yılında İstanbul'da, 1927 yılında ise Bakü'de yayımlanmıştır. 1920'li yıllarda Bakü Devlet Üniversitesinde öğretim üyesi olan İsmail Hikmet Ertaylan'ın da Azerbaycan edebiyatı üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekmektedir.

1930'lu yıllardan sonra ise Sovyetler Birliğinin kapalı dış politikasından dolayı Azerbaycan ve Türkiye arasında kültürel bağlar kopmaya başlar. Bu bağların yeninden kurulması ise 1990'lardan sonraya tesadüf eder. Bu yıllardan günümüze kadar Türkiye'de Azerbaycan edebiyatına dair çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Bu araştırmaların çoğunluğu yüksek lisans ve doktora tezleridir. Bu tezlerin müelliflerine baktığımızda ekseriyetinin Azerbaycan'dan Türkiye'ye eğitim almaya gelen öğrenciler olduğunu teptik ettik. Türk öğrencilerin ve akademisyenlerin yaptığı incelemeler de Azerbaycan edebiyatı sahasına büyük katkı sağlamıştır. Burada önemli meselelerden biri de Azerbaycan edebiyatına dair araştırmalar yapmış Azeri akademisyenlerin kitaplarının Türkçeye çevrilmesidir. Bu kitaplar da konuyla ilgili farklı bir bakış açısı sergilemektedir.

KAYNAKÇA

Abid, E. (2016). *Azerbaycan Türklerinin Edebiyatı Tarixi*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Neşrleri, yayına hazırlayanlar: Bedirxan Ehmedov, Eli Şamil, Bakı.

Adıgüzel, S. (2001). *Elçin Efendiyev'in Romanları Üzerine Bir Çalışma Oluşumsal Yapısalcı İnceleme* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Adıgüzel, S. (2006). *Azerbaycan Edebiyatında 1960 Nesri*. İstanbul: Fenomen Yayıncılık.

Adıgüzel, S. (2009). *Modern Azerbaycan Edebiyatında Dede Korkut – Metinlerarası Çözümlemeler*. İstanbul: Fenomen Yayıncılık.

Ahmedov, B. (1999). Emin Abid ve onun eseri “Azerbaycan Türklerinin Edebiyat Tarihi”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 3.

Akın, Ü. (2018). Yeni Kafkasya dergisinde Emin Abid üzerine bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Dergisi*, 5(12), 565-594.

Akpınar, Y. (1980). *Mirza Feth-Ali Ahundzade (Bütün Yönleriyle)* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Akpınar, Y. (1992). XIX. ve XX. Yüzyılda Azeri Edebiyatı. *Türk Dünyası El Kitabı*. Ankara.

Akpınar, Y. (1994). *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Aksay, S. (2007). *Cafer Cabbarlı'nın Drama Eserleri Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Aksoy, T. (2013). *Azeri-Türk Mecmuası Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Giresun Üniversitesi, Giresun.

Akün, Ö. F. “İsmail Hikmet Ertaylan”. *İslam Ansiklopedisi*, 11, 309-312.

Alp, Y. (1992). *Hüseyn Cavid'in Şiirlerinde Tema ve Üslup* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Arısoy, S. (2010). *Elçinin Povestlerinde Dil ve Üslup* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.

Atay, A. (2014). *Resul Rıza: Hayatı, Sanatı ve Şiirleri* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.

- Azerbaycan Edebiyat Antolojisi*. (1993). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Babashova, J. (2014). 19. Yüzyılın Sonu 20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan ve Türk Edebiyatı (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bulut, F. (2013). İsmail Hikmet Ertaylan'ın edebiyat tarihçiliği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 2, 256-278.
- Can, A. (2005). *Yeni Kafkasya Mecmuası* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Celal, M. & Hüseyinov, F. (2000). *XX Asır Azerbaycan Edebiyatı*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık.
- Çalık, H. (2016). *Mikayıl Müşfik'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi.
- Çemenzeminli, Y. (1921). *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Çiçek, Ö. (2011). *Mirze Celil Memmedkuluzade'nin Hikayeleri – Dil ve Üslup İncelemesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi.
- Erenoğlu, D. (2005). *Azerbaycan Şairi Halil Rıza ve Men Şergem Adlı Eseri* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi.
- Erol, A. (2002). *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı, Yeni Türkiye Dergisi* (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı).
- Göçmen, M. (2011). *Mevlut Süleymanlı'nın Göç Romanı Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi.
- Güntekin, R. (1982). *Azerbaycan Tiyatrosu, Azerbaycan*. Ankara.
- Hümmetli, Ş. (2008). *ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları)*. 2. cilt, Ankara.
- Hüseyinoğlu, A. Ş. (2002). Türk Edebiyatı araştırmacısı Emin Abid. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 14.
- Hüseyinoğlu, A. Ş. (2011). Çocuk yazarı Emin Abid. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(2).
- İsmayılov, M. (2008). *Azerbaycanlı Şair Mehmed Hadi'nin Hayatı, Sanatı ve Eserleri* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Karakılıç, C. (2005). *Yeni Kafkasya Mecmuasına Göre Rusya'nın Azerbaycan Politikası* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Karayev, Y. (1999). *Belli Başlı Dönemleri ve Zirve Şahsiyetleriyle Azerbaycan Edebiyatı*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Kaya, S. (2011). *Azeri Şair Aliğa Vahid'in Gazellerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Kemaloğlu, M. (2013). Yusuf Mirbaba Oğlu Vezirov-Çemenzeminli, *Akademik Bakış*, 37.

Kolikipınar, E. (2016). *Azerbaycan Edebiyatında İlk Mizah Dergisi Molla Nasreddin Üzerinde Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Köprülü, F. *Azerbaycan Edebiyatına Bir Nazar*. Erişim adresi: <https://modern.az/az/news/123582>

Köprülü, M. F. (1925). *Azeri Edebiyatına ait Notlar: Hasanoğlu ve Habibi Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 6, 68-77.

Köprülü, M. F. (2000). *Azeri*. Bakü: ELM Yayınevi.

Köprülü, M. F. (2015). *Edebiyat Araştırmaları II içinde Azeri*, Alfa Yayınları.

Kuliyev, E. (2015). İsmail Hikmet Ertaylan ve onun "Türk edebiyatı tarihi" eseri. *Kültür Evreni*, 23.

Kürekçi, A. İ. (2015). *Mirze Feteli Ahundzadenin Eserlerinde Halk Kültürü Unsurları* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Mayadağlı, H. (1996). *Bahtiyar Vahabzade ve Eserleri* (Doktora Tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi.

Morkoç, A. (1997). *Osman Sarıvelli Hayatı ve Eserleri* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Murat, İ. (1994). *Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Murat, İ. (2001). Azerbaycan Modern Hikâye ve Romanına Halk Edebiyatı Tesirleri ve Yusuf Vezir Çemenzeminli. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17, 111-118.

Namazova, A. (2017). *Ziya Gökalp ve bahtiyar Vahapzade'nin Şiirlerinde*

vatan Meflûmu (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul.

Orujova, A. (2017). *Hüseynbala Mirelemov'un Karabağ Temalı Eserlerinin İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Özdemir, C. (1987). *Hüseyn Cavid'in Tarihi Dramları* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özkaya, Y. (2013). *Tercüman Gazetesinde Azerbaycan Edebî ve Fikri Muhiti* (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

Öztürk, M. (2016). *Elçin Efendiyev'in Romanlarında Sosyal Kültürel Meseleler* (Yüksek Lisans Tezi). Celal Bayar Üniversitesi.

Resulzade, M. E. (1951). *Azerbaycan Şairi Nizami*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Resulzade, M. E. (1984). *Azerbaycan Kültür Geleneği*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yayınları.

Resulzade, M. E. (1991). *Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*. Bakü: Gençlik Yayınevi.

Sadıgov, R. (2003). *Azeri Aydınlarından Yusuf Vezir Çemenzeminli* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Sadıgov, R. (2014). Azerbaycan Cumhuriyetinin İlk İstanbul Sefiri Yusuf Vezir Çemenzeminli'nin Fransa'daki Muhaceret Yılları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33(56), 387-402.

Soltanova, L. (2014). *20.Yüzyılda Liberal Düşünce ve Azerbaycan Edebiyatı* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi.

Sultanlı, V. (2007). *Azerbaycan Muhaceret Edebiyatı*. İstanbul: Avrupa Yakası Yayınları.

Tan, M. (2003). *Anlatıcılar Tipolojisi ve Elçin Efendiyev'in Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Uğur, A. (2015). *Anlatıcılar Tipolojisi ve Anar Rızayev'in Hikâyeleri Üzerine Bir İnceleme* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Uslu, Ü. (2009). *Türkiye'nin Çağdaşlaşma Sürecinin Azerbaycan Muhaceret Yayınlara Yansıması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Uygur, E. (2002). *Cafer Cabbarlının Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Ünal, S. (2018). *Sovyet Rusya'sının Güney Azerbaycan Politikası – Odlu Yurt mecmuasına Yansıyanlar* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.

Yıldırım, M. (1990). *Ahmet Cevat (Hayatı ve Eserleri Üzerinde Bir Araştırma)* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.

ÖĞRETMENLERİN MESLEKİ GELİŞİM SÜRECİ: TÜRKİYE VE MOĞOLİSTAN'IN KARŞILAŞTIRMALI İNCELEMESİ

Khaliunaa Tsedenba¹

Özet

Çalışmamızda, Türkiye ve Moğolistan'daki öğretmenlerin mesleki gelişim durumları karşılaştırılmıştır. Moğolistan gibi gelişmekte olan bir ülkenin öğretmenleriyle, eğitim için çok çaba harcanan ve bugün dünya eğitim sistemi içerisinde ayrıcalıklı bir eğitim sistemi yapısına sahip olan Türkiye'deki öğretmenlerin mesleki gelişim durumları araştırılmıştır. Moğolistan; 1990'lı yıllardan beri demokratik bir ülke olarak hareket etmese de ekonomik, sosyal, teknolojik, eğitim gibi sektörlerde yenileşmek için dünyada gelişen standartlara da ayak uydurmak durumunda kalmıştır. Özellikle eğitim sisteminde yeni bir ulusallaşma süreci başlamış ve bu süreç reformlarla devam etmektedir.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri

Çalışmamızda; Moğolistan ve Türkiye'nin eğitim sistemleri, özellikle öğretmen yetiştirme sistemi, öğretmenlerin mesleki gelişimi için uygulanan yöntemler, politikalar arasındaki farklılıklar ve benzerlikler ele alınmıştır. İçeriğinde ise her iki ülkenin öğretmen yetiştirme sistemleri, hizmet içi eğitim kurslarının durumu ve öğretmen statüleri karşılaştırılmıştır. Bu bağlamda çalışmamızın, Moğolistan'ın eğitim sistemi özellikle öğretmenlerin mesleki gelişimi ve bu konudaki aksaklıkların tespit edilmesi adına fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmamız teorik bir çalışma olduğu için literatür taraması ve karşılaştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Moğolistan Eğitim Sistemi, Türk Eğitim Sistemi, Öğretmen Yetiştirme Programları, Öğretmen Statüleri, Hizmet İçi Eğitim Programları.

Giriş

Moğolistan büyük bir yüz ölçümüne sahip bir ülke olmasına rağmen, nüfusunun az olması, toplumsal gelişme ve sürdürülebilir eğitim politikalarının eksikliği nedeniyle kalkınmaya çok ihtiyaç duymaktadır. Buna karşı Türkiye, yüz ölçümü oranı küçük ancak nüfusu çok olan bir ülkedir.

Türkiye, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı sınavına (PISA-Programme for International Student Assessment) 2009, 2012, 2015, 2018 yıllarında başarı sağlamıştır. 2009 yılında 41. sırada, 2012 yılında 44.sırada, 2015 yılında 50. sırada, 2018 yılında ise 40. Sırada yer almıştır. Türkiye’de bu konuda pek çok araştırma yapılmakta ve çok çaba harcanmaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye’de eğitim sistemine ayrılan bütçe, harcama ve çabaların iyi olduğunu göstermektedir. Moğolistan ise 2022 yılındaki PISA sınavına katılmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Moğolistan’da diğer gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ileri tekniklerini ve eğitim politikalarını incelemeye ve uygulamaya acil bir ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Moğolistan’da öğretmen eğitiminin kalitesini artırmak için politika belgeleri geliştirmek, geliştirilmiş ve uygulanan programların kalitesinden önemli bir sonuç çıkarmak gerekiyor.

Araştırmacılar, yeni aday öğretmenlerin ortaöğretim kurumları ve okulların gereksinimlerine yetişemediklerini vurgulanmaktadır (Baigalmaa Ch, 2013). Yerli ve yabancı araştırmacıların bulgularına göre, Moğolistan’daki öğretmen yetiştiren okullarda; mezunların yaratıcılığı, iş sorumluluğu ve bilimsel düşünme eksikliği konuları ele alınması gereken en önemli konulardır. Moğolistan’da bu niteliklere sahip öğretmenlere acil ihtiyaç vardır.

Milli eğitim programı (2010-2021), Moğol eğitim sektörünün 2021 yılına kadarki temel hedeflerini şu şekilde tanımlamaktadır: “Her düzeyde eğitimin kalitesini artırmak ve toplumun yeni gereksinimlerine uygun olarak sürekli gelişimini sağlamak, eğitim hizmetlerine erişim odaklı bir politika ile eğitimin kalitesini ve verimliliğini sürekli iyileştirmeyi ve ulusal eğitim sistemini uluslararası düzeye yaklaştırmayı amaçlayan bir politikaya geçmektir.” diye vurgulanmıştır (MEB, Moğolistan). Dolayısıyla günümüzde Moğolistan’da öğretmen odaklı öğretmen yetiştirme kalitesinin iyileştirilmesi için uluslararası

politikanın ve gelişmiş olan ülkelerle bu konudaki karşılaştırmalı araştırmaların geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da eğitim kalitesini ve verimliliğini artırmaya yönelik kapsamlı hedeflere ulaşmak için eğitim programında uluslararası standartlara daha yakın reformların yapılmasını bir zorunluluk haline getirmiştir.

Problem Durumu

Eğitim sisteminin temeli öğretmendir. Eğitimin sonucu büyük bir ölçüde öğretmenin; bilgi, beceri ve gelişimine bağlıdır. Bu nedenle, eğitim kalitesinin temel göstergeleri olan öğretmen geliştirme ve meslekî gelişim faaliyetlerinin, yasal çerçevede nasıl uygulanacağı ve bu konuda hükümetin hangi politika ve programları uygulayacağı dikkatle takip edilmektedir. Öğretmen gelişimindeki en önemli konular, öğretmenlerin meslekî bilgilerini derinleştirip becerilerini geliştirerek meslek düzeylerini yükseltmek ve bu alanda gösterdikleri gelişim sürecidir. (Delgerjav, Adyasuren & Bolormaa, 2020).

Öğretmenlerin mesleki gelişimi, Moğolistan'da güncel bir tartışma konusudur. Bu konunun tartışılması sırasında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki örnekler gündeme gelmektedir. Çalışma ile aynı zamanda, Türkiye ve Moğolistan arasındaki karşılaştırmalı bilimsel araştırmaların artması amaçlanmaktadır. Araştırma çerçevesini Türkiye ve Moğolistan'daki ilk ve ortaokullar oluşturacaktır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın genel amacı, Moğolistan ve Türkiye'de geçerli olan eğitim sistemlerinin incelenip karşılaştırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

Her iki ülkede öğretmenlerin meslekî gelişiminde karşılaşılan sorunlar nelerdir? Öğretmenlerin, meslekî yeterliliğin ve gelişimin sağlanması için taşınması gereken nitelikler nelerdir? Bir öğretmenin meslekî açıdan yeterli olabilmesi için hangi süreçlerden geçmesi gerekmektedir? Türkiye'de öğretmenlerin meslekî gelişim süreci nasıldır? Moğolistan'da öğretmenlerin meslekî gelişim süreçleri nasıldır? Türkiye ve Moğolistan'da öğretmenlerin meslekî gelişim süreçlerinin karşılaştırılmasının ne gibi etkileri olacaktır?

Bu çalışmayla yukarıdaki sorulara yanıtlar üretilmesi ve bu yanıtların Türkiye ve Moğolistan'daki öğretmenlerin meslekî gelişimine katkıda bulunması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Önemi

Araştırma, dünyada öğretmenlerin akademik ve meslekî açılardan eğitim süreçlerini inceleyerek uygulamalardaki olumlu ve olumsuz yanları ortaya koymaktadır. Dünyadaki örneklerin, eğitim politikalarının belirlenmesinde söz sahibi olan siyasetçi, bürokrat ve bilim insanlarının dikkatine sunulması da vizyon üretilebilmesi açısından önem taşımaktadır. Bilimsel bilginin birikerek ilerlemesi, bu anlamda bilimsel araştırmalarla elde edilen bilginin bu alandaki uygulamalara yansıtılması, araştırmalarla elde edilecek bilginin önemini ortaya koymaktadır. Bu anlamda, eski bir Sovyet ülkesi olan Moğolistan'ın eğitim süreçlerinde yaşanan değişim ve gelişimlerin Türkiye'deki literatüre kazandırılması önem taşımaktadır.

Mesleki Gelişim Tanımları

Meslekî gelişim programlarıyla veya meslekî müdahalelerle; öğretmenlerin kalitesi, öğretmenlerin ve öğrencilerin bildikleriyle öğrendikleri arasındaki farklılıkların takibi amaçlanmaktadır (Veen & Zwart, 2012).

Meslekî gelişim etkinlikleri; bilgi toplantıları, çalışma günleri, bir günlük atölye çalışmaları ve eğitim oturumları gibi öğretmenlerin katılacağı çok çeşitli etkinlikleri ifade etmektedir. Koçluk ve görüşme, danışmanlık, sınıf gözlemleri, bir ağı katılım, tesis dışı ekip eğitimleri, kitap ve çalışma kulüpleri ve araştırma projeleri gibi pek çok çeşitleri vardır. Mevcut meslekî gelişim etkinliklerinin çoğu geleneksel mesleki gelişim biçimleri olarak tanımlanabilir. Geleneksel meslekî gelişim, son on yıldır uygulanan meslekî gelişim yöntemini ifade etmektedir.

Mesleki Gelişimin Kalitesini İyileştirme İhtiyacı

Nolan ve Hoover'e (2003) göre gözetim 4 ana kategoriye ayrılır. Bu kategoriler; stajyerler, yeni çalışanlar, deneyimli danışman ve koç

şeklinde. Öte yandan değerlendirme, öğretmenlerin becerilerini ve öğretim yöntemlerini değerlendirmek için önemlidir ancak bir öğretmenin kişisel kariyer gelişimi üzerinde önemli bir etkisi yoktur diye vurgulanmıştır. Meslekî gelişim öğretmenlerin, öğrencilerin açık ve gizli öğrenme ihtiyaçlarını organize ederek öğretmen-öğrenci etkileşimlerinde kendi profesyonel yaklaşımlarını geliştirmek için sınıf yönetimindeki becerilerini kullandıkları süreçtir. Meslekî gelişimin temel amacı, her öğrencinin akademik ilerleme kaydetmesini sağlayacak etkili öğretim yöntemlerini tanıtmaktır. (Gabriel H. Diaz-Maggioli, 2003). Başarılı bir meslekî gelişim için, öğretmen kariyeri gelişiminin yetişkin öğrenme stilleri ile ilgili araştırmalarla bütünleştirilmesi gerekmektedir.

Huberman'a (1989) göre bir öğretmenin kariyeri, mesleki gelişim sırasında ortaya çıkan çatışmaların / çözümlerin sıklığı ile tanımlanır. Ona göre bir öğretmenin hayatındaki en az beş aşama şu şekildedir: Araştırma-onaylama, tutarlılık-çeşitlendirme, kriz-sakinlik mesafe ve muhafazakârlık veya pişmanlıktır. Bu aşamaların üstesinden gelinirken öğretmenler için farklı ihtiyaçlar ortaya çıkar ve bu aşamaların her biri için uygun şekilde çalışma becerileri meslekî gelişim yoluyla edinilebilir, diye vurgulanmıştır (Huberman, 1989).

Bathuyag (2012); öğretmen, çocuklara bilimin temellerini öğreten, zihinlerini açan, onlara nasıl bağımsız çalışacaklarını ve yaşayacaklarını öğrenmeleri için rehberlik eden ve eğitim hizmetleri sunmanın teori ve metodolojisini inceleyen bir uzmandır, diye vurgulamıştır. Ayrıca bir öğretmen olarak kişisel gelişim planlaması, mesleki teori, metodoloji ve becerilerin sürekli gelişimi için çok önemlidir. İyi bir organize yapan öğretmenler kendilerini geliştirir ve mesleklerinde ilerleme kaydederler ve başarılı bir şekilde çalışırlar.

Davaajav.D'a göre "İlk olarak bir öğretmen, insanî ve medenî bir kişi olmalıdır. Profesyonel olarak bilgili, nitelikli ve iyi eğitilmiş bir psikoloji öğretmeni olmak önemlidir." diye belirlenmiştir. Öğretmen gelişimine ayrıntılı olarak bakarsak bilgi, beceri, tutum ve gelişim kalitesinde olumlu ve ilerici bir değişim olabilir. Bu nedenle, öğretmenin gelişimini değişimden ayrı düşünmek mümkün değildir. Başkalarından üstün olan bir öğretmen, meslektaşlarının değişikliğine liderlik edebilir. Bu bir avantajdır. İnsanlar değişimden uzak durmaktadır. Alışık olunan şeye sığınmak her zaman başarı getirir, diye düşünmek yaygındır (Baigalmaa.

Ch,2013). Bir öğretmenin meslekî uygulamasının gelişimi, toplumun uygun yönetimi ve desteği, öğretmenin aktif ve yaratıcı faaliyetleriyle sağlanmaktadır (Purevdorj.Ch, 2013). Araştırmacı Desimone (2009), aşağıdaki durumlarda mesleki eğitimin etkili olduğunu bulmuştur.

Desimone ve Diğ'e (2002) göre meslekî gelişim, öğretmenin alan bilgisini artıran, öğretim uygulamalarında derinlik sağlayan temel bir mekanizma olarak görülmektedir. Sonuç olarak meslekî gelişim, öğretmenin yüksek standartlarda öğretim yapmasını sağlamak için kapasitesini artırmak amaçlı reform çabalarının sistemik bir köşe taşı durumundadır. Meslekî gelişimin misyonu; eğitimcilerin ve bütün öğrencilerin, öğrenmenin ve gelişmenin yüksek standartlarına ulaşması için yetiştirilmeleri ve desteklenmeleridir. Meslekî gelişim etkili olduğu zaman, bazı ilkelerin tanımlanması mümkündür.

Mesleki Gelişimin Genel Özellikleri

Blandford'a (2000) göre meslekî gelişimin; meslekî performansı artırma, verimsiz uygulamaları düzeltme, eğitim politikalarının uygulanmasını kolaylaştırma ve değişimi sağlamada önemli katkılar sağlamaktadır. Wells (2014) ise meslekî gelişimi, meslekte gelişmeyi sağlamak amacıyla sistematik olarak planlanmış fırsatları ve deneyimleri kapsayan uzun dönemli bir süreç olarak tanımlamaktadır.

Kazemi ve Hubbard (2008) ve Opfer ve Peder (2011) adlı araştırmacılar meslekî gelişimin, öğretmenlerin mesleki ve kişisel yaşamlarının birçok yönünü etkileme potansiyeli olduğunu söylemiş, öğretmenlerin yeterliliklerini ve değerlerini de etkilediğini vurgulanmıştır (Bautista & Ortega-Ruiz, 2015). Profesyonel öğretmenler görevlerini yerine getirmek için özel bilgi kullanırlar (Brandt, 1993; Syed, 2019). Öğretmenler, öğretim rollerini yerine getirirken öğrencilerinin değişen öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak için yüksek bir standarda karşı sorumludurlar. Bu eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için öğretmenlerin sürekli araştırma yapması ve öğrenmesi gerekir (Hargreaves & Fullan, 1992; Syed, 2019).

Brandt'a (1993) göre, öğretmenlerin mevcut meslekî becerileri, 1980'lerin ortalarına kadar uzanan politikacılar tarafından "Öğrencinin kalitesi, öğretmen eğitim ve öğretim kalitesine bağlıdır" şeklinde tanımlamıştır (Syed, 2019).

Knowles (1980) ise eğitimi, “yaşam boyu devam eden bir sorgulama süreci” olarak görmüştür. Hem çocuklar hem de yetişkinler için en önemli beceri, profesyonel öğretmenler sadece kendi öğrencilerinin öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacaklarsa ömür boyu araştırmacı olmakla kalmamalı aynı zamanda öğrencilerine yönelik aktif araştırma örnekleri olmalıdır, diye vurgulamıştır.

Barth (1990) ise öğretmenlerin mesleki büyümesinin, öğretmenlerle müdür ve öğretmenlerle öğretmenler arasındaki ilişkilerle yakından ilişkili olduğunu kaydetmiştir. Meslekî gelişim kavramından, öğretmenlerin eğitimlerini düzenledikleri ve öğretme yöntemlerini öğrencilerinin öğrenme ihtiyaçlarına göre bağımsız olarak geliştirdikleri aynı zamanda kendilerini de sürekli geliştirdikleri bir öğrenme süreci olarak bahsetmektedir. Meslekî gelişim; tek seferlik, her şeyi kapsayan bir süreç değil, toplumda kazanılan deneyim ve becerilere dayalı bir öz farkındalık, öz değerlendirme ve gelişim sürecidir, şeklinde vurgulanmıştır.

Çoğu meslekî gelişim çalışması, öğretmenlerin, bilgi ve becerilerini geliştirmesi için uygulanan yöntemlerden memnun olmadığını göstermektedir (Garet vd., 2008,2011; Powell, Diamond, Burchinal & Koehler, 2010). Her yıl dünyanın birçok ülkesinde uluslararası seminerler, konferanslar ve görüşmeler gibi geleneksel meslekî gelişim faaliyetleri yapılıyor fakat bilim adamları, bu faaliyetleri öğretmenlerin başkalarıyla etkileşime girmesine izin vermeyen yalnızca pasif bilgi alıcısı olması yönünden eleştiriyor (Gersten, Dimino, Jayanthi, Kim & Santoro, 2010; Scarloss & Shapley, 2007).

Ball (1995) bu faaliyetleri, “sadece stil gösterileri” olarak tanımlarken Darling-Hammond (2010), öğretmenler için geri bildirim ve destek yapılarının eksikliği olarak tanımlamıştır. Borko (2004) ise bu tür meslekî gelişimin “kesinlikle yetersiz” olduğunu vurgulamıştır. Çünkü sınıf deneyimleriyle ilgisi olmayan ve yüzeysel olan bu faaliyetler, öğretmenin mevcut ihtiyaçlarını karşılamaz, demiştir. Ayrıca bu tür meslekî gelişim programları kısa süreli ve düşük kapsamlıdır. Memnuniyet değerlendirmesi dışında resmî bir araştırma yoktur (Darling-Hammond, 2010). Bu geleneksel meslekî gelişim faaliyetlerinin birçok dezavantajı vardır ve en önemlisi öğrencilere hiç faydası yoktur (Hill, Beisiegel & Jacob, 2013). Ancak dünyadaki birçok okul bu tür profesyonel etkinlikleri

organize etmeye devam etmekte ve buna kaynak ayırmaktadır (Little, 1993). Örneğin, bir kerelik seminer düzenlemek veya üniversite öğretmenleriyle özel görüşmeler yapmak, dersler vermeye devam etmek ve öğretmenleri yılda 1-2 kez ücretli konferansa göndermek gibi.

Meslekî gelişimde “başarılı olmak” için mesleki gelişimin, bir süreç olarak görülmesi ve öğretmenlere sınıfın günlük aktiviteleriyle doğrudan ilgili, açık ve pratik fikirlerin sağlanması gerektiğini belirtmiştir (Guskey, 2002).

Moğolistan'ın Eğitim Sistemi

Moğolistan eğitim sistemi, eğitim kanununa göre örgün ve yaygın eğitimden oluşmaktadır. Örgün eğitim; okul öncesi, ilkokul, ortaokul, lise ve yükseköğretim kurumlarını içerir. Zorunlu eğitim dokuz yıldır (5+4+3).

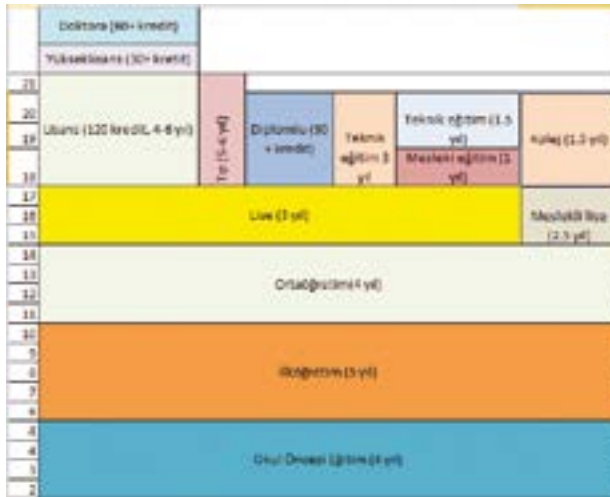
Tungalag J'ye göre Moğolistan'da 1990'lardan beri demokratik bir sisteme geçildiği için sosyal yapısında birçok değişiklik görülmüştür. Yani önceki dönemdeki sosyalist eğitim kavramında reform yapılarak güncellendi. Uluslararası standartlara uygun yeni bir eğitim sistemi uygulanması hedeflendi. Bu amaçla Moğolistan Hükümeti, uluslararası kuruluşların bir dizi politika ve projelerini uygulamaya çalıştı. Bunlar arasında aşağıdaki üç büyük değişiklik yapılmıştır:

Birinci olarak 2002 yılında eğitim standartları güncellendi. İkinci olarak 2004 yılında, ilk ve ortaöğretim standartları müfredatı yenilenmiştir ve 2011 yılında 31 ortaokulda Cambridge uluslararası müfredatı pilot olarak uygulanmıştır. Üçüncü olarak ise 2012 yılında “Öğretmen Geliştirme Enstitüsü” yeniden kurulmuştur (Moğolistan'ın Öğretmenlik Metodolojisi Geliştirme Projesi, 2013). Bu enstitü, anaokullarında ve ilk-ortaokullarda 1.,5.,10., yılda öğretmenlik yapan öğretmen kadrolarında yeniden eğitimi sağlamak ve metodolojik önerilerde bulunmak için tasarlanmıştır (Moğolistan Temel Eğitim Bilgi Raporu, 2019: 48).

Moğolistan Eğitim Kanunu'nun 4. maddesinde eğitimin amacı “Zihin, beden, ruh ve ahlâk bakımından dengeli ve sağlıklı, insan haklarına saygılı, kendi kendine öğrenmeyi bilen, kendi geçimi ve

yaşamını sağlayabilen vatandaşlar yetiştirmek” olarak belirtilmektedir (Erişim adresi: <http://www.legalinfo.mn/law/details/9020>). Eğitimin ana ilkeleri ise aynı kanunun 5. maddesinde şöyle belirtilmektedir: Moğolistan’da eğitim; insani, demokratik, sürekli, herkese eşit ve faydalı, aynı zamanda geleneklere, insanoğlunun kültür değerlerine ve bilime dayalı olmalıdır. Eğitim verme yöntemi ise öğrencilerin ihtiyaçlarına ve gelişimlerine uygun, çok seçenekli, serbest ve açıktır. Eğitim-öğretimde amaç; insanlara onların soy, dil, ırk, cins, sağlık, ekonomik durum, yaptığı iş, görev, din ve fikir farklılıklarını gözetmeksizin ana diliyle eşit eğitim alma imkânı sağlamaktır. MEB istatistiklerine göre, 2017-2018 akademik yılında, tüm düzeylerdeki eğitim kurumlarının sayısı 2.393 ve toplam öğrenci sayısı 1.029 milyona ulaşmıştır (Moğolistan Temel Eğitim Bilgi Raporu, 2019). 2017-2018 öğretim yılında 83 (50’si devlet ve 33’ü özel), meslekî eğitim merkezinde toplam 2230 temel öğretmen (devlet okullarında 1785, özel okullarda 445) ve 35.831 (%61.1 erkek ve %38.9 kadın) öğrenci vardır. Toplam öğrenci sayısının 25.7 bini devlet okullarına, 10.1 bini ise özel okullara kayıtlıdır. 2017-2018 öğretim yılında toplam 94 üniversite bulunmaktadır. Bundan 18’i devlete ait, 73’ü özel üniversite ve 3’ü yabancı üniversite olarak faaliyet göstermektedir. Yükseköğretim kurumlarında 6.724 öğretmen kadrosu ve 155.248 öğrenci bulunmaktadır.

Şekil 1: Moğolistan eğitim sistemi.

Kaynak: Moğolistan - MEB, 2019.

Moğolistan'da 2019 verilerine göre 92,6 bin öğretmen kadrosu bulunmaktadır. Bu kadronun 27.2 bini okul öncesi eğitimde, 48 bini temel eğitimde, 4.28 bini meslekî eğitim okullarında, 12.7 bini yükseköğretim kurumlarında, 0.47 bini ise yaşam boyu eğitim merkezinde yer almaktadır. Öğretmenler genel olarak 4 yıllık lisans programlarıyla yetiştirilmektedir (Moğolistan Temel Eğitim Bilgi Raporu, 2019).

Türkiye'nin Öğretmenlerin Mevcut Durumu

Türkiye merkezden yönetilen bir ülke olup eğitim sistemindeki politikaların belirlenmesi, planlanması, öğretmenlerin seçilmesi ve atanması gibi konular da merkezden yapılmaktadır (Erdem, 2015; Orhan, 2019: 131). 2019 yılı itibarı ile okul öncesinde yüz bine yakın öğretmen olduğu ve her geçen yıl okullaşma oranının arttığı görülmektedir. 2018-2019 eğitim öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısının yaklaşık olarak 17 olduğu görülmektedir.

21. yüzyılda eğitimde reform girişimleri kapsamında ele alınan konulardan biri de öğretmenlerin profesyonelleşmesine yönelik çabadır. OECD'nin (2016), 2013 TALIS değerlendirmelerine dayalı olarak "Öğretmenlerin Profesyonelleşmesinin Desteklenmesi" raporu, söz konusu alanda yapılan çalışmalardan biridir. Rapora göre, öğretmenlerin profesyonelliği şu dört çıktı ile ilişkilidir: algılanan statü, iş doyumu, okul çevresi ve öz yeterlik algısı arasında ilişkiler. Raporda, 34 ülkeden öğretmen ve okul müdürlerinin katılımı ile gerçekleştirilen tarama araştırmasının sonuçlarına göre, öğretmen profesyonelliğinin üç temel alanın bütünleştirilmesi ile kavramsallaştırıldığı görülmektedir. Bu alanlar şunlardır:

Öğretim için gerekli olan alan bilgisi.

Özerklik (Öğretmenin işine ilişkin çeşitli konularda karar vermesi olarak tanımlanır.)

Meslektaş iletişim ağları (Bilgi alışverişi ile desteği sağlamak ve yüksek standartları sürdürmek için olanaklardır.)

Türkiye’deki Öğretmenlerin Mesleki Gelişimleri

Öğretmenlik mesleğinin üç temel ilkesi şu unsurlarla açıklanmaktadır: Öğretmenlerin meslekî özerklikleri, öğretmenlerin meslektaşları ile meslekî ağlara katılmaları, öğretmenlerin öğretim bilgilerini güçlendirmeleri.

Öğretmenlerin öğretim bilgilerinin güçlendirilmesi özellikle meslekî gelişim etkinliklerine katılmaları ile yakından ilgilidir. Öğretmenlerin kendi alanlarındaki gelişmeleri izleyebilmeleri bu becerinin güçlendirilmesinde özellikle önemlidir (PISA, 2015; Türkiye’de öğretmen eğitimi ve istihdamı mevcut durumu rapor, 2017). Türkiye’de 2018-2019 öğretim yılında öğretmen başına düşen öğrenci sayısının yaklaşık olarak 17 olduğu görülmektedir. Tablo 1’de son on yıl için okul öncesinde net okullaşma oranı, okul, öğrenci, öğretmen ve derslik sayısı özet olarak verilmiştir.

Tablo.1: Türkiye’nin öğretim yılına göre okul öncesinde net okullaşma oranı, okul, öğrenci, öğretmen ve derslik sayısı.

Öğretim Yılı	Net okullaşma oranı	Okul/ Kurum	Öğrenci sayısı	Öğretmen sayısı	Derslik
2009/2010	26,9	26.681	980.654	42.716	45.703
2010/2011	29,9	27.606	1.115.818	48.330	46.336
2011/2012	30,9	28.625	1.169.556	55.883	48.802
2012/2013	26,6	27.197	1.077.933	62.933	49.372
2013/2014	27,7	26.698	1.059.495	63.327	50.466
2014/2015	32,7	26.972	1.156.661	68.038	52.788
2015/2016	33,3	27.793	1.209.106	72.228	58.265
2016/2017	35,5	29.293	1.326.123	77.109	72.970
2017/2018	38,5	31.246	1.501.088	84.257	78.852
2018/2019	39,1	31.813	1.564.813	93.302	81.297

Kaynak: TÜİK, 2019a.

Tablo.2: Öğretim yılına göre ilköğretimde net okullaşma oranı, okul, öğretmen, öğrenci, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı.

Öğretim yılı	Net okullaşma oranı	Okul/birim	Öğretmen	Öğrenci	Öğretmen başına düşen öğrenci
2009/2010	98,2	33.310	485.677	10.916.643	22
2010/2011	98,4	32.797	503.328	10.981.100	21
2011/2012	98,7	32.108	515.852	10.979.301	20
2012/2013	98,9	29.169	282.043	5.593.910	20
2013/2014	99,6	28.532	288.444	5.574.916	19
2014/2015	96,3	27.544	295.252	5.434.150	18
2015/2016	94,9	26.522	302.961	5.360.703	18
2016/2017	91,2	25.479	292.878	4.972.430	17
2017/2018	91,5	24.967	297.176	5.104.599	17
2018/2019	91,9	24.739	300.732	5.267.378	18

Kaynak: TÜİK, 2019a.

2009-2010 öğretim yılında ilköğretimde 485.677 öğretmen görev yaparken öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 22'dir. 2018-2019 öğretim yılında ise 300.732 öğretmen görev yaparken öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 18'ye kadar düşmüştür.

Tablo.3: Öğretim yılına göre ortaöğretimde net okullaşma oranı, okul, öğretmen, öğrenci, okul başına düşen öğrenci, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı.

Öğretim yılı	Net okullaşma oranı	Öğretmen	Öğrenci	Okul başına düşen öğrenci	Öğretmen başına düşen öğrenci
2009/2010	65,0	206.862	4.240.139	408	18
2010/2011	66,1	222.705	4.748.610	428	18
2011/2012	67,4	235.814	4.756.286	395	16
2012/2013	70,1	254.895	4.995.623	382	16
2013/2014	76,7	278.641	5.420.178	375	15
2014/2015	79,4	298.378	5.691.071	466	14
2015/2016	79,8	335.690	5.807.643	405	13
2016/2017	82,5	333.040	5.849.970	388	13
2017/2018	83,6	347.969	5.689.427	364	12
2018/2019	84,2	371.234	5.649.594	341	11

Kaynak: TÜİK, 2019a.

2009-2010 öğretim yılında ortaöğretimde 206.862 öğretmen görev yaparken öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 18’dir. 2018-2019 öğretim yılında ise 371.235’e kadar öğretmen sayısı yükselmiştir ve öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 11’e kadar düşmüştür. Türkiye’de 2012-2013 öğretim yılından itibaren ortaöğretim 12 yıllık kademeli zorunlu eğitime geçilmiştir.

Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Durumu

Son zamanlarda dünyanın her tarafta öğrenmeyi öğrenme, problem çözme, takım üyesi olma ve eleştirel düşünme ile bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanma yetkinliği; öğrencilere kazandırılması gereken temel beceriler olarak öne plana çıkmıştır. Bu beceri ve değerlerin öğrencilere kazandırılması hususunda öğretmenlere yeni görevler yüklenmiştir. Değişimi okuyabilmek, sürekli gelişmek, empati yapabilmek, etkili iletişim kurabilmek, problem çözmek ve örnek kişilik ve uzmanlık yoluyla sosyal kabul görmek gibi liderlik becerileri, öğretmenliğin mesleki özelliklerinin bütünleşik bir parçası olmuştur (Türkiye’nin MEB rapor, 2017). Öğretmen yetiştiren kurumlara öğrenci alımı, alınan öğrencilerin nitelikli bir öğretmen adayı olarak yetiştirilmesi, mezun olduktan sonra istihdamı ve sürdürülebilir bir kalite için hizmet içi eğitim bir bütünün ayrılmaz parçalarıdır. Türkiye’de bugüne kadar bu boyutların her birine ilişkin birbirinden bağımsız ve tekil çözüm girişimleri olmuştur. Türkiye’nin 2017-2023 “Öğretmen Strateji Belgesi” raporunda öğretmenliğe ilişkin mesleki becerilerin geliştirilmesi, sadece üniversitelerde alınan hizmet öncesi eğitimle sınırlı olmayıp hayat boyu devam eden bir süreçtir olduğu şeklinde vurgulanmıştır. Üstelik öğretmenlerin görev yapacakları uzun yıllar boyunca kendilerini geliştirmeksizin sadece lisans eğitiminde elde ettikleri yeterliklerle mesleklerini sürdürmelerinin engel teşkil edebileceğini vurgulanmıştır. Bu yüzden öğretmenlerin sürekli meslekî gelişimi birçok ülkede öğretmen yetiştirmede anahtar bir kavram haline gelmiştir.

Öğretmen yetiştirme ve geliştirme, meslek seçiminden mesleğin sonlanmasına kadar geçen bütünleşik bir süreçtir. Bu sürecin ilk boyutu, öğretmen yetiştirmeye yönelik programlara öğrenci alımıdır. Öğretmen yetiştirme sürecinde bir sonraki adım seçilen öğrenciye sunulacak

eğitimin niteliği ve bu eğitimin verildiği kurumların kalitesi olmalıdır. Bu bağlamda eğitim fakültelerinin belirli standartlara sahip olmasını sağlamak önemli bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının, okulların eğitim ihtiyaçlarına cevap verecek kalite standartlarını yakalaması ve uluslararası standartlara uygun eğitim verebilmesi için işlevsel bir sistemin oluşturulması gerekmektedir. Türkiye’de öğretmen yetiştirmeye yönelik programların tamamlanmasının ardından kamuda öğretmen olarak istihdam edilebilmek amacıyla girilen Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) nedeniyle eğitim fakültelerinin son sınıflarında derslerin amacına uygun olarak yapılamadığına yönelik yaygın eleştiriler bulunmaktadır (MEB, “Öğretmen Strateji Belgesi rapor”, 2017). İhtiyaçtan çok daha fazla sayıda başvuru yapılıyor olması nedeniyle KPSS, adayların öğretmenliğe ilişkin mesleki becerilerini ölçmeyi ikincil plana atmakta, çoktan seçmeli sorular ile eleme yapmayı öncelemektedir. Türkiye’de öğretmenler, kamuda istihdam edilen personel içinde en büyük paya sahip olmasına rağmen, öğretmen yetiştirmeye dönük programlardan mezun olanlar arasında istihdam edilemeyenlerin sayısı giderek artmaktadır. Türkiye’de öğretmen niteliklerini arttırmaya yönelik olarak son yıllarda yürürlüğe konulan en önemli faaliyet, ilk defa 2016 yılında başlatılan, aday öğretmen yetiştirme programıdır. Bu kapsamda aday öğretmenler, tecrübeli ve mesleğinde temayüz etmiş öğretmenlerin danışmanlığında yoğun bir yetiştirme sürecine tabi tutulmaktadır. Danışman öğretmenler eşliğinde yapılan faaliyetlere ilaveten aday öğretmenlerden süreç boyunca eğitimle ilgili ulusal ve uluslararası literatürde önemli yere sahip çeşitli kitapları okumaları ve eğitimle ilgili farklı ülkelerin tecrübelerini yansıtan ve sanatsal değere sahip çeşitli film ve belgeseller izlemeleri istenmekte, adayların eğitimle ilgili farklı teorik ve pratik sorunların farkına varacakları seminer ve konferanslar düzenlenmektedir.

Türkiye’de eğitim sistemine ve öğretmenlik mesleğine ilişkin bir diğer önemli mesele, bölgeler arasında öğretmen dağılımı ve hareketliliğidir. Buna karşı Moğolistan’da böyle bir politika olmadığı için bazı illerde öğretmen istihdamı eksiktir.

Türkiye’de bazı illere atanan öğretmenlerin büyük bölümü kısa süreler içerisinde il dışı tayin talebinde bulunmakta, bu talepler kimi

illere yönelik olarak yoğunlaşmaktadır. Bu durum iller arasında eğitimde nitelik açısından önemli farklılıklara neden olmaktadır (MEB, rapor 2017). 2016 yılı itibarıyla Türkiye genelinde öğretmenlerin ortalama hizmet yılı süresi 11,4'tür. Şehir merkezlerindeki köklü eğitim kurumlarında çalışan öğretmenlerin ortalama hizmet yılları görece daha yüksek iken, sosyal ve ekonomik imkanların nispeten daha yetersiz olduğu ilçelerde ya da köylerde bulunan okullarda çalışan öğretmenlerin hizmet süreleri daha düşük olmakta, bu kurumlarda öğretmen sirkülasyonu da daha hızlı gerçekleşmektedir. Öğretimde mesleki tecrübe ve sürekliliğin öğrenciler açısından önemi düşünüldüğünde bu farklılıklar, eğitim öğretimde kalite ve istikrar sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu sorunların çözümü için 2016 yılı itibarıyla sözleşmeli öğretmen istihdamına yönelik çeşitli hukukî düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve öğretmen ihtiyacının yoğun olarak hissedildiği yerlerde çalışmak üzere, bu statüde 20.000 sözleşmeli öğretmen kadrosu ihdas edilmiştir.

Türkiye'nin MEB tarafından öğretmenlerinin kişisel ve meslekî gelişimine katkı sağlamak amacıyla son yıllarda yapılan faaliyetlerin en önemlilerden birisi de Okul Temelli Meslekî Gelişim Modeli'nin (OTMG) geliştirilmesidir. Bu model, öğretmenlerin yeterliklere dayalı öz değerlendirme yaparak öğrenme ve gelişim sorumluluklarını üstlenmelerine ve meslektaşlarıyla paylaşım ve iş birliği yapmalarına olanak sağlayan bir modelidir. Öğretmenlerin gelişim ihtiyaçlarının objektif biçimde ortaya konulması ve meslekî gelişim konusunda teşvik edilmelerinin sağlanabilmesi için öz değerlendirmenin yanı sıra okul müdürü, meslektaş, öğrenci ve veli gibi öğretmene en doğru ve objektif geri bildirim sağlayabilecek kimselerin de değerlendirmeye katıldığı, çoklu veri kaynağına dayanan ve öğretmen yeterliklerinin temel alındığı bir performans değerlendirme sisteminin oluşturulması önemli bir gerekliliktir.

Bulgurlar ve Yorumlar

Bu araştırmanın amacı en genel ifadeyle, Moğolistan ve Türkiye'de geçerli olan eğitim sistemlerinin ve öğretmenlerin meslekî gelişim sürecinin incelenip karşılaştırılmasıdır. Bu doğrultuda iki ülkenin

nüfus oranı, yer ölçümü, yerleşim yoğunluğu, kişi başına düşen milli gelir oranı, ekonomik büyüme oranı ve işsizlik oranı açısından kısaca tanıtmak faydalı olacaktır.

Tablo.4: Moğolistan ve Türkiye’de bazı genel istatistikler.

Kriterler	Moğolistan	Türkiye
Toplam nüfus (milyon)	3.14	83.61
Toplam yerölçümü km2 (bin)	1.564	784
Yoğunluk km2	2.0	106.4
Kişi başına Milli Gelir (ABD doları)	10784	27701
Ekonomik Büyüme Oranı	3.4	7.
İşsizlik oranı	5.95	13.2

Kaynak: UNDP (2020) & MİK, 2020.

Tablo 5 incelendiğinde, Birleşmiş Milletler’in (BM) 2020 yılı istatistik verilerine göre Moğolistan’ın nüfusu 3,14 milyon ve toplam yer ölçümü 1.564.000 kilometrekaredir. Öte yandan Türkiye’nin nüfusu 83,61 milyon olup toplam yer ölçümü ise 784.000 kilometrekaredir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) 2020 yılı istatistik verilerine göre Moğolistan’ın kişi başına düşen milli gelir miktarının Türkiye’den iki kat düşük olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin daha güçlü bir ekonomiye sahip olduğu tespit edilmektedir. Türkiye, 2020 İnsani Gelişme Raporu’nda yayımlanan İnsani Gelişme Endeksi’nde 0,820 puan ile 189 ülke ve bölge arasında 54’üncü sırada yer almıştır. Moğolistan ise 0,737 puan ile 99’uncu sırada sıralanmıştır.

Türkiye’de öğretmenlerin mesleki gelişimleri anayasa ve ilgili kanunlar gereğince Milli Eğitim Bakanlığının görev ve sorumlulukları kapsamındadır. Merkezi olarak Öğretmen Yetiştirme ve Geliştirme Genel Müdürlüğü bünyesindeki Hizmet İçi Eğitim Daire Başkanlığı, yerel düzeyde ise valilikler tarafından yürütülen öğretmenlerin hizmet içi gelişimlerine yönelik amaçlar şu şekilde belirtilmiştir (MEB, 2015; Yasar, 2016). Türkiye’de 2020-2021 eğitim öğretim yılında, 974 bin 837’si resmi okullarda, 173 bin 677’si özel okullarda olmak üzere toplam **1 milyon**

148 bin 514 öğretmen görev yapmaktadır. Bu öğretmenlerin %49,2'i erkek, %50,8'si de kadındır (MEB, 2020). Öğretmenlerin 56 bin 218'i okul öncesi eğitimde, 309 bin 247'si ilkokulda, 371 bin 590'ı ortaokulda, 380 bin 631'i ortaöğretimde çalışmaktadır.

Tablo 5: 2014-2019 yılları arasında Türkiye'deki öğretmenlerin sayısı.

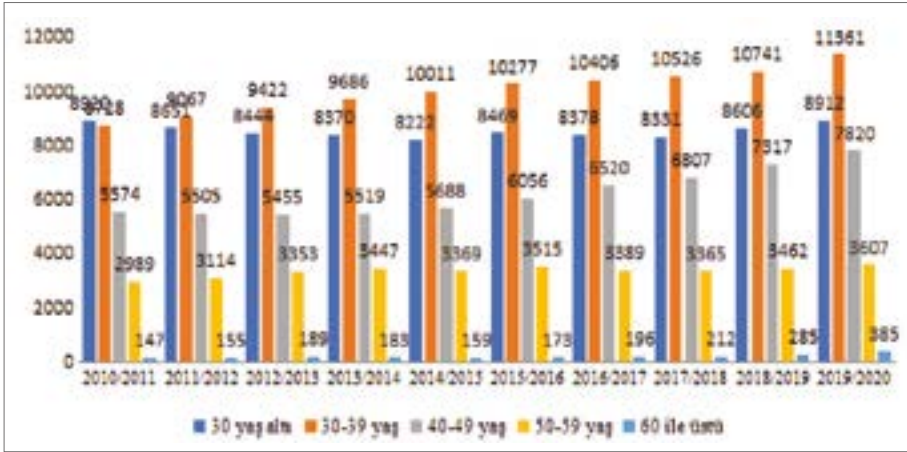
Yıl	Toplam Öğretmen	Okul öncesi	İlkokul	Ortaokul	Genel Öğretim	Mesleki Öğretim	Özel Öğretim
2014		68038	295252	296065	123160	175218	7660
2015		72228	302961	322680	151458	184232	8604
2016 1. dönem		76384	298520	325992	147868	195666	8689
2016		77109	292878	324350	147052	185988	7771
2017		84257	297176	339850	159579	188390	8873
2018		93302	300732	354198	175275	195959	9278
2019	1.160.293	98825	309247	371590	186914	193717	8881

Kaynak: Türkiye, MEB istatistikleri, Örgün eğitim, 2019/20.

Moğolistan'da ise 49,9 bin öğretmen görev yapmaktadır. Bu öğretmenlerin %81,5'i kadın, %18,5'i erkek öğretmendir. Türkiye'yle karşılaştırıldığında Türkiye'deki erkek öğretmen oranının daha yüksek olduğu görülmektedir. Moğolistan'daki öğretmenlerin 28.070'i okul öncesi eğitimde, 11.030'u ilköğretimde, 13.703'ü ortaokullarda, 7.352'si ise lisede çalışmaktadır. Moğolistan'da öğretmenlerin toplumsal değeri son zamanlarda düşmektedir. Öğretmenlerin sürdürülebilir bir şekilde çalışması için koşulların yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Profesyonel öğretmen talebi %97 olmasına rağmen; kırsal alanlarda, özellikle köy okullarında, gizli bir profesyonel öğretmen sıkıntısı vardır. Örneğin, öğretmenlerin alanına uygun öğretime ek olarak, okulda profesyonel öğretmen eksikliği nedeniyle başka dersleri de öğrettiği görülebilmektedir. Kendi alanında çalışan öğretmenlerin %39,5-94,7'si profesyonel öğretmenlerdir. Moğolistan'da öğretmen atamaları ve yerel öğretmen alımıyla ilgili sosyal sorunları ele alacak herhangi bir sistem bulunmamaktadır.

Eğitim sektöründe insan kaynakları politikası ve cinsiyet dengesi kaybedildi. Bu nedenle 10 öğretmenden 8'ini kadın öğretmen oluşturmaktadır. 2019 itibariyle, Moğolistan'da devlet ve özel olmak üzere 96 üniversitede 23.036 öğrenci eğitim vermekte ve her yıl yaklaşık 4000 yeni mezun olmaktadır. Öğretmen yetiştiren kolejler ve mezunları arasında geri bildirim ve iletişim eksikliği olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin temel psikolojik ihtiyaçlarına uygun psikolojik danışmanlık verebilecek uzman psikolojik destek alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

Şekil 2: Moğolistan'ın yıllara göre öğretmen yaş oranı (2010-2019, bin).

Kaynak: MİK, 2019.

Şekil 2'e bakıldığında Moğolistan'da öğretmenlerin yaş oranı bakımından 30-39 yaş aralığının en yüksek olduğunu görülmektedir. Daha sonra ise 30 yaş altı oranı yer almaktadır (MİK, 2019). Türkiye'de ise öğretmenlerin %49,3'ü 35 yaş altında, % 41,5'i 36-50 yaş arasındadır. %9,2'si ise 50 yaş üzerindedir (ERG rapor, 2019). Öte yandan öğretmenlerin yaşı da öğretmenlerle ilgili önemli eğitim göstergeleri arasında yer almaktadır. Öğretmenlerin yaş dağılımına

bakıldığı zaman MEB 2019 verilerine göre, Türkiye'nin 30 yaş altındaki öğretmen oranları diğer ülkelere ve OECD ortalamasına kıyasla oldukça yüksektir. Türkiye'de öğretmenlerin yaş ortalaması 36'dır (ERG rapor, 2019). Öğretmenlerin büyük çoğunluğu (%68'i) 30-49 yaş aralığındadır. Bu oran OECD ülkelerinde ortalama %54'tür. 30 yaş altı öğretmen oranının en yüksek olduğu kademe %27 ile ortaokul, 50 yaş ve üstü öğretmen oranının en yüksek olduğu kademe ise %16 ile ilkokuldur. Genç öğretmenlerin gelişime ve yeniliğe açık olması, motivasyonlarının yüksek olması, bilgilerinin güncel olması gibi faktörler iyi değerlendirildiği takdirde genç öğretmenlerin potansiyelinden eğitim öğretim niteliğini artıracak şekilde faydalanılabilir. Öte yandan etkili mesleki gelişim etkinlikleri, mentorluk programı şeklinde fayda sağlanılabilir. Bu bağlamda etkili mesleki gelişim etkinlikleri, mentorluk programı gibi uygulamalar hayata geçirilmediği takdirde genç öğretmen nüfusunun deneyim azlığı bir dezavantaja da dönüşebilir (ERG rapor, 2019).

Tablo 6: Moğolistan'daki öğretmenlerin eğitim seviyelerine göre dağılımı.

Eğitim Seviyesi	2010/2011	2011/2012	2012/2013	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Doktora	21	21	28	15	23	22	23	23	19	18
Yüksek lisans	2819	3013	3144	3220	3670	4085	3983	4034	4347	4767
Lisans	17118	17647	18354	19065	19441	20142	20949	21185	22301	23722
Diploma	6134	5685	5236	4732	4263	3916	3530	3131	2901	2721
Diğer	266	126	101	173	52	325	404	869	843	857

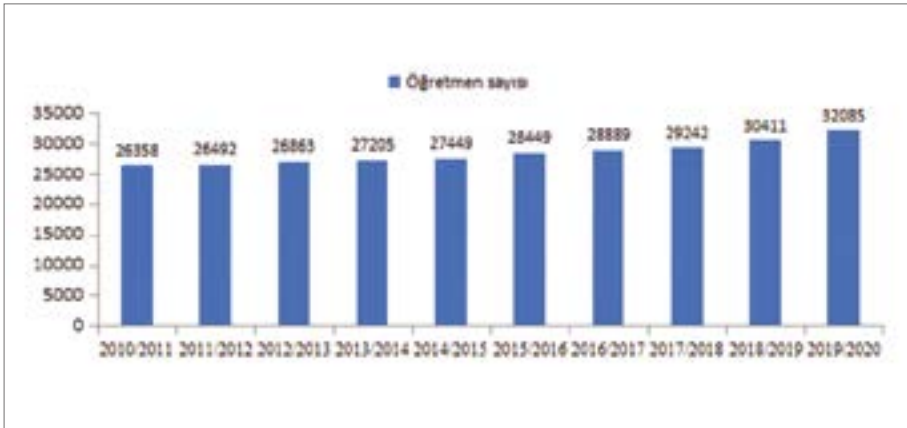
Kaynak: MİK, 2019.

Tablo 6'da Moğol öğretmenlerin çoğunluğunun lisans seviyesinde olduğu görülmektedir.

Moğolistan'daki öğretmenlerin, net öğretme süresi; ilköğretimdeki öğretmenler için yıllık çalışma saati 619.4, orta ve lise öğretmenlerinin ise 665 çalışma saati şeklindedir. Türkiye'de ise 720, 504 ve 504 saattir. Türkiye'de toplam yasal çalışma saati yükümlülüğü OECD ortalamasının altındadır.

Öğretmenlerin iş yükünü değerlendirmede temel alınan ölçütlerden biri, sınıf mevcutlarıdır. Sınıf mevcutlarının yüksek olması, öğrencilerin başarısını düşürmekte ve öğretmenlerin iş yüküne bağlı stres ve yorgunluk düzeyinde artış meydana getirmektedir. Moğolistan'daki devlet okulların da ilköğretim sınıf mevcutları 2018'de 21, 2019 yılında ise 31'dir. Ortaokullarda sınıf mevcudu, 2018 yılında 19.5 ve 2019 yılında 20 öğrencidir. Türkiye'de ise resmî ortaokullarda ortalama sınıf mevcudu 26, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 17'dir. Türkiye bu sayılarla OECD ortalamasının da üstündedir. Resmî ortaokullarda ortalama sınıf mevcudu OECD ülkelerinde ortalama 23, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise ortalama 13'tür (OECD, 2019). Ortalama sınıf mevcudunun yanı sıra, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı da eğitim ortamının özelliklerini yansıtan önemli verilerden biridir. Türkiye'de yükseköğretim kademesinde öğretim personeli başına düşen öğrenci sayısı 26, OECD ortalamasında ise 16'dır.

Şekil 3: Moğolistan'da 2010-2019 yılları arasında ortaöğretimde görev yapan öğretmen sayısı.

Kaynak: Moğolistan Milli İstatistik Eğitim Sektörü, 2020.

2019-2020 eğitim öğretim yılında ortaokul öğretmeni başına düşen öğrenci sayısı 20 ve ilkokul öğretmeni başına düşen öğrenci sayısı ortalama 31'dir (MMİ, 2020).

Şekil 4: 2010-2019 yılları arasında yükseköğretimde çalışan öğretmenlerin sayıları.

Kaynak: Moğolistan Milli İstatistik Eğitim sektörü, 2020.

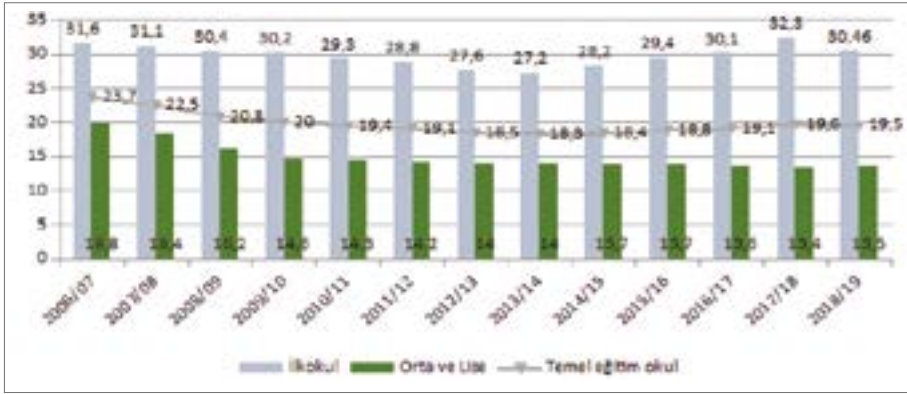
Moğolistan'da 2010-2011 eğitim öğretim yılında üniversite ve kolejlerdeki öğretmen kadrolarının sayısı 7.2 binden 2019-2020 eğitim öğretim yılında 7.3 bine kadar yükselmiştir. Cinsiyete göre öğretmen sayısına bakıldığında, 2010-2011 öğretim yılında öğretmenlerin 4,2 bin olarak %58,1'i ve 2019-2020 öğretim yılında 4.5 bin olarak %61.3'ü kadın öğretmendir.

Türkiye'de ise 2018-2019 öğretim yılında 158 bin 98 olan akademisyen sayısı 2020-2021 öğretim yılında 166 bin 255'e yükselmiştir. Akademisyenlerin 26 bin 453'ü profesör, 15 bin 451'i doçent, 39 bin 464'ü doktor öğretim üyesi, 36 bin 461'i öğretim görevlisi, 48 bin 396'sı araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır. Akademisyenlerin cinsiyete göre, 74 bin 391'i kadın, 91 bin 834'ü ise erkek öğretim üyelerinden oluşuyor (Yükseköğretim istatistik, 209). Moğolistan ile karşılaştırılırsa Türkiye'de yükseköğretim kurumlarında çalışan erkek öğretim üyelerinin daha fazla olduğu söylenebilir.

Öğretmenlerin çok çeşitli görev ve sorumlulukları vardır. 2013 yılında, OECD TALİS raporu ortaokul öğretmenlerinin haftalık iş yükünü tabloşturmıştır (OECD, 2015). Öğretmenlerin çalışma saati

ortalama 38'dir. En az çalışma saati 29 oranıyla İtalya ve Şili'ye aittir. En fazla ortalama, 54 çalışma saatiyle Japonya'nındır. Norveç'te haftada 15 saat öğretime harcanırken Şili'de bu süre 27 saattir. Japonya'da öğretime 18 saat harcanırken kalan 36 saati ise diğer faaliyetlere harcanmaktadır (OECD, 2015).

Şekil 5: Moğolistan'da İlk ve ortaöğretim okullarında çalışan öğretmen ve öğrencilerin oranı.

Kaynak: Moğolistan Milli İstatistik Eğitim Sektörü, 2019.

Moğolistan'da öğrenci-öğretmen oranı 2006 yılında 23,7'ye 2013 yılında 18,3, 2018 yılında ise 19.5'e kademeli olarak düşmüştür. Bunun, nüfus artışının ardından lise öğrencilerinin sayısındaki artışla ilgisi vardır. Öte yandan 2018-2019 eğitim öğretim yılında ortaokul ve lisede öğrenci-öğretmen oranı 13,5'ken ilkokulda, ortaokul ve liseye göre bu oran 30,5 veya 2-3 kat daha fazladır.

Öğretmen Statüleri Bakımından Karşılaştırma

Moğolistan'da öğretmenlik mesleğindeki en büyük sorunlardan biri öğretmen maaşlarının diğer ülkelerden daha düşük olmasıdır. Bir mesleğin toplumsal statüsünü belirleyen önemli etkenlerden biri, mesleğin üyelerine sağladığı gelir düzeyidir. Bu noktada, öğretmenlik mesleğinin toplumsal statüsünü değerlendiren ulusal ve uluslararası

raporlarda öğretmen maaşlarıyla ve diğer meslek gruplarının maaşları karşılaştırılmakta ve bu analizler, üzerinde durulan önemli göstergeler arasında yer almaktadır (Türkiye’de öğretmen eğitimi ve istihdamı rapor, 2017). Öğretmen maaşlarının, aynı düzeydeki meslekî becerilere sahip benzer mesleklerin maaşlarına yakın olduğu vurgulanmıştır (UNESCO, Bangkok Ofisi, 2015).

Moğolistan veri tabanındaki istatistik bilgilere göre eğitim sektöründe çalışanların ortalama aylık maaşı, diğer sektörde çalışanların ortalama aylık maaşına kıyasla 2009’dan beri düşmektedir. 2018 yılı itibariyle eğitim sektöründe çalışan birinin ortalama maaşı, “uzman” kategorisindeki bir çalışanın ortalama maaşının 1,5 katıdır.

Türkiye’de farklı kademelerde görev yapan öğretmenlerin maaşları arasında bir fark bulunmamaktadır. Mesleğe yeni başlayan bir öğretmen 25.955 dolar alırken en üst kıdemdeki öğretmen maaşı 32.953 dolardır. OECD ortalamasında mesleğe yeni başlayan bir öğretmenin maaşı ile en üst kıdemde alabileceği maaş arasında %85-90 arasında fark vardır. Moğolistan, diğer ülkeler arasında en düşük öğretmen maaşına sahiptir.

Tablo 7: Moğolistan, Türkiye ve OECD karşılaştırması, kamu kurumlarındaki öğretmenlerin yıllık maaşlarının dağılımı (dolar).

	Moğolistan	Türkiye	OECD ortalaması
Başlangıç maaşı	2057	25.955	34.230
10 yıllık deneyim	3379	26.956	44.784
15 yıllık deneyim	6000	28.545	47.675
En üst kıdem	7500	32.953	57.990

Kaynak: OECD, 2019 & MİK, 2019.

Moğolistan’ın öğretmen maaş politikası, kamu hizmeti maaş politikasının bir parçasıdır ve 1995, 2003 ve 2008’de öğretmenlerin maaşları önemli ölçüde değiştirilmiştir. Fakat öğretmenlerin maaşları mevcut hayat şartları ve diğer ülkelerle karşılaştırıldığında çok düşüktür. Öğretmenlere ödenen maaşlar, mesleğe nitelikli adayların çekilmesinde ve meslekte kalma niyetleri üzerinde etkili, önemli bir değişken

olarak görülmektedir. Bu noktada birçok gelişmiş ülkede düzenleme yapılmıştır.

Öğretmen yetiştirmede kilit konulardan biri öğretmenlerin gelirlerini artırmak, mesleklerinde yaratıcılık ve süreklilik sağlamak, tüm çaba ve kaynaklarını işlerine yöneltmek ve ekonomik koşulları iyileştirmektir. İyi bir politika, standart veya programın, öğretmenlerin gelirlerinde yeterli bir artış olmadığı sürece eğitim hizmetleri kalitesini istenilen düzeye getiremeyeceği vurgulandı (Purevdorj.Ch, 2010). Moğolistan'da bu konuya yeterince ilgi gösterilmemektedir. Öğretmenlerin çalışma koşulları zor, işçilik maliyetleri düşük, çeşitli sosyal yardımlar ve hijyen koşulları yetersiz kalmaktadır (Purevdorj.Ch, 2010). Moğolistan'da öğretmenlerin maaşlarının aynı düzeyde mesleki becerilere sahip diğer sektör çalışanlarından daha düşük olması öğretmenlerin başka bir alana veya kuruluşa kayma ve mesleği riskini oluşturmaktadır. Örneğin, bilgi teknolojisi, yabancı dil alanındaki öğretmenlerin diğer alanlara geçme olasılığı daha yüksektir.

En önemli şey, okulun organizasyonunu değiştirmek, okuldaki karar alma süreçlerine öğretmenleri dahil etmek, liderlik sorumluluklarını artırmak, öğretmenliğe olan talebi artırmak ve öğretmenlere yeterli maaş sağlamaktır. Birçok ülkede, çok çeşitli temel eğitime sahip insanları öğretmen olarak çalışmaya çekmeye odaklanılmaktadır. Ülkenin meslekî önemini, benzersizliğini ve genelliğini ve alanında yapacağı gelişme ve ilerlemeyi vurgulayan medya erişimi de bu konuda yardımcı olabilir (OECD, 2018; Moğolistan'ın ilk ve ortaöğretim raporu, 2019).

Sonuç ve Öneriler

Hem ekonomik bakımdan hem de eğitim bakımından gelişmekte olan Türkiye'deki öğretmen yetiştirme durumu ve öğretmenlerin meslekî gelişim uygulamalarındaki başarısı dikkat çekmektedir. Moğolistan'ın ise kıyaslama neticesinde hem ekonomik hem de eğitim bakımından oldukça geride kaldığı görülmektedir. Moğolistan'da uygulanan eğitim sistem ve programı neredeyse eski Sovyet Rusya'dan gelmiştir. Ancak dikkat çeken diğer bir özellik şu ki diğer ülkelere kıyasla eğitim kalitesinin düşük olması yalnızca Moğolistan'a özgü bir durum değil, neredeyse SSCB bünyesinden ayrılan bütün ülkeler için bu durumun geçerli olmasıdır. Diğer taraftan Moğolistan'ın büyük bir yüz ölçümüne sahip bir ülke olması; ulaşım, alt yapı ve internet gibi kaynakların yetersizliğine neden olmaktadır ki bu, köy öğretmenlerin meslekî gelişimini engellemektedir.

Türkiye, Uluslararası Öğrenci Değerlendirme Programı sınavında (PISA-Programme for International Student Assessment) 2009, 2012, 2015, 2018 yıllarını başarılı geçirmiştir. 2009 yılında 41. sırada, 2012 yılında 44.sırada, 2015 yılında 50. sırada, 2019 yılında 40. sırada yer almıştır. Bu konuda pek çok araştırma yapılmakta ve çok çaba harcanmaktadır. Bu açıdan Türkiye eğitim sistemine ayrılan bütçe, harcamalar ve çabalar iyi yöndedir. Moğolistan ise böyle uluslararası herhangi bir sınava katılmamaktadır. Bu yüzden Türkiye'den bu konuda pek çok örnek almalı ve araştırmaya yönelik programları incelemelidir. Türkiye'de öğretmen yetiştirmeye yönelik programların uygulanmasının ardından kamuda öğretmen olarak istihdam edilebilmek amacıyla Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) yapılmaktadır. Moğolistan'da ise bu konuda çok tartışma vardır.

Yapılan karşılaştırmanın neticesinde, Türkiye'deki öğretmenlerin bilgi ve teknolojik donanımlarının Moğolistan'daki öğretmenlerden oldukça ileri olduğu görülmüştür. Her iki ülkenin öğretmen maaş sistemi oldukça farklılık göstermektedir. Türkiye'de eğitim sistemine ve öğretmenlik mesleğine ilişkin bir diğer önemli mesele, bölgeler arasında öğretmen dağılımı ve hareketliliğidir. Buna karşın Moğolistan'da böyle bir politika olmadığı için öğretmen istihdamı bazı illerde eksik ve bazı illerde fazladır. Moğolistan'da öğretmenlerin toplumsal değeri

son zamanlarda düşmekte ve öğretmenlerin sürdürülebilir bir şekilde çalışması için koşulların yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Profesyonel öğretmen talebi %97 olmasına rağmen kırsal alanlarda, özellikle köy okullarında, gizli bir profesyonel öğretmen sıkıntısı vardır. Örneğin, öğretmenlerin mesleğine uygun öğretime ek olarak, profesyonel öğretmen eksikliği nedeniyle başka dersleri de öğrettiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Asıl branşıyla çalışan öğretmenlerin %39,5-94,7'si profesyonel öğretmenlerdir. Moğolistan'da öğretmen atamaları ve yerel öğretmen alımıyla ilgili sosyal sorunları ele alacak herhangi bir sistem bulunmamaktadır. Bu nedenle Moğolistan'ın eğitimine özellikle öğretmen yetiştirme uygulamalarına ve öğretmenlerin meslekî gelişimine katkı sağlayabilecek önerileri şu şekilde sıralayabiliriz:

Moğolistan öncelikle, öğretmen yetiştirme konusunu daha da ciddiye alarak birkaç ülkeyle kendisini karşılaştırmak suretiyle bir araştırma yapılmalıdır. Özellikle ilk ve ortaöğretim sistemleri ve ilk-ortaöğretim kurumlarındaki öğretmen geliştirme politikaları karşılaştırılmalıdır. Türkiye ve Moğolistan arasındaki farklılıklar; öğretmen yetiştiren üniversite ve fakültelerde kullanılan standartlar ve müfredatlar bakımından karşılaştırılıp incelenmelidir. Uygulamalı ders programları Türkiye gibi daha ciddiye alınmalı ve meslekî öğretmenlik standartları iyileştirilmelidir. Hizmet içi eğitim ve hizmet sonrası eğitim faaliyetleri Avrupa standartlarında ve dünyadaki gelişmelere uygun olarak itina ile oluşturulmalıdır.

Türkiye gibi, öğretmen yetiştirmeye yönelik programların tamamlanmasının ardından kamuda öğretmen olarak istihdam edilebilmek amacıyla yapılan Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) gibi kendi ülkemize uygun bir sınav yapılmalıdır. Türkiye'de kullanılan öğretmen meslekî gelişim modelleri incelenmeli ve örnek olan model programlar kendi eğitim sistemimizle karşılaştırılarak kullanılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdemir, A. S. (2013). Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Programlarının Tarihçesi ve Sorunları. *Electronic Turkish Studies*, 8(12).

Aksoy, E. & Gözütok, F. D. (2017). Öğretmen Eğitimi Programları ve Paradigmalarının Karşılaştırmalı Analizi. *Elementary Education Online*, 16(4).

Altun, B. & Sarpkaya, R. (2017). Eğitim yönetiminde politik modeller. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1-12.

Ataman, O. & Adıgüzel, A. (2019). Türkiye ve Avustralya Öğretmen Yetiştirme Sistemleri ve Akreditasyon Modellerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 12(2), 678-700.

Aytaç, A. & ER, K. O. (2018). Türkiye’de ve Finlandiya’da hizmet öncesi sınıf öğretmeni yetiştirme programlarındaki öğretmenlik uygulamalarının karşılaştırılması. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 10-19.

Bakanlığı, M. E. & Başkanlığı, S. G. (2020). Millî Eğitim İstatistikleri: Örgün Eğitim (2019/20).

Bakioğlu, A. & Dalgıç, G. (2014), “Eğitimcilerde yancıtıcı düşünme”.

Bakioğlu, A. (2017). Öğretmenlerin mesleki (profesyonel) hayatları.

Bakioğlu, A. (2017). *Karşılaştırmalı eğitim politikalar, göstergeler, bağlamlar*. Eğitim Yayınevi.

Bakkenes, I., Vermunt, J. D. & Wubbels, T. (2010). Teacher learning in the context of educational innovation: Learning activities and learning outcomes of experienced teachers. *Learning and instruction*, 20(6), 533-548.

Bautista, A. & Ortega-Ruiz, R. (2015). Teacher professional development: International perspectives and approaches.

Birman, B. F. Desimone, L., Porter, A. C. & Garet, M. S. (2000). Designing professional development that works. *Educational leadership*, 57(8), 28-33.

Buldu, M. (2014). Öğretmen Yeterlik Düzeyi Değerlendirmesi Ve Mesleki Gelişim Eğitimleri Planlanması Üzerine Bir Öneri. *Milli Eğitim Dergisi*, 44(204), 114-134.

Cheng, L. & Wang, H. (2004). Understanding professional challenges faced by Chinese teachers of English. *TESL-EJ*, 7(4), 4.

Çakmak, Z., Arıkan, A. G. İ., & Kaçar, D. Ö. T. *Milli Eğitim Bakanlığının*

2017-2023 Öğretmen Strateji Belgesinde Belirlediği Eylem Planlarına İlişkin Öğretmen Görüşleri Öz.

Çelik, Z. & Bozgeyikli, H. (2019). *Dünyada ve Türkiye’de öğretmen yetiştirme, istihdam ve mesleki gelişim politikaları (Odak Analiz No. 2)*. Ankara: EBSAM.

Çelikten, M. & Özkan, H. H. (2018). Öğretmen performans değerlendirme sistemi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(15), 806-824.

Çubukçu, Z., Yılmaz, B. Y. & İnci, T. (2016). Karşılaştırmalı eğitim programları araştırma eğilimlerinin belirlenmesi-bir içerik analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(1), 446-468.

Dfe. (2011). Teachers’ Standards: Guidance for school leaders, school staff and governing bodies.

Ertekin, F. G., Mert, M., & Korlu, Ö. (2019). Öğrenciler ve Eğitime Erişim Eğitim İzleme Raporu 2019.

Ertuğ, C. A. N. (2019). Öğretmenlerin meslekî gelişimleri: Engeller ve öneriler. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 1618-1650.

Ferdig, R. E., Baumgartner, E., Hartshorne, R., Kaplan-Rakowski, R., & Mouza, C. (2020). *Teaching, technology, and teacher education during the covid-19 pandemic: Stories from the field*. Waynesville, NC, USA: Association for the Advancement of Computing in Education (AACE).

Gaebel, M. & Zhang, T. (2018). *Trends 2018: Learning and Teaching in the European Higher Education Area*. European University Association.

Girişimi, E. R. (2018). Eğitim İzleme Raporu 2017-18.

Gül, A. G. A. C. (2016). Türkiye ile Çin, Finlandiya, Japonya ve Hollanda’nın öğretmen yetiştirme ve seçme sistemlerinin karşılaştırılması. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2), 63-72.

Gül, Y. E. (2015). Öğretmen yetiştirme sistemlerinin karşılaştırılması: Almanya ve Kırgızistan örneği. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2015(4), 68-83.

Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, (2017). Türkiye’de öğretmen eğitimi ve istihdamı: Mevcut durum ve öneriler. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.

Harwell, S. (2003). Teacher Professional Development: It’s not an event, it’s a process.

İlğan, A. (2013). Öğretmenler için etkili mesleki gelişim faaliyetleri. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(ÖYGE Özel Sayısı), 41-56.

Jaica, Öğretim yöntemlerinin geliştirilmesini yaygınlaştırmak için sistemi güçlendirme projesi, Moğolistan, 2013

Koçak, B., Macun, B., & Safali, S. (2019). Öğretmen Adaylarının Öğretmen Özyeterlik inanç düzeyleri ile iş hayatına hazırlanışlarının incelenmesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(1), 549-567.

Korlu, Ö. (2020). Eğitimin Yönetişi ve Finansmanı Eğitim İzleme Raporu 2020.

Korlu, Ö. (2020). Eğitimin Yönetişi ve Finansmanı Eğitim İzleme Raporu 2020.

Koster, B. & Dengerink, J. J. (2008). Professional standards for teacher educators: how to deal with complexity, ownership and function. Experiences from the Netherlands. *European journal of teacher education*, 31(2), 135-149.

Li, S., Yamaguchi, S., Sukhbaatar, J. & Takada, J. I. (2019). The influence of teachers' professional development activities on the factors promoting ICT integration in primary schools in Mongolia. *Education Sciences*, 9(2), 78.

Lim, K. M. (2014). Teacher education & teaching profession in Singapore.

Luvsandorj. (2016). Ts Üniversitesi öğretmenlerin maaşları ve değeri, Moğol üniversitesi örneği.

Metin, B., Uygun, K. & Mehmet, O. R. A. N. (2017). Ortaokul Sosyal Bilgiler ve Eşdeğer Derslerin Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan'daki Öğretim Programlarının Yapı Yönünden Karşılaştırılması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(4), 619-642.

Moğolistan MEB. (2020). Effective learning methodology for teaching and learning introduction and teacher development sub-report,

Peng, W. J., McNess, E., Thomas, S., Wu, X. R., Zhang, C., Li, J. Z. & Tian, H. S. (2014). Emerging perceptions of teacher quality and teacher development in China. *International Journal of Educational Development*, 34, 77-89.

Purev, O., Enkhtogtoh, A., Tüvşinjargal, D. & Gendenjamts, S. (2017). Müfredat geliştirme ve araştırma gerçekleştirme konuları.

Sahin, S. (2011). Öğretimsel liderlik ve okul kültürü arasındaki ilişki (İzmir ili örneği). *Kuram ve Uygul. Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 1909-1928.

Sahlberg, P. (2010). The secret to Finland's success: Educating teachers. *Stanford Center for Opportunity Policy in Education*, 2, 1-8.

Sahlberg, P. (2011). The Professional Educator: Lessons from Finland. *American educator*, 35(2), 34-38.

Scheerens, J. (Ed.). (2011). *Teachers' professional development: Europe in international comparison*. Dictus Publ.

Sun, X., Pennings, H. J., Mainhard, T. & Wubbels, T. (2019). Teacher interpersonal behavior in the context of positive teacher-student interpersonal relationships in East Asian classrooms: Examining the applicability of western findings. *Teaching and Teacher Education*, November, 86.

Şahin, A. & Analı, K. C. (2019). Türkiye'nin doğu illerinde görev yapan aday sınıf öğretmenlerinin karşılaştıkları sorunlar. *Okuma Yazma Eğitimi Araştırmaları*, 7(1), 37-50.

Ulziisaikhan, G. & Naranzun, G. (2019). Tuuhen togtoltsoonii arga zuid tulguurlasan bagsh bodlogiin sudalgaa.

Van der Klink, M., Kools, Q., Avissar, G., White, S. & Sakata, T. (2017). Professional development of teacher educators: What do they do? Findings from an explorative international study. *Professional development in education*, 43(2), 163-178.

Van Veen, Klaas, Rosanne Zwart, & Meirink, J. (2012). What makes teacher professional development effective. *Teacher learning that matters: International perspectives*, 3-21.

Villegas-Reimers, E. (2003). *Teacher professional development: an international review of the literature*. Paris: International Institute for Educational Planning.

Yılman, M. (2006). Türkiye'de öğretmen eğitimin temelleri.

İKTİSAT VE İŞLETME
ECONOMICS AND MANAGEMENT

DETERMINANTS OF INTERNATIONALIZATION OF SMALL AND MEDIUM SCALE ENTERPRISES IN SUB-SAHARAN AFRICA: A FIRM-LEVEL ANALYSIS

Musa Abdu¹

Abstract

Employing multi-theoretical approach and robust measures of SMEs' internationalization, the study sets out to investigate the major factors that drive SMEs' internationalization in Sub-Saharan Africa (SSA). The study used fixed-effect Tobit and Probit models to analyse a longitudinal dataset constructed using World Bank's Enterprise panel datasets for 40 Sub-Saharan African countries. Our findings suggest that firm's size and email/website communication are the common factors driving SMEs' internationalization across all the sub regions in SSA. The findings also reveal that firm's age, capital intensity, market power

¹ PhD Student, Ankara Yıldırım Beyazıt University, Department of Economics, ORCID: 0000-0002-2525-7481

and general manager's experience are the additional drivers of SMEs' internationalization in Central Africa. Still, firm's age, access to finance, general manager's educational level, R&D and corruption are the additional drivers in Western Africa whereas market power and general manager's experience are the additional factors in Southern Africa. The policy implication is that enhancing the availability of resources and access to information should be one of the focuses of business reforms in SSA, and each sub region should leverage on its peculiar factors to drive SMEs' internationalization in SSA.

Keywords: Firm's Size, Information, Internationalization, SMEs, Sub-Saharan Africa.

1. Introduction

Small and medium-sized enterprises (SMEs) account for majority of businesses in many countries of the world and contribute substantially to GDP growth and employment opportunities especially in emerging and developing economies (Anderson, 2011; Beck & Demirguc-Kunt, 2006; Benzing & Chu, 2009; Matanda, 2012; Mutalemwa, 2015). The definition and what constitute SMEs differs significantly across countries and even within countries among business sectors. However, there are some essential features that are similar to all the definitions especially those operating in developing economies – which comprises of low use of technology, small capital for business operation, limited number of employees, small production capacity, among others.

According to The United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2010), SMEs represent more than 90 percent of enterprises in the formal sector and employed over 20 percent of the labour force in Africa. More again, World Bank (2013) posits about 80 percent of SMEs in Africa are micro and small scale and 5-10 percent are medium sized enterprises. Interestingly, SMEs operate in every sector of majority of African countries and equally function within economic, social, cultural and political environment (Mutalemwa, 2015). Extant literature majorly establishes that SMEs are more severely obstructed from internationalize by internal and external factors than large firms. Internally, SMEs are greatly impeded by asymmetric information, inadequate competent human resources, limited access to finance, distributional and logistic hurdles, etc. SMEs are also externally affected by heavy and long bureaucratic procedures vis-a'-viz stiff competition (OECD, et al., 2019). This is so because the barriers are mainly responsible for higher fixed costs for SMEs.

More so, SMEs in certain industries are much likely to internationalize intensively than others due to absolute and comparative cost advantages associated with the economies in questions. For instance, SMEs engaging in primary and intermediate products' industries in SSA have higher propensities to become global. It is common parlance that the exports mainly composed of these products because SSA countries are naturally well endowed with the potentials to producing primary and intermediate goods and services.

Many studies have showed that internationalization is often associated with improved performance and competitiveness and that SMEs internationalization is a crucial factor for growth and development of most developing countries (Ruzzier, Hisrich & Antoncic, 2006). However, despite these strategic benefits of internationalization, it appears that most SMEs in African region have not been active in the international market.

SMEs in Africa have far fewer technological and resources capabilities than their counterpart in developed and emerging economies. Thus, their internationalization is often more challenging compared to firms in advanced countries. However, with their potential role especially in wealth creation and job opportunities, keeping their growth prospect in the international market remain an issue of concern to policy makers in their home countries. Internationalization can take place in many forms like import, export, foreign direct investment, and foreign collaboration, among others. It is also evident that most SMEs in Africa have started internationalizing, because despite their low level of diversification and linkages with foreign counterparts, they still maintain some level of control over basic factors like import and export.

This study is motivated by the reality that internationalizing SMEs is indispensable to facilitating technological transfer, improving firms' efficiency and competitiveness for their survival as well as inclusive growth in SSA and other developing countries. This is glaring as Beck (2013) and World Bank (2018a) observed that SMEs account for over 90 percent of businesses in developing countries and employ more than 50 percent of the labour force across the globe. In spite of the perceived opportunities of SMEs' internationalization and how countries are highly integrated in recent years; desired policy attention has not been given to the course in SSA. Study of this nature would hopefully draw the attention of the stakeholders to do the needful.

It is obvious that majority of the previous studies focus more on large companies in developed and emerging economies such as Taiwan, India, Brazil, China, Britain, European Union, among others, (Tattara, 2010; Yamakawa, Peng & Deeds, 2008; Zhang, Ma & Wang, 2012). As far as the available literature is concerned, there are few studies that have

given attention to internationalization of SMEs in SSA (Boso, Adeleye & White, 2016; Boso, Adeleye, Ibeh & Chizema, 2018; Tracey & Philips, 2011) and most of the studies focus on process of internationalization of new ventures (Yamakawa, et al., 2008) or export capability of firms (April & Reddy, 2015; Ibeh, Wilson & Chizema, 2012), globalization (Mutalemwa, 2015) or knowledge and location (Harris & Fletcher, 2012; Obben & Magagula, 2003). This creates the need to have a multidimensional study in other to capture the diverse spheres of firm internationalization. This is because internationalization of firms is not the same among countries; rather it depends on internal and external factors. There is a significant difference between African and developed economies in terms of economic, cultural, political and legal factors which shape the operation of SMEs. Thus, this calls for the need to study the region in a more diverse way using different lens (including political, economic and legal factors with their internal and external dimension) for better understanding as the existing studies are largely insufficient as noted from the literature. This paper intends to work on the existing gap by considering works on many dimensions of firm internationalization in order to bring out clearly the drivers which would help in designing supportive policy measures for improving the activities of SMEs and triggering their international participation.

Thereby we proceed as follows: in the next section the theoretical and empirical literature are discussed. Respectively, sections three and four discusses methodology and results followed by conclusion and policy recommendation in the final section.

2. Literature Review

Innovation and Firm Internationalization

Innovation model otherwise known as entrepreneurship theory by Cavusgil (1980) and Czinkota (2002) posit that there are some unique business characteristics that make it possible for firms to engage in foreign market at the early stages of their business operations. Innovation is generally considered as a strategic resource among business enterprises (Abdu & Jibir, 2018) that facilitates firms magnify into intercontinental

markets and attain a competitive advantage by offering customers answers with added sources of value relative to existing competitors (Kim & Park, 2010). Since internationalization adds the burden of competitiveness to firms, innovativeness should ultimately help in increasing the level of international transactions (Bortoluzzi et al., 2019). Available empirical studies support the existence of a positive effect of innovation on foreign transaction (Cassiman & Golovko, 2011; Cadogan et al., 2003). Building upon such arguments, we contend that there is a relationship between innovation and internationalization of firms. Such reasoning leads us to posit that the traditional arguments used to support the innovation-internationalization relationship might need to be tested for SSA since majority of the studies are conducted for the advanced and emerging countries (Cassiman & Golovko, 2011). Hence, we propose the following hypothesis.

H₁: There is positive and significant effect of firm's innovativeness on its internationalization capability.

Human Capital and Firm Internationalization

The behavioral theory stresses that SMEs internationalization is a process that occurs in stages which is assumed to be gradual sequence (Coviello & McAuley, 1999; Hall & Cook, 2009). The Uppsala model which points on the experiences which firms gathered gradually in foreign markets (Johanson & Vahlne, 1977). The theory assumed that internationalization is an incremental process that is pushed by learning, acquisition of knowledge and international operations especially export (Johanson & Vahlne, 1977, 2009). According to Adama, Jouali and Arwata (2013), the basic notion behind the theory is accumulation of knowledge which is gradually absorbed and international expansion is incrementally acquired. The Uppsala model (Johanson & Vahlne, 1977, 2009) seems to be the most influential and widely applied Africa-SMEs based internalization model (Abdullahi & Zain, 2009; Amal & Filho, 2010; Misati, et al., 2015) but is not free from criticisms from scholars (Bell & Young, 1998) that the model does not captures the complexities and primitive nature of African firms. The literature has referred to entrepreneur's human capital as general knowledge, experience and skills

acquired through education, training and work experience over time (Guerrero & Peña-Legazkue, 2013). Human capital have been considered by the researchers of the entrepreneurial internationalization as factor that positively influence in the quick internationalization of business firms (Ughetto, 2016). Human capital allow entrepreneurs to exploit the entrepreneurial opportunities even those outside national boundaries (Jibir & Abdu, 2020; Oviatt & McDougall, 2005; Autio, 2005; Manolova et al., 2002). Similarly, Suarez-Ortega, et al. (2016) indicate that knowledge is the major driver of firm internationalization in Africa. Studies by Harris and Fletcher (2012), Gassmann and Keupp (2007) and Eriksson, et al., (2015) show that firms need knowledge to successfully internationalize. Furthermore, Petersen, et al. (2008) stress that information on how business is done in foreign countries is a critical predictor of firm's ability to grow international level. Learning by doing is also considered an essential factor influencing internationalization among firms (Johanson & Vahlne, 1977, 2009). Indeed, firms that internationalize through knowledge enable them to get new market with their knowledge-driven products and services. More so, new knowledge and education among firms have also been recognized as an important factor shaping the activities of firms to participate in foreign market (Gumede & Rasmusen, 2002; Olmos, 2011) and proficiency in international languages (Obben & Magagula, 2003). Similarly, Baier, et al. (2018) and Ganotakis and Love (2012) state that new firms with founders who have high levels of knowledge and experience have a greater chance of influencing firms to engage in international transactions. Thus, it is expected that the level of formal education, skills and training held by firms and their employees play a pertinent role in the internationalization of new firms. This leads us to develop the following hypothesis:

H_{2a}: Entrepreneurs with high levels of experience and formal education are more likely to rapidly internationalize their business compared to those without such levels.

H_{2b}: Workers with previous entrepreneurial experience and formal education are more likely to influence the internationalization of their workplace.

Institutions and Firm Internationalization

Institutional conditions, i.e. more or less home country-specific rules, norms, regulatory frameworks and support infrastructures, have increasingly been considered as an important factors affecting firms' internationalization, especially for firms in developing economies (Ren, Manning & Vavilov, 2019). In another related study by El Guili (2018), the study shows that the major factors that drive SMEs internationalization are experience in international trade, access to technology, manager's education, and ability to adapt to environmental changes, language, cultural and political differences. Gomes, *et al.* (2018) found that corruption and other related rent seeking activities in Africa are the main barriers to firm's internationalization. There are also studies like Kuada (2007) and Ramamurti (2009) that found evidence that African firms mainly internationalize to other Africa countries compared to their counterpart in emerging economies that have succeeded in moving beyond continental limit. Albaun (2004) shows that capital intensity has significant positive effect on firm activities outside Africa. The role of quality institutions in influencing the activities of firms has also been acknowledged by Xu and Meyer (2013) that institutions and ability of firms to internationalize are positively correlated. More so, El Guili (2018) show that economic factors such as inflation, interest rate and employment are major factors influencing the behavior of firm to engage in international collaboration and trading with other firms in other countries. We thus seek to develop a more nuanced understanding of the interplay between home country institutional conditions and firm internationalization by hypothesizing that:

H₃, Home country institutional settings interrelate positively with firm internationalization decisions.

Resources, Firm Characteristics and Firm Internationalization

Resource based theory developed by Wernerfelt (1984) and Barney (1991) argue that firms consist of some unique potentialities that are assumed to be rare, immobile and non-imitable which in turn provide the firm with an opportunity to compete favorably with competitors.

This implies that the level of internationalization among firms including mode of entry, targeted market and decision on export are largely predicted by internal resources capability. This theory is extensively applied in the analysis of firm internationalization. The resources of a firm in this context are considered valuable when they help the firm to implement strategies towards engaging in foreign market. This is attributed to the fact that many studies have confirmed its relevance in explaining firm behavior toward internationalization.

Resource based theory developed by Wernerfelt (1984) and Barney (1991) argue that firms consist of some unique potentialities that are assumed to be rare, immobile and non-imitable which in turn provide the firm with an opportunity to compete favorably with competitors. This implies that the level of internationalization among firms including mode of entry, targeted market and decision on export are largely correlated with internal resources capability. This theory is extensively applied in the analysis of firm internationalization. The resources of a firm in this context are considered valuable when they help the firm to implement strategies towards engaging in foreign market. This is attributed to the fact that many studies have confirmed its relevance in explaining firm behavior toward internationalization.

Abor and Adjasi (2007) reveal that larger firms are more likely to engage in international market than smaller firms. This is because they have financial capability and enjoy large economic of scale. In contrast, there are studies that favored small firms in internationalization process partly because they need capital inputs like technology to intensify their business which in most cases they have to import from foreign market (Kuada, 2007). In another study of firm internationalization by April and Reddy (2015), they reveal that export commitment and experimental learning process are strong factors influencing firm's ability to participate in foreign market. Again, Onkelinx, Manolova and Edelman (2015) established curvilinear (inverted U) association between the level of human capital and the firm's export intensity in Belgium.

Resources available to firms are also found to be positively correlated on internationalization of African firms within and outside the continent (Fosu, 2003; Ibeh et al., 2012; Kuada, 2007). Some studies by Lakew and

Chiloane-Tsoka, (2015), Matenge (2011) and Soderbom and Teal (2003) indicate that export is an important predictor of firm internationalization. Additionally, high level of competition among African firms in their domestic markets may push firms in Africa to increasingly participate in international business activities (Yamakawa, et al., 2008; Schmidt & Hansen, 2017). We hypothesize that:

H_{4a} Availability of resources by firms significantly influences their decision to engage in international transactions.

H_{4b} Firm characteristics have significant influence on firms' capability to engage in internationalization.

Information and Firm Internationalization

The literature on firm internationalization, principally the one concentrating on SME internationalization and international new ventures, has emphasized the position of network linkages in the internationalization process (Coviello & Munro, 1997; Chetty & Blankenburg-Holm, 2000; Sharma & Blomstermo, 2003; Knight, 2008; Styles, Loane & Bell, 2006; Kujala, 2016; Morrish & Earl, 2020).

Availability of networks provide firms with open access to vital resources, such as information, raw materials, technology and markets (Morrish & Earl, 2020; Vandenbempt & Matthyssens, 1999) and ease strong buyer-vendor relationships that maximize gain and minimize loss (Morrish & Earl, 2020; Knight, 2008). The networks approach to firm internationalization as stressed by Johanson and Mattsson (1989) conceptualized the view that firms need many organizational relationships for survival; it extends the buyer-seller dyad and recognizes the potential impact of network relationships on small firm internationalization (Morrish & Earl, 2020; Knight, 2008). furthermore, network relationships let firms to use their partner's resources (Johansson & Vahlne, 2009; Morrish & Earl, 2020) unveil new business prospects (Hietala et al., 2019), and more importantly help to develop relevant capabilities and proficiencies essential for their internationalization (Gadde et al., 2003; Morrish & Earl, 2020). Equally, firms' access to information can offer the groundwork of premeditated reactions needed

for successful internationalization (Kampouri et al., 2017; Morrish & Earl, 2020; Kujala, 2016).

There are studies that found that the internationalization process is impacted by the firm's existing social relationships, as the knowledge of foreign market opportunities is developed through these relationships (Coviello & Munro, 1997; Boojihawon, 2004; Knight, 2008; Morrish & Earl, 2020). Thus, we hypothesize that:

H₆: Firm access to information and network of relationship have significant positive effect on their internationalization capability.

The studies reviewed above show that numerous research work have queried about the effect of various factors influencing firm's internationalization behaviour ranging from country specific of developed and developing economies to panel and cross sectional analysis with each pointing factors that induce the ability of a firm engage in foreign transaction which might be either within the same region or outside the continent. These factors are many and diverse (e.g., capital production capability, managerial skills, technology, education, availability of information and communication facilities, domestic market condition, government support, institutional setting, language proficiency, among others) - which make the literature rich. Simply put, extant literature shows that both endogenous and exogenous factors are important in driving SMEs internationalization. However, it is to be noted that the studies seem to be skewed to developed and emerging countries with few that focus on SSA. This calls for holistic approach to the study of firms' internationalization in the region in order to improve our understanding and provide better policy options for policy makers - which is pivotal to development of SMEs in SSA.

3. Methodological Framework

Model Specification and Measure of SMEs Internationalization

Given that this study has taken multi-theoretical approach, and empirical studies reviewed, we can summarize the major predictors of internationalization of SMEs to include human capital, learning-by-

doing, innovative capacity, access to information, resource capacity, institution, and whole lot of other factors. To this end, degree of SMEs' internationalization could be specified in equation (1) as function of the aforesaid factors.

$$DOI_{it} = f(Com_{it}, Hca_{it}, Ino_{it}, Inf_{it}, Ins_{it}, Lea_{it}, Res_{it}) \text{-----} (1)$$

Where *DOI* refers to degree of SMEs' internationalization, *Com* represents competition proxied by market power; *Hca* is a vector of human capital (manager's educational level and formal training of employees). *Ino* is the innovative capacity of the firms represented by research and development; *Inf* is the access to information proxied by email/website communication; and *Ins* is a vector of institutional variables (court enforcement strength and corruption); and *Lea* stands for learning-by-doing represented by firm's age. *Res* is a vector of availability and accessibility of resources (firm's size, overdraft and credit line) of SMEs *i* in time *t*. Equation (1) could be also re-specified in econometric form in equation (2):

$$DOI_{it} = \delta_t + \lambda_1 Com_{it} + \lambda_2 Hca_{it} + \lambda_3 Ino_{it} + \lambda_4 Inf_{it} + \lambda_5 Ins_{it} + \lambda_6 Lea_{it} + \lambda_7 Res_{it} + \mu_{it} \text{-----} (2)$$

Where δ , λ and μ refer to intercept, parameters of the variables and random term respectively.

As the term "internationalization" has many varied connotations so also there are many ways of measuring SMEs' internationalization depending on what a particular measure stands to indicate—performance, multidimensionality, structure, attitude, regional concentration, network extension, and geographical and cultural distance (Dorrenbacher, 2000; Ruzzier, Antoncic & Hisrich, 2006). Export behavior represented by magnitude of export or the ratio of export sales/total sales is the most commonly used measure of degree of internationalization (DOI) (Cooper & Kleinschmidt, 1985). However, this measure suffers from some shortcomings by failing to account for the dispersion in foreign sales across regions, activity and time, which has vital implications for performance (Olmos, 2011) and by being demand-focused measure. These limitations lead to misleading results which inform wrong policy measure.

To address the shortcomings of the measures, we adopted measure of degree of SMEs' internationalization constructed by Pangarkar

(2008). Like Grant, Jammine, and Thomas (1988), and Olmos (2011), the Pangarkar's (2008) measure incorporates the traditional proportion of foreign sales variable and the distribution of foreign sales over time and across the regions. This is computed using entropy index, which is represented by equation (1):

$$DOI_{firm} = \frac{\text{foreign sales proportion}}{\sum_{i=1}^n (\text{regional sales proportion})^2} \times 100 \text{-----(3)}$$

Where n is the number of firms in the region. The computation of the denominator in equation (3) is similar to Herfindahl-Hirschman index used in measuring market concentration. DOI constructed using the above approach could range from 0 to more than 100 percent. Following previous studies (Hitt, Hoskisson & Kim, 1997; Delgado-Go'mez, Ram'irez-Aleso'n & Espitia-Escuer, 2004; Olmos, 2011) in this paper, Sub-Saharan African business environment are group into 4 homogenous regions taking into consideration their political and economic conditions: Central Africa, East Africa, South Africa and West Africa.

Data Source and Estimation Techniques

To achieve its major goal, this study constructed and utilized World Bank's Business Enterprise longitudinal dataset for 40 Sub-Saharan African countries over the period 2003-2014. The study constructed the longitudinal dataset by appending countries' panel data. Generally, Business Enterprise Survey is a firm-level survey of a representative sample of an economy's private sector that cover overs 170,000 firms across 139 countries and territories over the period 1998-2018. Although the survey primarily focuses on manufacturing and service sectors; it sometimes touches other sectors like health, education and the likes. The survey studies a myriad of factors improving or constraining the performance of firms (World Bank, 2018b).

Given the nature of measure of degree of internalization of SME we used in the study, we employed Panel fixed-effect Tobit. Recall in equation (3) DOI as the dependent is left-censored from zero to infinity

for the constructed DOI could be more than 100 percent. It is argued that Tobit models address the significant censoring, that is large numbers of zeroes, usually embedded in these kinds of data. Given that linear models ignore this censoring, ordinary least squared (OLS) estimator is argued to be biased and inconsistent (Greene, 2002; Foster & Kalenkoski, 2013). To address omitted variable bias, we estimated unconditional fixed-effect Tobit model by incorporating country, industrial and year effects so as to capture as much heterogeneity in the model as possible. Unconditional fixed-effect Tobit model is a sort of pooled Tobit model with multiple heterogeneous effects. The model is specified in equation (4):

$$DOI_{panit}^* = \beta_0 + \beta_1 x_{it} + v_{it} + \mu_{it} \text{------(4)}$$

Where $DOI_{panit}^* = 0$ if $DOI_{panit}^* \leq 0$ and $DOI_{panit} = DOI_{panit}^*$ if $DOI_{panit}^* > 0$; x_{it} is a vector of explanatory variables and v_{it} is a vector of heterogeneous effects and μ_{it} is an error term of i th firm in time t .

As a process of enhancing SMEs' involvement in international markets, Yuhua (2015) posits that SMEs' internationalization involves a wide range of activities including direct exports and imports, foreign investment. It also includes having foreign subcontractors or being subcontractors to foreign firms, cooperation with foreign enterprises through joint ventures, non-equity alliances, licensing, and franchising. As a sort of robustness check, we used dummy of whether or not SMEs have *internationally-recognized quality certification* (IQC) as a dependent variable and the model is estimated using a multi-dimensional fixed-effect Probit model specified in equation (5).

$$\Pr(i|t=1/IQC_{it}=iqc_{it}) = \Phi(\beta_0 + \beta_1 X_{it} + \beta_2 D_{it} + \varepsilon_{it}) \text{------(5)}$$

Where $\Pr(i|t)$ is the propensity for the firm i at time t to acquire IQC; and $\Phi(\bullet)$ is the standard normal cumulative distribution function (cdf). x_{it} is a vector of explanatory variables. D_{it} is a vector of heterogeneous effects. Given that $\Phi(\bullet)$ is a standard normal cumulative distribution function, the probit distribution function takes the form of equation (6):

$$\text{prob}(iqc_{it}=1) = \Phi(X_{it}\beta) = \int_{-\infty}^{X_{it}\beta} \frac{1}{\sqrt{1-x^2}} \exp\left(-\frac{x^2}{2}\right) dx \text{------(6)}$$

The standard normal transformation $\Phi(\bullet)$ restricts the probability to fall between 0 and 1.

4. Results and Discussions

This section presents the results of the study. Appendix A dismisses the likelihood of multicollinearity and possibility of endogeneity as the pair correlation result indicates the correlations between the variables are well below 0.5. It is only the correlation between partnership and sole proprietorship that is a bit above 0.5. Appendix B gives detailed definitions while Table 1 presents descriptive of continuous variables used in the models. The table exhibits that mean rate of direct exports of SMEs in SSA is about 3 percent with respective minimum and maximum rates of 0 and 100 percent leading to divergent distribution of 12.57 percent among the firms.

Table 1: Summary Statistics.

VARIABLES	Minimum	Maximum	Mean	Std. Dev.
Exports As a % of sales	0	100	2.720	12.569
DOI	0	84.288	0.023	0.626
Age	0	172	14.755	12.732
Size	0	200	26.624	33.907
Capital intensity	0	3.66e+11	6.31e+08	8.00e+09
Market Power (HHI)	0.016	0.767	0.135	0.182
GM experience	0	64	13.790	9.515
Formal training	0	100	58.002	36.507
Corruption	0	100	5.417	12.337
Priv. domestic	0	100	83.934	34.444
Priv. foreign	0	100	9.792	27.549
State own	0	100	0.633	5.901

Source: Authors' computation.

This suggests that there is low level of exportation among SMEs in Sub-Saharan Africa. When DOI is considered, the average rate of SMEs' internationalization is very low, which is less than 1 percent but highly skewed as the maximum rate hovers 84.3 percent and minimum is zero. Table 1 further suggests that the average age and size of the SMEs in SSA stand at 15 years and 27 workers respectively, which implies that

the SMEs are young firms. Apparently, both DOI and Foreign sales proportion as dependent variables are at least left-censored both at zero. Again, the table signifies that SMEs are highly competitive as most of them hold insignificant market power of less than 0.2 percent and they mostly domestic privately owned firms as foreigners and state own just about 9.8 and 0.6 percentages of the firms respectively. The firms are also managed by upcoming managers with 14 average years of experience and these managers give some attention to human capital investment as about 58 percent of production workers were trained in the last fiscal year. There is moderately low rate of corruption about them of about 5.4 percent.

Table 2 reports the estimated unconditional fixed-effect Tobit models on the factors correlating with degree of internationalization of the SMEs in SSA and its sub regions. The full model indicates that firm's age, size, access to finance, market power, access to information, general manager's level of education, research and development (R&D), corruption, ownership structure and legal status of firms are the significant drivers. Given that the sub regions have their respective unions with focus on economic integration, we estimate model for each region and the results mostly differ. While firm's size and access to information remain important predictors of DOI across all the regions; firm's age significantly drive internationalization of SMEs only in Central and Western Africa.

Table 2: Drivers of Export-Based Internationalization of SMEs in Sub-Saharan Africa.

DOI _{Pankar}	Full	Central	East	South	West
Age (ln)	0.101*	0.173*	-0.0645	0.0119	0.155*
	(0.0582)	(0.104)	(0.135)	(0.0122)	(0.0913)
Size	0.285***	0.211**	0.652***	0.0410***	0.218**
	(0.0811)	(0.102)	(0.218)	(0.0124)	(0.0974)
Capital intensity (ln)	0.0115	0.108***	0.0941	-0.00770	-0.00129
	(0.0181)	(0.0398)	(0.167)	(0.00696)	(0.0182)
Overdraft	0.230**	0.0105	0.291	0.00251	0.257*
	(0.0953)	(0.171)	(0.247)	(0.0329)	(0.134)
Credit line	0.105*	0.144	-0.0756	0.0439	0.102*
	(0.0589)	(0.151)	(0.244)	(0.0302)	(0.0547)

DETERMINANTS OF INTERNATIONALIZATION OF SMALL AND MEDIUM SCALE ENTERPRISES IN SUB-SAHARAN AFRICA

Market Power	-0.947**	-73.67*	-5.910	3.808***	51.86
	(0.402)	(42.34)	(13.30)	(0.621)	(33.58)
Email & website comm.	0.406***	0.818***	1.556***	0.0900***	0.207**
	(0.109)	(0.197)	(0.483)	(0.0247)	(0.0945)
GM Edu.	0.221***	0.00400	0.350	-0.00498	0.171*
	(0.0782)	(0.143)	(0.226)	(0.0223)	(0.0968)
GM experience	0.00309	0.235*	0.258	-0.0360**	-0.0667
	(0.0497)	(0.133)	(0.179)	(0.0174)	(0.0709)
Formal training	0.00132	0.00190	0.00939	0.000346	0.000352
	(0.00130)	(0.00311)	(0.00770)	(0.000589)	(0.00124)
Research & Devt.	0.278***	11.61	-1.440	0.00628	0.249**
	(0.0909)	(15.74)	(1.038)	(0.0268)	(0.107)
Court enforcement	0.173	0.172	0.366	0.0368	-0.0378
	(0.108)	(0.127)	(0.410)	(0.0238)	(0.0933)
Corruption	0.00432**	0.00666	-0.0166	-0.000953	0.00407*
	(0.00185)	(0.00638)	(0.0123)	(0.00102)	(0.00209)
Priv. domestic own	-0.00705***	-0.0096**	-0.00213	0.000665	-0.0063**
	(0.00188)	(0.00412)	(0.00520)	(0.000840)	(0.00249)
Priv. foreign own	-0.000378	-0.00277	0.00336	0.00154*	-0.000223
	(0.00104)	(0.00411)	(0.00581)	(0.000883)	(0.000967)
State own	0.0125***	-0.0127	0.0214	-0.000155	0.0204**
	(0.00443)	(0.00833)	(0.0161)	(0.00135)	(0.00896)
Sole proprietorship	-0.326***	-0.0624	-0.503*	-0.0417	-0.361**
	(0.0919)	(0.184)	(0.280)	(0.0279)	(0.141)
Partnership	-0.168**	0.248	0.169	-0.0264	-0.196**
	(0.0677)	(0.192)	(0.277)	(0.0322)	(0.0790)
Constant	-3.875***	-4.962	-8.437*	-2.980***	-5.706*
	(1.252)	(4.348)	(4.404)	(0.410)	(3.170)
Industrial Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Country Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Year Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Sigma	1.547***	1.230***	2.512***	0.159***	1.345***
	(0.384)	(0.140)	(0.663)	(0.0212)	(0.521)
Observations	14,818	1,375	3,010	1,010	9,423

Robust standard errors in parentheses *** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Interestingly, Model for Western Africa has almost similar findings as the full model, which may suggest that there more Western African firms in the analysis. Capital intensity matters only in Central African SMEs' internationalization. As market power negatively drives internationalization in Central Africa; it rather positively correlates with the process in Southern Africa. Conversely, general manager's experience improves Central Africa SMEs' internationalization but it discourages the process in Southern Africa.

First and foremost, firm's size is shown to have positive effect on the propensity of SMEs to internationalize in SSA and this is perceptible because large firms may have the necessary financial and other resources necessary for successful internationalization. This has been further corroborated by the positive effect of access to finance in Western Africa. This finding agrees with resource-based-theory's proposition that the ability of firms to internationalize depends on the amount of available resources at their disposal. Also, this finding confirms the finding of Abor, Adjasi and Heyford (2008). Another related finding is that being shareholding SMEs compared to sole proprietorship enhances the propensity of the firms to internationalize. This could be due to more resources available to shareholding enterprises than to sole proprietorships. As proposed by economic hypothesis, access to information could easily make firms to penetrate international market as this information reduces transaction costs. Email and website communication with clients and suppliers (representing access to information) is found to improve SMEs' internationalization across all the sub regions.

As established by the Uppsala model that experiences gathered over time by firms in international market through learning-by doing are critical to making such firms to easily penetrate foreign markets. This study has confirmed that as the firm's age increases degree of internationalization goes up in Central and Western Africa. This means learning-by-doing is important in making it possible for the firms to properly study the conditions of foreign markets and finally enter the market easily. This is harmonious to the findings of April and Reddy (2015) and El Guili (2018). Another interesting finding of this study

is that managerial skill particularly level of top manager education is positively associated with the propensity of SMEs to internationalize in Western Africa. This supports the findings of Eriksson, et al. (2015), Harris and Fletcher (2012), Gassmann and Keupp (2007) and Suarez-Ortega, et al. (2016). However, this is plausible given that educated top managers could be well-informed and highly smart to identify the perceived opportunities of internationalization and subsequently enter international market so as to enjoy the opportunities. This contradicts found by Onkelinx, Manolova and Edelman (2015) as they found that education beyond certain limit has a negative effect on firms' export intensity in Belgium.

The innovation model otherwise known as entrepreneurship theory stresses that use of technology and innovations are some of the business qualities that makes it possible for firms to engage in foreign market. The study established that spending on R&D increases SMEs' internationalization in SSA, particularly Western Africa. R&D as a proxy for innovation is fundamental in improving the competitiveness and market power of the firms, which altogether could ease the process of SMEs' internationalization. This finding is congruent to those of Obben and Magagula (2003) and Olmos (2011). This study found foreign ownership positively influences the propensity of SMEs to internationalize in Southern Africa. This is consistent with the findings of Sharma and Blomstermo (2003) and Loane and Bell (2006) that having international business connection (born global) is a great force that influences the internationalization of SMEs.

Unexpectedly, corruption is found to be rather encouraging SMEs' internationalization in SSA, especially in Western Africa, which contradicts the finding of extant literature. The reason for this finding is that given the huge perceived opportunities of internationalization, SMEs' may be willing to bribe their way to bypass unnecessary bureaucratic long process and internationalize. Bribery given may be insignificant as compared to increased profits and other benefits derivable from internationalization.

As argued by Yuhua (2015), internationalization of business is not limited to direct exports and imports; it also includes foreign investment,

having foreign subcontractors or being contractors to foreign firms, cooperation with foreign enterprises through joint ventures, non-equity alliances, licensing, and franchising. As a form of robustness check, we estimated the model for internationally-recognized quality certification, which falls under cooperation with foreign firms.

Table 3: Drivers of Non-Export-Based Internationalization of SMEs in Sub-Saharan Africa.

IQC	(1) Full	(2) Central	(3) East	(4) South	(5) West
Age (ln)	0.206*** (0.0220)	0.299*** (0.0719)	0.176*** (0.0489)	0.0496 (0.0838)	0.207*** (0.0281)
Size	0.213*** (0.0170)	0.296*** (0.0635)	0.219*** (0.0375)	0.164** (0.0762)	0.206*** (0.0210)
Capital intensity (ln)	0.00475 (0.0120)	-0.0213 (0.0295)	0.0778 (0.0530)	0.0368 (0.0510)	0.0177 (0.0154)
Overdraft	0.150*** (0.0362)	0.199* (0.119)	0.176** (0.0840)	0.445** (0.202)	0.119*** (0.0449)
Credit line	-0.0345 (0.0385)	-0.0438 (0.121)	0.0431 (0.0899)	-0.311* (0.172)	-0.0440 (0.0476)
Market Power	-0.104 (0.202)	57.39* (30.93)	-17.61*** (5.638)	51.74*** (3.654)	-75.49*** (29.21)
Email & website comm.	0.506*** (0.0360)	0.294** (0.122)	0.441*** (0.0886)	0.319** (0.139)	0.554*** (0.0452)
GM Edu.	0.0483* (0.0269)	0.115 (0.0855)	0.00542 (0.0389)	0.00946 (0.0908)	0.166*** (0.0484)
GM experience	-0.130*** (0.0250)	-0.339*** (0.0805)	-0.0848 (0.0589)	0.190* (0.111)	-0.120*** (0.0308)
Formal training	0.0034*** (0.000939)	-0.00116 (0.00275)	0.00896*** (0.00249)	0.00688 (0.00420)	0.00287** (0.00115)
Research & Devt.	0.302*** (0.0516)	10.99 (8.754)	-0.350 (0.413)	0.179 (0.178)	0.311*** (0.0546)

Court enforcement	-0.0128	0.0127	0.0617	0.0174	-0.0748
	(0.0368)	(0.0733)	(0.0834)	(0.0995)	(0.0589)
Corruption	-0.000891	-0.0113*	-0.00566	0.00800*	0.000498
	(0.00147)	(0.00666)	(0.00384)	(0.00472)	(0.00175)
Priv. domestic own	-0.00113	-0.00485	-0.00379**	-0.00240	-0.000314
	(0.000770)	(0.00467)	(0.00172)	(0.00812)	(0.000893)
Priv. foreign own	0.00300***	-0.00276	0.00250	0.00512	0.00360***
	(0.000856)	(0.00481)	(0.00189)	(0.00827)	(0.00101)
State own	0.00320	-0.00256	0.00241	0.00901	0.00442
	(0.00223)	(0.00643)	(0.00602)	(0.0105)	(0.00308)
Sole proprietorship	-0.305***	-0.360***	-0.0968	-0.187	-0.322***
	(0.0383)	(0.135)	(0.0887)	(0.186)	(0.0484)
Partnership	-0.178***	-0.156	-0.0305	0.0783	-0.208***
	(0.0423)	(0.148)	(0.109)	(0.199)	(0.0520)
Constant	-3.136***	-6.786***	-2.568***	-40.79***	2.950
	(0.358)	(2.608)	(0.876)	(2.622)	(2.801)
Industrial Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Country Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Year Effect	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes
Observations	14,623	1,367	2,930	964	9,362

Robust standard errors in parentheses*** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.1$

The results of internationally-recognized quality certification (IQC) models are reported in Table 3. As Table 2, models in Table 3 suggest that firm's size and access to information are the most important factors driving internationalization of SMEs across the sub regions of SSA.

Table 4: Industry-Based Regression Analysis Results													
Export-Based Results Using DOI							Non-Export-Based Results Using IQC						
Variables	Basic & Fabri.	Chem&Plas	Food	Garments	WSales		Basic&Fabr.	Chem&Plas	Food	Garments	WSales		
Age (ln)	-0.001 (0.039)	0.037 (0.039)	0.188** (0.088)	0.597 (0.395)	-0.007 (0.028)		0.139 (0.112)	0.255*** (0.094)	0.350*** (0.063)	-0.0194 (0.107)	0.200* (0.104)		
Size	0.141*** (0.035)	0.140*** (0.0483)	0.210*** (0.0589)	0.412** (0.204)	-0.0003 (0.017)		0.410*** (0.085)	0.429*** (0.082)	0.063 (0.049)	0.205*** (0.079)	0.223*** (0.065)		
Cap. Int.	-0.026 (0.019)	0.050*** (0.019)	-0.014 (0.031)	0.151 (0.099)	0.036*** (0.0133)		0.0561 (0.039)	0.011 (0.043)	-0.012 (0.030)	0.016 (0.041)	-0.174 (0.113)		
Overdraft	0.045 (0.060)	0.0523 (0.075)	0.267** (0.135)	0.512 (0.441)	0.0211 (0.035)		0.709*** (0.183)	0.147 (0.103)	-0.114 (0.149)	0.313*** (0.156)	0.505*** (0.155)		
Credit line	0.081 (0.053)	0.033 (0.074)	0.051 (0.119)	-0.289 (0.447)	0.008 (0.034)		-0.199 (0.177)	0.189 (0.151)	-0.032 (0.108)	-0.0943 (0.187)	0.059 (0.159)		
Market pwr	0.057 (0.611)	2.724* (1.569)	0.251 (0.808)	-1.625 (3.962)	0.192 (0.274)		-2.717 (2.558)	-2.567 (2.408)	-1.196* (0.619)	-4.025 (3.690)	1.573 (1.341)		
Emailwebsite	0.059 (0.067)	0.196 (0.143)	0.538** (0.220)	1.224*** (0.419)	0.093** (0.040)		0.569*** (0.209)	0.544*** (0.207)	0.731*** (0.101)	0.433*** (0.154)	0.150 (0.141)		
GM EDU.	0.058 (0.100)	-0.037 (0.074)	0.324 (0.218)	0.710 (0.558)	0.047 (0.036)		0.103 [0.276]	-0.125 (0.147)	0.146 (0.114)	0.032 (0.212)	-0.144* (0.081)		
GM exp.	-0.005 (0.061)	-0.004 (0.061)	-0.028 (0.094)	-0.701 (0.482)	0.051 (0.039)		-0.296** (0.125)	-0.231** (0.104)	-0.134* (0.070)	0.047 (0.128)	-0.081 (0.125)		

Training	0.001 (0.001)	0.001 (0.001)	-0.002 (0.003)	-0.001 (0.007)	-0.011*** (0.004)	-0.003 (0.004)	0.011*** (0.003)	-0.0005 (0.002)	4.69e-05 (0.004)	-0.042 (0.028)
Res. & Dev.	-0.009 (0.075)	0.069 (0.087)	0.286* (0.153)	0.230 (0.427)	0.067 (0.048)	0.429* (0.248)	-0.009 (0.227)	0.156 (0.147)	0.222 (0.221)	0.187 (0.227)
Court en- for.	-0.153** (0.077)	0.257* (0.153)	-0.176 (0.196)	0.517 (0.557)	0.142*** (0.043)	0.132 (0.329)	-0.242 (0.412)	0.125 (0.159)	0.017 (0.251)	-0.451*** (0.169)
Corruption	0.002 (0.002)	0.0008 (0.003)	0.013*** (0.004)	0.003 (0.014)	-0.0027* (0.0015)	-0.0006 (0.007)	-0.006 (0.007)	0.006 (0.004)	-0.019* (0.011)	-0.007 (0.006)
Priv. Dom.	-0.002* (0.001)	-0.0007 (0.0021)	-0.0044** (0.002)	-0.008 (0.005)	0.0003 (0.0005)	-0.006** (0.003)	0.003 (0.004)	-0.002 (0.002)	-0.005** (0.003)	-0.002 (0.002)
Priv. Foreign	-0.001 (0.001)	0.0013 (0.002)	0.002 (0.002)	0.0024 (0.006)	0.0012* (0.0007)	0.003 (0.003)	0.002 (0.004)	0.0008 (0.0025)	-0.0023 (0.0029)	0.0005 (0.0028)
State	0.002 (0.002)	-0.002 (0.005)	-0.0013 (0.006)	0.031 (0.024)	0.004* (0.002)	-0.007 (0.013)	-0.005 (0.013)	-0.002 (0.005)	0.002 (0.010)	0.020* (0.0102)

Robust standard errors in parentheses*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

Table 4: Industry-Based Regression Analysis Results												
Export-Based Results Using DOI							Non-Export-Based Results Using IQC					
	Basic&-Fabr.	Chem&Plas	Food	Garm&-Tex	WSales		Basic&-Fabr.	Chem&Plast	Food	Garm&Tex	WSales	
Sole	-0.088 (0.060)	-0.009 (0.081)	-0.098 (0.144)	0.099 (0.448)	-0.061* (0.034)		-0.417** (0.211)	0.023 (0.168)	-0.52*** (0.11)	-0.530*** (0.174)	-0.0130 (0.153)	
Partner-ship	0.0422 (0.066)	-0.0224 (0.078)	-0.252 (0.175)	0.521 (0.541)	-0.051 (0.039)		-0.086 (0.209)	-0.303* (0.179)	-0.38*** (0.12)	-0.546*** (0.198)	0.119 (0.192)	
Constant	-0.101 (0.517)	-1.726** (0.835)	-2.707* (1.571)	-9.207* (5.220)	-1.02** (0.441)		-1.179 (3.272)	-2.872 (1.785)	-2.83*** (0.986)	1.287 (2.759)	4.547 (3.026)	
Country	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes		Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	
Year	Yes	Yes	Yes	Yes	Yes		Yes	Yes	Yes	Yes	Yes	
Observa-tion	704	543	1,535	1,074	921		683	528	1,464	1,060	867	

Robust standard errors in parentheses*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

In addition, models in Table 3 reveal access to finance (proxied by overdraft and credit line) is encouraging the propensity of SMEs to acquire internationally-recognized quality certification. With exception of Southern Africa, firms' age is found to be increasing the probability of having internationally-recognized quality certification in SSA. As Table 2, Table 3 signifies that managerial skills and R&D are only important to SMEs' internationalization in Western Africa. In Table 3, it is found that while market power reduces the propensity of SMEs to acquire IQC in Central and Southern Africa; market power instead increases the propensity in Eastern and Western Africa.

Other findings of IQC models are: manager's experience enhances the probability of having IQC in Southern Africa but it discourages the probability in Central and Western Africa. Also, corruption discourages the propensity of having IQC in Central Africa whereas it encourages the propensity in Southern Africa. Formal training also improves the chances of having IQC in Central and Western Africa. Essentially, the findings of non-export-based internationalization models validate those of export-based internationalization models in SSA as they both found that firm's size and access to information remain the common drivers. These findings underscore the roles of resources and information and communication technology in the process of internationalizing SMEs in SSA.

To take our argument to higher level that certain industries are much more likely to involve internationalization process than others, we estimated regression models to that effect. In view of SSA peculiarities in terms of export composition, we selected five (5) industries out of the available ones, which among others include basic and fabricated metals; chemicals, plastics and rubber; food; garments and textiles; and

wholesales industry. These industries are chosen as the exports of SSA countries are vastly composed of primary products coupled with intermediate goods and services. Export-based internationalization models in Table 3 indicate that firm size positively and significant correlate with internationalization process in all the industries with the exception of wholesale industry.

In a similar vein, capital intensity is one of the significant predictors of with internationalization process in chemical, plastic and rubber, and wholesale industries. These findings are in congruent with the proposition of resource-based theory. So much more resources are even needed in food industry as access to finance (overdraft) is found to be positively impacting on the process. This is of course due to perishable and seasonal nature of food items. As such huge resources are required to be able to export and sell them as fast as possible.

The higher the market powers the higher degree of internationalization process of SMES in chemical, plastic and rubber industry. Access to information through email and website communication by SMEs also improve the internationalization of SMEs in food, garment and textile, and wholesale industries as information is vital in identifying opportunities in global markets. While court enforcement retards internationalization of SMEs in basic and fabricated metal industry; it promotes the process in wholesale industry because the former industry is involved in profit seeking whereas the latter deals with rent seeking. Furthermore, non-export-based internationalization models in Table 3 signifies that firm's age, through learning by doing, encourages SMEs to become global in food, garment and textiles, and wholesale industries while firm's size also positively promotes internationalization of SMEs in all the industries except food industry. With exception of chemical, plastic and rubber, and food industries, capital intensity impact on SMEs' internationalization process positively. Similarly, access to information via email and website communication promotes SMEs' internationalization in all the industries except wholesale industry.

5. Conclusion and Policy Implications

Internationalization of SMEs remains essential to growth and development of not only the firms themselves but also guarantees the overall economic prosperity of a country through technology transfer, creation of job opportunities, firms' competitiveness, high innovative capacity, risk diversification etc. However, these potentials may not be fully materialized unless the critical challenges of inadequate access to

finance, weak business institutional framework, weak infrastructure and the overall high cost of doing business are straight-away tackled in SSA. This study sought to extend literature on internationalization by using robust measures of export- and non-export-based internationalization that addressed regional and time dispersion of foreign sales proportion. In its quest to also contribute to knowledge, the study employed multi-theoretical approach to capture the most important factors driving the degree of SMEs' internationalization in SSA. The study constructed longitudinal dataset using World Bank's Enterprise Surveys for 40 countries in the region, and also employed unconditional fixed-effect Tobit and probit regression models to analyze the dataset.

Among other things, our findings suggest that even though each sub region has its unique drivers; availability of resources and access to information are the most important factors driving SMEs' internationalization across all the sub regions in SSA. Besides, findings peculiar to each sub region depict that while firm's age, capital intensity and general manager's years of experience positively drive SMEs' internationalization in Central Africa; market power and proportion of domestic private ownership have negative impact in the region. Conversely, market power and proportion of domestic private ownership have positively impact on SMEs' internationalization in Southern Africa whilst general manager's years of experience has a negative effect in the region. Still ahead, firms' age, access to finance, state ownership, general manager's level of education, R&D, corruption and being shareholding all improve the SMEs' internationalization in Western Africa. Internationally-recognized quality certification (IQC) models also established almost similar findings with slight differences and the models further suggest that access to finance and market power contribute to the internationalization process of SMEs across all the sub regions.

We have also argued in the study that SMEs' propensity to enter global markets is also industry-dependent in view of absolute and comparative advantages in production or endowments of certain goods and services. That being said, SSA is known to be exporting primary and intermediate goods and services; and for that reason, we focused

our regression on five industries: basic and fabricate metals; chemicals, plastics and rubber; food and wholesales. To some extents, the findings are found to be heterogeneous across the industries.

Although our findings have the potentials to improve theoretical understanding of SMEs' internationalization; the findings have also practical implications. One of the practical implications is that any policy that centres on internationalizing the activities of SMEs should stress the need to make adequate financial and technical resources available to the enterprises. The policy should seek to also resolve the problem of information asymmetry among the enterprises by encouraging the use of information and communication technology among the enterprises. Another practical implication is that each sub region should incorporate into their business policies the peculiar factors of SMEs' internationalization of their respective regions.

Despite the promising results presented in this study - it is not free from certain limitations. For instance, the study dwells on SMEs in SSA - neglecting large firms in the region with sizeable number. Thus, future studies can concentrate on large firms in the region to see whether there is significant difference in their internationalization process. Similarly, the absence of a clear approach to create the validity of measurements of internationalization of SMEs also calls for further studies in the area. Accordingly, we are unable to create a sound structure of theoretical, and empirical concepts that provide purpose to subsequent studies. Future research can help build multiple, unrelated measures and methods vital to evaluate the internationalization of SMEs. Furthermore, another challenges of this area of study is transforming the diversity of empirical results on the internationalization of a firms into a robust theory that would serve as a theoretical base for future studies.

REFERENCES

- Abdu, M., & Jibir, A. (2018). Determinants of firms innovation in Nigeria. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 39(3), 448-456.
- Abdullah, N. A. H. N., & Zain, S. N. M. (2011). The internationalization theory and Malaysian small medium enterprises (SMEs). *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 2(4), 318.
- Abor, J. & Adjasi, C.K.D. (2007). Corporate governance and the small and medium enterprises sector: theory and implications. *Corporate Governance*, 7(2), 111-122.
- Adama, T. Y., Jouali, J., & Arwata, S. B. (2013). Identifying factors influencing Moroccan SMEs internationalization. *International Journal of Economics and Management*, 1(3), 49-63.
- Amal, M., & Filho, R. F. A. (2010). Internationalization of small-and medium-sized enterprises: a multi case study. *European Business Review*, 22(6), 608-623.
- Anderson, W. (2011). Internationalization opportunities and challenges for small and medium-sized enterprises from developing countries. *Journal of African Business*, 12(2), 198-217.
- April, D., & Reddy, S. (2015). Resource based view of internationalization: evidence from Indian commercial banks. *Journal of Asia Business Studies*, 10(1), 41-60.
- Autio, E. (2005). Creative tension: the significance of Ben Oviatt's and Patricia McDougall's article 'toward a theory of international new ventures'. *Journal of International Business Studies*, 36(1), 9-19.
- Baier-Fuentes, H., Hormiga, E., Amorós, J. E., & Urbano, D. (2018). The influence of human and relational capital on the rapid internationalization of firms. *Academia Revista Latinoamericana de Administración*.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99-120.
- Beck, T. (2013). Bank financing for SMEs-Lessons from the literature, *National Institute Economic Review*, 225(1), R23-R38.

Beck, T., & Demircug-Kunt, A. (2006). Small and medium-size enterprises: Access to finance as a growth constraint. *Journal of Banking & Finance*, 30(11), 2931-2943.

Bell J. & Young S. (1998). Toward an integrative framework of the internationalization of the firm. In: Hooley G., Loveridge R., Wilson D. (eds) Internationalization. *The Academy of International Business Series*. London: Palgrave Macmillan.

Benzing, C., & Chu, H. M. (2009). A comparison of the motivations of small business owners in Africa. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 16(1), 60-77.

Boojihawon, D.K. (2007). Network dynamics and the internationalisation process of small advertising agencies. *The Service Industries Journal*, 27(6), 809-829.

Bortoluzzi, G., Bogilović, S., Bortoluzzi, G., Černe, M., Ghasemzadeh, K., & Žnidaršič, J. (2019). Diversity, climate and innovative work behavior. *European Journal of Innovation Management*, 2, 34-50.

Boso, N., Adeleye, I., & White, L. (2016). Africa-to-Africa internationalization: Emerging trends and key issues. In *Africa-to-Africa internationalization*. Palgrave Macmillan, Cham.

Boso, N., Adeleye, I., Ibeh, K., & Chizema, A. (2018). The internationalization of African firms: Opportunities, challenges, and risks. *Thunderbird International Business Review*, 61(1), 5-12.

Cadogan, J. W., Kuivalainen, O., & Sundqvist, S. (2003). Export market-oriented behavior and export performance: quadratic and moderating effects under differing degrees of market dynamism and internationalization. *Journal of International Marketing*, 17(4), 71-89.

Cassiman, B., & Golovko, E. (2011). Innovation and internationalization through exports. *Journal of International Business Studies*, 42(1), 56-75.

Cavusgil, S. T. (1980). On the internationalization process of the firm. *European Research*, 6, 273-281.

Chetty, S., & Holm, D. B. (2000). Internationalisation of small to

medium-sized manufacturing firms: a network approach. *International Business Review*, 9(1), 77-93.

Cooper, R. G. & Kleinschmidt, E. J. (1985) The impact of export strategy on export sales performance. *Journal on International Business Studies*, 16, 37-55.

Coviello, N. E., & McAuley, A. (1999). Internationalization and the smaller firm: A review of contemporary empirical research. *MIR: Management International Review*, 223-256.

Coviello, N., & Munro, H. (1997). Network relationships and the internationalisation process of small software firms. *International Business Review*, 6(4), 361-386.

Czinkota, M. R. (2002). Export promotion: a framework for finding opportunity in change. *Thunderbird international business review*, 44(3), 315-324.

Delgado-Go´mez, J. M., M. Ram´ırez-Aleso´n, & M. A. Espitia-Escuer. (2004). Intangible Resource as a key factor in the internationalisation of Spanish firms. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 53, 477-494.

El Guili, H. (2018). Internationalization of African SMEs: Context, trends and challenges, *Working papers 020HG, Research Association for Interdisciplinary Studies*.

Eriksson K., Johanson J., Majkgård A., Sharma D.D. (2015) Experiential Knowledge and Cost in the Internationalization Process. In: Forsgren M., Holm U., Johanson J. (eds) *Knowledge, Networks and Power*. London: Palgrave Macmillan.

Foster, G. & Kalenkoski, C. M. (2013). Tobit or OLS? An empirical evaluation under different diary window lengths. *Applied Economics*, 45(20), 2994-3010.

Fosu, A. K. (2003). Political instability and export performance in sub-Saharan Africa. *Journal of Development Studies*, 39(4), 68-83.

Gadde, L. E., Huemer, L., & Håkansson, H. (2003). Strategizing in industrial networks. *Industrial Marketing Management*, 32(5), 357-364.

Ganotakis, P., & Love, J. H. (2012). Export propensity, export intensity

and firm performance: The role of the entrepreneurial founding team. *Journal of International Business Studies*, 43(8), 693-718.

Gassmann, O., & Keupp, M. M. (2007). The competitive advantage of early and rapidly internationalizing SMEs in the biotechnology industry: A knowledge-based view. *Journal of World Business*, 42(3), 350-366.

Gomes, A., Frattini, F., Majocchi, A., & Piscitello, L. (2018). Family firms in the global economy: Toward a deeper understanding of internationalization determinants, processes, and outcomes. *Global Strategy Journal*, 8(1), 3-21.

Greene, H. W. (2002) *Econometric Analysis*, 5th Edition, New York: Prentice hall.

Guerrero, M., & Peña-Legazkue, I. (2013). The effect of intrapreneurial experience on corporate venturing: Evidence from developed economies. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 9(3), 397-416.

Gumede, V., & Rasmussen, V. (2002). Small manufacturing enterprises and exporting in South Africa: a preliminary assessment of key export success factors. *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 3, 23-40.

Hall, G., & Cook, M. (2009). The relative importance of human and product resources in influencing the export propensity of small UK firms. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 10(1), 71-87.

Harris, S & Fletcher, M 2012, 'Knowledge acquisition for the internationalization of the smaller firm: Content and sources', *International Business Review*, 21(4), 631-647.

Hitt, M. A., R. E. Hoskisson, and H. Kim. 1997. International diversification: effects on innovation and firm performance in product-diversified firms. *Academy of Management Journal*, 40: 767-798.

Ibeh, K. I. N., & Young, S. (2001). Exporting as an entrepreneurial act - an empirical study of Nigerian firms. *European Journal of Marketing*, 35(5), 566-586.

Ibeh, K., Wilson, J., & Chizema, A. (2012). The internationalization of African firms 1995-2011: review and implications. *Thunderbird International Business Review*, 54(4), 411-427.

Jibir, A., & Abdu, M. Human Capital and Propensity to Protect Intellectual Properties as Innovation Output: the Case of Nigerian Manufacturing and Service Firms. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-25.

Johanson, J., & Mattsson, L. (1989). Strategic Action in Industrial Networks and The Development Towards The Single European Market". In IMP Conference (5th) (Vol. 5). IMP.

Johanson, J., & Vahlne, J. E. (1977). The internationalization process of the firm—a moseddel of knowledge development and increasing foreign market commitments. *Journal of International Business Studies*, 8(1), 23-32.

Johanson, J., & Vahlne, J. E. (2009). The Uppsala internationalization process model revisited: From liability of foreignness to liability of outsidership. *Journal of International Business Studies*, 40(9), 1411-1431.

Kampouri, K., Plakoyiannaki, E., & Leppäaho, T. (2017). Family business internationalisation and networks: emerging pathways. *Journal of Business & Industrial Marketing*, (2)2.

Kim, H., & Park, Y. (2010). The effects of open innovation activity on performance of SMEs: The case of Korea. *International Journal of Technology Management*, 52(3/4), 236-256.

Knight, J. (2008). *Higher education in turmoil: The changing world of internationalization*. Brill Sense.

Kuada, J. (2007). *Routes of Integration of Ghanaian Firms into the World Economy*. In J. Kuada (Ed.), *Internationalisation and Economic Growth Strategies in Ghana: A Business Perspective*. Adonis & Abbey Publishers.

Kujala, I. (2016). *SME Internationalisation from an Emerging Market to a Developed Market: A case study from Ghana*. Åbo Akademis förlag-Åbo Akademi University Press

Lakew, D. Y., & Chiloane-Tsoka, G. E. (2015). Internationalization drivers of small and medium-sized manufacturing enterprises in Ethiopia: the case of leather and leather products industry. *International Journal of Business and Economic Development*, 3(3), 68-80

Loane, S., & Bell, J. (2006). Rapid internationalisation among entrepreneurial firms in Australia, Canada, Ireland and New Zealand: An extension to the network approach. *International Marketing Review*, 23(5), 467-485.

Manolova, T. S., Brush, C. G., Edelman, L. F., & Greene, P. G. (2002). Internationalization of small firms: personal factors revisited. *International Small Business Journal*, 20(1), 9-31.

Matanda, M. (2012). Internationalization of established small manufacturers in a developing economy: A case study of Kenyan SMEs. *Thunderbird International Business Review*, 54(4), 509-519.

Matenge, T. (2011). Small Firm Internationalization-A Developing Country Perspective. *International Journal of Business Administration*, 2(4), 103.

Misati, E., Walumbwa, F. O., Lahiri, S., & Kundu, S. K. (2017). The internationalization of African small and medium enterprises (SMEs): a South-North pattern. *Africa Journal of Management*, 3(1). 53-81.

Morrish, S. C., & Earl, A. (2020). Networks, institutional environment and firm internationalization. *Journal of Business & Industrial Marketing*, 4(3), 56-70.

Mutalemwa, D. K. (2015). Does globalization impact SME development in Africa?. *African Journal of Economic and Management Studies*, 6(2), 164-182.

Obben, J., & Magagula, P. (2003). Firm and managerial determinants of the export propensity of small and medium-sized enterprises in Swaziland. *International Small Business Journal*, 21(1), 73-91.

OECD, et al. (2019). Internationalisation of SMEs (Dimension 10) in the Western Balkans and Turkey, in *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019: Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*. Paris: OECD Publishing. Doi: <https://doi.org/10.1787/1d1081fe-en>

Olmos, M. F. (2011). The determinants of internationalization: evidence from the wine industry. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 33(3), 384-401.

Onkelinx, J., Manolova, T. S. & Edelman, L. F. (2015) Human capital and

SME internationalization: empirical evidence from Belgium. *International Small Business Journal*, 1-20.

Oviatt, B. M., & McDougall, P. P. (2005). Defining international entrepreneurship and modeling the speed of internationalization. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 29(5), 537-553.

Pangarkar, N. (2008). Internationalization and performance of small- and medium-sized enterprises. *Journal of World Business*, 43, 475-485.

Petersen, B., Pedersen, T., & Lyles, M. A. (2008). Closing knowledge gaps in foreign markets. *Journal of International Business Studies*, 39(7), 1097-1113.

Ramamurti, R. (2009). What have we learned about emerging market MNEs? In Ramamurti, R. (Eds.) *Emerging Multinationals in Emerging Markets*, 399. Cambridge University Press.

Ren, M., Manning, S., & Vavilov, S. (2019). Does state ownership really matter? The dynamic alignment of China's resource environment and firm internationalization strategies. *Journal of International Management*, 25(3), 10-67.

Ruzzier, M., Hisrich, R.D. & Antoncic, B. (2006). SME internationalization research: past, present, and future, *Journal of Small Business and Enterprise Development*, 13(4), 476-497.

Schmidt, A., & Hansen, M. W. (2017). Internationalization Strategies of African Firms: A Survey of 210 Food Processing Firms from Tanzania, Kenya and Zambia. *CBDS Working Paper*, 1-2017.

Sharma, D. D., & Blomstermo, A. (2003). The internationalization process of born globals: a network view. *International Business Review*, 12(6), 739-753.

Söderbom, M., & Teal, F. (2003). Are manufacturing exports the key to economic success in Africa?. *Journal of African Economies*, 12(1), 1-29.

Styles, C., Loane, S., & Bell, J. (2006). Rapid internationalisation among entrepreneurial firms in Australia, Canada, Ireland and New Zealand. *International Marketing Review*, 3, 45-55.

Suárez-Ortega, S. M., García-Cabrera, A. M., & Knight, G. A. (2016).

Knowledge acquisition for SMEs first entering developing economies: Evidence from Senegal. *European Journal of Management and Business Economics*, 25(1), 22-35.

Tattara, G. (2010). Choosing between foreign investment and subcontracting: Strategies of Italian firms, *EERI Research Paper Series EERI_RP_2010_09*, Economics and Econometrics Research Institute (EERI), Brussels.

Tracey, P., & Phillips, N. (2011). Entrepreneurship in emerging markets. *Management International Review*, 51(1), 23-39.

Ughetto, E. (2016). Growth of born globals: the role of the entrepreneur's personal factors and venture capital. *International Entrepreneurship and Management Journal*, 12(3), 839-857.

UNCTAD (2010), *Integrating Developing Countries' SMEs into Global Value Chains*, NewYork/ Geneva, United Nations, Geneva.

Vandenbempt, K., & Matthyssens, P. (1999). Barriers to strategic innovation: a network perspective. Research paper/UFSIA, Faculty of Applied Economics, Antwerp.

Wernerfelt, B. (1984). A resource-based view of the firm. *Strategic management journal*, 5(2), 171-180.

World Bank (2013). *Doing business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises*. World Bank Publications.

World Bank (2018a) *Improving Access to Finance for SMEs: Opportunities Through Credit Reporting, Secured Lending and Insolvency Practices*. World Bank Publications.

World Bank (2018b) *Business Enterprise Datasets*. World Bank Publications.

Xu, D., & Meyer, K. E. (2013). Linking theory and context: 'Strategy research in emerging economies' after Wright et al.(2005). *Journal of Management Studies*, 50(7), 1322-1346.

Yamakawa, Y., Peng, M. W., & Deeds, D. L. (2008). What drives new ventures to internationalize from emerging to developed economies?. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 32(1), 59-82.

Yuhua, B. Z. (2015). SME internationalization and measurement, *Asian-Pacific Economic Cooperation (APEC) Policy Support Unit POLICY BRIEF* No. 12.

Zhang, X., Ma, X., & Wang, Y. (2012). Entrepreneurial orientation, social capital, and the internationalization of SMEs: Evidence from China. *Thunderbird International Business Review*, 54(2), 195-210.

Appendix A: Pairwise Correlation Matrix									
	Variables	1	2	3	4	5	6	7	8
1	Age								
2	Size	0.3350							
3	Cap. Int.	0.0158	0.0466						
4	Overdraft	0.1532	0.3108	-0.0144					
5	Credit line	0.1099	0.2464	0.0322	0.3805				
6	Market pwr	-0.0205	-0.0122	-0.1922	-0.0726	0.0206			
7	Emailwebsite	0.1870	0.4257	-0.0251	0.3005	0.2127	-0.0235		
8	GM EDU.	0.0898	0.0231	-0.0655	0.0507	-0.0271	-0.1576	0.0706	
9	GM exp.	0.4925	0.1900	0.0517	0.1235	0.1056	0.0404	0.1374	0.0397
10	Training	-0.0721	-0.0622	-0.0113	-0.0168	-0.0294	0.0547	-0.0871	-0.0006
11	Res. & Devt.	0.0416	0.1146	-0.0085	0.0965	0.0975	0.0117	0.1314	-0.0026
12	Court enfor.	0.0608	0.0351	-0.0455	0.1257	0.0751	-0.0688	0.0503	-0.0305
13	Corruption	-0.0441	-0.0410	0.0670	0.0151	0.0219	-0.0051	-0.0515	0.0582
14	Priv. Dom.	-0.0745	-0.2113	-0.0625	-0.0775	-0.0261	-0.0155	-0.1823	0.0203
15	Priv. Foreign	0.0549	0.2381	0.0823	0.1015	0.0522	0.0343	0.1964	-0.0407
16	State	0.0568	0.1138	0.0582	0.0337	0.0380	-0.0075	0.0484	0.0114
17	Sole	-0.1668	-0.3890	0.0113	-0.2063	-0.1935	0.0147	-0.3667	0.0318
18	Partnership	0.0555	0.1017	-0.0602	0.0314	0.0554	0.0536	0.1635	-0.0090

Appendix A: Pairwise Correlation Matrix									
	Variables	10	11	12	13	14	15	16	17
11	Res. & Devt.	-0.0286							
12	Court enfor.	-0.0024	0.0260						
13	Corruption	-0.0046	0.0349	-0.0584					
14	Priv. Dom.	0.0603	-0.0462	-0.0179	0.0216				
15	Priv. Foreign	-0.0263	0.0357	0.0692	-0.0239	-0.7685			
16	State	-0.0459	0.0230	-0.0089	-0.0048	-0.2092	0.0087		
17	Sole	0.0643	-0.0970	-0.0291	0.0305	0.2062	-0.2577	-0.0922	
18	Partnership	-0.0379	0.0775	0.0555	0.0066	-0.0827	0.1005	0.0241	-0.5403

Appendix B: Definition and Summary Statistics of Variables in the Model

Variables	Definition
SMEs	Binary dummy for small and medium firms with 0-200 workers
DOI _{Pankar}	Pangarkar's (2008) measure of degree of SMEs' Internationalization
IQC	Binary dummy for a firm with internationally-recognized quality certification
Age (ln)	Natural log of number years a firm has been in operation
Size	Natural log of permanent and temporary full-time employees
Capital intensity (ln)	Natural log of netbook value of capital - Natural log of total employees
Overdraft	Binary dummy for a firm that have bank overdraft in the last fiscal year
Credit line	Binary dummy for a firm that have credit line in the last fiscal year
Market Powers	Used to capture market power based on Herfindahl-Hirschman index = $\sum_i \left(\frac{Sales_i}{Sales_j} \right)^2$ <i>j</i> -industry and <i>i</i> -firm
Email & website comm.	Binary dummy for a firm that communicates with clients and suppliers using email and/or website
GM Edu.	Ordinal dummy for general manager's level of education (0 for no education, 1 for primary education, 2 for secondary and vocational education, 3 for Bachelor degree, 4 for MSc./MBA and 5 for PhD.)
GM experience	Natural log of general manager's number of years working in the industry
Formal training	Proportion of Production employees that received formal training
Research & Devt.	Binary dummy for a firm that spends on research and development
Court enforcement	Ordinal dummy for court's ability to enforce its decision (1 for strongly disagree, 2 for tend to disagree, 3 for tend to agree and 4 for strongly agreed)
Corruption	An index of corruption deepness constructed by summing up six dummies of briberies (for electricity connection, water connection, construction permit, import license, tax inspection and operating license) divided by six and multiple by hundred
Priv. domestic own	Percentage of a firm owned by domestic priv. individuals or entities
Priv. foreign own	Percentage of a firm owned by priv. foreign individuals or entities
State own	Percentage of a firm owned by states

Sole proprietorship	Binary dummy for sole-proprietorship form of business
Partnership	Binary dummy for partnership form of business
Sample of 42 Sub-Saharan African Countries	
Angola (2006 & 2010), Benin (2004, 2009 & 2016), Botswana (2006 & 2010), Burkina Faso (2006 & 2009), Burundi (2014), Cameroon (2006, 2009 & 2016), Cape Verde (2006 & 2009), Central African Republic (2011), Chad (2018), Congo Republic (2009), Côte d'Ivoire (2009 & 2016), Democratic Republic of Congo (2010 & 2013), Eritrea (2009), Eswatini (2016), Ethiopia (2011), Gabon (2009), Gambia (2018), Ghana (2007 & 2013), Guinea (2016), Kenya (2007 & 2013), Lesotho (2009 & 2016), Liberia (2009 & 2017), Madagascar (2013), Malawi (2009 & 2014), Mali (2003, 2007, 2010 & 2016), Mauritania (2014), Mauritius (2009), Mozambique (2007), Namibia (2014), Niger (2005, 2009 & 2017), Nigeria (2007, 2009 & 2014), Rwanda (2006 & 2011), Senegal (2007 & 2014), Sierra Leone (2009 & 2017), South Africa (2003 & 2007), South Sudan (2014), Sudan (2014), Tanzania (2006 & 2013), Togo (2009 & 2016), Uganda (2006 & 2013), Zimbabwe (2011 & 2016) and Zambia (2007 & 2013)	

STOCK PRICES AND THE TURKISH MONEY DEMAND FUNCTION: IS THERE ANY MEANINGFUL RELATIONSHIP?

Mutawakıl Abdul-Rahman¹

Abstract

Friedman (1988) argued the direction of impact of equity returns on money demand depends on the relative strength of wealth or substitution effect on money demand. This study aims to investigate which effect is stronger in the Turkish economy to make policy recommendations for monetary policy formulation. The study uses quarterly data over the range of 2003: Q1-2020: Q4. The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) and the bounds cointegration methods are used for the analysis. The study shows M1 money demand is stable and has a cointegration relationship with the real income, the interest rate on deposit, nominal exchange rate, and real stock prices. The real income, the interest rate

¹ PhD Student, İbn Haldun University, School of Humanities and Social Sciences, Department of Economics, ORCID: 0000-0002-7340-3551

on deposit, and the nominal exchange rate are significant determinants of the M1 money demand in Turkey. The findings further discover that the wealth effect of real stock prices outweighs the substitution effect for the Turkish economy. However, the impact of real stock prices on M1 money demand is insignificant in both the short and long run. The insignificance of the real stock price implies that money demand will not change in response to changes in the real stock price. As a result, an increase in real stock price is expected to shift aggregate demand upward and raise real output.

Keywords: Money Demand, ARDL, Stock Prices, Turkey.

Introduction

Stock markets have transformed into significant media for storing wealth in recent years, in developing markets like Turkey. In the private and public sectors, institutions use the stock market as a medium for mobilization of financial resources for investment, and for saving purposes, through trading in secondary securities such as bonds, shares, and other public sector debt securities with varying maturity periods. Besides, internet trading together with development and inventions in the mutual fund industry led to the reduction of cost of transactions and thus might increase the substitutability between equities and money (Carpenter & Lange, 2003). Therefore, the stock markets improve the culture of saving and set the basis for households and firms to diversify their portfolios for both financial and non-financial assets which are held as a store of wealth (Mwanzia et al., 2015).

In that, two issues may arise. Firstly, the decisions by firms and households regarding the optimization of wealth portfolios will depend crucially on the interest rates, given that the stock markets issue a variety of competing for financial and non-financial assets that are subjected to varying risk returns. Secondly, the competition of financial and non-financial assets may impact the conduct of monetary policy through agents adjusting their portfolios toward safer assets such as money, especially, in developing markets like Turkey where the holding of cash is prominent in the portfolios of agents, hence money targeting forms the basis of the monetary policy regime. Therefore, the development of the stock market can lead to the substitution of money balances in favor of stocks which in turn may cause non-tenability of the growth rates of money supply targeted to achieve the desired macroeconomic objectives (Mwanzia et al., 2015).

The literature on the stock prices-money demand relationship sprang up after Friedman (1988) paper. He proposed four pass-through channels of the impact of stock prices on money demand function-as the wealth or the substitution effect may exist. According to him, the wealth effect can arise from three reasons. Firstly, a bull stock market will lead to a rise in nominal incomes in the overall economy, which will, in turn, lead to an increase in daily transaction volume in the economy. Secondly, if a stock

market index is performing well, there will be a rise in expected returns of risky assets in relation to safe assets. Third, an increase in stock prices may raise the transaction volume of the financial market, hence agents will need more cash in hand to carry out operations. The substitution effect asserts that as stock markets perform well, equity returns become attractive compared to other financial market components such as money, as an asset, hence a shift from money to shares.

The Turkish stock market has witnessed incredible growth from the 2000s to date. Hence, inserting the stock market index into the money demand function could offer useful policy recommendations for economic development and monetary policy formulation. The main objective of this study is to assess the impact of real stock prices (wealth or substitution effect) on real money demand in the Turkish economy, which none of the prior studies has considered before. This study also investigates whether inserting the stock prices variable into the Turkish money demand function improves or decreases stability. The Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model and the bounds cointegration test are employed to achieve the aims of the study. The study results contribute to the literature by revealing that the wealth effect dominates. However, the real M1 demand does not significantly respond to real stock price changes in the short and long run. Incorporating the cumulative sum of residual and cumulative square residuals test into the model indicate an unstable money demand function with the inclusion of stock prices.

The remainder of the paper is organized as follows: Section 2 explains the money demand model and theoretical relations. Section 3 looks at the previous literature money demand literature related to stock prices. Section 4 discusses the methodology and data sources. Section 5 presents the results and discussions. And section 6 presents the conclusion and policy recommendations.

The Money Demand Model and Variable Selection

It is usually expected that the financial innovations have more influence on narrow aggregates, whereas the effect of these innovations is expected to reduce in broader monetary definitions (Mutluer &

Barlas, 2002). Thus, the choice of economic indicators varies in different country experiences due to the distinction in different financial systems. Accordingly, there is tremendous theoretical literature regarding the specification of the money demand function. They include the classical money demand theory modified by Fisher, the Cambridge approach of money demand theory (Pigou, 1917; Marshall, 1923), the liquidity preference theory (Keynes, 1936) the monetarist approach of money demand theory, etc. However, the consensus point in the theories is that the real money balances are related to some scale measures, such as income or wealth, and some opportunity cost indicators, which include interest, exchange, and inflation rates. Besides, Friedman (1988) argues real stock prices can also affect the money demand function through several channels as highlighted above. Therefore, we can propose a money demand function for Turkey as follows.

$$\left(\frac{M}{P}\right)^d = f(y, intr, nex, stp) \quad (1)$$

Where M represents the nominal money balance and P indicates the general price level, hence, $\left(\frac{M}{P}\right)^d$ gives the real money demand. y is the real income, $intr$ denotes the nominal short-term interest rate, nex is the nominal exchange rate and stp is the real stock price. The money demand theory shows the nominal money demand is directly related to the price level P . The real income indicates total wealth which determines the transaction volume in an economy, hence considered the main argument of the money demand function. The $intr$ represents the opportunity cost of holding money. That is, the expected returns associated with holding other securities such as money as an asset, domestic and foreign bonds. The nex variable denotes variations in the local currency to foreign currency that shows. Accordingly, when specifying money demand function for an open market with free capital flows, indicators such as the exchange rate, international interest rate, or interest rate differential must be added in the demand function of money to see the impact of variations in the value of the domestic currency on the money demand function (Bahmani-Oskooee, 2001; Chowdhury, 1997; Civcir, 2003; Khalid, 1999). The target variable is stp , which Friedman (1988) suggests can affect money demand through four channels-that can cause wealth

or substitution effect on money demand. The semi-log linear form of equation 1 could be represented as.

$$\ln(m-p)_t = \gamma + \theta_0 \ln y_t + \theta_1 \ln r_t + \theta_2 \ln ex_t + \theta_3 \ln stp_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

where $\ln$ signifies the natural logarithm sign, ε_t is the assumed white noise residual process, γ is the intercept, $\theta_0, \theta_1, \theta_2, \wedge \theta_3$ parameters measure the responsiveness of real money demand to the changes of the explanatory variables.

The estimates of the $\theta_0 - \theta_3$ parameters are expected to be as follows. if $\theta_0 > 0, \theta_1 < 0, \theta_2 < 0$ substitution effect exists, or $\theta_2 > 0$ if the wealth effect of the exchange rate exists. Additionally, θ_3 can be positive, that is if the real stock prices (stp) have a wealth effect on real money demand, or it can be negative on the other hand, if stp has a substitution effect on the real money demand function. However, if $\theta_3 = 0$ this will restrict the position of the equity returns as a deciding factor for the demand for real cash.

For the expected sign of the scale variable, for $\theta_0 = 1$ the theory of quantity money demand can be applied; for $\theta_0 = 0.5$, the inventory theory of Baumol-Tobin could be applied; and for $\theta_0 > 1$ money is regarded as a luxury and implies that the wealth effect of real income is neglected (Baharumshah et al., 2009; Ball, 2001).

Literature Review

The effect of equity returns on money demand has been investigated by authors for both developed and developing countries. For a developed country like the US, Friedman (1988) investigated the effect stock prices have on money demand function. The results showed positive effects of lagged values of equity returns and negative contemporaneous effects on demand for money. In the view of Friedman (1988), the lagged equity returns have a wealth effect on the real quantity of money, whereas the substitution effect exists contemporaneously. Thornton (1998) for Germany, used the Johansen cointegration technique and error correction representation of the data that is used to explain the short-run dynamics of the demand for money. The findings show that an increase

in real stock prices has significant positive effects on the long-run M1 money demand for the period of 1960-1989. By using data from Italy, Caruso (2006) demonstrates that stock prices which include dividends have a positive wealth effect on the money demand function between 1913-1980, indicating the wealth effect of stock returns on money demand in Italy. The study shows that the wealth effect only prevails and is stable in the short run-thus the stock market only explains the temporary movement of money demand. According to Caruso (2006), the positive effect of stock prices on money demand is confirmed by the shorter period analysis (1938-2003). Choudhry's (1996) findings show that stock prices play an important role in determining stationary long-run real M1 and real M2 demand functions in both US and Canada. The magnitude and direction of the role of stock prices are determined by the definition of money and the country. The results of error correction provide evidence of causality between the real money stock and the determinants of money demand.

Also, some authors argue that the inclusion of stock prices into the money demand function may improve stability. In an effort made by Carstensen (2006) to answer the question of whether money demand in the euro area underwent a structural change at the end of 2001, following the considerable overshooting of M3 money growth reference value set by the European Central Bank. The evidence provided indicates that the stability of the long-run money demand function for the European Monetary Union has increased considerably when stock returns and stock market volatility were included in the function. Thus, specifying the money demand function without stock prices on the right-hand side renders it unstable. Carpenter and Lange (2003) also for the US find evidence that inserting stock prices into the money demand function reduces errors, that is, it improves stability and affects cash holdings significantly. Carpenter and Lange (2003) also conduct out-of-sample forecasting and the findings indicate that forecasting can also be improved by including stock price variables.

In developing countries, the empirical evidence shows both the wealth and substitution effect of equity returns on money demand. Tule et al. (2018) use the ARDL bounds testing procedure to reassess

the money demand function for Nigeria by including stock prices as an independent variable. The obtained evidence shows the existence of a long-run relationship between GDP, stock prices, foreign interest rate, and real exchange rate. Further, the results show stock prices have a significant positive effect on the long-run M2 broad money demand in Nigeria. To understand how stock prices affect the Indian money demand function within the period of 1996:1 to 2010:8. Kumari and Mahakud (2012) use the vector error correction model (VECM) and the Juselius cointegration approach to obtain evidence that money demand is responsive to stock prices. Further, they conduct the Granger causality test, and the obtained results show that there is unidirectional causality from stock prices to money demand in India. McCornac (1991) conducted a study on the relationship between stock prices and money demand for the Japanese economy; a replication of Freedman's (1988) study. The findings indicate that real stock returns have a wealth effect on money demand and a risk-spreading effect on money demand. Mwanzia et al. (2015) explore the effects of stock prices on money demand in Kenya by using cointegration and the error correction model (ECM). The findings show that the stock market of Kenya positively and significantly affects money holdings in the economy. Rasasi et al. (2020) use cointegration and the ECM to investigate the potential effect of stock prices on demand for money in Saudi Arabia. The results reveal that increase in stock prices leads to an increase in demand for cash significantly, hence the existence of the wealth effect. Abdul-Rahman et al. (2020) notice by using ARDL and ECM that stock prices positively and significantly influence the money demand equation in Ghana, in both the short and the long run. Thus there exists the wealth effect in the Ghanaian economy.

On the contrary, other researchers find a negative impact of stock prices on money demand for developing countries. Baharumshah (2004) finds a negative significant substitution effect of stock prices on short-run and long-run broad money demand function for Malaysia and thus, stock prices Granger cause broad money demand. Baharumshah et al. (2009) for China, employ the cointegration method and find a significant substitute effect of stock prices on money demand. Akinlo

and Emmanuel (2017) demonstrate that stock prices have a substitution effect on the Nigerian money demand function and can lead to misspecification if omitted from the function. Nevertheless, in the study aimed at exploring the relationship between equity returns and money demand in Poland, Hsing (2007) concluded that stock prices cannot determine the demand for money function.

Though the Turkish money demand function is widely investigated by researchers including Mutluer and Barlas (2002), Bahmani-Oskooee and Karacal (2006), Civcir (2003), Kogar (1995), Dogan (2015), Halicioglu and Ugur (2005), Bahmani-Oskooee et al. (2017), Ozdemir and Saygili (2010), Akinci (2003), etc. they left a gap uncovered. These studies do not account for the potential impact of the stock market on Turkish money demand. This study aims to cover this void by investigating the potential short-run and long-run influence of the stock market on the money demand function of Turkey.

Data and Econometric Model

Data

The study uses quarterly data to estimate the money demand function covering 2003: Q1-2020: Q4. M1 is the dependent variable where the interest rate on deposit, real gross domestic product, nominal exchange rate, and real stock prices are the independent variables. Data for monetary aggregates, M1 interest rate [INTR] on deposits (three months weighted average interest rate), nominal exchange rate, consumer price indices [CPI] and quarterly stock prices [STP] (Borsa Istanbul share price index; BIST100) were extracted from the Electronic Data Delivery System (EDDS) of the Central Bank of the Republic of Turkey (CBRT). The real gross domestic product (GDP) time series were obtained from the OECD database. To obtain the real values of M1, and the STP, they were deflated using the CPI with the formulas; $\ln M1_t - \ln CPI_t = LM1_t$, and $\ln STP_t - \ln CPI_t = LSTP_t$, where $LSTP$ denotes real money demand, and $LSTP$ denotes real stock prices. The sample range is determined by considering the availability and consistency of data, and financial reforms in the Turkish economy after the 2000s.

Econometric model

This study utilizes Pesaran et al. (2001) ARDL model and the bounds cointegration technique to study the relationship between real income, interest rate nominal exchange rate, real stock prices, and real M1 demand. The ARDL method is chosen for several reasons. Firstly, time series are stochastic and generally are non-stationary, and in a non-stationary series, the OLS outcome will be spurious and misleading. Secondly, if the model contains both I(0) and I(1) variables, the robust technique will be the ARDL model because it takes its basis from the assumption that the variables are I(0) and I(1). Lastly, interpretation of results is straightforward because there is only one single equation in the ARDL setting. The generalized form of the ARDL (p,q) model is given as:

$$Y_t = a_0 + \sum_{i=1}^p a_1 Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q_1} a_2 X_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

where Y_t is the independent variable (LM1), a_0 is the intercept. p and q are the lag length of the dependent and independent variables, respectively. X_t is a vector of the independent variables. The independent variables include LGDP, INTR, LNEX, and LSTP. a_1 is the coefficient of the vector of independent variables. ε_t is the error term that is assumed to be white noise. To get the operational form of the ARDL model with short-run and long-run dynamics, equation 1 is transformed as:

$$\Delta Y_t = b_0 + \sum_{i=1}^p b_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^{q_1} b_2 \Delta X_{t-i} + \delta_1 Y_{t-1} + \delta_2 X_{t-1} + \mu_t \quad (2)$$

where b_0 is the constant, b_1 and b_2 are short-run coefficients. δ_1 and δ_2 are the long coefficients. μ_t is the white-noise error term. we test for the presence of a long-run relationship between the dependent and independent variables by using the null hypothesis H_0 ; $\delta_1 = \delta_2 = 0$ against the alternative hypothesis H_1 ; $\delta_1 \neq \delta_2 \neq 0$. The F-test which is based on the Wald test is used to carry out the cointegration test. The table critical values which were computed by Pesaran et al. (2001) for I(0) and I(1) bounds are compared with the calculated F-test value. If the F-test value falls under the I(0) bound the null hypothesis cannot be rejected and we can conclude that there is no cointegration relationship between the research variables. On the other hand, if the calculated

F-statistic value falls above the $I(1)$, the null hypothesis will be rejected, hence, there exists a cointegration relationship between the variables. The outcome is inconclusive if the F-test value falls between $I(0)$ and $I(1)$ bounds

If we are unable to reject H_0 , $\delta_1 Y_{t-1} \wedge \delta_2 X_{t-1}$ can be replaced with an error correction term with one lag (ect_{t-1}) to obtain the unrestricted error correction model as in equation 3. The ect_{t-1} coefficient measures the speed of adjustment of short-run deviations in the long run and its coefficient (ϕ) should be negative and less than 1 to ensure convergence.

$$\Delta Y_t = b_0 + \sum_{i=1}^p b_1 \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=1}^q b_2 \Delta X_{t-i} + \phi ect_{t-1} + \mu_t \quad (3)$$

Model Estimation and Empirical Results

Descriptive statistics and correlation matrix

The descriptive statistics results for all the variables are reported in Table 1. It is shown that interest rate and consumer price index are positively skewed while the monetary aggregates (M1), gross domestic product, nominal exchange rate, and stock prices are negatively skewed. Positive skewness implies higher observations occurred than the sample mean. Negative skewness means more observations occurred below the sample mean. The monetary aggregates and LGDP time series have kurtosis values less than three (3) or platykurtic, indicating the normal distribution of the dataset. In the same way, LNEX shows normal distribution because the kurtosis value is approximately three, but the kurtosis of INTR and LSTP is greater than three, indicating the non-normal distribution of observations. Finally, the Jaque-Bera statistics and associated probability values are statistically significant at a 5% level for all but LM1 and LGDP, indicating the non-normal distribution of the observations. Nevertheless, the correlation matrix reported in Table 2 indicates the real income, exchange rate, and the real stock are positively correlated with the dependent variable (LM1), whilst the interest rate is positively correlated with the dependent variable.

Table 1. Descriptive statistics.

Variable	LM1	LGDP	INTR	LNEX	LSTP
Mean	13.5179	14.4392	15.1179	0.7728	0.9955
Median	13.5980	14.4240	12.5133	0.5784	1.0738
Max.	14.7790	14.9367	46.8500	2.0620	1.3729
Min.	11.9602	13.8237	6.7667	0.1699	-0.0170
Std. Dev.	0.6547	0.2618	7.5526	0.5327	0.2789
Skewness	-0.4637	-0.1279	2.0542	0.9507	-1.5240
Kurtosis	2.7031	2.2065	8.2979	2.6358	5.6421
Jarque-Bera	2.8449	2.0852	134.8398	11.2432	48.8124
Prob.	0.2411	0.3525	0.0000	0.0036	0.0000
Note*: The probability values are associated with Jarque-Bera statistics which is the Chi-square distribution of degree of freedom 2 for normal distribution.					

Table 2. Correlation matrix.

Time Series	LM1	LGDP	INTR	LNEX	LSTP
LM1	1				
LGDP	0.332040	1			
INTR	-0.336838	0.091396	1		
LNEX	0.018260	-0.013042	0.371110	1	
LSTP	0.053689	0.036302	-0.151298	-0.363027	1

Unit root test results

For unit root checkup, we used the Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillip-Perron (PP) (Dickey and Fuller, 1979; Phillips and Perron, 1988) unit root procedures. The ADF and the PP tests are the commonly used unit root testing procedures in the literature purposely for their advantages over other traditional unit root methods. The results are reported in Table 3. Both ADF and PP tests rejected the unit root null hypothesis for INTR, LSTP, and at the levels with the intercept model. INTR, LSTP are therefore level stationary series. On the contrary, LM1, LGDP and LNEX are integrated of order one [I(1)].

Table 3. Unit root test results.					
	ADF at Level		ADF at First difference		
Time Series	Constant	Constant and Trend	Intercept	Constant and Trend	Decision
LM1	1.681487	-3.275033*	-8.962967***	-8.969758***	I(1)
LGDP	-0.945701	-3.020795	-3.873917***	-7.612 ***	I(1)
INTR	-4.468529***	-4.101931***			I(0)
LNEX	2.356214	-1.464115	-7.213876***	-8.094115***	I(1)
LSTP	-3.349063**	-3.168330*	-7.459655***	-7.477736***	I(0)
	PP at Level		PP at First difference		
Time Series	Constant	Constant and trend	Constant	Constant and trend	
LM1	-1.691982	-3.260827*	-8.962967***	-8.969315***	I(1)
LGDP	-1.989077	-9.262906***	-13.12052***		I(1)
INTR	-5.050897***	-4.254543***			I(0)
LNEX	2.769767	-1.298202	-7.200964***	-10.16083***	I(1)
LSTP	-3.407576**	-3.246505*	-7.432888***	-7.417065***	I(0)
Note: '***', '**' and '*' indicate the rejection of the null hypothesis at 10%, 5% and 1% significance level, respectively					

Since both the ADF and PP unit root test results showed none of the series is an I(2), the bounds test approach to cointegration is applied. The bounds test would have yielded an unreliable outcome if an I(2) time series were included in the model.

Bounds cointegration test

To test for the presence of cointegration relationship between the monetary aggregates and the explanatory variables, we specified the optimal lag length by imposing 4 lags manually considering the sample size and allowed the Schwarz criterion (SIC)² to determine the optimal lag length for each explanatory variable in ARDL setting. ARDL (1,0,1,0,0,0) is specified for M1 equation. Second, equation 4 is estimated,

² Schwarz criterion (SIC) based ARDL yield robust results in relatively small samples as compared with other such as Akaike Criterion (AIC) (Narayan, 2004; Pesaran and Shin, 1999)

and model diagnostic tests are performed to ensure serially uncorrelated and homoscedastic residuals. Finally, we used the Wald test-based cointegration technique to measure the cointegration relationship between M1 and the independent variables. The null $H_0; H_0; \delta_1 = \delta_2 = 0$ is tested against the alternative $H_1; \delta_1 \neq \delta_2 \neq 0$. The F-statistic values for the M1 equation are computed. The result is reported in Table 4. The F-statistic values are compared with Pesaran et al. (2001) I(0) and I(1) table critical values at a 5% significance level.

Table 4. Bounds cointegration test results.				
Dependent Variable	F-statistics)	Bounds critical value		Decision
Sample (2003Q1-2020Q4)		I(0)	I(1)	
LM1=F(LGDP,INTR,LNEX,LSTP) k=4	5.480966	2.86	4.01	cointegration
Note: I(0) and I(1) are F bounds critical values at a 5% significance level computed by Pesaran et al. (2001) for Case III-unrestricted constant and no trend.				

The measured F-statistic value (5.48) for the M1 model is less than the I(0) bound critical value at a 5% level of significance. Therefore, the null hypothesis (H_0) of no cointegration relationship is rejected for the M1 equation, hence, there are long-run associations between the M1 and the independent variables.

Long-Run Coefficients and Unrestricted Error Correction Model Estimations

Results for long-run estimates for the M1 money demand model are presented in Table 5. The R^2 (0.9873) indicates variations in M1 are well explained by the independent variables. The Durbin Watson statistic with an approximate value of 2 shows serially uncorrelated residuals. All estimated long-run coefficients are statistically significant except the real stock prices.

Table 5. The long-run estimation outcome; Dependent variable= LM1.				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Constant	0.870087	1.253855	0.693929	0.4902
LGDP	0.714340	0.330746	2.159787	0.0345
INTR	-0.032542	0.007207	-4.515072	0.0000
LNEX	0.633723	0.145400	4.358486	0.0000
LSTP	0.035827	0.080792	0.443443	0.6589
Diagnostics and stability tests				
Test	F-statistic (Prob.)		Regression statistics	
Serial correlation LM test	1.470393 (0.4794)		$R^2 = 0.98735$	
Heteroscedasticity test	9.544474 (0.0892)		Adjusted $R^2 = 0.98637$	
CUSUM	stable		Durbin Watson stat=2.032840	
CUSUMSQ	unstable		F-statistics= 1014.526	
			Prob= 0.0000	

Real stock prices (LSTP), real income (LGDP), and nominal exchange rate (LNEX) are positively related to M1 money demand in the long run. A 1% increase in real income results in a 0.71% increase in M1 monetary aggregate. Theoretically, when real income increases in developing countries like Turkey, economic agents will need more cash in their hands to handle daily operations. Hence, demand for real balances increases. The exchange rate (LNEX) influences positively and significantly at the 1% level on the real money demand in Turkey. The positive impact of the exchange rate may imply that wealth owners value their asset portfolio in home currency, exchange rate depreciation would raise the value of foreign assets owned by residents, hence increasing wealth. In this regard, depreciation of the local currency will have an increasing impact on the domestic demand for real money balances. Additionally, the positive estimate of real stock prices indicates wealth effect which is consistent with the theoretical prediction; and also consistent with some findings in the empirical literature (Tule et

al., 2018; Kumari & Mahakud, 2012; Thornton, 1998; Mwanzia et al., 2015; Rasasi et al., 2020; Abdul-Rahman et al., 2020) but insignificant. It may imply that as the stock prices increase the transaction volume increases, and thereby more cash is demanded by agents to carry out market operations. The estimate of LSTP can also be positive if portfolios are adjusted towards money balances as safer assets amid increases in returns of risky assets in the financial market. However, the findings contradict the findings reported by Baharumshah et al. (2009), Baharumshah (2004), and Akinlo and Emmanuel (2017), who have found substitution effects in their respective studies.

Another significant determinant of M1 demand is the interest rate on deposits (INTR). The INTR is negatively related to M1 real cash demand. A 1% increase in INTR results in a 0.03% decrease in M1 monetary aggregate. The coefficient of the interest rate on deposits having a negative sign depicts the opportunity cost of holding money, which confirms the economic theory. High-interest returns on deposits discourage agents from holding cash. Instead, agents may choose to benefit from the high interest paid on bank deposits.

In Table 6, the results for the unrestricted error correction representation for the M1 money demand function are reported. Again, all the estimated coefficients affect M1 demand significantly in the same direction as in the long run, except the real stock prices (LSTP) that are insignificant. The M1 demand is affected negatively by the interest rate on deposits (INTR) significantly for the short period, as was the theoretical prediction. The short-term interest rate increases M1 demand by 0.02 units per unit increase. Another short-run significant determinant of M1 demand in the short run is real income (LGDP). The positive sign again corroborates the theoretical expectation. A 1% increase in LGDP leads to a 0.27% increase in M1 money demand in the Turkish economy for the short run. Again, the positive relation of real stock prices (LSTP) with M1 money demand indicates the wealth effect. This means that, within the sample range, the increase in the volume of the Turkish stock market led to an insignificant increase in nominal income or an increase in the need to hold more cash for daily operations.

Table 6. The unrestricted error correction representation of M1 money demand.				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
Constant	0.0218	0.0102	2.1456	0.0358*
D(LM1(-1))	-0.0645	0.1042	-0.6192	0.5380
D(LGDP)	0.2676	0.0756	3.5406	0.0008*
D(INTR)	-0.0168	0.0042	-4.0332	0.0002*
D(LNEX)	0.2902	0.1476	1.9662	0.0537*
D(LSTP)	0.0321	0.0691	0.4651	0.6435
ECT(-1)	-0.2067	0.0645	-3.2063	0.0021*
Diagnostics and stability tests				
Test	F-statistic (Prob.)		Regression statistics	
Serial correlation LM test	1.1780(0.2778)		R ² = 0.3828	
Heteroscedasticity test	8.1975(0.2240)		Adjusted R ² = 0.3241	
CUSUM	stable		Durbin Watson stat=1.8888	
CUSUMSQ	unstable		F-statistics=6.5131	
			Prob= 0.0000	
Note: * indicates significant coefficient.				

The estimate of the coefficient of one-period lag of the error correction term (ect_{t-1}) is negative (-0.206) and statistically significant at a 1% significance level. Significance of the coefficient of ect_{t-1} reflects the robustness of the cointegration result (Banerjee et al., 1998). This indicates that the M1 monetary aggregate is cointegrated with INTR, LGDP, LNEX, and LSTP variables. This implies that short-run shocks in the system are adjusted back to equilibrium at the speed of 21% in the long run. The diagnostic tests presented reflect that the ARDL specification for the M1 money demand model is robust, because the diagnostic tests conducted showed serially independent and homoscedastic residuals.

Stability test

The money demand stability test is necessary because the existence of a stable and predictable relationship between money demand

and its determinants is a condition for the development of monetary policy strategies based on intermediate monetary targeting (Sharifi-Renani, 2007). For these reasons, we incorporated the cumulative sums (*CUSUM*) and cumulative sum of square (*CUSUMSQ*) test developed by Brown et al (1975) into the error correction model to check for long-run stability of Turkish M1 demand function; and to check for the stability of estimated short-run parameters for the M1 model. The *CUSUM* and *CUSUMSQ* plots are presented in Figures 1 and 2. The *CUSUM* test is based on the cumulative sum of recursive residuals, whilst the *CUSUMSQ* test is based on the cumulative sum of squared recursive residuals. As can be seen in Figure 1, the *CUSUM* test shows the stability of estimated short-run parameters for the M1 model. However, in Figure 2 the *CUSUMSQ* test shows a deviation from the 5% significance boundary, raising some doubts about the stability of the model.

Figure 1.

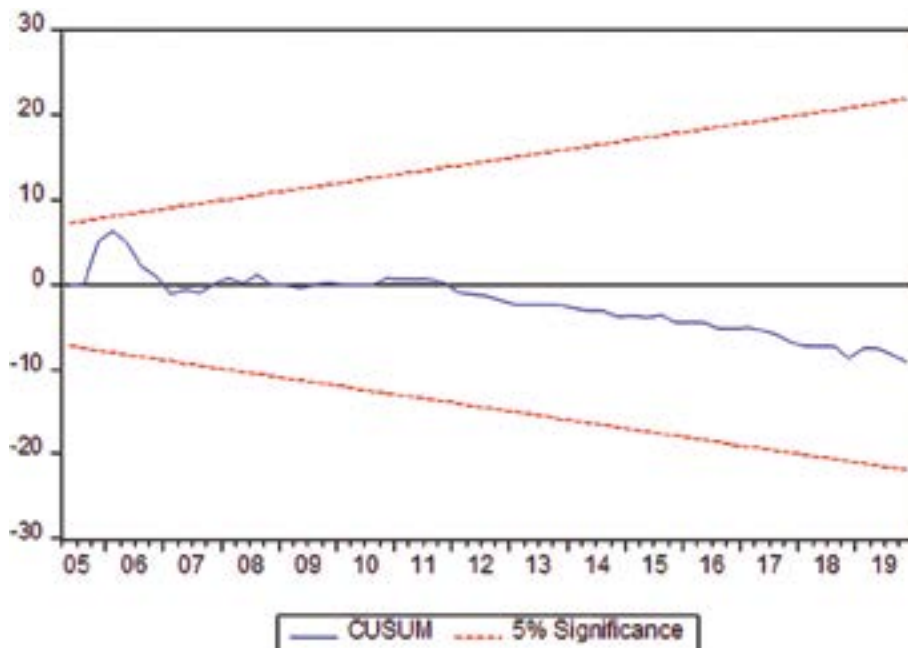
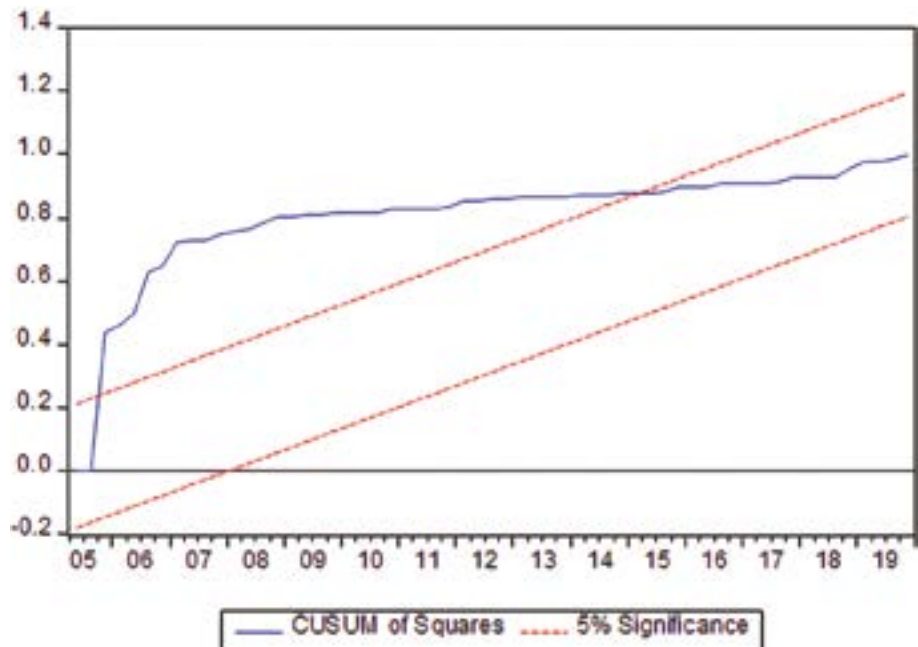

Figure 2.

Conclusion

The primary purpose of this paper was to assess the role of the stock market in the Turkish money demand function and to explain its role in the successful conduct of monetary policy. The study utilized quarterly data over the range of 2003: Q1-2020Q4. The ARDL and the bounds cointegration test framework were employed for the analysis. The variables included at the right-hand side of the model were interest rate on deposit, real GDP representing real income, nominal exchange rate, and real stock prices, whilst M1 was the dependent variable.

The empirical results show that the M1 monetary aggregate has long-run cointegration associations with the interest rate, real income, exchange rate, and real stock prices. All the independent variables except the real stock prices are significant determinants of M1 real money demand in both the short and long run. The main finding of the study is that the real stock prices have an insignificant positive impact on M1 money demand, indicating that the wealth effect exists. This finding supports the theoretical prediction of positive impact and agrees with some previous studies. Because the real stock price is insignificant, the money demand curve is unlikely to change when the real stock price changes. As a result, a higher real stock price is predicted to raise real output and push the aggregate demand curve upward in the goods market. The results further show that the long-run estimated parameters for the M1 money demand equation are stable within the sample period per the CUSUM test, though the CUSUMSQ test raises some doubts about the stability of the model. The empirical findings of this study have an important policy implication. Since the stock market affects the money demand function insignificantly, and there is the possibility of high stock prices raising the real output and pushing the aggregate demand curve upward, the policymaker can therefore embark on policies in favor of the stock market to boost real output growth. Thus, regulators should prevent downturns in the stock market to ensure stable real output growth in the Turkish economy. Future researchers can look into the subject further by using alternative monetary aggregate and econometric approaches.

REFERENCES

- Abdul-Rahman, M., Ozcan, R., & Khan, A.I. (2020). Money demand function in Ghana: Does stock prices matter? *Kashmir Economic Review*, 29(2), 45-61.
- Akinci, O. (2003). Modeling the demand for currency issued in Turkey. *Central Bank Review*, 1, 1-25.
- Akinlo, A. E. & Emmanuel, M. (2017). Stock prices and demand for money: Evidence from Nigeria. *Review of Business & Finance Studies*, 8(1), 1-19.
- Baharumshah, A. Z. (2004). Stock prices and long-run demand for money: Evidence from Malaysia. *International Economic Journal*, 18(3), 389-407. Doi: <https://doi.org/10.1080/1016873042000270027>.
- Baharumshah, A. Z., Mohd, S. H., & Yol, M. A. (2009). Stock prices and demand for money in China: New evidence. *Journal of International Financial Markets, Institutions, and Money*, 19(1), 171-187. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2007.11.001>.
- Bahmani-Oskooee, M. (2001). How stable is M2 money demand function in Japan?. *Japan and the World Economy*, 13(4), 455-461. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0922-1425\(01\)00064-0](https://doi.org/10.1016/S0922-1425(01)00064-0).
- Bahmani-Oskooee, M., & Karacal, M. (2006). The demand for money in Turkey and currency substitution. *Applied Economics Letters*, 13(10), 635-642. Doi: <https://doi.org/10.1080/13504850500358819>.
- Bahmani-Oskooee, M., Halicioglu, F., & Bahmani, S. (2017). Do exchange rate changes have symmetric or asymmetric effects on the demand for money in Turkey?. *Applied Economics*, 49(42), 4261-4270. Doi: <https://doi.org/10.1080/00036846.2017.1279271>
- Ball, L. (2001). Another look at long-run money demand. *Journal of Monetary Economics*, 47(1), pp. 31-44, [https://doi.org/10.1016/S0304-3932\(00\)00043-X](https://doi.org/10.1016/S0304-3932(00)00043-X).
- Banerjee, A., Dolado, J. J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), pp. 267-283, <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>.
- Brown, R. L., Durbin J. & Evans J. M. (1975). The techniques for testing the constancy of regression relations over time. *Journal of Royal Statistical Society*, 37, 149-192. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Carpenter, S.B., & Lange, J. (2003). Money Demand and Equity Markets. (Federal Reserve Board. Finance and Economics Discussion Series, No.3)
- Carstensen, K. (2006). Stock market downswing and the stability of European monetary union money demand. *Journal of Business and Economic Statistics*, 24(4), 395-402. Doi: <https://doi.org/10.1198/073500106000000369>.

Caruso, M. (2006). Stock market fluctuations and money demand in Italy, 1913-2003. *Economic Notes*, 35(1), 1-47, <https://doi.org/10.1111/j.0391-5026.2006.00157.x>.

Choudhry, T. (1996). Real stock prices and the long-run money demand function: Evidence from Canada and the USA. *Journal of International Money and Finance*, 15(1), 1-17. Doi: [https://doi.org/10.1016/0261-5606\(95\)00041-0](https://doi.org/10.1016/0261-5606(95)00041-0).

Chowdhury, A. R. (1997). The financial structure and the demand for money in Thailand. *Applied Economics*, 29(3), 401-409. Doi: <https://doi.org/10.1080/000368497327191>

Civcir, I. (2003). Money demand, financial liberalization and currency substitution in Turkey. *Journal of Economic Studies*, 30(5-6), 514-534. Doi: <https://doi.org/10.1108/01443580310492817>.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of American Statistical Association*, (79), 427-431.

Dogan, B. (2015). The demand for money during the transition from high to low inflation in Turkey in the period 2002-2014. *International Research Journal of Applied Finance*, 6(3), 141-151.

Friedman, M. (1988). Money and the Stock Market. *Journal of Political Economy*, 96(2), 221-245. Doi: <https://doi.org/10.1086/261534>.

Halicioglu, F., & Ugur, M. (2005). On the stability of the demand for money in a developing OECD country: the case of Turkey. *Global Business and Economics Review*, 7(2-3), 203-213. Doi: <https://doi.org/10.1504/gber.2005.007616>.

Hsing, Y. (2007). Impacts of financial stock prices and exchange rates on the demand for money in Poland. *South East European Journal of Economics and Business*, 2(1), 7-13. Doi: <https://doi.org/10.2478/v10033-007-0010-4>.

Keynes, J.M., (1936). *The General Theory of Employment. In: Interest and Money*. London: Harcourt Brace.

Khalid, A. M. (1999). Modelling money demand in open economies: The case of selected Asian countries. *Applied Economics*, 31(9), 1129-1135. Doi: <https://doi.org/10.1080/000368499323616>.

Kogar, Ç. İ. (1995). Cointegration test for money demand: The case for Turkey and Israel. *CBRT Research Department Discussion Paper*, 9514.

Kumari, J., & Mahakud, J. (2012). Relationship between stock prices, exchange rate and the demand for money in India. *Economics, Management, and Financial Markets*, 7(3), 31-52.

Marshall, A. (1923). *Money, credit & commerce*. Macmillan.

McCornac, D. (1991). Money and the level of stock market prices: Evidence

from Japan. *Quarterly Journal of Business and Economics*, 30(4), 42-54.

Mutluer, D. & Barlas, Y. (2002). Modeling the Turkish broad money demand. *Central Bank Review*, 2(2), 55-76.

Mwanzia, J., K., Ndanshau, M., O., A., & Luvanda, E. (2015). The effect of stock prices on demand for money: The case of Kenya. *Tanzanian Economic Review*, 5(1-2), 1-21.

Narayan, P. K. (2004). New Zealand's trade balance: Evidence of the J-curve and granger. Causality. *Applied Economics Letters*, 11, 351-354. Doi: <https://doi.org/10.1080/1350485042000228187>.

OECD (2020). OECD Economic Outlook No. 107. OECD Economic Outlook, Statistics and Projections (database). Retrieved from: <https://stats.oecd.org/#>, (25.03.2020).

Ozdemir, K. A, and Saygili, M. (2010). Economic Uncertainty and Money Demand Stability in Turkey. Working Paper, No.10/15, Central Bank of the Republic of Turkey.

Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. Doi:<https://doi.org/10.1002/jae.616>.

Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. Doi: <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>.

Pigou, A. C. (1917). The value of money. *The Quarterly Journal of Economics*, 32(1), 38-65.

Rasasi, M. Al, Arabian, S., Authority, M., & Arabia, S. (2020). On the nexus between Stock Market Fluctuations and the Demand for Money in Saudi Arabia. *Business and Economic Research*, 10(1), 142-154, Doi: <https://doi.org/10.5296/ber.v10i1.16231>.

Republic of Turkey Central Bank (2020). Electronic Data Delivery System (EDDS). Retrieved from: <https://evds2.tcmb.gov.tr/> (25.10.2020).

Sharifi-Renani, H. (2008). Demand for money in Iran: An ARDL approach. Mpra, 39922, 0-29. Doi: <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2009.06.001>.

Thornton, J. (1998). Real stock prices and the long-run demand for money in Germany. *Applied Financial Economics*, 8(5), 513-517. Doi: <https://doi.org/10.1080/096031098332817>.

Tule, M. K., Okpanachi, U.M., Ogiji Patricks, & Usman, N. (2018). A reassessment of money demand in Nigeria. *CBN Journal of Applied Statistics*, 9(1), 47-75.

THE ROLE OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN TURKEY AT FACING THE COVID-19 PANDEMIC

*Fathi Eleyan*¹

Abstract

There are many effects that arise from the Covid-19 epidemic, as it is not limited to the health aspect only, but also on the economic and social side. These impacts have proved the demand for collaboration among all in order to confront this crisis. This pandemic has forced people around the world to work aggressively jointly, support one another, and connect with one another in order to beat the Covid-19 pandemic. Based on the literature related to Corporate Social Responsibility (CSR), we try through this study to explore and analyze the engagement demonstrated by companies in Turkey during the most difficult moments of the pandemic and to identify the goals these companies sought to achieve, and company's responses through their social responsibility to the

¹ PhD Student, Sakarya University, Graduate School Of Business, Business, ORCID: 0000-0001-6993-1493

COVID-19 pandemic to support the community, employees, customers and the supply chain. The basis of the study on this recent event in the world is on multiple elements to access data such as press reports, news sites, and company websites, which were retrieved from the top 20 leading companies in corporate social responsibility in Turkey. The results show that many companies have demonstrated great commitment to society and demonstrated respect for their employees and customers during the COVID-19 pandemic in Turkey.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Corporate Social Responsibility, Community, Employees, Customers, Supply Chain, Turkey.

Introduction

The philosophy of orientation towards corporation the social responsibility, which Kotler called the concept of community marketing is the latest philosophy, has spanned from 1962, and is continuing until now, which in turn, arose from companies' focus on both external environment and internal activities. This transformation revealed the fundamental outcomes of the marketing new concept, which focuses on the role of the decision-maker inside a company that he must take into his own consideration the interests of consumers, the company, and the community. This assumption was based on the fact that the problems faced by society are the first determinant of marketing strategies for companies, therefore this step is considered a preventive measure that forces all companies to focus on the social environment in which companies operate.

The economic framework for corporate social responsibility is to create a business-friendly business climate, provide incentives for companies and provide opportunities to accumulate wealth in the elements of sustainable development (Heal, 2005). The epidemic provided an opportunity for companies by enabling companies and business associations to participate in economic reform and creating a healthy competitive environment, especially for transitional economies (OECD, 2020).

This epidemic has become a process that requires a lot of awareness, information, knowledge, and wisdom to act towards groups, which have many means of pressure and methods of influencing the administrations of these organizations and even governments themselves (Kecojevic et al., 2020). That is because of the great changes caused by the epidemic in all aspects of life, especially the change of the nature of the economy, the nature of the concept of work and the emergence of patterns of virtual private organizations. Private business organizations find themselves facing social requirements for an increasing number of civil society groups that possess many methods, as the media (İlyas & Abdullah, 2012).

Here, the higher leadership of organizations in the private sector has the task of defining clear limits to the social role through an acceptable,

reasonable, accurate, and honest budget, so that this role does not exceed the basic pillars of the organization's existence, survival, and ability to generate sufficient resources to continuously expand the boundaries of this role (Biraq & Qaman, 2012).

The Coronavirus (Covid-19) affected not only the economic and social aspects of the society, but also the lives of humans and communities tragically. This health crisis will lead to widespread economic and social repercussions. Therefore, basic policies must be established to help economies overcome the epidemic, even with the lack of sufficient information (Euronews, 2020). Academics and research students have an ethical duty to values research activities and try to provide multidisciplinary analyse and future visions of the economic, social, political, and cultural impacts of this epidemic.

The spread of the Covid-19 virus has led to business disturbance in most countries of the world, and the effects of this pandemic are likely to extend for long periods and negatively affect the continuation of business, and thus will pose challenges for companies and institutions regarding corporate social responsibility activities (Donthu & Gustafsson, 2020). As it pushed a group of companies to launch a campaign of layoffs due to the decisions of the higher levels of management regarding the burdens and costs they bear and who wish to bear the least losses and economic costs, and the continued survival of companies in the market. However, the current situation, in general, indicated that the behaviours of many companies were exemplary, that is, adjusting the corporate social responsibility (CSR) measures and procedures with the urgent and necessary health, social and economic requirements (María & Alejandra, 2020).

Therefore, the crisis resulting from the epidemic has changed the way companies follow their targets in the economic, social, and environmental aspects, in addition to their most fundamental role in society (Lancet, 2020). In this exceptional and complex situation, companies need to adapt their corporate social responsibility strategies in order to create commitment by companies towards society and in order to support vulnerable groups in society (Crane & Matten, 2020). The COVID-19 Pandemic Unveils the New Social, Economic and

Political Pathway of Corporate Social Responsibility. On the other hand, the Covid-19 pandemic has highlighted governments as the main actors facing the main challenges, as they were previously under pressure and criticism for their ineffectiveness in this area, as it is always referred to in studies on corporate social responsibility (Crane & Matten, 2020).

Therefore, this paper aims to define the corporate social responsibility procedures that Turkish companies have developed in the face of the COVID-19 pandemic and the goal they seek to define the benefits that companies want to have access to.

Theory and Literature Review

Definition of CSR

These days, we cannot look at companies from the economic side only, as companies have become linked to the society in which they operate. Companies operate in a complex socio-economic environment, where they are subjected to pressure to achieve economic sufficiency by stakeholders, and pressure to assume their responsibilities, whether these pressures are from the government, society, or consumers.

Although until the present time there is a dispute over corporate social responsibility, it derives its strength, acceptance and spread from its voluntary nature, as this topic has received renewed and broad attention by researchers in recent years due to the fluctuations in the economic and social conditions at the level of countries of the world (McLennan & Banks, 2019).

Today, the term and the concept of social responsibility have become widespread in our world. It is known that, it is a role of the establishment in bearing its responsibility towards the effects of both activities and decisions, that are made on the whole society, by contributing to sustainable development which in turn, have been done by following the principle of transparency and ethical behaviour of the facility, so that, the facility should consider itself part of the community, when the society is involved with it and its development, and that it realizes and respects the rights and characteristics of community members when interacting with it.

Deng et al. (2020) classified CSR as internal and external CSR. Internal CSR refers to “formal CSR initiatives within which employees can participate and reap developmental benefits which show employers’ respect to their employees,” and external CSR refers to “the practices focused on stewardship toward the local community, the natural environment, and consumers” (Deng et al., 2020).

The World Bank defined it as: “the obligation to contribute to sustainable economic development, through cooperation with workers, their families, the local community and society as a whole, to improve their standard of living in a way that is beneficial to the activity of institutions and economic development”, and the European Commission defines responsibility Social enterprise as “ the process of unifying the environmental and social considerations and concerns of business organizations with their activities, operations, and interaction with stakeholders on a voluntary basis” (Costa & Menichini, 2013).

Corporate Social Responsibility (CSR) in Turkey

Although there is no law in Turkey directly related to corporate social responsibility, matters, and issues related to corporate social responsibility are dealt with through legal frameworks such as international agreements and treaties, or through laws issued by the state related to corporate social responsibility (CSR Turkey, 2020).

Odaman (2004) states that Article 172 of the Constitution and Law No. 4077 guarantees consumer protection and Labor Law No. 4587 obliges companies to employ persons with disabilities and provides positive discrimination. Other laws include voluntary environmental laws, emissions control laws, industry law, international trade laws, and renewable energy laws (Odaman, 2004).

Also, the Corporate Governance Principles published by the Capital Markets Board in 2003 and revised in 2005, imposing an obligation on companies to publish a corporate governance compliance report in order to inform social stakeholders of the extent to which companies adopt these principles, pushing companies to take their CSR activities more seriously (Capital Markets Board of Turkey, 2005). In the same year, and

within the framework of incentivizing companies, the government made amendments to the corporate income tax laws, whereby the new tax arrangements stipulate that companies will be entitled to benefit from tax incentives in exchange for charitable donations and donations in the field of health and education through corporate social responsibility projects (Akyıldız, 2012).

In addition, although there is no specific official government body in Turkey to manage corporate social responsibility and there is no clear legislation defining corporate social responsibility in Turkey as well, however, Turkish companies adhere to the applicable social laws and regulations, which also guarantee an important part of responsibility in its broader definition (Duman, 2020).

Looking at Turkey and tracing the history of the emergence of concepts of corporate social responsibility, it can be said that social responsibility in Turkey dates back to the time of the Ottoman Empire, which was under the name of charitable work, and working for the welfare of society was considered a good deed (Altuntaş, 2020).

After the establishment of the Turkish Republic, the state worked to build an independent national economic system, as the state considered the private sector a decisive factor that could contribute to economic and social development (Mercimek, 2019). According to (Bugra) the fact that the state was a dominant actor in that period led to linking social responsibility with the state (Bugra, 1994).

In 1960, thanks to state incentives, this period was considered as a revitalization of social and charitable activities, as companies in Turkey began to establish institutions to contribute to society through building hospitals, educational institutions, and technical centres (Bugra, 1994).

In recent years in Turkey, there are important factors that have contributed to the increase in corporate social responsibility. Besides the increase and development of civil work organizations, the international agreements signed by Turkey have increased awareness of corporate social responsibility (Bugra, 1994). As companies and large institutions started competing with each other to win the image of the citizen company with high social responsibility (Contreras, 2004).

Table 1: Examples of Foundations of Family-Owned Conglomerates in Turkey.

Holding	Foundation	Year	Purpose
Koç Holding	Vehbi Koç Foundation	1969	"To revitalize the custom of foundation dating far back, to carry out activities in the field of education, health, and culture for a modern and developing Turkey"
Sabancı Holding	Sabancı Foundation	1974	"To contribute educational, cultural and social development of Turkey, make a difference in the lives of individuals"
Eczacıbaşı Holding	Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Foundation	1978	"To contribute education in Turkey, to support scientific researches, to protect and develop Turkish culture and art"
Borusan Holding	Borusan Kocabıyık Foundation	1992	"To carry out responsibility activities on education, training, and culture, to contribute the Turkish national education"
Doğuş Holding	Ayhan Şahenk Foundation	1992	"To carry out responsibility projects with children on education, health, culture/art"
Doğan Holding	Aydın Doğan Foundation	1996	"To solve social problems, to increase the level of education and culture, to support the economy through investing for the skilled workforce"

Source: Mercimek, Eylem. (2019). corporate social responsibility for gender equality in Turkey (Master's Degree Program). Istanbul Bilgi University, Institute of Social Sciences.

Covid-19 Pandemic and The Turkish Economy

Covid-19 arrived in Turkey late, on March 11, 2020, when the first case was officially confirmed on this date. Where the Organization for Economic Cooperation and Development indicated that its positive outlook for the Turkish economy indicates a growth in the Turkish

economy to 2.7% from 0.9%, and indicated the strong health infrastructure in Turkey, and the financial policies of the Turkish government will have a positive impact on the Turkish economy (Al-Suhaibani, 2009).

To limit the spread of the epidemic, the Turkish government's policy and economic response to contain COVID-19 has been prompt and comprehensive. The first analysis suggests that thanks to the strict measures and a series of preventive measures imposed by Turkey and economic policy, they may have contributed to the possibility of striking a balance between protecting public health and the economic effects of COVID-19. In March 2020, the Turkish government announced a new package of measures to confront the Covid-19, called the "Economic Stability Shield," and allocated 100 billion Turkish liras (about 15.5 billion dollars) to help companies overcome the economic problems and relieve the pressures caused by the COVID-19 pandemic (Açıkgöz & Günay, 2020). Including the decisions adopted by the Turkish government regarding Covid-19 which are (Actrav, 2020):

1. Doubling the limit of the Treasury-backed Credit Guarantee Fund, which guarantees loans to small and medium-sized businesses, to 50 billion Turkish liras (\$ 7.7 billion).

2. Public sector employees are considered on an official paid leave, public sector workers over the age of 60 or those with chronic illness are allowed to claim paid leave for two weeks.

3. Retirement pension: increasing the minimum pension to 1500 Turkish liras.

4. Credit payments to affected craftsmen suspended: Credit payments to the government lender Halkbank will be suspended, as they can provide evidence of their damage, in which case, they will be allowed to delay their loan payments for a period of 3 months without interest.

5. Residence Tax Suspension: The Accommodation Tax, which must be paid by hotels, motels, holiday camps, lodges, serviced apartments, guesthouses, campgrounds, and mountain homes until November 2020.

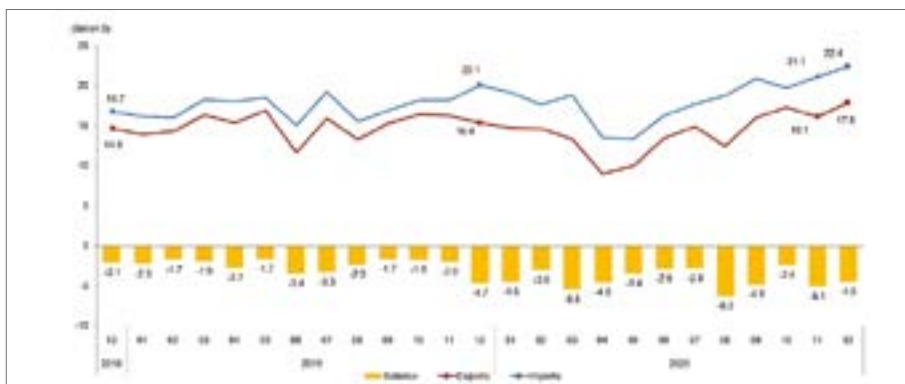
6. Allowing value-added tax payments and social security dues to be postponed for a period of six months for each of the following sectors:

the retail sector, malls, iron sector, automobile sector, transport and logistics sectors, cinemas and theaters, hospitality, food, and beverages, and others.

7. Supporting companies indebted to banks that have been affected by the lack of liquidity due to the Covid-19 epidemic, by allowing the payment of their debts to be postponed, as well as the interest due, for a period of 3 months, and in some cases, financial support will be provided to the companies.

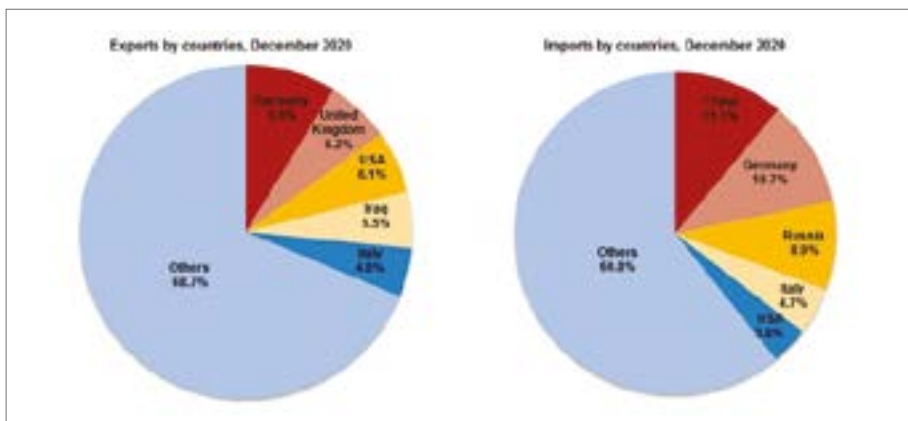
The Turkish Central Bank has also applies a set of emergency measures, including payment delays to return credit (foreign currency loans to exporters) for a period of up to 3 months that can postpone the payment of instalments of up to 7.6 billion dollars (Açıkgöz & Günay, 2020). Accordingly, the Turkish government expected that the next phase will be a phase of prosperity. Global demand has shifted to Turkey in some sectors such as textiles, furniture, iron and steel, and foodstuffs (The Eleventh Development Plan 2019-2023 of Turkey, 2020). With these supportive policies in place, the economic repercussions of the Corona pandemic are expected to be long-lasting.

Turkey has the 19th largest economy in the world, with a GDP of \$ 762 billion. As the data indicate that, in December 2020; Exports reached \$ 17 billion, \$ 850 million, up 16.0%, and imports \$ 22 billion, \$ 381 million, up 11.6% compared to December 2019. Exports decreased by 6.3% and imports increased by 4.3% in the period from January to December 2020 (TurkStat, 2020).

Source: TurkStat, Foreign Trade Statistics, December 2020.

The data also shows that in the period from January to December 2020, exports amounted to 169 billion 482 million dollars, down 6.3%, and imports 219 billion 397 million dollars, up 4.3% compared to January-December 2019. However, that decrease was been expected in 2020, due to a reduced trade overflow of goods resulting from the global economic turmoil caused by the epidemic (TurkStat, 2020). Among the most important export destinations of Turkey are Germany (16.6 billion dollars), the United Kingdom (11.9 billion dollars), the United States (8.57 billion dollars), Iraq (8.35 billion dollars), Italy (10.1 billion dollars), and the most important import sources are China (11.1%), Germany (10.7%), Russia (8.9%), Italy (4.7), and the USA (3.8%) (TurkStat, 2020).

Source: TurkStat, Foreign Trade Statistics, December 2020.

COVID-19: Turkish Government Actions to Help Smes.

The COVID-19 disruptions do not affect all companies similarly. Some companies were able to bypass workplace closures and social distancing measures by switching to remote work, while some other companies could not overcome this crisis because they were not equipped for the transition process and due to a different set of reasons that relate to both the basic nature of business and administrative capabilities.

Therefore, the post-Corona issue will be a complex and difficult, because it gives birth many decisions that are variable and difficult to understand in many cases, especially in small organizations. Given that

corporate business environments will be more complex and difficult, a set of important questions will be born, what are the consequences of corporate social responsibility activities? What are the challenges that the institution faces in carrying out its social role? Do companies see this as an appropriate opportunity to improve the mental image of organizations? Can companies convince investors? (Aguinis et al., 2020).

The spread of COVID-19 has contributed to the increase and deepening of social problems, such as poverty and inequality (UN, 2020). The Covid-19 pandemic also revealed the state of chaos, the panic and the humanitarian cost caused by the Corona pandemic, and a defect in the existing regional and international institutions, as the United Nations described this crisis as the most difficult since World War II (UN, 2020).

So, the Corona pandemic has put enormous pressure on the societies and economies of countries around the world. Significant imbalances have been observed across the economic and social sectors. According to the International Monetary Fund (IMF), the global economy is facing its worst recession this year since the Great Depression of 1929 (UN, 2020). Also, the International Labor Organization (ILO) expects a negative impact on employment numbers (UN, 2020). Where Micro, small and medium enterprises (SMEs) effectively contribute to the majority of jobs in the global economy. Therefore, when economic activities are disrupted, the recovery of micro, small and medium enterprises is essential to help overcome the crisis and support the preservation of livelihoods (UN, 2020).

The Turkish government has implemented many different policies aimed at ensuring the business continuity of small and medium enterprises. Where the Turkish government reduced the corporate income tax for small and medium-sized businesses, reduced the value-added tax for small companies by increasing the registration threshold, and accelerated the value-added tax refunds for small and medium-sized companies (White and Case Coronavirus Resource Center, 2020). It worked to provide support to small and medium-sized enterprises and other companies that were unable to provide collateral for bank loans. It also provided grants and financial aid aimed at providing access to credit to all economic actors (White and Case Coronavirus Resource Center, 2020).

In order to address the economic impact of the COVID-19 epidemic and help small and medium businesses and large companies, the amount available under the CGF program has been increased which was first established as a Turkish joint-stock company in 1994 was increased to provide support to small and medium-sized enterprises and other companies unable to provide loan guarantees from banks from 25 billion Turkish liras (about 3.2 billion euros) to 50 billion Turkish liras (about 6.5 billion euros), and the total amount of guarantees that the IMF can provide from 250 billion Turkish liras (about 32.5 billion euros) to 500 billion Turkish liras (about 65 billion euros) (along with increases in the guarantee limits in relation to individual borrower groups) (White and Case Coronavirus Resource Center, 2020). This means that the CGF has an additional limit available of 250 billion Turkish liras (about 32.5 billion euros) to provide guarantees for loans borrowed from Turkish banks, and other support measures were announced for small enterprises and some subsidies to encourage domestic consumption, and in parallel, companies were incentivized to maintain industrialization (White and Case Coronavirus Resource Center, 2020).

Research Background

At the background, some articles offered thoughts on how Covid-19 pandemic influences CSR, consumer ethics and marketing (He & Harris, 2020). As this pandemic offers great opportunities for firms to engage actively in various CSR initiatives during the crisis, also it shifts consumers to become more responsible and social, but the marketing concept face fundamental challenges during this pandemic. According to (Aguinis et al., 2020), In this serious crisis of the covid-19, behavioural aspect of CSR is essential and also its effects on employees either positively or negatively, which lead to an urgent response of the organizations in all types of industries to the Covid-19 epidemic through implementing actions and policies. Whereas (Mahmud et al) reported that the covid-19 pandemic had a major impact on the firms' CSR, as it affected the perspective of their employees positively through focusing on respecting them and supervising the relations between companies and their customers in the presence of this seriously crisis (Mahmud et

al., 2020). Furthermore, in the view of assessing the response of CSR to Covid-19 pandemic, markets positively priced flexibility including mergers, acquisitions and leadership changes and governance systems, which dampen the adverse impact of the pandemic on stock prices (Ding et al., 2020). Therefore, several firms have to show a great commitment with society, developing strategies that alleviate the consequences of the Covid-19. As, CSR strategies can be a useful and effective tool to face the global problems of the pandemic (María & Alejandra, 2020). In addition, to be in a specific area, (Bostan et al) showed that the Covid -19 pandemic has had a significant impact on the Turkish people in three dimensions, sensitivity to pandemic, protection against pandemic and social trust (Bostan et al., 2020).

Research Methodology

Sample and Procedure

To determine the role of corporate social responsibility in Turkey at facing the COVID-19 pandemic, in this study we will focus on the immediate responses of Turkish CSR leaders to the COVID-19 pandemic. Through browsing the website of Turkish companies, this study adopted many companies that respond to the pandemic of Covid-19 and afford their own responsibilities towards the Turkish society. The final study sample includes 20 companies that reported their corporate social responsibility measures on their websites or in the media.

Table 2: The 20 best companies responding to the Covid-19 pandemic and assuming their social responsibilities towards the Turkish community.

NO.	Company	Sector of Company
	Arçelik A.Ş.	Electrical appliances
	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.	Manufacture of transport vehicles
	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.	Manufacture of transport vehicles
	Okuman Medikal	Medical devices
	Mara Cosmetics	Cosmetic
	Şok Marketler Ticaret A.Ş.	Retail stores

	Migros Ticaret A.Ş.	Retail stores
	Yayla	Manufacturing food products
	Türkiye İş Bankası A.Ş.-	Financial Institutions
	Yıldız Holding	Manufacturing food products
	Hepsiburada	E-Commerce
	Amazon	E-Commerce
	BP Turkey	Oil industry
	Shell & Turcas	Petrol
	Bilgili Holding	Real estate and Tourism
	KİĞİLİ	Men's Clothing
	Toyota Turkey	Manufacture of transport vehicles
	Türk Hava Yolları A.O.	Travel and Transportation
	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.	Information and Communication
	BİM Ticaret A.Ş	Retail stores

Source: Prepared by the researcher

Once, the companies under study have been identified, an approach to analyse the content on their websites, news published in newspapers and newsletters, was adopted, by investigating corporate social responsibility practices that outline their strategies and action plans in the face of the COVID-19 pandemic.

The nature of the topic requires relying on the content analytical approach, as the explanatory textual data related to the company's practices and policy are qualitative data. Therefore, the texts on the subject were reviewed to obtain correct and objective data. This approach used contributes to accessing information related to the study and interpreting it in a correct systematic way.

After a textual analysis of corporate social responsibility practices in the face of the COVID-19 pandemic through analysing the contents of the information provided by companies regarding their actions against the COVID-19 pandemic, we have identified the corporate social responsibility measures, which responded to the COVID-19 pandemic.

Judging from its importance in society and corporate social responsibility initiatives, the data has been classified into (4) sub-divisions of corporate social responsibility, which are as follows: community, employees, customers, and the supply chain.

Community and CSR-the COVID-19

The business community in Turkey is providing a robust response to the crisis and lending a hand to those on the front lines of the battle. As the data showed that a group of the companies surveyed in the study sample that private contribution and relief efforts were directed to the community in order to contribute to effectively addressing the challenges related to the COVID-19 epidemic. The support includes direct aid efforts through cash allocations or in-kind assistance and providing facilities and donations to health and educational institutions. For example, (EBRD, 2020): Arcelik, a manufacturer of electronic devices, has collaborated with defence companies to speed up production of ventilators so that hospitals can cope with the increasing number of patients struggling to breathe. Arcelik has also donated home appliances and large locally used electrical goods such as washing machines to more than 170 hospitals across Turkey.

Hakan Bulgurlu, CEO of Arcelik, tweeted: “We are going through tough times. Healthcare workers are on the frontline of this battle. We are doing our best to support our heroes” (EBRD, 2020).

Ford Otosan and Tofas, known for producing and manufacturing Ford and Fiat cars, have produced face shields for medical personnel and the manufacture of biomedical equipment. She designed face shields for health workers, in order to contribute to the support of frontline health professionals fighting during COVID-19. Where the company indicated that during the week the company produced 4000 devices that were delivered to hospitals in Istanbul. And aspires to increase the amount of production in the next stage (EBRD, 2020).

İŞ Bank, and through an agreement that the bank reached with the General Directorate of General Hospitals, the bank has donated 10 million Turkish liras to hospitals to be used in combating the Coronavirus and to enhance the health care capacity of hospitals and to support patients and health and community care systems. The bank has also donated ventilators, video laryngoscopes, masks, vests, gloves, and similar materials/equipment (Sozcu, 2020).

Also, in Turkey, Amazon has donated 3.5 million TL to address the Covid-19 pandemic and to use it to meet the needs of the sectors most

affected by the crisis (Sozcu, 2020). Within the scope of the assistance efforts, medical tools and equipment will be provided to meet the needs of public hospitals and to contribute to solving the basic problems faced by hospitals and patients. As part of the efforts made to fight the Covidien-19 pandemic, BP Turkey donated free fuel for ambulances of the Turkish Ministry of Health in Istanbul in order to contribute to the efforts made to combat this epidemic and to assist medical staff in performing their work. This donation will cover the supply of fuel worth 1 million TL. She also presented Shell & Turcas to support the intensive efforts of the Ministry of Health in confronting the COVID-19 epidemic across Turkey, Providing fuel subsidies worth 5 million TL to be used in ambulances and other vehicles for the Turkish Ministry of Health (Sozcu, 2020).

Employees and CSR-the COVID-19

In view of the great challenges of the covid-19 pandemic the companies are enforced to face, which in turn, support the stakeholders, such as employees, suppliers and customers; they are the main resources of the company to overcome the crises promptly. Where (Barnett, 2005) defines corporate social responsibility as “allocating a portion of a company’s resources to improving social welfare that acts as a means of strengthening relationships with key stakeholders” (Barnett, 2005). Stakeholder theory and the literature on corporate charitable activities emphasize the necessity for alignment between stakeholder expectations and social and economic satisfaction (Brulhart et al., 2019; Freeman, 2004). Georage noted that during difficult circumstances and crises, the company bears responsibility and accountability towards the various stakeholders stakeholders, such as customers, employees, suppliers, and communities (Georage, 1981).

During the Covid-19 pandemic, many companies were keen to ensure the safety of their workers through health education for workers and taking measures related to occupational safety and health, implementing safety training programs and encouraging a culture of occupational safety and health, applying instructions and guidelines issued by the Ministry of Health, and adhering to laws imposed by the government.

As part of corporate social responsibility, companies have implemented a set of initiatives and activities with the aim of protecting employees and workers within the company during the Covid-19 pandemic. According to the reports, and by reviewing the websites of the Turkish companies included in the sample, it was found that a group of these companies issued a set of decisions aimed at the safety of workers. For example, the Migros chain of stores provided personal protective equipment for the employees who work inside these stores, and also worked on the health assessment of customers and workers before entering these stores (Erdoğan, 2021).

The Şok chain of stores, which are spread all over Turkey, provided and implemented health and safety measures for workers in the home delivery process, as well as provided personal protection supplies at low prices for workers inside the stores (EBRD, 2020).

Turkcell also conducts daily health checks for all employees working within the company's workplace, including conducting mandatory health and safety training related to Covid 19 disease for all employees and following the Ministry of Health protocols to limit the spread of Coronavirus Covid-19 and critical health assessments against covid-19 (Turkcell, 2020).

Also, by reviewing the websites of the companies included in the study sample, it was found that a group of companies surveyed had granted their employees paid sick leave and health care related to COVID-19, including costs of tests and treatment. For example, employees of Toyota Turkey and Türk Hava will get paid leave for the period of mandatory or voluntary health under conditions that include closing all walks of life, and granting workers a paid leave for two weeks if they are infected with the virus (EBRD, 2020). Both Yıldız Holding and Bilgili Holding provided satisfactory wages to workers during working days and healthcare services, including coverage for COVID-19 screenings, for workers within the company (Yıldız Holding, 2020; Sozcu, 2020).

On the other hand, a group of companies is implementing a set of incentives and rewards for frontline workers who participate in very vital jobs in factories and administrative services. For example, Okuman Medikal announced support for in-house employees who are making efforts in response to the COVID-19 epidemic, for their efforts to enhance capacity

to meet unprecedented demand, as the company built an assembly line and worked to produce up to 100 devices per day. The orders included devices for the Turkish Ministry of Health and equipment for export to other countries (EBRD, 2020). The support included raising the salaries of workers within the company. Also, Pulses producer Yayla announced incentives and unique benefits for employees to meet the growing demand (EBRD, 2020).

Customers and CSR-the COVID-19

Not only can corporate social responsibility be seen as the right thing to do, but it is increasingly becoming commercially rationale as a method for deepening engagement with consumers. As a relatively new component of corporate activities, during the Covid-19 pandemic, corporate social responsibility began with tremendous potential for bringing both of business and social goals and put them in a sympathetic way in order to create an environment of support and new chances for trademarks and cases that are really important to all of their clients.

Covid-19 confronted humanity with an unprecedented existential threat. As the spread of the virus was a surprising challenge for everyone, only those who had strong customer service and those who had the capabilities to improve service quickly escaped from it, and this made hundreds of companies and shops improve the quality of their customer service, to find profits and the world overcomes the crisis. We note that there are companies that have increased their customer service strength during the Corona crisis; To provide an exemplary service that elevates the economic level of the company; This necessitated training new employees on service within days, and extended working hours to meet customer needs, a step that occurred in restaurants as well. The current time is witnessing creative changes in the field of customer service to preserve society from the outbreak of the epidemic, and this will make everyone working in the field of customer service get a good position in society; Because the job will be seen as prestigious, and those who work for it will be overpaid; Because profits will increase over time. Some of the sampled companies such as the BIM store chain have been offering free delivery to customers all over Turkey.

Both Yıldız Holding Company and Yayla, in light of the increase in online purchases, provided many options for customers to receive their orders, such as delivering orders in stores or delivering them to homes, as quickly as possible. This service was adopted within the framework of applying the rules of social distancing (Yıldız Holding, 2020; EBRD, 2020). This model helps stores in many ways; first, they can put the number of clients under supervision while submitting the orders, secondly, they can decrease the figures that are related to people are still waiting in line. Moreover, they can make a close contact with customers who visit the websites of a company.

Turkcell has also made a commitment that it will hold the business for its own clients and keep sharing information so that they could meet the demanding necessary needs of customers and work to find permanent and long-term solutions to epidemic threats (Turkcell, 2020). Hepsiburada, one of the largest online stores, has also expanded the purchasing options for customers and increased the brands that the site offers to customers, including free product returns by customers after the purchase process (Sozcu, 2020).

Supply Chain and CSR-the COVID-19

Recently, the Covid-19 pandemic is considered one of the most critical disturbances that weakens the supply chain and organisations worldwide (Ivanov & Dolgui, 2020). Most governments had an urgent response to the huge attempts for elimination the covid-19 spread globally, that's through following the procedurs of containment using the policies related to border closures and quarantine in different levels (Ivanov & Dolgui, 2020). This universal response has a severe effect on the overall work of the supplychain (Ivanov & Dolgui, 2020). Therefore, companies are fighting to make both local and global supply chain dynamic enough to provide necessary materials like food, medicine, medical supply and other services. The highly- increased demands for the medical equipments,for example the personal protective ones, ventilatirs and the storage lacks, have proved that some supply chains are vulnerable, particularly when shutdowns made a severe disruption in production.Moreover, factories ,which are the main suppliers, have

been exposed to several impediments like cancelled requests and orders, late payments and requiring for sharp discounts in manufactures that depend on low-cost resources as the international clothing industry (Leitheiser et al., 2020).

On the one hand, the reason why the governments support the policy that make industries using the corporate social responsibility, is that evaluation of their corporate's reputation and supply chain's maintenance is determined by the level of corporate social responsibility (Modak et al., 2019). Corporate social responsibility occurs in the supply chain when the companies that make up the supply chain work together to share, understand, and act to fix environmental and social problems within the supply chain. Enhancing corporate social responsibility in the supply chain not only increases the competitiveness of services and products but also increases the positive social and environmental impact.

On the other hand, the COVID-19 pandemic has forced Turkish companies to focus heavily on the resilience, diversification, and viability of their supply chains. A group of companies surveyed worked to enhance the durability of their supply chains and to create new methods for making the income. For example, Mara in Istanbul, a cosmetic company, used their entire stock of ethanol to give a cologne made of lemon. Cologne with 80 percent alcohol, is commonly used in Turkey because of its antiseptic characteristics.

Okuman Medikal has strengthened its ability to meet unprecedented demand by creating additional lines to aggregate and increase daily output and maintain its supply chain (EBRD, 2020). Ford Otosan and Tofas designed face shields for health workers and distributed them to hospitals in Istanbul, and the company announced that it would increase its production in order to cover the largest amount of orders and maintain the supply chain (EBRD, 2020).

The giant Turkish clothing company Kiğılı also sold legumes and foodstuffs and marketed products on its website, as part of the efforts to combat the COVID-19 pandemic. As the company stated in the statement, "This is a time for patience, participation, solidarity and working together (Kiğılı, 2020). For this purpose, we open our house to sell other products".

Table 3: List of CSR activities.

No	Company	community	employees	customers	supply chain
	Arçelik A.Ş.		✓		
	Ford Otomotiv Sanayi A.Ş.		✓		✓
	Tofaş Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.		✓		✓
	Okuman Medikal			✓	✓
	Mara Cosmetics				✓
	Şok Marketler Ticaret A.Ş.			✓	
	Migros Ticaret A.Ş.			✓	
	Yayla				
	Türkiye İş Bankası A.Ş.		✓		
	Yıldız Holding				✓
	Hepsiburada				✓
	Amazon		✓		
	BP Turkey		✓		
	Shell & Turcas		✓		
	Bilgili Holding			✓	
	KİĞILI				✓
	Toyota Turkey			✓	
	Türk Hava Yolları A.O.			✓	
	Turkcell İletişim Hizmetleri A.Ş.			✓	✓
	BİM Ticaret A.Ş.				✓
Total			7	7	4
					5

Discussion and Conclusions

At the beginning, this study faced a set of constraints. For example, first, a small number of immediate responses from CSR leaders to the COVID-19 pandemic are investigated here.

Then, according to its effect on the community and the corporate social responsibility initiatives and actions, the data has been categorized into four sub-sections of corporate social responsibility, which are as

follows: community, employees, customers, and supply chain. Also, the study only used the manual content analysis method. The scope of this study is Turkey only, and it is considered a developed country, therefore, this study is important and necessary.

There are heavy debates which are spreading daily about the Covid-19 pandemic's effect on not only the world but also the international economy, in addition to the highly intense social and economic crises coming out from this serious pandemic, however, the relationship between the evolving virus and social responsibility is obviously neglected. The need for social responsibility of people, firms, and nations is enhanced in more intractable circumstances because social responsibility is the basis of society's life.

In this paper, we study the role and commitment of the Turkish companies included in the study sample in facing the human, health and economic consequences of this epidemic on Turkish society. We have also identified corporate social responsibility measures in Turkey that these companies have developed.

The study showed that the leaders of corporate social responsibility in Turkey assume many different techniques to protect their workers, continuity of customer servicing, care for societies, and continuity of the supply chain through various initiatives of CSR COVID-19. The 20 Turkish companies included in the study sample showed a great commitment to society, as these companies showed harmony with society and government decisions during the Covid-19 pandemic. The contributions of these companies included donations of medical and health materials and money to improve services, as well as improving and developing the physical and non-material infrastructure needed to improve patient care, healthy working conditions, donating food, disinfecting places, etc., as these practices were very important in mitigating the effects. Social and economic epidemic.

In addition, we can confirm through this study that the change brought about by the epidemic will contribute to the creation of firms that focus on the public goods and services, and the development of practices that are more oriented towards firm social issues like poverty and inequality. know that this crisis will raise the expectations of a

community for companies and their decisions making to focus on developing the procedures of corporate social responsibility that are related to the implementation of associated economic, environmental, and social goals. So that the strategies of corporate include the company's viability in the long term through performing an equilibrium between profitability and stakeholders' harmony.

Recommendations for Further Research

This paper has highlighted the role of corporate social responsibility in Turkey in facing the COVID-19 pandemic but there are still points that require further research. Future researchers can assess the whole viewpoint on Corporate social responsibility Covid-19 and evolve research with a new structure to study and investigate how the Covid-19 pandemic affects the economy worldwide.

Also, a comparative study can be conducted between developed and developing countries assessing how the corporate social responsibility faces the Covid-19 pandemic. Also, the geography of corporate social responsibility actions can be examined in line with the serious crisis of the Covid-19 and its global consequences.

An in-depth and longitudinal study can be undertaken that includes the social responsibility measures of the multinational giants, regional companies, and small and medium enterprises. Studies can also be conducted on perceptions of CSR beneficiaries and people affected during the COVID-19 pandemic. The quantitative approach can also be used to obtain empirical results for the COVID-19 pandemic and corporate social responsibility policies during the pandemic.

REFERENCES

- Açıkgöz, Ö., & Günay, A. (2020). The early impact of the Covid-19 pandemic on the global and Turkish economy. *Turkish Journal of Medical Sciences*. Doi:10.3906/sag-2004-6.
- Aguinis, H., Villamor, I., & Gabriel, K. (2020). Understanding employee responses to COVID-19: A behavioral corporate social responsibility perspective. *Management Research*.
- Akyıldız, F. (2012) Comparative Corporate Social Responsibility in the United Kingdom and Turkey. *Developments in Corporate Governance and Responsibility* 3:115-153. Doi: 10.1108/S2043-0523(2012)0000003010.
- Al-Suhaibani, S. (2009). Social responsibility and its role in private sector participation in development: a case of its application to the Kingdom of Saudi Arabia, a working paper presented at the International Conference on: The Private Sector in Development, a foresight assessment, Beirut, Lebanon.
- Altuntaş, M. (2020). *The concept of corporate social responsibility in Turkey: The largest institutional research of the fifty* (Master Thesis). Başkent University, Ankara.
- Barnett, M. (2005). Stakeholder influence capacity and the variability of financial returns to corporate social responsibility. *Academy of Management Review*, 32(3), 794–816. Doi: 10.5465/AMR.2007.25275520.
- Biraq, M., & Qaman, M. (2012). The most important theories explaining the social responsibility of enterprises and the vision of Islamic economic thought for them. *The Third International Forum: Business Organizations and Social Responsibility, Faculty of Economic, Business and Management Sciences*, Bashar University, Algeria.
- Bostan, S. Erdem, R. Öztürk, YE. Kılıç, T. & Yılmaz A. (2020) The Effect of COVID-19 Pandemic on the Turkish Society. *Electron J Gen Med*. Doi: <https://doi.org/10.29333/ejgm/7944>.
- Brulhart, F., Gherra, S., & Quelin, B. V. (2019). Do stakeholder orientation and environmental proactivity impact firm profitability? *Journal of Business Ethics*, Springer, 158(1), 25-46. Doi: 10.1007/s10551-017-3732-y.
- Bugra, A. (1994). *State and business in modern Turkey: A comparative study*. Albany: State University of New York Press.

Capital Markets Board of Turkey. (2005). Corporate governance principles. Retrieved from: <https://www.cmb.gov.tr/>.(11.12.2020).

Contreras, M. (2004). *Corporate Social Responsibility in the Promotion of Social Development experiences from Asia and Latin America*. Inter-American Development Bank.

Costa, R., & Menichini, T. (2013). A multidimensional approach for CSR assessment: The importance of the stakeholder perception. *Expert Systems with Applications*, 40(1), 150-161.

Crane, A., & Matten, D. (2020). COVID-19 and the Future of CSR Research. *Journal of Management Studies*. Doi: <https://doi.org/10.1111/joms.12642>.

CSR Turkey. (2020). Corporate Social Responsibility Association of Turkey. Retrieved from: <http://csrturkey.org/>.

Deng, X., Long, X., Schuler, D. A., Luo, H., & Zhao, X. (2020). External corporate social responsibility and labor productivity: A S-curve relationship and the moderating role of internal CSR and government subsidy. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. <https://doi.org/10.1002/csr.1877>.

Ding, W., Levine, R., Lin, C., & Xie, W. (2020). *Corporate immunity to the covid-19 pandemic*. Cambridge: National bureau of economic research. Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w27055>

Donthu, N. & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of Business Research*, 117, 284-289. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.06.008>.

Duman, B. (2020). In accordance with labour law no.4857 receiving the defense of the workers on the termination of the labor contract. *Journal of İnönü University Law Faculty*, 11(1), 1-17. Doi: 10.21492/inuhfd.653672.

Ebrd. (2020). How EBRD partners in Turkey are responding to the coronavirus pandemic. Retrieved from: <https://www.ebrd.com/news/2020/stories-of-resilience-and-solidarity-how-ebrd-partners-in-turkey-are-responding-to-the-coronavirus-pandemic.html>. (25.01.2021).

Erdoğan, M. (2021). Migros became the first retail company to receive a Safe Service / Production Certificate from TSE. Retrieved from: <https://www.aa.com.tr/tr/sirkethaberleri/> (30.01.2021).

Euronews. (2020). COVID-19: World economy in 2020 to suffer worst year since 1930s Great Depression, says IMF. Retrieved from: <https://www.euronews.com/watch-live-international-monetary-fund-gives-world-economic-outlook-briefing-on-covid-19>(21.01.2021).

Freeman, R. E. (2004). *The Stakeholder Approach Revisited*. The Darden School, University of Virginia. Doi: 10.5771/1439-880X-2004-3-228.

George, R. (1981). Moral Responsibility and the Corporation. *Philosophic Exchange*, 12(1). Retrieved from: http://digitalcommons.brockport.edu/phil_ex/vol12/iss1/3.

He, H., & Harris, L. (2020). The impact of Covid-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, 116, 176-182. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.030>.

Heal, G. (2005). Corporate Social Responsibility: An Economic and Financial Framework. *Geneva Papers on Risk and Insurance - Issues and Practice*, 30(3), 387-409. Doi: 10.2139/ssrn.642762.

İlyas, A., & Abdullah, A. (2012). The contemporary organization between the problem of achieving strategic goals and achieving social responsibility in light of the current challenges. A working paper presented at the *Third International Forum on Business Organizations and Social Responsibility*, Institute of Economic Sciences and Management Sciences. Bechar University, Algeria.

Ivanov, D., & Dolgui, A. (2020). Viability of intertwined supply networks: Extending the supply chain resilience angles towards survivability. A position paper motivated by COVID-19 outbreak. *International Journal of Production Research*, 58(4), 1-12. Doi: 10.1080/00207543.2020.1750727.

Kecojevic, A., Basch, C., Sullivan M., & Davi, N. (2020). The impact of the COVID-19 epidemic on mental health of undergraduate students in New Jersey, cross-sectional study. *PLoS ONE*, 59(9), e0239696. Doi:10.1371/journal.pone.0239696.

Kıgılı, A. (2020). Coronavirus outbreak that started in China. Retrieved from: <https://tr.sputniknews.com/koronavirus-salginini/> (29.01.2021).

Lancet, T. (2020). The plight of essential workers during the COVID-19 pandemic. *The Lancet*, 395(10237), P1587. Doi: [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)31200-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)31200-9).

Leitheiser, E., Hossain, S., Sen, S., Tasnim, G., Moon, J., Knudsen, J., & Rahman, S. (2020). Early Impacts of Coronavirus on Bangladesh Apparel Supply Chains. Copenhagen Business School. Doi: 10.13140/RG.2.2.18382.00329.

Mahmud, A., Ding, D., & Hasan, M. (2021). Corporate Social Responsibility: Business Responses to Coronavirus (COVID-19) Pandemic. SAGE Open. Doi: <https://doi.org/10.1177/2158244020988710>.

María, I., & Alejandra, S. (2020). Corporate Social Responsibility during COVID-19 Pandemic. J. Open Innov. Technol. Mark. Complex, 6(4), 126. Doi: <https://doi.org/10.3390/joitmc6040126>.

McLennan, S., and Banks, G. (2019). Reversing the lens: Why corporate social responsibility is not community development. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(1), 117-126. Doi: <https://doi.org/10.1002/csr.1664>.

Mercimek, E. (2019). *Corporate social responsibility for gender equality in Turkey*, (Master's Degree Program). Istanbul Bilgi University, Institute of Social Sciences, İstanbul.

Modak, N., Kazemi, N., & Cárdenas-Barrón, L. (2019). Investigating the structure of a two-echelon closed-loop supply chain using social work donation as a corporate social responsibility practice. *International Journal of Production Economics*, 207. Doi: 10.1016/j.ijpe.2018.10.009.

Odaman, S. (2004). Effects and possible problems of compulsory labour replacement of Law No. 4857 TÜSİAD-KalDer 13th National Quality Congress İstanbul.

OECD. (2020). Evaluating the Initial Impact of COVID-19 Containment Measures on Economic Activity. Retrieved from: [https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/evaluating-the-initial-impact-ofcovid-19-containment-measures-on-economic-activity\(15.01.2021\)](https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/evaluating-the-initial-impact-ofcovid-19-containment-measures-on-economic-activity(15.01.2021)).

Sozcu. (2020). Which company supported the fight against Corona and how?. Retrieved from: [https://www.sozcu.com.tr\(17.01.2021\)](https://www.sozcu.com.tr(17.01.2021)).

The Bureau for Workers 'Activities (ACTRAV). (2020). ILO ACTRAV Analysis: Governments Responses to COVID-19. Retrieved from: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/--actrav/documents/publication/wcms_740918.pdf (7.01.2021).

The Eleventh Development Plan (2019-2023) of Turkey. (2020). Retrieved from: https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/06/Eleventh_Development_Plan-2019-2023.pdf (22.11.2020).

Turkcell. (2020). Turkcell Takes All Precautions for The Health of Both Customers and Employees. Retrieved from: <https://partner.turkcell.com.tr/>.(30.01.2021).

TurkStat. (2020). Foreign Trade Statistics, December 2020. Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Foreign-Trade-Statistics-December-2020-37412>(26.01.2021).

UN. (2020). UN launches COVID-19 plan that could 'defeat the virus and build a better world'. Retrieved from: <https://news.un.org/en/story/2020/03/1060702>.(02.02.2021).

White and Case Coronavirus Resource Center. (2020). COVID-19: Turkish Government Financial Assistance Measures. Retrieved from: <https://www.whitecase.com/publications/alert/covid-19-turkish-government-financial-assistance-measures>.(22.09.2021).

Yildiz Holding. (2020). Fight against Covid-19. Retrieved from: <https://www.yildizholding.com.tr/>.(30.01.2021).

İLETİŞİM BİLİMLERİ
COMMUNICATION STUDIES

BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ VE SONRASI KIRGIZ MEDYASI: GAZETELER ÖRNEĞİNDE

Mira Abdyldaeva¹

Özet

Geçmişten günümüzde basın kitlelere hitap etmenin en önemli yoludur. Sovyetlerde de halkları bir bütün olarak tutmak amacı ile propagandanın baş aracı olmuştur. Bu makalede Kırgızistan'ın bağımsızlık öncesi ve sonrası yazılı basınının geçirdiği evrimi ele almaktayız. İki gazete üzerinde yapılan çalışmada Sovyet öncesi ve sonrası yazılı basının durumu anlatılmıştır. Başlarda sadece Rusça yayınlanan gazeteler varken, 1920'li yıllarda yayın hayatına başlayan Erkin Too gazetesinin günümüze kadar olan değişimleri ve bunun yanında Rus gazetesi Pravda'nın Erkin Too gazetesi üzerindeki etkisi anlatılmıştır. Pravda Komünist Partinin yayın organı olup Kırgızistan'da Komünizmi yaymak, devlet politikalarını halka anlatmak amacı ile yayınlanan gazete olup sadece Rusça yazı dili ile çıkmıştır. Pravda Kırgızistan bağımsızlığı

¹ Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema

ile ülkeden çekilip sadece Rusya'da ve hala Komünist Partinin yayın organı olarak devam etmektedir. Erkin Too ise Kırgızca çıkan ilk gazete olup zaman içinde üç farklı alfabe kullanmıştır. Sovyet politikalarına göre içerikleri ve alfabesi de değişen gazetenin ismi de politikaya göre birkaç kez değişmiştir. Erkin Too bir gazete olmaktan öteye halk için bir ders kitabı niteliği de taşımaktaydı. Günümüzde adı Kırgız Tuusu olan gazete adını bağımsızlık sonrası kendi yöneticileri isteği değiştirmiş ve özgür basın olarak yayın hayatına devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Medya, Gazete, Sovyetler Birliği.

Giriş

2021 yılında bağımsızlığının 30. yılını kutlayacak olan Kırgızistan basını ülkeye ekonomik, siyasi kazançlarının yanında kültürel olarak da önemli katkılar sağlamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ülkedeki demokratikleşme süreci bazı sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Dağılma sürecine hazırlıksız yakalanan Kırgızistan, medya konularında da hazırlıksız yakalanmıştır. Öyle ki yapılan bazı haberlerden dolayı iç karışıklıklara sebebiyet vermiştir.

Kırgızistan Orta Asya'da yer alan bağımsız bir devlettir. Türkistan Özerk Sosyalist Cumhuriyeti'ne 1924 yılına kadar bağlı kalmıştır. 1925 yılında adı Kara Kırgız Özerk Oblastı olmuş, daha sonra da Kara sözcüğü kaldırılmıştır. Kırgızistan; Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğini meydana getiren on beş Cumhuriyetten birisidir. 3 Ağustos 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla Bağımsızlığını ilan etmiştir (Türkbilim, 2010). Kırgızistan'ın dört komşu ülkesi bulunmaktadır. Bunlar Özbekistan, Kazakistan, Tacikistan ve Çin Halk Cumhuriyetidir. Nüfusu 2020 yılı 1 Ocak'a göre 6.456.000 kişi olmuştur. Bir yılda %2,1 oranında yükselmiştir. Kırgızistan'ın Demografisi; %72,6'nı Kırgızlar, %6,4'ün Rus'lar, %14,4 Özbekler, Dunganlar %1.1, Uygurlar %0.9, Tacikler %0.8, Türkler %0.7 oluşturmaktadır.

Uluslararası iletişimde ulusların birbirleri ile iletişim kurmalarında medyanın büyük bir yeri vardır. Öte yandan medya kişilerin haberleşmesinde, sosyalleşmesinde ve eğlenmesinde büyük bir yer kaplar. Kişiler medyayı sosyal ihtiyaç olarak görürken medyanın da doğru ve yansız olmak gibi, eğitime ve bilgilendirme gibi sorumlulukları vardır.

Çok uzun yıllardan beri hayatımızda büyük bir yeri olan medyanın toplumlar üzerinde de sosyal ve siyasal bakımdan büyük bir etkisi vardır. Çoğu zaman devletlerin bir güç, bir silah olarak kullandığı bilinmektedir. "Sovyet Birliğine dahil olan Kırgızistan'da SSCB'nin ideolojilerini halka benimsetmek gibi bir amaçları vardı ve bu doğrultuda Kırgız halkına basın aracılığıyla çeşitli propagandalar yapılmıştır. Çarlık Rusya'sından, 1924 Sovyetler Birliği'ne kadar Rusçadan başka gazete ve dergi çıkmamıştır. Rusçayı anlamayan halka propaganda yapabilmek

için 1924 yılında çıkan “Erkin Too” gazetesi kullanılmıştır” (Beyşenaliev, 1990). Değişen siyasete göre gazeteye baskı, ismi ve içeriği de Kırgızistan bağımsızlığına kadar sürmüştür.

Kırgız medyası tüm bu kaos ortamlarından etkilenmiştir. Bağımsızlık sonrası kitle iletişim alanında reformlar gerçekleştirmiş, basın yayın alanında devlet kontrolü kaldırılmıştır, sansürü yasaklamıştır ve kitle iletişim kanunları yayınlanmıştır. Kırgızistan medyası, komşu Asya ülkelerinden daha fazla editoryal özgürlüğe sahip olmuş. Ancak son yıllarda Kırgızistan medyası siyasi baskı ile karşı karşıya kalmaktadır. Siyasi gerilimler ve etnik bölünmeler Kırgızistan medyasını olumsuz etkilemektedir. Bu sıkıntılar olmasına rağmen radyo, televizyon, gazete, haber ajansları, dergi yayıncılığı da önemli ölçüde gelişmiştir.

Medya Kavramına Genel Bir Bakış

Yabancı kökenli olan medya “Media” kelimesinin türemesinden oluşturulmuş kavramdır. “Medium” sözcüğünün çoğul halidir. Türkçe tanımı; kitle iletişim araçlarıdır. Fakat kavram pek kullanılmadığından medya sözcüğü daha sık kullanılır olmuştur. İletişim insanın var olmasını, sosyalleştiren en önemli unsurdur. İletişim sürekli değişmekte ve gelişip çeşitlenmektedir. İletişimin temel unsurları olan gönderici, alıcı, ileti, kanal, dönüt ve şifre insanlık tarihi boyunca çeşitli form ve suretlerde karşımızda durmaktadır. Teknolojinin değişmesi iletişimi de geliştirip, temel iletişim esaslarını koruyarak yeni iletişim araçlarını ortaya çıkarmıştır.

Medya genel olarak toplumsal kitle iletişim araçlarına verilen genel bir addır. Medyanın en büyük özeliği gündemi belirliyor olmasıdır. Maxwell McCombs ve Donald Shaw 1972 yılında ortaya koyduğu günden belirleme yaklaşımına göre, belirli konulara dikkat çeken, insanların düşüncesini yöneten ve gündem hakkında bilgi veren medya gündemi belirleyen araçtır (1972:177). 21 yy geldiğimizde medya çeşitlenmiş olup ikiye ayrılmıştır. Bunları geleneksel medya ve yeni medya olarak ayırabiliriz.

Geleneksel medya: Posta sisteminin Persler ile birlikte hayatımıza girdiğinden beri süregelmekte ve kendini geliştiren medya araçlarıdır. Bunlara örnek verecek olursak posta, radyo, televizyon, gazete ve dergi gibi

günümüzde de var olan medya araçlarıdır. Geleneksel medyanın özelliği gündemi belirleyip daha sonra sunmasıdır. Belirli kitlelere anlatmak, bilgi vermek gibi klasik medya araçlarıdır. “İnsanların medyadan birtakım beklentileri vardır. Bu beklentiler 3 temel ihtiyacı ortaya koyar. Birincisi olan bilişsel beklenti, bireyin etrafında olup bitenleri bilme ihtiyacına yani etrafında olup bitenlerden haberdar olma ihtiyacına dayanmaktadır. İkinci beklenti insanların yaşantısındaki stresten uzaklaşmayı ve eğlenme ihtiyaçlarını, üçüncüsü de psikolojik ihtiyaçlarını karşılamadır” (Tekinalp & Uzun, 2009).

Teknolojinin dijitalleşmesi yeni bir kavram ortaya çıkarmıştır. Bu yeni kavram bilgisayar ve ağ teknolojilerinin gelişmesi ve medyada kullanılması büyük bir değişikliği meydana getirmiş, eski alışkanlıkları değiştirmeye başlamış, yeni medya ve geleneksel medya olarak ayrılmıştır. Basın teknolojisine dayalı ürünler radyo ve televizyon geleneksel medya adıyla sınıflandırılmıştır (Timisi, 2003).

Yeni medya: Yeni medya 1970’li yıllarda hayatımıza giren internet ile birlikte meydana çıkmıştır. 2000’li yılların başlarından itibaren yaygınlaşan internet gündelik yaşamımıza sosyal medyayı sokmuştur. “Geleneksel medya sürekli bir gelişim halinde olan bilgisayar teknolojileri sayesinde dijital ortama geçmeye başlamıştır. Geleneksel medyaya alternatif olan ve etkileşimi yüksek bir ortam oluşturur” (Misçi, 2006: 128). Artık herkesin cebine kadar giren internet anlık olarak paylaşımlar yapılmakta ve bu paylaşımlar dünyaya aktarılabilir.

Geleneksel medya ve yeni medyayı birbirinden ayıran en büyük özellik geleneksel medyada konu belirlenip bir gün sonra iletilmekte iken yeni medyada haber, bilgi anlık olarak aktarılır. Geleneksel medya araçları birçok iken yeni medya ihtiyaçlarını tek bir akıllı telefonla halledebilir. Her iki medyanın kendine özgü özellikleri vardır ve bu yeni medya ve geleneksel medya diye ikisini birbirinden ayırmaktadır. Bu özellikler sadece gelişen teknoloji değil insanların bakış açısı ve bu medya türlerinin kendi doğasından kaynaklanmaktadır.

Medyaya karşı Başta Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı olmak üzere iki liberal yaklaşım vardır. Diğer eleştirisel yaklaşımlar aksine medyanın insanları değil insanların medyayı yönlendirip “İnsanlar medya ile ne yapıyor?” sorusuna odaklanmaktadır (Tekinalp & Uzun, 2009).

Kırgızistan'da Basılı Yayın Gelişimi

Türkistan coğrafyasındaki milletlerden birisi olan Kırgızlar diğer Türk milletlerinden daha geç medyada yer aldılar. Çarlık rejiminin Kırgızları bir millet olarak görmeyip, Kırgız aydınlarının girişimlerini engellemektedir. Basının gecikmeli bir şekilde 1913 yılında faaliyete başlaması fakat bu basının Rusça oluşu Rus hükümetinin basın organlarını finanse edip kendi belirlediği çizgiden uzaklaştırmamaktadır (Cumanaliev, 2002). 1913-1920 yılları arasında Rus aydınlarının Kırgızistan'daki ilk basın örneklerinin oluşumunda önemli rol oynadığı görülmektedir.

Coğrafyadaki diğer Türk cumhuriyetlerine nazaran Kırgızistan'daki Rusların nüfusunun daha çok olması basının oluşum sürecinde Rus ağırlıklı dönemin yaşanmasında etkili olmaktadır. Bu dönemde çıkan gazete ve dergiler uzun süreli olmayıp ve sürekli isim değişikliğine gitmektedir. Bu gazete ve dergilerin Rusça oluşu sadece bilgilendirme amaçlı ve resmi haber dışında başka haberlere yer vermemesi halk tarafından merak uyandırmamaktadır, satılmamasından dolayı maddi zorluklarla karşılaşp yayın hayatını durdurmuşlardır (Sultanova, 2015).

İlk basın örnekleri olan gazete ve dergilerin Rus ağırlıklı olduğu resmi yayın politikası ile insanlara sunulmuştur. Yeni gazetelerin de çıktığı bu dönemde Kırgız gençlerin milli bir gazete oluşturması engellemekte olup bu engel ilk Rusça gazeteden 10 yıl sonra 1924 yılında Kırgız aydınlarının kurduğu "Erkin Too" gazetesi ile son bulmuştur. Rusların bu 10 yılda çıkardığı gazete ve dergiler Rus hükümetinin menfaatleri doğrultusunda yayınlar yapmış ama bu Kırgızların gazete ve dergilere alıştırmış daha sonra çıkacak olan milli gazeteye daha çok ilgi duymasına sebep olacaktır (Usubov, 2007: 7).

Kırgızca gazetenin olmadığı yıllarda Kırgız aydınlarının sürekli bir arayış içerisinde olduğu ve diğer Türk dilli halklarda yayımlanan milli gazeteleri okuyup onların bir örneğini oluşturma çabaları vardır. Kırgız aydınlarının bu uğraşları Rusça yayımlanan gazetelerin Kırgızları ikincil konuma düşürmesini engellemektir. Çarlık Rusya'sının ve Bolşeviklerin Kırgız halkını düşünmeyip Kırgızları bölgeden yok edip bölgeyi sadece Ruslaştırma çabaları Kırgız gençlerin ve aydınlarının milli basın

oluşumunda bürokratik engellerinde aşamamakta ve milli basın oluşum sürecini geciktirmektedir (Usubov, 2007: 18-19).

1918 yıllarında Kırgızistan'da yayımlanan Rusça gazeteler yenileri eklenerek devam etmekteydi. Kırgız aydınlarının bu süre zarfında milli basın ivmesi hız kazanmıştır. Bu dönemde Kırgızca yayım organının olmayışı Kırgız halkının ulusal bilincinin gelişmesini engellemekteydi. Coğrafyadaki insanları apolitik olmaya itmiştir (Vladimirovna, 2009). Yine bu süreçte Kırgız basını oluşum süreci devam etmiş, Rus ve diğer Türk toplumlarında yayımlanan gazete ve dergiler Kırgızistan'a getirilip halka satılıp ya da dağıtılmaktaydı.

1913-1920 yılları arası Kırgızistan'da genellikle Rusça olan fakat diğer Türk halklarının dilinde olan gazeteler getirilmiş veya Kırgızistan'da basılmıştır. Bunlar "Pravda", "Krestiyana", "İzvestiya", "Pişpekskiy listok", "Proletarita", "Krasnoe zima", "Krasnoe utra" gazeteleri Rus dilinde çıkarılmıştır. Bu gazetelerin çıkma sebepleri halka Sovyet yönetiminin çıkardığı kanun, yasa gibi siyasi haberler verilmekteydi. Ayıriyeten gazeteler tarımla, hayvancılıkla ilgili bilgiler yayınlıyordu. En çok da Sovyetlerin propaganda amacı olarak kullanılıyordu. Bu gazetelerin resmi dilli Rusça olduğundan yerel halk olan Kırgızlar tarafından anlaşılmamaktaydı. Ruslar tarafından daha önceden Kırgızistan topraklarına yerleştirilen Rus ve Ukraynalılar için genel olarak çıkarılmış gazetelerdi. Bir kısım aydın Kırgız tarafından da okunmaktaydı (Halilov, 2002). Bu gazetelerden bazıları çıkarıldıktan hemen sonra okunmadığından dolayı yayın hayatından veda etmiş. Geriye kalan çoğunluğu ise sürekli isim değiştirip fazla uzun sürmeden onlar da kapanmıştır. Aralarından bazıları ise Kırgızistan'daki Ruslar tarafından alınıp okunduğu için yayın hayatları Kırgızistan'ın bağımsızlığına kadar sürmüş, bağımsızlıktan sonra ise Rusya Federasyonuna taşınmışlardır. Bu gazeteler "Pravda" ve "İzvestiya"dır. İzvestiya gazetesi uzun yıllar Kırgızistan'da çıkmış olsa da pek önemli bir gazete olmayıp halk tarafından alınmamıştır. Gazete Sovyet propagandası yapmış Sovyetler birliği dağılınca özelleşmiştir. İzvestiya gazetesi 1991 yılında Sovyetler Birliği dağılınca tamamıyla Rusya'ya çekilip özelleştirilmiş günlük olarak çıkan bir gazete olarak yayın hayatına devam etmektedir. Pravda ve Erkin Too gazeteleri ise birbiri ile bağlantılı olarak çalışmaya devam

etmişlerdir. Pravda gazetesinde çıkan haberler Kırgızca olarak Erkin Too gazetesinde de yayınlanmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığına kadar birbirine paralel haberler yapmışlardır.

Bağımsızlık Öncesi ve Sonrası “Erkin Too” ve “Pravda” Gazetesi

Pravda Gazetesi

Şu anda Rusya Federasyonu Komünist Partisinin resmi yayın organı olan gazete 5 Mayıs 1912 yılında kurulmuştur. Gazete ilk kez 1908 yılında Viyana’da basılıp, kaçak şekilde Rusya’ya sokuluyordu. 1912 yılında Petersburg’da gizli olarak yayımlanmış, fakat Çarlık Rejimi’nin emniyet güçleri tarafından baskınlar ile kapatılmış, kapatılan gazete sürekli farklı isimler ile yeniden çıkmıştır. Pravda gazetesinin zamanla değişen isimleri “Listok Pravdi”, “Proletari”, “Raboçi”, “Raboçi Put” tur. Gazete Bolşeviklerin, Lenin ve Stalin’in makalelerine de yer vermiştir. 1917 yılında kapattırılan gazete aynı gün çıkartıldığı sayısında Hükumettin devrilmesi gerektiği bir manşet ile manşet atmıştır (Andropov, 1962). Gazete Ekim Devriminden sonra eski ismi Pravda olarak tekrar yayınlandı. Daha sonra Sovyetler Birliği Komünist Partisi’nin resmi yayın organı olmuştur.

1918 Yılı 6 Kasım Çıkan Sayısı

Pravda Gazetesinin İçerikleri: Gazete Sovyetlerin en önemli eğitim ve haber organı olmuştur. Ayrıca bilim, ekonomi, kültür ve edebiyat konularında haberlere yer vermiştir. İdeolojik makaleler de yayımlamaktaydı. Okurlarını Komünist kuramlar ve programlar konusunda bilgilendiren yazılara yer vermiştir. Dış politikada ilgilendiği konular genellikle ülkelerin iç gelişmeleri ile ilgili olan haberlerdir (Kuznetov, 1972). Pravda as sayıda fotoğraf kullanıp, sayfa düzeniyle Komünist Partiyi tam anlamıyla temsil eden yayın organı olmuştur. Baş yazıları genellikle rejim ve Komünist Partinin söylemleri olduğundan diğer Sovyet gazetelerinde de yayımlanırdı. Pravda'nın her Sovyet Cumhuriyetinde özel muhabirleri bulunmaktaydı. Bu muhabirler çok itibarlı kişilerdi. Bu kişiler Sovyetlerde baskı ve dayatmaları yapan kişilerdi. Pravda propaganda aracı olarak Sovyetler birliği dağılana kadar devam etmiştir. Pravda'nın bir özeliği de Sovyetler zamanında muhabirlerinin sürekli olarak başbakan seçilmesi idi.

Pravda gazetesi Sovyetler dönemindeki savaşların tümüne denk geldiği için Sovyetler Birliğindeki halka anlatan köprü olmuştur. Halk savaş döneminde durumları gazete üzerinden öğrendiği için Pravda gazetesi halkı bilgilendirmede büyük rol oynamıştır. Gazete sadece siyasi konular üzerinde değil, Sovyetlerdeki yazarların çıkardığı makalelerine de yer vermiştir. Ünlü Kırgız yazar Cengiz Aytmatov'un da yazdığı makale bulunmaktadır.

1935 Yılı 1 Mayıs İşçi Bayramında Çıkan Sayısı

Pravda gazetesinin ekonomisi: İlk olarak Viyana’da çıkan gazete Lev Trotski tarafından çıkarılmıştır. 5 Mayıs 1912’de Rusya’da yayın hayatına başladığında 60 bin tirajda satılıyordu. Pravda 1914 yılında kapatıldıktan sonra yurt dışında bulunan Bolşeviklerin destekleri ile yeniden yayın hayatına başlamıştır. Pravda’nın yeniden yayınlanmaya başlaması Almanya’nın maddi desteği ile olmuştur. 1917 yılında Lenin’in Pravda gazetesi için 300 bin tirajla yayınlandığından bahsetmesi ve kendi ayakları üzerinde durmasının memnuiyet verici olduğunu söylemiştir (Vyaçeslov, 2020). Uzun süre Alman fonlarında yardım alınmıştır.

“Pravda” gazetesi ana gelirini abonelerden, il ve şehirdeki muadillere yapılan satışlardan ve perakende satışlardan elde etti. Mart 1917’de Pravda gazetesinin abonelik fiyatı şöyleydi: 12 ay boyunca - 10 ruble; 6 ay boyunca - 5 ruble. 25 kp; 3 ay - 2 ruble. 75 kp; 1 ay için - 1 ruble (Vladimir Korneev, Yaroslav Kozlov, 2018).

Gazete SSCB döneminde 10 milyon 600 bin tiraj elde edip, bu satışlardan kazandığı para ile gazete devam ettiriliyordu. Gazetenin zaman zaman tirajları düşse bile devlet desteği ile varlığını sürdürdü.

Pravda Gazetesinin Kırgızistan’dan Çekilişi ve şuanki hali: Bütün Sovyet Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan’da da baskı, şantaj, tehdit uygulayan gazete Sovyet Rusya’sının Kırgızistan’daki en önemli ayağı olmuştur. Yıllarca yalan haberlerle ile Kırgızistan’da da halkı birçok konuda kandırıp yalan haberler yapıp çıkan diğer gazetelere de baskı uygulayıp onların da gerçekten uzak haberler yapmasını sağlamış, halkı yanlış bilgilendirmiştir. Örneğin; Afganistan savaşında Sovyetlerin birçok zayıf vermesi, savaşın Sovyetlerin aleyhine olmasını haber yapmayıp, Sovyetlerin kazandığı yönde haberler yapmıştır. Diğer bir örnek olarak Ukrayna’da meydana gelen Çernobil kazasını Sovyet Rusya’sı saklayıp Pravda ile Sovyet Cumhuriyetlerine ve Dünyaya yalan haber yapıp saklamıştır. Kırgızistan’da da kazanın boyutu saklandığı için ve Pravda’nın baskılarıyla diğer Kırgız gazetelerine de olayın ufak boyutlu olduğu yazılması, bu haberlere inanarak birçok Kırgız vatandaşı Ukrayna’ya yardıma gitmiş fakat Çernobil’den etkilenip birçok hastalığa yakalanmışlardır. Bu hastalıklarının izleri Kırgızistan’da hala devam etmekte, çocuklar engelli olarak doğmaktadır. Sovyetler yöneticisi Gorbaçov 1986 yılında ortaya koyduğu politikaları (Perestroika,

Glasnost) Pravda'nın bir propaganda aracı olduğunu yalan, tehdit, şantajcı olduğunu ortaya koydu. Gorbaçov'un bu politikaları ekonomi ve fikir, ifade özgürlüklerini daha serbest bırakmıştır. Pravda gibi propaganda gazeteleri ve yaptıkları yalan haberler Gorbaçov'a göre sosyalizmi kangren eden uygulamalardı ve kaldırılması şart olmuştu. Bu kangrenden kurtulmak yalnızca herkese söz hakkı tanınacak olan tartışma ortamıyla mümkün olabilirdi. Gazete o yıllardan sonra tirajları büyük ölçüde düştü. Artık alınmamaya başlayan gazete 1991 yılında Kırgızistan'ın bağımsızlığından sonra ülkeden çekilmiş sadece Rusya'da yayınlamaya başlamıştır. 19 Ağustos 1991'de Gorbaçov'a yapılan başarısız darbe girişimi ile Komünist Parti kendisini feshetmiştir. Pravda 22 Ağustos 1991'de Komünist Partinin organı olarak son kez yayınlanmıştır. Nisan 1997'de Rus Komünist Partisi gazeteyi kendi yayın organı olarak tekrar çıkarmıştır. Pravda hala Komünist Partiye bağlı Rusya'da çıkmakta ve 100 binin altında tirajda olmaktadır.

Erkin Too Gazetesi

Erkin Too Gazetesi 1928 Yılı

Kırgız gençleri ve aydınlarının 10 seneyi aşkın olan uğraşları nihayet 1924 yılında ilk yayımlanan Kırgızca gazete olan "Erkin Too" gazetesi ile

son bulmuştur. 7 Kasım 1924 tarihinde yayımlanmaya başlayan “Erkin Too” gazetesi Kırgızistan tarihinde ilk Kırgızca gazete olarak geçmektedir. Kırgızca anlamı “Bağımsız Dağlar” demektir. Özbekistan’ın başkenti Taşkent’te yayımlanmaya başlayan “Erkin Too” daha sonralarında Pişpek olan Bişkek’te yayımlanmaya başlamıştır (Sultanova, 2014). İlk Kırgızca gazete olan Erkin Too o yıllarda yeni kurulmuş olan Kara Kırgız Muhtar Cumhuriyet’inde Kırgızca başka kaynak olmadığından dolayı uzun yıllar halka okumayı öğretmek amacıyla ders kitabı olarak kullanılmıştır.

1928 Yıl Frunze (Bişkek) Şehiri

Kırgızca yayımlanması önemli olsa da Sovyetlerin baskısı ile bağımsız bir medya değil Sovyetlerin gayri resmi yayın organı olmuştur. Sovyetlerin Kırgızların üzerinde daha çok propaganda yapmak istemesi ile 1925 yılının Eylül ayından itibaren haftada üç kez yayımlanmıştır. Rus hükümetinin gazetenin adını değiştirmek istemesiyle 1927 yılında gazetenin adı “Kızıl Kırgızistan” olarak faaliyetini devam etmiştir. Yeni ismi ile birlikte daha çok Sovyet propagandası yapan ve günlük yayın yapmaya başlayan gazete haline başlamıştır (Salkarbekova, 2015).

Bu gazete her ne kadar Sovyetlere bağımlı bir gazete görünümü verse de Kırgız halkında cehaleti önemli ölçüde bitirmiş, halkın aydınlanma sürecini hızlandırmış, bağımsızlık mücadelesinin itici güçlerinden biri olmuştur. Kırgızların artık ülkedeki gelişmelere daha eleştirel şekilde bakmaya başlamasını sağlamıştır. Gazete ilk yayımlandığında Arap harfleri ile yayımlanmaktaydı, Kırgız aydınlarının tüm Türk halklarının aynı alfabeyi kullanmasını önererek 1928 yılında Arap harflerinin yerine Latin harflerini gazetede kullanmaya başlamışlardır. Gazete 1928’den 1930’a

kadar Arap harfleri ve Latin harfleri ile yazılmış, 1930 yılından sonra Latin harflerine tamamıyla geçilmiştir. 1940 yılına gelindiğinde Rusya baskısı ile Kiril alfabesine geçinmiştir. “Erkin Too” gazetesi 1927 yılındaki isim değişikliği son değişikliği olmayıp siyasal yaşamla orantılı bir şekilde isim değişikliği gözlemlenmiştir. 1927’de “Kızıl Kırgızistan”, 1956’da “Sovyet Kırgızistan” (gazetenin eski adından farklı olarak içerikleri değişmemiştir), bağımsızlığın kazanıldığı 1991 yılından itibaren günümüze kadar “Kırgız Tuusu” ismi ile faaliyetini devam ettirmektedir. Kırgızistan’ın ilk milli gazetesi olan “Erkin Too” ilk yayımlanan tarihi olan 7 Kasım 1993 yılından beri “Basım Günü” olarak kutlamaktadır (Saliev, 2013).

Erkin Too – Arap Harfleri, Kızıl Kırgızistan – Latin Harfler ve Sovyet Kırgızistan–Kiril Harfleri

Bağımsızlıktan önce ve sonra Erkin Too gazetesinin içerikleri: Gazete ilk yıllarında Taşkent’te yayınlanmaktaydı. Çünkü o zamanki Kırgız hükümeti orada bulunmaktaydı. Taşkent’te altı sayı çıkan gazete altıncı sayıdan sonra Pişpek’te (Bişkek) yayınlanmaya başlamıştır. İlk yıllarda gazetecilik tecrübesi pek olmadığından dolayı Rusya’da yayınlanan Pravda gazetesinin içerikleri örnek olarak kullanılmıştır. Bir kadrosu bulunmadığından tecrübeli gazeteciler olmadığından Erkin Too gazetesinin birinci sayısını Orta Asya Komünist Üniversitesinde okuyan Kırgız gençleri tarafından yapılmıştır. Gazetenin ilk kadrosunda bulunanlar; gazetenin editörlüğünü Osmankul Aliyev yürütmüştür. Çevri işlerini Murat Salihov, genel sekreterlik vazifesini ise Kırgız yazarlardan biri Sıdık Karaçayev yürütmüştür. Dönemin aydınları Kırgız gençlerin yetişmesini istemesi ve gazeteye öğrenci alımı yaptıkları

görülmektedir. Bu Mustafa Ahmetov adlı öğrenci gazetesinin basılması görevini yerine getirmiştir (Salkarbekova, 2015).

1920 ve 1930'lu yılları arasında SSCB'de toplumda "Kültür Devrimi" yapılmak istenmesi halkı komünistleştirmeye ve Sovyetler Birliğine bağlamak amacıyla Erkin Too gazetesindeki Arap harflerini kaldırıp yerine Latin harflerini getirip ve gazeteden bunun propagandası yapılmıştır. O yıllarda sadece alfabe değil halkın geleneklerini, kültürünü değiştirmek amacıyla birçok haber yapılmıştır. Erkin Too gazetesi ilk yayınlarında komünist partinin ve hükümetinin önemli bir aracı olmuştur (Daniyarov, 1963). Kırgızistan'daki parti gazetesinin şeklini ve içeriğini belirleyen ana unsurdu ve partinin görüşlerine uymasını istiyordu. Bu yüzden gazete Lenin'in ideolojisini gazeteye taşıyıp Kırgızistan'da yaymaya çalışıyordu. Komünist Partinin kongrelerinin bildirimini, Kırgızcaya tercümelerini, toplantıları ve yürüyüşleri ile alakalı yazılar yazmaktaydı. Gazete Rusça yayınlayan Pravda gazetesindeki siyasi haberleri ilk sayfasında vermektedir.

Bolşeviklerin tüm siyasi gücü toplamaları ve kaybetmek istememeleri ve bunu gazete, dergi ve parti teşkilatlarıyla topluma baskı yapması insanları endişelendirmekteydi. Yine Bolşeviklerin uydurduğu "kulak" diye tabir edilen insanlar bulunmaktaydı. Kulak demek gazetede sosyalist düzen düşmanı, sabotajcı, yabancı unsur anlamına gelmekteydi. Komünist Parti her başarısızlığını "kulak" diye tabir ettiğini kişilerin üstüne atmıştır. Gazete de bu kulakların haberlerini yapıp, insanların ismini vererek ihbarda bulunmaktaydı. Gazetenin muhabirleri Sovyet Kırgızistan'da çalışan işini doğru yapamayanları kulak veya kulak çocukları olarak onları şikâyetle bulunup gazetede haberlerini yapmaktaydı.

Stalin zamanlarında kendi propaganda aracı haline gelen gazetede her gün Stalin'in resmi ilk sayfada yer alırdı ve Stalin'in sözleri bulunur ona yazılmış şiirler yayınlanmaktaydı. Gazetenin her zaman bir bölümünde yabancılara devletler hakkında bahsederken açlığın olduğunu, işsizliğin olduğunu ve halkların komünist sistemle yönetilmek için mücadele verdiğini yazmakta ve fotoğrafları koyulmaktaydı.

SSCB çapında dine karşı mücadelede etkin rol oynayan gazete sık sık yazılarında din karşıtı yazılar yazmış, eski gelenek ve görenekleri bırakmayı Sovyet terbiyesi alınması gerektiğini sık sık yazmıştır. Dinsizler örgütleri

kuran yönetim Kırgızistan'da birçok bölgede faaliyetler yürütmüş, bunları gazetede haber yapmıştır. Sık sık din hakkında bilgiler veren gazete mesela Oş şehrinin geride kaldığı ve eski gelenekler yürütülerek Kurban Bayramında birçok hayvanın katledildiği yazmaktadır. Birçok sayısında "Din Bırakılmalı" yazısıyla dini yerlerin (cami, kilise v.b) kapatılması gerektiği yazılmıştır.

Kırgızların örf, adet, geleneklerinden olan Aş, Toy, Tülöö Sovyetler tarafından iyi karşılanmıyordu gazete aracılığıyla karşı propaganda yapıyordu. Bazı kişiler bu adetleri yerine getirenleri köy muhabirlerine söyleyip, muhabirler de gazetede bunlara karşı yazı yazdırtmıştır. Kızıl Kırgızistan (Erkin Too) gazetesinde bu ve Kırgızların boy yapısının muhafaza edilmeye çalışılması hakkında birçok yazı bulunmaktadır.

Sovyet Yönetimi kadınlara önem verdiğiinden dolayı kadınlar hakkında gazetede de birçok yazılar yazılmış, kadın bilim insanlarını başka mesleklerde çalışan başarılı kadınların fotoğraflarını da gazetede yayınlanmış, bilgiler vermiştir. Kadınlar için faydalı çeşitli sağlık tavsiyesi yazıları yazılmıştır. Mesela hamile kadınlar ile ilgili, çocuk bakımı gibi bilgilendirici yazılar vardır. Ayrıca gazetede Kırgız dili ve tarihi ile ilgili bazı yazılar bulunmaktaydı. Son sayfalarında spor haberleri, reklam, konser, televizyonda çıkacak olan programların haftalık listesi saati ve tarihleri yer alıyordu.

Kırğız Tuusu Gazetesi Genel Merkezi Arşivinden Alınmıştır.

Gazetenin Bağımsızlık sonrası 4 Haziran 1991 yılında Sovyet Kırgızistan olan gazetenin adı Kırğız Tuusu olmuştur. Gazete devletin Cogorku Keneş denilen meclise bağlanarak resmi bir gazete olarak

yayın hayatına devam etmektedir. Gazetenin bağımsızlıktan sonraki redaktörü Melis Aydarkulov olmuştur. Bu görevi 1991 yılından 1996 yılına kadar sürdürmüş daha sonra göreve Taalaybek Temirov gelmiştir. Gazete sadece şehir merkezlerinde değil ülkenin en ücra köşesine kadar ulaşmaktadır. Gazete şu anda haftada iki kere yayınlanmaktadır.

Gazetede genel olarak dört bölümde içerikler hazırlanmaktadır. Bu bölümler siyaset, ekonomi, edebiyat-kültür ve ticaret, reklam içeriklerinden oluşmaktadır. Bağımsızlık sonrası kötü ekonomiden dolayı gazete hükümetlerin gazetesi olmuş, haberler genellikle hükümet yanlısı olmuştur. Hükümetin aldığı kararları, kanunları halka duyurmaktadır. Haberler kendi görüş ve kriterlerine göre yapılmaktadır. Yapılan haberlerde bir sınırlama yoktur, her konuda haber yapılabilmektedir. Fakat hükümet karşıtı haberler fazla yapılmaz. Ayrıca hükümetleri denetleme görevi vardır. Hükümetin eksikliklerini halka duyurmakla mükelleftir. İnternet sitelerinden haberleri alıntılıyarak kendi sayılarında da haber yapmaktadırlar. Bu haberler genellikle dış kaynaklardan alınan haberlerdir. Halk olarak gazeteye güven tamdır ve haberlerin doğru olduğu kabul edilmektedir (Temirov, 2018).

Bağımsızlık öncesi gazetede fotoğraf pek bulunmaz iken bağımsızlık sonrası her haberde habere ait olan fotoğraflar bulunmaktadır. Fotoğraflarla haber yapılması haberin güvenilirliğinin artmasına sebep olmuştur. 2010 yılına kadar siyah beyaz çıkan gazete 2010 yılından sonra renkli basım olarak çıkmaya başlamıştır. Son yıllarda internet sitesini de çıkartmıştır. Doğadan spora, spordan edebiyata, siyasete her konuda haber yapılmaktadır.

Kırgız Tuusu Gazetesi 1991 - 1993 - 2014 Yılı Çıkarılmış Olan Sayıları (Kırgız Tuusu Gazetesi Arşivinden Alınmıştır)

Erkin Too gazetesinin ekonomisi: Gazete ilk çıktığı yıllarda Kırgız halkının okuma yazmada bilmesinden dolayı ilk sayıları halka bedava dağıtılmıştır. Ücretli dağıtılacağı zaman yine gazetede ilan olmuştur. Erkin Too gazetesini 1925 yılına kadar haftada iki sayı çıkaran gazete, bu yıldan itibaren haftada üç sayı çıkarmaya başlamış ve bin adet kadar köylere bedava dağıtılmaktaydı. Bedava dağıtılan gazete bir ders kitabı niteliği de taşıdığı için kısa zamanda okuma yazma öğrenen halk zamanla gazeteye daha fazla yönelerek gazetenin tirajını yükseltmiştir. Bu sayede gazetenin eli rahatlamıştır. Veriler değişkenlik gösterse de tirajlar okuma yazma oranına göre sürekli yükselmiştir (Tentimışov, 2004). Genel olarak ilk yıllarda yıl başına 1000-1500 tiraj artmaktayken 1950 yıllara geldiğinde 150.000 tirajlara ulaşmıştır. Gazete bağımsızlıktan önce ekonomisini başlarda Kırgız aydınlarının bağışlarıyla ayakta tutmaktayken daha sonra Devlet yardımlarıyla devam etmiştir. Tirajlar yükselince kendi ayakları üzerinde durmaya başlamıştır.

Bağımsızlıktan sonra Kırgız Tuusu adını alan ve özelleşen gazete muhtarlıklar yoluyla, abonelerle satışlarını gerçekleştirmekte ve haftada iki gün çıkıp 15000 kadar tirajda olmaktadır. Gazetenin son sayfalarına şirketlerden, özel kuruluşlardan reklam almaktadır. Ayrıca seçimler olduğu zaman siyasetçilerin tartışmalarını gazetede haber yapmak için onlardan para almaktadır. Gazetenin şuanki adet fiyatı 10 SOM (1 TL)'dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Kırgızistan'da Medyanın oluşumu 1900'lü yılların başında Rusça gazeteler ile başlamıştır. Her ne kadar Kırgız dilinde olmasa bile bu gazeteler medyanın gelişimini sağlamıştır. Bu gazetelerle birlikte Kırgızistan'da bilinç oluşmuş ve Kırgız gençlerin kendi dillerinde gazete çıkartmalarına teşvik etmiştir. Çoğunlukla siyasi propaganda olmaktan öteye gidemeyen gazeteler birçok farklı alanda da işe yaramışlardır. Pravda gazetesi Kırgızlarda Milli Bilincinin oluşmasına katkı sağlar iken, Erkin Too gazetesi edebiyat ve kültür alanında Kırgızların gelişmesini sağlamıştır (Kızıl Kırgızistan, 1930).

Pravda gazetesi Kırgızistan'da çıktığı ilk günden itibaren genellikle siyasi içerikler üzerine durmuş, Komünist Partinin yayın organı

olmaktan çıkamamıştır. Haberleri yanlış ve yanlış biçimde aktarıp halkı uzun süre kandırmıştır. Pravda gazetesi her Sovyet Cumhuriyetinde olduğu gibi Kırgızistan'da da arkasında olan Komünist Parti desteği ile halka şantaj ve baskı uygulayıp, diğer medya organlarını da bağımsızlığa kadar etkisi altında tutmuştur (Zuhra, 2013). Gorbaçov'un çıkarttığı kanunlar ile gazetenin baskınlığı düşmüş, gerçek yüzü ortaya çıkmıştır. Büyük oranda tirajları düşünce her Sovyet ülkesinden olduğu gibi Kırgızistan'dan da çekinmek zorunda kalmıştır. Milyonlarca tirajı olan bir gazete yanlış ve yanlış haberciliğinden dolayı şu anda sadece Rusya'da çıkmakta ve 100 bin tirajı bulamamaktadır.

Erkin Too gazetesi de ilk çıktığı günden beri özellikle Kırgızca'ya önem verip Rusça ve başka dillerin altında ezilmemesi için çalışmıştır. Bir okul kitabı gibi olan gazete Kırgızların eğitimini büyük destek sağlamış ve birçok Kırgız aydınını yetiştirmiştir. Gazete birkaç kez alfabe değişikliğine ve birkaç kez de isim değişikliğine siyasi nedenlerden dolayı gitmiştir. Bağımsızlık sonrası gazete özelleştirilip artık daha özgür hale gelmiş, baskılardan kurtulmuştur.

Bağımsızlık ile ekonomik durumu kötüye giden gazete hükümetin kanatları altına girmiş ve devletin bir gazetesi gibi olmuştur. Her ne kadar bağımsız bir gazete gibi görünse de hükümet aleyhinde haberler yapmamaktadır. İçerikleri bağımsızlık öncesine göre tamamı ile değişmiştir. Eskiden sadece Pravda gazetesinin Kırgızca tercümanlığını yaparak basılan gazetede, ek olarak Kırgızca ders niteliğinde alfabe ve şiir, öykü gibi yazılar bulunmaktaydı. Sovyet dışı ülkelerin haberleri yanlış olarak ve her zaman olmazdı. Fakat bağımsızlık sonrası gazetede her türden haberler, dış ülkeler hakkında birçok yazılar bulunmaktadır. Kırgız Tuusu olarak yayın hayatına devam eden gazetenin ekonomisi reklam gelirlerinden ve tirajlarından sağlanmaktadır. Ayrıca gazete gönüllü olarak çalışan muhabirler bulunmaktadır.

Her iki gazete de ilk çıktığı yıllarda amaçları ne olursa olsun Kırgız milletin gelişimine büyük katkıları olmuştur. Uzun dönem yayımlanan gazeteler siyasi açıdan Kırgızları çok etkilese de bilinç oluşturmuş, okuryazarlığı teşvik etmiş, yeni neslin daha kültürlü ve bilgili olmasını sağlamıştır. Bunun yanında karşıt görüş Sovyetler Birliği zamanında bu gazeteler ile haber yapıp, özgürlüklerin kısıtlanmasında

büyük rol oynamışlardır. Gorbaçov'un politikaları ile Pravda'nın Rus gazetesi oluşundan dolayı halk tarafından benimsenmesi ve tepkisi ile karşılaşılırken Erkin Too (Kırgız Tuusu) gazetesi Kırgızca olmasından ve Kırgız halkının olmasından dolayı Pravda gazetesi kadar tepki almamıştır. Her iki gazetede yayın hayatına devam etse de Pravda Rusya'daki Komünist Parti'nin yayın organı olarak sadece partililerin okuduğu gazete olarak kalmış, Erkin Too ise Kırgız Tuusu ismi ile Kırgızistan'da haftada 3 sayı çıkartabilmekte ve bağımsız bir şekilde devam etmektedir. Ayrıca Kırgızistan'da bağımsızlıktan sonra Erkin Too adında devlet gazetesi de çıkartılmış ve hala yayınlanmaktadır. Bu gazetenin ilk çıkartılan Erkin Too gazetesi ile bir alakası yoktur.

KAYNAKÇA

“Raboçi Put”, *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*, cilt 35, (Moskova: 1955), 451.

Altımuşova, Z. (2013). *Kırgızistan’da İlk Milli Gazetenin Tarihçesi (1924-1940)*. SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 29, 73-90.

Andronov S. A. (1962) *Боевое оружие партии. Газета «Правда» в 1912 – 1917 гг* (Partinin savaş silahı. 1912-1917’de “Pravda” gazetesi).

Beşşenaliev Ş. (1990). *Имя Достойное Уважения. (İmya, Dostoynoye Uvajeniyel), Kommunist Kirgizstana Dergisi*, 11.

Cumanaliev, A. (2002). *Kırgızistan’ın Politika Tarihi*.

Daniyarov, S. (1963). *Kulturnoye Stroitelstvo v Sovetskom Kirgizstane (1919-1930)*, Frunze.

Halilov, A. D. (2002). *Kırgız Gazeteciliğinin tarihi*. Jıldız Bakaşova. Bişkek. Kırgızistan, 4-23.

Kuznetsov, I. V. (1972). *Фингерит Е. М. Газетный мир Советского Союза. (Fingerit E.M. Sovyetler Birliği’nin gazete dünyası)*.

McCombs, M. & Shaw, D. L. (1972). *The Agenda Setting Function of Mass Media. Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176-184.

Mişçi, S. (2006). *Yeni Medya Kullanımının Organizasyon Yapısı Üzerindeki Etkileri. 1. Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitapçığı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

Sultanova, C. O. (2015). *Первые печатные периодические киргизские издания (Kırgızların İlk Yazılı Basın Örnekleri)*. Bişkek: Kırgız-Rusya Slayan Üniversitesi Yayınları.

Tekinalp, Ş. & Uzun, R. (2009). *İletişim Araştırmaları ve Kuramları*. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Timisi, N. (2003). *Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi*. Ankara: Dost Kitabevi.

Usubov, S. (2007). *История Кыргызской журналистики. Бишкек (Kırgızistan’ın Basın Tarihi)*. Bişkek: Humaniter Üniversitesi Yayınları.

Vladimir Korneev, Yaraslov Kozlov. (2018). “Pravda” gazetesinin yayınının ekonomisi. (Mart – Mayıs 1917). Erişim adresi: <https://leninism.su/lie/4621-o-finansovoj-storone-izdaniya-gazety-pravda.html>

Vladimirovna, İ. (2009). *Osobennosti Tipologii Ruskoyazıcnıh SMI v Kırgızıstane (Kırgızistan`da Rus dilli Medyanın Tipoloji Özellikleri)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kırgız-Rusya Slavyan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Duşanbe.

Vyaçeslov Ş. (2020). 1933 Tarihi Pravda gazetesi Faşizm ve Faşizler hakkında. Meyda SOL. Erişim adresi: https://hystory.mediasole.ru/gazeta-pravda_1933_goda_o_fashizme_i_fashistah

Gazeteler (Arşiv).

Erkin Too, 7 Kasım 1924, Sayı.3.

Kızıl Kırgızstan, 4 Temmuz, 1933, Sayı.152.

Kızıl Kırgızstan, 14 Ocak, 1938, Sayı.9.

Kırgız Tuusu, 18 Şubat, 1992, Sayı.14.

KAMU DİPLOMASİSİ BAĞLAMINDA ULUSLARARASI YAYINCILIK: TRT, BBC, DEUTSCHE WELLE (DW), AL JAZEERA (AJ) VE AMERİKA’NIN SESİ (VOA), BATI BALKANLARA YÖNELİK İÇERİKLERİN ÇÖZÜMLEMESİ

Festim Rizana¹

Özet

Kamu diplomasisinin bir iletişim ve politika unsuru olduğundan dolayı küreselleşmeyle birlikte iletişim ve uluslararası ilişkilerde görülen değişiklilerin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Ülkeler arası ilişkilerde stratejik bir değer taşımıştır ve önemli iletişim yöntemleri arasında olan kamu diplomasisi hedef toplumların zihnini ve kalbini herhangi bir zorlamaya başvurmada kazanmayı hedeflemektedir. Ülke ve dünya sorunları hakkında kamuoyuna bilgi veren ve bu konulardan hangisinin kamuoyunda önceliğe sahip olması gerektiği yönünde bir

¹ Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın ve Yayın

etkide bulunan medya kamu diplomasının ortaya çıkmasında etki eden temel unsurlarından bir tanesidir. Bunun yanı sıra medya (uluslararası yayıncılık), hedef ülke halklarına ulaşabilmek ve onların gözünde ülkeyle ilgili olumlu bir imaj oluşturmak için kamu diplomasisi aktörlerinin kullanabileceği en etkili araçlardan birisi olduğu görülmektedir. Uluslararası yayıncılar, bir ülkenin imajının, siyasi tutumlarının ve bölgesel etkisinin yayılmasının yanı sıra ülkenin ulaşmadığı hedef politikalarının savunuculuk rolünü üstlenmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesinde uluslararası yayıncılık kamunun gündemini belirlemesi bağlamında uluslararası ilişkiler yönetiminin işleyişine sağladığı faydanın örneklemeler aracılığıyla somutlaştırılarak sunulmaktadır. Bu doğrultuda, genel anlamda Balkanlara yönelik ve Balkan dillerinde yayın yapan uluslararası yayıncıların kamuoyu oluşturmak adına sunduğu içerikler incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Uluslararası Yayıncılık, Batı Balkanlar, TRT, BBC, Deutsche Welle (DW), El Cezire (AJ), Amerika'nın Sesi (VOA).

Giriş

İletişim teknolojilerin gelişmesiyle birlikte toplum dış politika alanındaki gelişmelerden haberdar olup hem iç politika hem dış politika konusunda önemli etken olmaya başladı. Bunu fark eden devletler kamuoyuna daha çok önem vermeye başladılar ve onlara karşı farklı iletişim biçimleri geliştirmeye girişimde bulundular. İletişim teknolojilerin gelişmesiyle, devletlerin de halklara hesap verebilirliği, diğer ülke halkları ile temas etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hükümetler, ulusal politikalarını, hedeflerini, kültürlerini, olaylara kaşı fikirlerini yabancı toplumlara aktarabilmek için bir iletişim sürecine girerler. Bunu gerçekleştirmek için kamu diplomasisi adıyla isimlendiren iletişim sürecini kullanmaktadırlar.

Medya ülkelerin dış politika oluşturmada önemli rol oynamaktadır. Ülke ve dünya sorunları hakkında kamuoyuna bilgi veren ve bu konulardan hangisinin kamuoyunda önceliğe sahip olması gerektiği yönünde bir etkide bulunan medya kamu diplomasinin ortaya çıkmasında etki eden temel unsurlarından bir tanesidir. Uluslararası yayıncılık ise bunu uygulamak veya yerine getirmek için kullanılan geleneksel yollarından biri olmuştur.

Uluslararası yayıncılık, genel anlamda özellikle yabancı kamuoyunu hedefleyen yayınlar olarak tanımlanmaktadır. Genellikle yayınlarını uzun dalga, orta dalga veya (daha genel olarak) kısa dalga radyo ile yapılan yayınlardır. Ancak, yayın teknolojinin gelişmesiyle birlikte son yıllarda doğrudan uydu yayını ve interneti de izleyicilere ulaşma aracı olarak da kullanılmaktadır (Rizanaj, 2020: 189). Uluslararası yayıncılık farklı amaçlar için kullanılrsa da devlet destekli uluslararası yayıncılık genel olarak ülkenin imajını uluslararası kamuoyuna karşı oluşturmak ve tanıtmak için kullanılmaktadır. Amerika'nın Sesi, Deutsche Welle, BBC Dünya Servisi bunlara örnektir, ancak Rusya'nın, Fransa'nın ve diğer birçok ülkenin uluslararası yayıncıları bulunmaktadır.

1920'lerden yürütölen uluslararası yayıncılık hizmetlerinin temel unsurlarından biri de bölgesel yayınlar ve dil seçimi. Hamid Mowlana'ya (Mowlana, 1996: 108) göre, uluslararası yayınların çoğu ve kullandıkları dil seçimi yayın yapan ülkenin stratejik politik ve ekonomik çıkarlarına dayanmaktadır. Mowlana, ulusal sınırlar içinde etnik azınlıklara ulaşmak

için yabancı güçlerin dil kullanımı uluslararası diplomasi ve çatışmanın kabul edilmiş bir parçası haline gelmiştir diye ifade etmektedir.

Böylelikle, bu çalışmada, kamu diplomasisi faaliyetlerinin yürütülmesinde uluslararası yayıncılığın kamunun gündemini belirlemesi bağlamında uluslararası ilişkiler yönetiminin işleyişine sağladığı faydanın örneklemeler aracılığıyla somutlaştırılarak sunulmaktadır. Bu doğrultuda, genel anlamda Balkanlara yönelik ve Balkan dillerinde yayın yapan uluslararası yayıncıların Balkan ülkelerindeki kamuoyu oluşturmak adına sunduğu içerikler incelenmektedir.

Stratejik İletişim Olarak Kamu Diplomasisi

İletişim teknolojilerin gelişmesiyle ve enformasyonun yaygın dağılmasıyla birlikte toplum dış politika alanındaki gelişmelerden haberdar olup hem iç politika hem dış politika konusunda önemli etken olmaya başladı. Devletler artık sadece diğer devletleriyle veya uluslararası örgütleriyle ilişkiler yürütmüyor aynı anda yabancı halkları, kamuoylarını da hedefleyen politikalar geliştirmektedirler. Bunu fark eden devletler kamuoyuna daha çok önem vermeye başladılar ve onlara karşı farklı iletişim biçimleri geliştirmeye girişimde bulundular. İletişim teknolojilerin gelişmesiyle, devletlerin de halklara hesap verebilirliği, diğer ülke halkları ile temas etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda hükümetler, ulusal politikalarını, hedeflerini, kültürlerini, olaylara kaşı fikirlerini yabancı toplumlara aktarabilmek için bir iletişim sürecine girerler. Bunu gerçekleştirmek için kamu diplomasisi adıyla isimlendiren iletişim sürecini kullanmaktadırlar.

Uluslararası aktörün diğer uluslararası aktörlerle ilişki kurarak dış politikayı yürütme çabası olan diplomasi, geleneksel biçimde devletten devlete iletişim yoluyla gerçekleştirirken, kamu diplomasisi ise doğrudan yabancı kamuoyu ile ilişki kurmaya çalışmaktadır (Cull, 2012: x). Kamu diplomasisi; diplomasi faaliyetlerinin, kamuyu ilgilendiren her alanı kapsamına almasıdır (Rizanaj, 2020a: 193). Dolayısıyla, geleneksel olarak kamu diplomasisinden kasıt, devletlerin küresel kamuoyuyla iletişim kurması ve ulusal amaç ve dış politikayla ilgili destek sağlamak için yurt dışındaki hedef kitlesinin duygu ve düşüncelerinde değişime odaklanmasıdır (Szondi, 2008). Gullion, kamu

diplomasisi dış politikanın oluşumunda halkın tutumlarının etkisiyle ilgilendiğini vurgulamaktadır. Ona göre, geleneksel diplomasinin ötesinde kamu diplomasisi uluslararası ilişkilerin boyutlarını; diğer ülkelerdeki kamuoyunun etkilenmesini; ülkeler arasında çıkar gruplarının etkileşimini; dış ilişkilerin üzerindeki etkisini; diplomatlar ve yabancı muhabirlerin iletişimini ve kültürlerarası iletişim sürecini, kapsamaktadır (Cull, 2009: 19). Diğer ülkelerin, kültürlerin ve halkların ihtiyaçlarını anlamak, bakış açımız iletmek, yanlış algıları düzeltilmek, ortak çıkarları bulabileceğimiz alanlar aramak gibi konulara odaklanan kamu diplomasisi ilişki kurmakla ilgilenmektedir (Leonard, 2002: 2). Yumuşak gücün en önemli araçlarından biri olan kamu diplomasisi, devlet ve devlet dışı aktörlerin bir ülkenin yumuşak gücünün sürdürülmesine ve teşvik edilmesine katkıda bulunan tüm faaliyetlerini içerdiğini tanımlanmaktadır (Gonesh & Melissen, 2005: 7).

Eski çağlardan beri kullanılan bir siyasi iletişimi yöntemi olan kamu diplomasisi kavramı henüz fikir birliğine varılmamış. Geleneksel medyayı (radyo, gazete, televizyon vb.) ve kültürel tanıtım/alışveriş gibi araçlar kullanılarak devletlerin başka devletlerle diplomatik ilişkilerinin haricinde yabancı halklarla da iletişime geçme ve onları etkileme politikaları olarak tanımlanabilir (Cull, 2010). Dolayısıyla “Kamu diplomasisinin dış politikayla ilgilenmesi onun hedef kitlesinin de yabancı halklar olduğunu açıklamaktadır” (Rizanaj, 2020a: 194).

Kamu diplomasisini, dış politika amaç ve hedeflerine ulaşma beklentisiyle diğer ülkelerdeki devlet dışı gruplara yönelik devletlerin ve devlet onaylı aktörlerin iletişim temelli faaliyetlerine atıfta bulunarak kavramsallaştırmak mümkündür. Bu tanım içinde, kamu diplomasisi aktörler ve hedefler açısından geleneksel diplomasinin bir uzantısıdır ve bir dış politika aracıdır (Sevin, 2015: 563). Kamu diplomasisi “yumuşak gücün” anahtar araçlarından biri olarak görülmektedir. Yumuşak güç, er zorlama veya ödeme yerine cazibe yoluyla istediği sonuçları elde etmek için başkalarını etkileme yeteneğini ifade eder. Bir ülkenin yumuşak gücünün kültür, değer ve politika kaynaklarına dayandığı düşünülmektedir (Nye, 2008: 94).

Diğer ülkelerin, kültürlerin ve halkların ihtiyaçlarını anlamak, bakış açımız iletmek, yanlış algıları düzeltilmek, ortak çıkarları bulabileceğimiz

alanlar aramak gibi konulara odaklanan kamu diplomasisi ilişki kurmakla ilgilenmektedir (Leonard, 2002: 2). Tuch (Tuch, 1990: 3) kamu diplomasisi tanımını yaparken “bir ulusun kendi ideallerini, hedeflerini ve politikalarını, kurumlarını ve kültürlerini yabancı kamuoyuna, anlatma amacını taşıyan faaliyetler bütünü bir iletişim sürecidir” diye vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra, Zaharna’ya göre, kamu diplomasisi iletişim olgusunu hem ikna etmek ve bilgi aktarımı için hem de ilişki kurma ve uyum geliştirmek için kullanmaktadır. Dolayısıyla “kamu diplomasisi politik bir konu olduğu kadar aynı zamanda bir iletişim olgusudur” diye nitelendirmektedir (Zaharna, 2009: 86).

Cull (Cull, 2009a) bir ülkenin kamu diplomasisi işlevlerini sınıflandırırken, dinleme, tanıtım, değişim diplomasi işlevlerin yanı sıra Uluslararası Yayıncılığı da eklemektedir. Ona göre, uluslararası yayıncılık, uluslararası çevreyi yönetmek için radyo, televizyon ve internet tekniklerini kullanarak yabancı halkların ilgisinin çekilmeye çalışıldığı bir araç olarak değerlendirilmektedir (s.21). Bu bağlamda, kamu diplomasisi iletişim bilimleri, uluslararası ilişkiler, pazarlama ve siyaset bilimi başta olmak üzere farklı disiplinlerin ortaklaşa ahengi içinde yürütüldüğü iletişim strateji bütünüdür. Dolayısıyla, kamu diplomasisi yumuşak güç, gündem belirleme, ulus markalaşma, halkla ilişkiler, kültürel diplomasi, savunuculuk ve lobicilik gibi kavramların aktif olarak kullandığı bir stratejidir.

Kamu Diplomasisinin Uygulama Alanı Olarak Uluslararası Yayıncılık

Ulusların kültürleri, kurumları ve politikaları ile ilgili algı yaratma sürecinde kitle iletişim araçları da bir kamu diplomasisi aracı olarak işlev görmektedir. Bu araçlar yoluyla ülkeler aynı zamanda kendilerini başka ülkelere ve toplumlara anlatabilme şansını bulmakta; böylece kitle iletişim araçları üzerinden aktarılan mesajlarla uluslara ilişkin imajlar yaratılabilmektedir (Kılıç, 2015: 370). Monroe Price (Price, Haas, & Margolin, 2008: 152-153) için uluslararası yayıncılık “destekleyen devletin sınırları dışındaki bir nüfusa yönelik devlet destekli haber, bilgi ve eğlencenin karmaşık bir kombinasyonu için zarif bir terimdir”. Bu, büyük ölçüde bir “toplum tarafından başkalarının halkının ve liderlerinin

görüşünü şekillendirmek için elektronik medyanın kullanılması” anlamına gelmektedir. Elektronik medya, radyo, televizyon ve gittikçe artan bir şekilde, yerli nüfusun aksine bir yabancıyı hedef alan Web tabanlı yayın kullanımını kapsamaktadır.

Diğer tanımlamalarda olduğu gibi uluslararası yayıncılık için de farklı açıdan değerlendirilen farklı tanımlamalar ortaya koyulmaktadır. Dolayısıyla, bu farklı tanımlamalar uluslararası yayıncılığın yabancı halkları hedefleyen devlet destekli bir yayın türü olduğunu genel olarak nitelendirilmektedir. Price göre, uluslararası yayıncılık, finanse eden devletin sınırları dışındaki bir halka yönelik devlet destekli haber, enformasyon ve eğlencenin karışık bir birleşimi için zarif bit terimidir. (Price, 2003: 53).

Bazılarına göre, uluslararası yayıncılık bir zamanlar gururla “propaganda” denen şeyi içermektedir. Bu işlev şu anda, ne kadar da bazı gazeteciler “nesnel kapsam” ile ilişkilendirmek isteyerek mümkün olduğunca az araçsal amaç ve siyasi rehberlikle, uluslararası yayıncılığın kamu diplomasisi bağlantı kurmasın itiraz ederse de “kamu diplomasisi” olarak bilinen biraz daha geniş bir değerlendirme listesinde yer almaktadır (Price vd., 2008: 153). Diğer akademisyenler uluslararası yayıncılığın genel olarak bir kamu diplomasisi ve / veya dış politikası aracı olduğunu iddia ettiler (Browne, 1982).

Bülend Aydın Ertekin (Ertekin, 2012: 323), “kamu diplomasisi ve kamuoyunun, bahis konusu ülke ve stratejiler lehinde oluşturulmasında, yasal araçlar içinde yer alan uluslararası iletişim araçlarının rolü ve önemi büyüktür” diye nitelendirmektedir. Ona göre, “ülkelerin kamu diplomasisi yaratabilmesinde medyaya büyük görev düşmektedir. Küreselleşen dünyada lider konumda veya başat aktör konumunda olan tüm ülkeler uluslararası platformda medyanın gücünü kullanmaktadırlar” (Ertekin, 2012: 335). Kamu diplomasisini geliştirmeye kararlı ülkeler için uluslararası gazetecilik, uluslararası çıkarları ileriye taşımanın ve yumuşak güç kullanmanın temel yolu olmuş durumdadır. Kamu diplomasisini geliştirmenin yanı sıra ulusal değerler, uluslararası alana taşınır ve bu girişimlerde belli bir standart tutturulursa, güvenilirlik sağlayacak ve bu da uzun vadede ülkelerin itibar ve imajlarını geliştirmelerine vesile olacaktır (Bostancı, 2012: 51).

Uluslararası yayıncılık, dünya ülkeleri arasında toplumlar arası bilgi alışverişi yaratma ihtiyacından kaynaklandı. Önce radyo, sonra 20. yüzyılda televizyon, internet alanındaki teknolojik ilerlemeler, yayın hava dalgaları aracılığıyla sınır ötesi iletişimi büyük ölçüde artıran medya yöndeşmeyi getirdi. II. Dünya Savaşı'nın 1930'lu ve 1940'lı dönemi ile soğuk savaş arasında, radyo güçlü bir propaganda aracı olarak kullanıldı. Televizyon, dünyanın en büyüleyici kitle iletişim aracı olarak ortaya çıktığı 1940'ların sonlarından itibaren merkez sahne aldı. 1960'larda uydu teknolojisinin icadı ile yayıncılık, doğrudan yayın uydusu (DBS) iletimi yoluyla daha önce hiç olmadığı gibi uluslararası engelleri aştı. 1990'lara gelindiğinde, kablolu televizyon teknolojisi popüler hale geldi ve bilgi zengini Batı yarımküresinden diğer ülkelere iletişim akışını arttırdı.

İkinci Dünya Savaşı sonunda dünyanın en büyük yayın kuruluşu olan BBC, birçok dilde dünyanın her tarafına yayın yapmıştır. İngiliz hükümeti tarafından bu konuya ilişkin olarak BBC'nin dış yayınlarının sürdürülmesi ulusal menfaatlerinin gereği olduğu belirtilmiş ve İngiltere'nin yurtdışındaki etkinliğinin ve itibarının korunması için şart olduğu vurgulanmıştır. BBC'yi bir araç olarak gören İngiltere bu sayede menfaatlerini ve etkinliğini korumuştur (Öymen, 2003: 308). Price'ın belirttiği gibi, "Voice of Amerika'nın amacı otoriter toplumların dönüştürülmesine yardım etmek, ABD'de uygulandığı gibi basın özgürlüğünü teşvik etmek Amerikan değerlerini teşvik etmek, eğitim fırsatları artırmak, Amerikan politikalarını Dünya'da anlatmak ve ABD kültür, ticaret ve turizmde hizmet etmektir" (Price, 2003: 61).

Gaye Aslı Sancar (Sancar, 2015: 463), kamu diplomasisi dış hedef kitleye yönelik bir iletişim faaliyeti olduğuna göre iletişim sürecinde medya kurumlarının yayınlarının yabancı dillerde olması gerekliliğini vurgularken, "nasıl ki kamu diplomasisi kendi mesajlarını hedef ülkelerin dillerinde vermek zorundaysa ve hedef kitlesi yabancı halklar ise o ülkelere yönelik yapılan çalışmalar da o ülkenin dilinde olmak zorundadır" diye nitelendirmektedir. Sancar'a göre, burada önemli olan nokta, bir (medya) kanalın sadece yeteri kadar ülkeye yayın yapmasında değil, o kanalın yaptığı dildir, yayın yaptığı ülkelerin dillerinde içerik sunmasıdır (Sancar, 2015: 450).

Uluslararası Yayıncılık'ın programlaması, yayıncının ev sahibi ülkesinin sınırlarının ötesinde yaşayan kitlelere yöneliktir ve genelde birkaç dilde sunulabilir. Uluslararası yayıncılık hizmetleri kısa ve orta dalga (uluslararası yayınların geleneksel aktarım yöntemleri) aracılığıyla dağıtılmaktadır, ayrıca yerel frekans modülasyonu (FM) yurt dışındaki ortak istasyonları, kablo ağları, uydu ve internet aracılığıyla yayınlanmaktadır (Zöllner, 2006: 161-162).

Uluslararası Yayıncıların Batı Balkanlara Yönelik İçeriklerin Çözümlemesi

Balkan coğrafyasını değerlendirirken göz önünde tutulması gereken temel iki kriter var; birincisi farklı etnik, din ve dillerin varlığı, ikincisi bunların arasındaki ilişkileri. Farklı etnik, din ve dillerin varlığı aslında o bölgeye yönelik dış politikasını belirleme doğrultusunda zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası yayıncılık yayın yapan yayıncılıkların bu bölgeye yönelik yayınlarının içeriklerini belirlerken farklı yayın politikaları izlemeleri gerekmektedir.

TRT

Türkiye'nin ilk televizyonu TRT, kamu yayıncılığı yapmakla görevli TRT, devlet adına televizyon ve radyo yayınlarını üretmek ve yayınlamak amacıyla 1 Mayıs 1964 yılında yasaya bağlı olarak bir kamu kuruluşu olarak kurulmuştur (Kılıç, 2015: 373). 4 No'lu Kararname'nin 534. maddesinde TRT'nin (e) ve (f) fıkrasında kamu diplomasisi alanındaki misyonlarına atıfta bulunulmuştur; "yurt dışında yapılacak yayınlarla; devletin her alanda tanıtılmasına ve yurt dışında bulunan Türk vatandaşlarının Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerinin sürdürülmesine yardımcı olmak" ve "'yurt içi ve yurt dışında gerektiğinde tüm mecralardan yayın yapmak ve bu yayınları sürdürülebilir kılmak amacıyla her türlü faaliyette bulunmak ve buna ilişkin tedbirleri almak" (Eren, 2019: 32).

TRT'nin uluslararası yayın hedefleri ve uluslararası program konuları üç hedef gruba bölünmüştür (Kılıç, 2015: 380); Yurtdışındaki Türk vatandaşlara; Türkçeyi ve Türk tarihini sevdirmek, vatandaşların

farklı kültüre uyum sağlamalarına yardım etmek adına programlar, vatandaşların kendilerini yalnız hissetmemeleri için devletlerinin yanlarında olduğunu vurgulayacak yayınlar yapılması, Türkiye aleyhine yapılan yayınlar karşısında vatandaşları bilgilendirecek yayınların yapılmasıdır.

Türk Cumhuriyetlerdeki halklara; Türkiye'ye karşı ilginin arttırılması, soydaş halklar arasında dil düşünce birliği sağlayıcı beraberlik duygusu aşılamak, ekonomik ve ticari konularda işbirliği kurmak, İslam devletleri içinde Batı ve Doğu arasında Türkiye'nin köprü devlet olduğu imajını güçlendirmek, Türk soylu halkların kendi devletleri ve dünyada yaşanan olaylar hakkında habere ulaşmalarını sağlama oluşturmaktadır.

Yabancılarla; Türkiye ve Türk insanının tanıtım, dünyada Türkiye ve vatandaşları hakkında olumlu bir kamuoyu oluşturmak, Türkiye'nin siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel açıdan gelişimini tanıtmak, Türkiye'nin dış politikasını, önemli projelerini tanıtmak vs.

TRT Dış Yayıncılar Dairesi çerçevesinde internet üzerinde yapılan 41 dilde yayınlar Batı Balkan dillerinden Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça, Makedonca ve Sırpça yayınlar bulunmaktadır. Trtvotworld adresi üzerinden yayınlanan haberlerin içerikleri seçilen dile göre sıralanmaktadır. Yayın dilin konuşulduğu ülke haberleri olmak üzere Balkanlardaki ve Türkiye'deki güncel konulara yer verilmektedir ve bunun yanı sıra, ekonomi, sanat ve kültür, turizm, bilim ve teknoloji haberleri de yer almaktadır. Ayrıca, Türkiye ile Balkan ülkeleriyle ilişkileri pekiştirecek, geçmişin izlerin peşine giden, kültürel benzerliklerini tanıtan farklı programlar da sunulmaktadır.

TRT'nin Balkan dillerinde internet üzerinde yayınlarının web içeriklerini incelerken çok az farklılar olduğunu tespit ettik. Genel olarak bakılırsa haberlerin çerçevelenmesi Türkiye'de gelişmeler, Orta Doğu'da mevcut krizler Türk-Balkan ilişkileri, kültürel ve dostluk bağları, Osmanlı tarihi ve Türkiye'nin dış politikaları.

Yayın Dili	Bölümler	İçerik
Arnavutça, trt.net.tr/ship/	Türkiye, Balkanlar, Dünya, Ekonomi, Kültür ve Sanat, Hayat ve Sağlık, Bilim ve Teknoloji, İnfografik, Spor, Yorum, Dünya Basınında Türkiye, Türk Basının Yansımaları	Bu bölümlerde genelde Türkiye'deki siyasi, ekonomi, spor, kültür gelişmelerden yanı sıra, dünyadaki güncel gelişmeler karşısındaki tavrı, kendi siyasi, jeopolitik tutumlarının yansıtması ve istediği yönde imajlar kurması konulu haberler yer almaktadır. Ayrıca Balkanlara yönelik tutumları, yatırımlarını, faaliyetlerini tanıtan haberler de yer almaktadır.
Boşnakça, trt.net.tr/bosanski/ Hırvatça, trt.net.tr/hrvatksi/ Sırpça, trt.net.tr/srpski/	Türkiye, Bosna Hersek Bölge, Dünya, Ekonomi, Kültür ve Sanat, Hayat ve Sağlık, Bilim ve Teknoloji, İnfografik, Spor, Dünya Basınında Türkiye, Türk Basının Yansımaları	Bu bölümlerde genelde Türkiye'deki siyasi, ekonomi, spor, kültür gelişmelerden yanı sıra, dünyadaki güncel gelişmeler karşısındaki tavrı, kendi ideolojilerin yansıtması ve istediği yönde imajlar kurması konulu haberler yer almaktadır. Ayrıca Balkanlara yönelik tutumları, yatırımlarını, faaliyetlerini tanıtan haberler de yer almaktadır.
Makedonca trt.net.tr/makedonski/	Türkiye, Bölge, Dünya, Ekonomi, Kültür ve Sanat, Hayat ve Sağlık, Bilim ve Teknoloji İnfografik, Spor, Dünya Basında Türkiye, Türk Basının Yansımaları	Bu bölümlerde genelde Türkiye'deki siyasi, ekonomi, spor, kültür gelişmelerden yanı sıra, dünyadaki güncel gelişmeler karşısındaki tavrı, kendi ideolojilerin yansıtması ve istediği yönde imajlar kurması konulu haberler yer almaktadır. Ayrıca Balkanlara yönelik tutumları, yatırımlarını, faaliyetlerini tanıtan haberler de yer almaktadır.

Tablo 1. Balkan Dillerinde TRT'nin Yayın İçerikleri.

Ayrıca, video ve fotoğraf galerisi bölümü de var: bu bölümde sunulan bazı haberlerin içeriklerinin video olarak da yer almaktadır. Foto galerisinde Türkiye ve Dünya ilgili bazı kısa haberlerin fotoğraf eşliğinde sunulmaktadır. Bunun yanı sıra, Türkiye'nin Sesi Radyosu çerçevesinde Türkiye'den, bölgeden ve Dünya'dan en son haberleri, analiz, günlük yaşamdan kültür, sanat, sağlık, bilim, tarih, ekonomi, spor ve seçilen Türk müziğinden parçalar içeren bir radyo programı sunulmaktadır. Programlar, Arnavutça (55 dakika), 14.30 (15.30 Türkiye saatiyle), Boşnakça (25 dakika), 10.00 (11.00), Hırvatça (25 dakika), 08.30 (09.30), Makedonca (25 dakika) 11.00 (12.00), Sırpça (25 dakika) 08.00 (09.00) saatlerinde her gün yayınlanmaktadır. Radyo programlar uyduda TÜRK SAT 4a, 3a ve Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça, Makedonca ve Sırpça içerik üreten internet sitelerinde ve bazı yerel radyolarda yayınlanmaktadır.

Genel bir değerlendirme yapılırsa, Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça, Makedonca ve Sırpça dillerinde web içerik sunan TRT yayın politikaları genel çerçevede benzer olduğunu nitelendirilmektedir. Göze çarpan önemli fark Boşnakça dilinde yayın Bosna Hersek bölümünün olması ve Makedonca dilinde yayındaki temalı programlarda sadece bir program olması ortaya çıkmaktadır.

Aslında TRT Balkan dillerinde zengin bir içerik sunmaktadır fakat bölgede yayın yapan diğer dış yayıncılarıyla kıyaslandığında etkin bir yere sahip olmadığını belirtmek gerekmektedir. TRT içerikleri genelde Ankara merkez binasında üretilmesi ve sahada olmaması TRT’ni bölgeyi kapsama bağlamında etkenliğinin zayıflamasına sebep olmaktadır. Bošković vd. (Bošković vd., 2015: 114) belirttiği gibi daha ayrıntılı bir içerik analizi, TRT tarafından teşvik edilen haber gündeminin, Batı Balkanlar’ın okuyucularının ve izleyicilerinin tüketim alışkanlıklarından ziyade Türkiye’deki yerli halkın çıkarlarına ve geleneklerine karşılık geldiğine dair ilk izlenimi muhtemelen doğrulayacaktır.

BBC

BBC World Service, BBC’nin sahibi olduğu ve işlettiği uluslararası bir yayıncıdır. Dünyanın en büyüğüdür. Analog ve dijital kısa dalga platformları, internet akışı, podcasting, uydu, FM üzerinden dünyanın birçok yerine 40’tan fazla dilde radyo haberleri, konuşma ve tartışmalar yayınlar. BBC Dünya Servisi, 19 Aralık 1932’de BBC İmparatorluk Hizmeti (Empire Service) olarak kısa dalga yayın yaparak başladı ve esas olarak Britanya İmparatorluğu’ndaki İngilizce konuşanlara yönelikti. BBC Dünya Hizmeti, 24 saat İngilizce bir küresel radyo ağını ve 27 farklı dilde ayrı hizmetleri kapsar. BBC web sitesinde bu dillerde haberler ve bilgiler mevcuttur, birçoğu RSS beslemelerine ve mobil cihazlarda kullanılmak üzere özel sürümlere sahiptir ve bazıları ayrıca hikayelerin e-posta bildirimlerini de sunar. İngilizce hizmetine ek olarak, dil hizmetlerinden 18 tanesi kısa dalga, AM veya FM bantlarını kullanan bir radyo hizmeti yayınlamaktadır. BBC’nin kendi protokol yayınlarına göre, BBC Dünya Servisi, uluslararası gelişmelerin “dengeli İngiliz görüşünü” korurken, “uluslararası yayıncılıkta dünyanın en tanınmış ve en saygın sesi olmayı, böylece İngiltere’ye, BBC’ye ve dünyanın dört bir yanındaki izleyicilere fayda sağlamayı” hedeflemektedir.

BBC Balkanlara yönelik Sırpça dillindeki hizmeti hariç diğer yayın hizmetlerini kapatmıştır. BBC Arnavutça hizmeti 12 Ekim 1940 yılında radyo olarak başlamıştır, 20 Ocak 1967 yayınlarına son vermiştir. 20 Şubat 1993 yılında yayınlarını yine başlatarak 28 Şubat 2011 sonlandırmıştır.

BBC Sırpça-Hırvatça hizmeti 15 Eylül 1939 yılında başlamıştır. 29 Eylül 1991 yılında Hırvatça ve Sırpça ayrı ayrı olarak yayınlarının sürdürdüler. BBC Hırvatça hizmeti 31 Ocak 2006 yılında son bulmuştur. BBC Sırpça hizmeti yayınlarını ilk olarak 25 Şubat 2011 yılında kapattı. Ancak, 26 Mart 2018 yılında yayınlarını yeniden başlattı. BBC Sırpça hizmeti sadece web üzerine içerikler üretmektedir. BBC'nin Sırpça yayınlarının başlamışının nedeni Rusya'nın Sputnik haber ajansının Sırpça hizmetinin yaygınlaşması ve Rusya'nın Balkanlar üzerindeki etkisini kontrol etmesi.

Deutsche Welle

1953 yılında Almanya'nın savaş sonrası II. Dünya yeniden inşasını hedefleyen Deutsche Welle, uluslararası yayıncılıkta uzmanlaşmış ve esas olarak federal hükümet tarafından finanse edilen bir kamu yayıncısıdır.

Deutsche Welle, Almanya'nın uluslararası yayıncısıdır. Kamu hukukuna göre düzenlenir ve Alman federal vergi bütçesi tarafından finanse edilir. Üç binden fazla çalışanı ve yaklaşık 60 ülkeye yayılmış geniş bir muhabir ağı bulunan DW'nin merkezi Almanya'nın Bonn kentinde, merkez stüdyosu ise başkent Berlin'dedir ("Almanya'nın medyadaki sesi: Deutsche Welle", 2012). DW, bağımsız gazetecilik ilkesine sadık kalarak Almanya hakkında kapsamlı bilgiler sunar, olay ve gelişmelere yer verirken farklı bakış açılarını da dikkate alır. DW böylece kültürler ve halklar arasındaki anlayışın gelişmesine katkı sağlar. DW aynı zamanda Almanca diline erişim imkânı da sunar. DW'nin hedefi uluslararası alanda karar verici pozisyonundaki gruba ve kanaat önderlerine ulaşmaktır. DW, otoriter ülkelerde demokrasi, özgürlük ve ilerleme için mücadele eden kişilere ulaşmaya çalışır. Almanca içerikler ise yurt dışında Almanca'ya ilgi duyan, Almanca öğreten ve öğrenenleri hedef alır ("Almanya'nın medyadaki sesi: Deutsche Welle", 2012).

Hizmet 30 dilde mevcuttur. DW'nin uydu televizyon hizmeti İngilizce, Almanca, İspanyolca ve Arapça kanallardan oluşmaktadır. 2003 yılında Alman hükümeti, DW'yi tri-medya kuruluşu olarak tanımlayan yeni bir "Deutsche Welle Yasası" nı kabul etti ve Deutsche Welle web sitesini DW-TV ve DW Radyo ile eşit bir ortak haline getirdi. Web sitesi 30 dilde mevcuttur,

ancak Almanca, İngilizce, İspanyolca, Rusça, Brezilya Portekizcesi, Çince ve Arapça'ya odaklanmaktadır. Farsça 2007'de sekizinci odak dili oldu.

Batı Balkanlarda ise Deutsche Welle ise web üzerine Arnavutça, Boşnakça, Hırvatça ve Sırpça yayın yapmaktadır. Arnavutça, Hırvatça ve Sırpça 1992 yılında radyo olarak yayınlarını başlamıştır. 1990'larda Batı Balkanlarda değişim sürecine girileceğinin sinyallerini verilmeye başladı ve Deutsche Welle bölgeyi talip etmek adına ve demokratikleşme süreçlerinde katkıda bulunmak için bölgenin üç dilinde yayınların 1992 yılında başlattı. Makedonca ise 1969 yılında yayınlarını başlatmıştır. Web sitede yer alan içerikler genel olarak bölge ile ilgili haberleri içermektedir. Bunun yanı sıra bölgede yaşanan siyasi gelişmeler ile ilgili Almanya'nın düşüncesini, katkısını da yansıtmak adına haberler sunmaktadır. Ayrıca, Batı Balkanlardan Almanya'da yaşamaya ve çalışmaya giden vatandaşları ile ilgili haberlere de yer vermektedir. Almanya gitme süreçlerinde neler gerekiyor, hayat şartları nelerdir, iş imkanları ile ilgili haberler de yer almaktadır. Deutsche Welle'nin Batı Balkanlara yönelik içeriklerde de Avrupa entegrasyonu, katılma süreçleri ile ilgili de haberler yer almaktadır. Web sitede Almanca dilini öğrenmek isteyenler için de önemli bilgiler ve imkanlar sunulmaktadır.

Deutsche Welle (Facebook)	Beğeni	Takipçi
Arnavutça	96531	118000
Boşnakça	64802	73069
Hırvatça	17318	18046
Sırpça	79031	91522
Makedonca	50830	53461

Tablo 2. Deutsche Welle'nin Facebook Beğeni ve Takipçi.

Deutsche Welle hazırladıkları metin ve video içerikli haberlerini sosyal medya platformunda da yayınlamaktadır. Ayrıca, Deutsche Welle gazetecileri bölge ile ilgili haberleri veya Almanya'da gelişmeleri aktarmak adına yerel televizyon kanallarıyla canlı bağlantılar kurmaktadır. Deutsche Welle Batı Balkanlarda milliyetçilik havasını yumuşatmak için birkaç yıldır Balkan Booster isimli projeyi uygulamaktadır. Bölgeden farklı milliyetlerden olan genç gazetecileri bir araya getirerek bölgede sosyal ve çevre sorunlarıyla ilgili haberler hazırlatıp yayınlamaktadırlar.

Al Jazeera Balkans

Al Jazeera Balkans, merkezi Saraybosna, Bosna-Hersek'te, SFR Yugoslavya'nın kurucu birimleri olan ülkelerin medya pazarlarını hedefleyen uluslararası bir haber televizyon istasyonudur. Al Jazeera Medya Ağı'nın bir parçasıdır. Al Jazeera Balkans "Sırbistan, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Karadağ'da konuşulan ortak dilde (eski adıyla Sırpça-Hırvatça) olarak yayın yapmaktadır. Al Jazeera Balkans, Al Jazeera Arapça ve Al Jazeera İngilizcenin kardeş kanalıdır. Al Jazeera Balkans haber analizleri ve özellikleri yanı sıra, canlı tartışmalar, güncel olaylar, iş, teknoloji ve sporla ilgili önemli noktaları yayınlamaktadır.

Al Jazeera Balkans 11 Kasım 2011'de yayına başladı ve aynı gün web sitelerini açtı. Ağın görsel görünümü esas olarak Al Jazeera İngilizce karşılığına dayanmaktadır. Eutelsat W3C uydusundan (ve bölgede yerel TV platformlarında yayınlanmaktadır) yayın yapar ve aynı zamanda Arapça ve İngilizce benzerlerinin yaptığı gibi canlı bir web akışı sunmaktadır.

Al Jazeera Balkans Saraybosna'da modern bir stüdyosu ve Belgrad, Zagreb ve Üsküp'te daha küçük stüdyoları vardır. Podgorica, Priştine, Mostar, Split ve Banja Luka'da Sırpça-Hırvatça dilinin yerel varyantlarında haber yapacak muhabirleri bulunmaktadır. Al Jazeera Balkans, Bosna-Hersek, Hırvatistan, Kosova, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Slovenya'daki izleyicilere hizmet vermektedir. Kanalın hedef kitlesi eski Yugoslavya'nın Sırpça-Hırvatça konuşulan eski bölgeleridir. Ancak olgun Kosovalı Arnavutlar gibi birçok Makedon ve Sloven de dili anlıyor. Bir tek Arnavutluk hedef kitlesi dışında kalıyor. Bölgenin yerel medyası ayrı etnik pazarlara hitap etme eğiliminde ve Al Jazeera Balkans sorunları bölge çapında ele almayı çalışıyor.

Amerika'nın Sesi (VOA)

Amerika'nın Sesi (VOA), ABD'nin en büyük uluslararası yayıncısıdır ve tahmini olarak haftalık 280 milyondan fazla izleyiciye 40'tan fazla dilde haber ve bilgi sağlar. VOA, dijital, televizyon ve radyo platformları için içerik üretir. Cep telefonunuzdan ve sosyal medyadan kolayca erişilebilir. Ayrıca uydu, kablo, FM ve MW ile dağıtılır ve 2.500'den fazla bağlı istasyon ağında yürütülür. Amerika'nın Sesi (VOA) 1942'deki kuruluşundan bu yana, haberleri kapsamlı bir şekilde sunmaya ve izleyicilere gerçeği anlatmaya kendini adanmıştır. İkinci Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, küresel

terörizme karşı mücadele ve bugün dünya çapında özgürlük mücadelesi boyunca, VOA özgür basınının ilkelerini örneklemektedir ("Mission and Values Voice of America").

Amerika'nın Sesi'nin yayın ilkeleri şunlardır:

1. Amerika'nın Sesi (VOA), tutarlı bir şekilde güvenilir ve yetkili bir haber kaynağı olarak hizmet edecektir. VOA haberleri doğru, objektif ve kapsamlı olacaktır.

2. Amerika'nın Sesi (VOA), Amerikan toplumunun tek bir kesimini değil, Amerika'yı temsil edecek ve bu nedenle önemli Amerikan düşünce ve kurumlarının dengeli ve kapsamlı bir projeksiyonunu sunacaktır.

3. Amerika'nın Sesi (VOA), Amerika Birleşik Devletleri'nin politikalarını açık ve etkili bir şekilde sunacak ve ayrıca bu politikalar hakkında sorumlu tartışmalar ve görüşler sunacaktır.

Amerika'nın Sesi, doğru ve tarafsız haberler ve bilgilerle Nazi propagandasıyla mücadele etmek için 1942'de yayına başladı ("History of VOA Voice of America"). VOA, 1942'de, Nazi Almanyası'nın işgali altındaki Japonya ve Güney Pasifik ve Avrupa ve Kuzey Afrika'daki bölgelere yönelik haber programları ile Savaş Enformasyon Bürosu altında düzenlendi. VOA'nın ilk duyurusu, "Şu anda her gün sizinle Amerika ve savaş hakkında konuşacağız. Haberler iyi veya kötü olabilir. Size gerçeği söyleyeceğiz" (Rugh, 2006: 13)

Amerika'nın Sesi (VOA), 47 dilde birden çok platformda ürün sunan, multimedya uluslararası bir yayıncıdır. VOA'nın izleyicileri radyo, televizyon, İnternet, sosyal medyada ve uydu aracılığıyla VOA programlarını alan dünya çapında 2.200'den fazla radyo ve televizyon istasyonu aracılığıyla programlama içeriğine erişir. Haftalık bazda 275 milyondan fazla insan, dünyalarıyla ilgili haberler ve bilgiler için VOA'ya güveniyor ("VOA Through the Years", 2017).

Amerika'nın Sesi (VOA) Balkanlara yönelik yayınlarını Avrasya bölgesi içinde yapmaktadır. Web ve TV tabanlı içerikler üretmektedir. İlk yayınlarını diğer uluslararası yayıncılar gibi radyo olarak başlamıştır. Amerika'nın Sesi (VOA) Arnavutça, Boşnakça, Sırpça ve Makedonca içerikler üretmektedir.

Amerika'nın Sesi (VOA) Arnavutça Mayıs 1943 (1945'te yayın kesintiye

uğradı; Mayıs 1951’de yeniden başladı) yılında yayınlarını başlamıştır. VOA’nın Arnavut servisi, izleyicilerine Batı Balkanlar’daki tarafsız, nesnel ve kapsamlı haberler getiriyor. Dinamik bir çapraz platform içerik stratejisini başarıyla uygulayan hizmet, izleyicilerini Kuzey Makedonya, Sırbistan ve Karadağ’ın Arnavutluk, Kosova ve Arnavutça konuşulan bölgelerinde bilgilendirir, onlarla bağlantı kurar ve bağlar. VOA’nın Arnavutluk servisi, bağlı istasyonları için fiili bir “Washington Bürosu” görevi görerek, iç ve dış istikrarsızlaştırıcı güçlere karşı savunmasız bir bölgede ABD dış politika hedeflerini açıklıyor. VOA Arnavutça güvenilir ve yetkili bir haber ve bilgi kaynağı olmaya devam ediyor. Hizmet kapsamını demokratik reformlar, etnik uzlaşma ve bölgesel işbirliği, hukukun üstünlüğünün önemi ve yolsuzluk ve organize suçla mücadeleyle odaklıyor. Hizmetin programı, yerel medya tarafından TV’de ve web’de geniş çapta yayılır (“VOA Broadcasting in Albanian Voice”, 2017). Amerika’nın Sesi (VOA) Son derece popüler olan ve izleyiciler tarafından güvenilir ve inanılır olarak tanınan, Arnavutluk, Kosova, Kuzey Makedonya, Karadağ ve Sırbistan’daki 41 TV bağlı kuruluşunda yayınlanarak onlara Washington, D.C. ve ABD’deki diğer Arnavut diaspora merkezlerinden benzersiz içerikler sağlayan Ditari (Journal) isimli günlük 30 dakikalık haber ve bilgi televizyon programını sunmaktadır (“VOA Broadcasting in Albanian Voice”, 2017).

Amerika’nın Sesi (VOA) Boşnakça yayınlarını 1996 yılında başlatmıştır ve Bosna-Hersek’te ABD, Batı Balkanlar ve dünya hakkında etkili ve güvenilir bir haber ve bilgi kaynağıdır. Bosna, etnik sınırlar arasında bölünmüş durumda ve göz korkutucu siyasi ve ekonomik zorluklarla karşı karşıya. Suriye, Irak ve diğer Ortadoğu ülkelerinde savaşan militanlara, İslamcı gruplara katılan bir dizi genç Bosnalı, ABD’nin Bosna ve bölgedeki ulusal çıkarlarına ciddi bir tehdit oluşturuyor. Rusya, başta Bosnalı Sırplar olmak üzere Balkanlar’daki nüfuzunu artırmak için ortak çaba sarf etti. VOA Boşnakça, ABD politikaları ve eylemleri hakkında doğru bilgiler sağlayarak, Rus propagandasına ve agresif radikalleşmeye ve IŞİD askere alma propagandasına maruz kalan bir pazarda Bosna’nın genç Müslüman nüfusunu radikalleştirmeye çalışan güçlere karşı bir denge sağlıyor. Servisin Washington, D.C.’deki muhabirleri, Amerika’nın demokratik deneyimlerini paylaşıyor ve Amerikan yaşamı, düşüncesi ve kurumları hakkındaki içeriğe odaklanıyor (“VOA Broadcasting in Bosnian”, 2020). Amerika’nın Sesi (VOA) Boşnakça hizmeti, Pazartesiden Cumaya uydu

aracılığıyla ve Bosna-Hersek'teki 15 TV istasyonunda yayınlanan *Studio Washington* isimli 30 dakikalık canlı haber ve güncel olaylar televizyon programı. Program Amerika Birleşik Devletleri ve hedef bölgeden haber yapanlarla yapılan röportajları içermektedir. VOA Boşnakça ayrıca, ulusal Bosna kanalı PBS ile haftalık beş dakikalık canlı-kaset etkileşimli bir program yürütüyor. Pazartesi günleri primetime yayınlanır ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki önemli siyasi ve sosyal konulara odaklanır ve seyirciyi etkileyen gelişmeler hakkında Amerikan bakış açıları sağlar. Hizmet ayrıca ana ortak istasyonlarıyla haftada üç ek etkileşimli program yürütür ("VOA Broadcasting in Bosnian", 2020).

1943 yılında yayınlarının başlatan Amerika'nın Sesi (VOA) Sırpça, demokratik değerleri, barış ve istikrarı, etnik uzlaşmayı, hukukun üstünlüğünü, insanlığı teşvik ederek VOA'nın Batı Balkanlar'daki stratejik hedef kitlesini bilgilendirmek, onlarla bağlantı kurmak ve bağlantı kurmak için Sırbistan ve Karadağ'ın yanı sıra Kosova ve Bosna-Hersek'in bazı bölgelerine yayın yapıyor. Azınlık hakları ve medya özgürlüklerinin yanı sıra ABD dış politika çıkarlarını ve bölgesel ve küresel meselelere bakış açılarını açıklamaktadır. Bosna-Hersek'te Sırbistan, Karadağ, Kosova ve Sırp Cumhuriyeti'nde 45'e yakın TV bağlı istasyonu tarafından yürütülen hizmetin TV programları, ABD'li uzmanlar ve yetkililerle yüksek profilli röportajlar ve Amerika'daki Sırp ve Karadağ diasporaları hakkında haberler sunmaktadır. Yerel medya ortamının Rus yayıncıların daha fazla nüfuz etmesine maruz kalmasıyla birlikte, VOA'nın Sırp servisi, Balkan izleyicilerine küresel, bölgesel ve yerel konularda haber yapmada Amerikan bakış açısını sağlamaya devam ediyor ("VOA Broadcasting in Serbian", 2020). Amerika'nın Sesi'nin (VOA) Sırbistan, Kosova, Karadağ ve daha geniş Balkan bölgesindeki gelişmelerin geniş kapsamını sunan Open Studio isimli günlük 30 dakikalık bir TV haberleri ve bilgi programı. Open Studio, düzenli olarak ABD ve bölgeden haber yapanlara ev sahipliği yapmaktadır. Programlamanın ana odak noktası, demokratik konsolidasyon ve etnik uzlaşmadır. Ayrıca, yerel N1 TV için hazırlanan ve VOA'nın haberlerini içeren 15 dakikalık haftalık programı da sunmaktadır. VOA Serbian ayrıca, Public Service TV Montenegro'ya Pazartesi ve çarşamba günleri ABD-Karadağ ilişkileri ve ABD'deki gelişmeler hakkında canlı, interaktif raporlar, Belgrad merkezli önde gelen N1 TV için çarşamba günleri bilim, teknoloji ve tıp üzerine özel raporlar ve Perşembe günleri Amerika Birleşik

Devletleri’nde siyaset ve toplum üzerine. Hizmet, salı günleri Sırp kamu hizmeti yayıncısı RTS’ye ABD’nin konuları hakkında düzenli olarak haftalık özel bir rapor sunuyor (“VOA Broadcasting in Serbian”, 2020).

1999 yılından yayınlarını başlatan Amerika’nın Sesi (VOA) Makedonca, Kuzey Makedonya Cumhuriyeti’ne ABD politikaları hakkında orijinal ve özel haberler ve ülkenin Avrupa-Atlantik beklentileri ve Batı Balkanlar’daki gelişmeler hakkında uzman görüşleri sunmaktadır. Platformlar arası programlamasıyla hizmet, Amerika Birleşik Devletleri’ndeki hayata kapsamlı bir bakış açısı sunuyor ve Rus ve Çin propagandasının yanı sıra İslam Devleti’nin radikalleşmesi maruz kalan değişken bir bölgedeki ABD dış politikasını açıklıyor. Haftalık yüzde 29,4 erişimle hizmet, insan hakları, mültecilerin durumu ve kadın hakları gibi çok çeşitli konularda haber yaparken, Amerika’nın hikayesini anlatan ve özgür basın ilkelerini örnekleyen haberlere kapsamlı bir şekilde yer veriyor (“VOA Broadcasting in Macedonian”, 2020). NewsFlash isimli VOA Makedoncanın programı ve uluslararası bir yayıncının Makedonca dilinde yayınlanan tek televizyon programı. Pazartesi’den Cumaya ülke çapında Telma TV, 24 Vesti ve Kuzey Makedonya’daki çok sayıda bölgesel ve yerel istasyonda yayınlanan 10 dakikalık program, ABD, Makedon diasporası ve Kuzey Makedonya’dan gelen haber ve bilgilere odaklanıyor (“VOA Broadcasting in Macedonian”, 2020).

Amerika’nın Sesi (VOA) (Facebook)	Beğeni	Takipçi
Arnavutça	355000	437000
Boşnakça	130000	144000
Sırpça	124000	134000
Makedonca	104000	107000

Tablo 3. Amerika’nın Sesi’nin Facebook Beğeni ve Takipçi.

Sonuç

Uluslararası Yayıncılık bir ülkenin imajını, siyasi tutumlarını ve bölgesel etkisini yaymak için önemli rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra uluslararası yayıncılık kamu diplomasisinin en önemli etkenlerden biridir. Kamu diplomasisi kavramı kullanılmadan önce bir dış politika yöntemi

olarak hayata geçirilen uluslararası yayıncılık ilk olarak propaganda kavramı ile ilişkilendirildi. Farklı dönemlerde de farklı hizmetler için de kullanılmıştır.

Uluslararası yayıncılık için de bölgesel ve dil odaklı yayınlar önemlilik arz etmektedir. Balkanlar büyük ülkelerin dış politikasında her zaman önemli yer kapmaktadır. Bölgede etkin olmak uluslararası yayıncılık uygulamaya başladığı yıllardan beri Batı Balkan toplumlarına hizmet sunmaktadır. Uluslararası Yayıncılığın ilk yayınların 1920 yılları ise bazı uluslararası yayıncı kurulduğu yıllarda bölgeye yayın yapmaya başladı.

Balkanlara yönelik yayınlarında uluslararası yayıncıların yayın politikaları demokratik değerleri, barış ve istikrarı, etnik uzlaşmayı, hukukun üstünlüğünü, Avrupa entegrasyonu, yayıncı ülkesinin bölgede siyasi gelişmelerde tutumu gibi konular genel olarak içeriklerde yer almaktadır. TRT, Türkiye’de ve Ortadoğu’da yaşanan günlük olaylardan ve bu gelişmelerde Türkiye’nin rolü ve tutumundan haberler veriyor. Balkanlar ile ilgili olarak TRT, jeopolitik gelişmeler ve Türkiye’nin bölgedeki siyasi gelişmelere yönelik siyasi tutumu hakkında nadir haberler sunmaktadır. BBC, Rus ajansı Sputnik ve Sırpça yürüttüğü propaganda nedeniyle bir web yayını ile Batı Balkanlar’a geri döndü. BBC, Sırbistan’ın Rusya’nın Batı Balkanlar’daki ana müttefiki olarak görülmesi nedeniyle Sırpça yayın yapan Rus Sputnik’in propagandasını kırmak adına bir web sitesinde Sırpça dillinde haber sunmaktadır. Diğer tarafta, DW, bölgenin Avrupa entegrasyonu, Almanya’nın rolü ve Batı değerlerini paylaşmadıklarından (demokrasi, insan hakları vs.) dolayı doğu devletlerinin (Çin, Rusya ve Türkiye) propagandasına muhalefet ile ilgili haberler sunmaktadırlar. El Cezire, 24 saat televizyon yayını sunduğu için yerel medyaya dönüşmüş, zengin içerik sunması ve Batı Balkanlar’ın sorunlarını objektif bir şekilde ele alması nedeniyle bölge sakinleri tarafından özveriyle takip edilmektedir. Al Jazeera, bölge halkını Orta Doğu’daki ve genel olarak dünyadaki son gelişmeler hakkında bilgilendirmede de rol oynamıştır. Amerika’nın Sesi daha çok Batı Balkanlar’daki ABD politikalarına odaklanarak, Rus ve Çin propagandasına ve İslami radikalleşmeye karşı içerikler üretmektedir.

Bölgenin yerel medyası siyasetçilerin ve çıkar grupların tarafından yönetiliyor ve böylelikle güvenilir haber yapılamıyor. Bundan dolayı, uluslararası yayıncılık güvenilir kaynak olarak idrak edilmektedir.

KAYNAKÇA

Almanya'nın medyadaki sesi: Deutsche Welle. (2012, Nisan 25). Erişim adresi: <https://www.dw.com/tr/almanyanın-medyadaki-sesi-deutsche-welle/a-2452082>(13.08.2020).

Bostancı, M. (2012). *Kamu Diplomasisinde Medyanın Rölü ve Önemi*. İstanbul: Anahtarl Kitaplar.

Browne, D. R. (1982). *International Radio Broadcasting: The Limits of the Limitless Medium*. New York: Praeger.

Cull, N. J. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*. Los Angeles: Figueroa Press. Erişim adresi: [:/kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLessons.pdf](https://kamudiplomasisi.org/pdf/kitaplar/PDPerspectivesLessons.pdf)

Cull, N. J. (2010). Public diplomacy: Seven lessons for its future from its past. *Place Branding and Public Diplomacy*, 6(1), 11-17. Doi: <https://doi.org/10.1057/pb.2010.4>

Cull, N. J. (2012). *The Decline and Fall of the United States Information Agency - American Public Diplomacy, 1989-2001*. New York: Palgrave Macmillan US. Doi: <https://doi.org/10.1057/9781137105363>

Ertekin, B. A. (2012). Uluslararası Sistemde Görsel-İşitsel Medyanın Kamu Diplomasisi ve Kamuoyu Yaratmadaki Önemi: TRT'nin Türkçe Dışında Yayın Yapan Kanalları Üzerine bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 323-354.

History of VOA Voice of America. (y.y.). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/5829.html>(13.08.2020).

Kılıç, E. A. (2015). Bir Kamu Diplomasisi Aracı olarak TRT Kurumu. İçinde M. Şahin & B. S. Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*. Ankara: Nobel Yayın.

Leonard, M. (2002). *Public Diplomacy*. London: The Foreign Policy Centre.

Mission and Values Voice of America. (y.y.). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/5831.html>(13.08.2020).

Mowlana, H. (1996). *Global Communication in Transition: The End of Diversity*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

Nye, J. S. (2008). Public Diplomacy and Soft Power. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 94-109. Doi: <https://doi.org/10.1177/0002716207311699>

Öymen, O. (2003). *Silahsız Savaş: Bir Mücadele Sanatı Olarak Diplomasi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Price, M. E. (2003). Public Diplomacy and the Transformation of International Broadcasting. *Cardozo Arts and Entertainment Law Journal*, 21(1), 51-85. Doi: <https://doi.org/10.7551/mitpress/4533.003.0012>

Price, M. E., Haas, S., & Margolin, D. (2008). New Technologies and International Broadcasting: Reflections on Adaptations and Transformations. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 616(1), 150-172. Doi: <https://doi.org/10.1177/0002716207312033>

Rizanaj, F. (2020a). Kamu Diplomasisi Bağlamında Kosova -Türkiye İlişkilerinde Türkiye Mezunlarının Rolü. İçinde O. Akgül (Ed.), *5. Uluslararası öğrencilik sempozyumu bildiriler kitabı beşinci kitap*. İstanbul: Harf Yayınları/ Uluslararası Öğrenci Dernekleri Federasyonu (UDEFF).

Rizanaj, F. (2020b). Uluslararası Yayıncılık Araştırmalarında Etnografi: Yapılan Çalışmalar Üzerine bir Değerlendirme. İçinde *3rd International CICMS Conference Proceedings E-Book*. Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi.

Rugh, W. A. (2006). *American Encounters with Arabs: The "Soft Power" of U.S. Public Diplomacy in the Middle East*. Westport: Greenwood Publishing Group.

Sancar, G. A. (2015). Kamu Diplomasisinde Medyanın Önemi: Anadolu Ajansı Örneği. İçinde M. Şahin & B. S. Çevik (Ed.), *Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi*. Ankara: Nobel Yayın.

Sevin, E. (2015). Pathways of connection: An analytical approach to the impacts of public diplomacy. *Public Relations Review*, 41(4), 562-568. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2015.07.003>

Szondi, G. (2008). Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences. *Discussion Papers in Diplomacy*. The Hague: Netherlands Institute of International Relations Clingendael. Erişim adresi: https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/20081022_pap_in_dip_nation_branding.pdf

Tuch, H. N. (1990). *Communicating With the World: U.S Public Diplomacy Overseas*. New York: St. Martin's Press.

VOA Broadcasting in Albanian Voice. (2017). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/voa-broadcasting-in-albanian.html>(13.08.2020).

VOA Broadcasting in Bosnian. (2020). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/voa-broadcasting-in-bosnian.html>(25.02.2020).

VOA Broadcasting in Macedonian (2020). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/voa-broadcasting-in-macedonian.html>(25.02.2020).

VOA Broadcasting in Serbian. (2020). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/p/voa-broadcasting-in-serbian.html>(25.02.2020).

VOA Through the Years. (2017). Erişim adresi: <https://www.insidevoa.com/a/3794247.html>(18.02.2020).

Zaharna, R. S. (2009). Mapping out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives. İçinde N. Snow & P. M. Taylor (Ed.), *Routledge Handbook of Public Diplomacy*, New York.

Zöllner, O. (2006). A Quest for Dialogue in International Broadcasting: Germany's Public Diplomacy Targeting Arab Audiences. *Global Media and Communication*,2(2),160-182.Doi:<https://doi.org/10.1177/1742766506061817>.

SOSYOLOJİ VE HUKUK
SOCIOLOGY AND LAW

SOCIAL UNACCEPTANCE OF INTERFAITH MARRIAGES IN PAKISTAN

*Sisa Bodani*¹

Abstract

“Match made in Heaven” is a belief that human beings have developed by maintaining some rules of differences under the light of religion, caste, ethnicity and nationality. Marriage is an institution which is structured, patterned and a source of social contract that is deeply rooted in the norms and values of society. However, in Pakistan practice of marriage is the most difficult and involves the lengthiest process where marriages are arranged by parents/guardians or relatives of two individuals. However, in some cases marriages are self-arranged and within the broad category of self-arranged marriages there lies interfaith marriage which involves diverse narratives from resistance of the couple’s family to social unacceptance as well as challenges with

¹ Master’s Students, Sakarya University, Institute of Social Sciences, Cultural Studies, ORCID: 0000-0002-4917-2941

consequences to everyday life of the married couple. This paper aims at explaining the concept of interfaith marriage under the light of different religious schools of thought using ethnographic research that explains the causes of social unacceptance of interfaith marriage particularly in Pakistan by explaining social upbringing, fear among parents, ensuring exposure to diversity and lack of legislation. The paper concludes with the suggestions to encourage interfaith marriages for peaceful understanding of religions in a society which will result in harmonious and peaceful co-existence with tolerance and mutual respect.

Keywords: Interfaith Marriage, Pakistan, Social Unacceptance, Hindu-Muslim Marriage.

Foreword

This research article is neither to challenge any faith nor to go against any belief. The sole purpose of this research article is to discuss the interfaith marriage phenomenon in Pakistan that is considered as the most hazardous step taken by young males/females particularly in case of “Hindu-Muslim” marriage. Besides to put some light on different concepts and interpretations of holy books about interfaith marriages and the problems faced by the young and educated citizens of Pakistan who decide to tie knot with partners of their choice from different faiths/religions.

Introduction

Nikah, Vivah and Lanwan are all the words from different religions that hold meaning of the word “Marriage”. All the religions recognize marriage as the basic unit of society and a sacred union. It is a practice that is being followed since the beginning of the humanity “Adam and Eve” are the best example to be quoted here. The first relation of a couple on earth was of a “Husband and Wife” and hence this relation has significance in our society. However, the concept of marriage varies from religion to religion and society to society and the mode of marriage changes with respect to time. For example in ancient times marriages used to take place differently on the basis of exchange of words without any custom or law and later on when customs and laws were introduced then family started playing a key role in arranging the marriages by checking religious, economic and social role of the prospective family.

With the evolution of society, globalization, technology and education a change is witnessed in partner selection for marriage. Youngsters living in urban areas of Pakistan are now thinking way beyond the traditional system of marriage. Instead of matching the lineage of families, cast or creed now they value and prefer mutual understanding, trustworthiness, equal treatment and intelligence of the prospective partner. The affiliation of youngsters with academic institutions/universities have provided more opportunities to mingle with fellows belonging to other religions which develops understanding and respect between two individuals

belonging to different faiths. However, absence of interfaith marriage laws in Pakistan has caused many females of different religion especially Hindus convert to Islam.

With the increase in intensity of such cases where Hindu girl converts for the sake of marriage, debate among intellectuals in Pakistan on legalizing Interfaith Marriage is increasingly becoming part of discussion. Moreover, Pakistan, a patriarchal society, achieved in the name of Islam has provisions for Muslim (male) citizen who wishes to marry outside his religion is asked to convert his partner's religion to be able to register his marriage legally under the constitutional law but if the partner belongs to the category of "People of Book" then conversion is not a compulsion. The most extreme and difficult marriage in Pakistan is of "Hindu-Muslim Marriage" which is highly sensitive issue socially and nationally. Due to this many of the couples have lost their lives and majority seek asylum abroad for protection.

However, introducing and legalizing interfaith marriage through laws can bring positive change in Pakistan. Many countries have legalized interfaith marriages such as U.S, Turkey Germany etc. to bring harmony in society and allow male/female to choose partner of their own choice belonging to any religion, cast or creed. Similarly, India which is considered a country having population belonging to multiple religions has also legalized interfaith marriage which has resulted in reduced tensions in society. Similarly, Pakistan should also allow legalize the interfaith marriage to make the country peaceful and harmonious.

Research Methodology

The paper is result of more than five years of data collection using qualitative methods. Over the years I have observed and analysed the behaviours and viewpoints of people belonging to different religions with regard to interfaith marriages. Moreover, I have gone through religions text pertaining to marriage in different Holy Books of different religion. I have conducted semi-structured interviews with priests, scholars and professors of theology in Pakistan and in Turkey to gain more insight about the topic under study. Further, focused group discussions, ethnographic analysis and snowball sampling are the methods that have been used to compile the data for this research paper.

Pakistan as a Society (Politics, Religion, Gender, Marriage)

Pakistan is relatively a young state whose people share common culture, values, norms and history and persistently demonstrates an impressive level of continuity and stability despite abrupt and disruptive changes in leadership (Lyon, 2019). Pakistan is an Islamic Republic, that shows Islam as the official religion and the laws are written in accordance with the teachings of Islam where the state religion is central to daily life in Pakistan; Mosques are found in almost every neighbourhood and the call to prayer is heard five times a day in urban areas and rural settings of Pakistan. According to the last census (Pakistan Bureau of Statistics, 2017), 96.47% of Pakistanis were identified as Muslim ironically not all these people practice Islam in true spirit. However, the moral beliefs and principles of the religion are widely recognized and respected. It is estimated that 2.14% of Pakistanis are Hindus, 2.17% are Christians, 0.09% are Ahmadis and 0.02% belong to other religions (Pakistan Bureau of Statistics, 2017).

According to Chauhan K. (2014), Pakistani society is patriarchal. Men are often the main bread earner of the house and women are responsible for the households. According to Islamic custom, if both husband and wife are working, the income of the woman is rightfully considered her own and does not have to be spent on the maintenance of the house. In traditional homes, it is believed that it is the sole responsibility of a man to take care of his wife, children, and any extended family living with or elsewhere. This depends on the economic situation of the family, but in general men are expected to earn money for the family in Pakistan, while women are expected to take care of the home and upbringing of the family (Omar, 2014). Families in Pakistan still practice female veil (parda), in which women can only leave the home area while wearing a headscarf and accompanied by a man (Father/ Husband/ Brother). This tradition varies considerably across ethnicities and social backgrounds. For example, areas in the highlands often practice parda, while urban middle-class Pakistanis seem to have stopped practicing it.

However, women generally still have a secondary status in Pakistani society. This is because they have greater expectations of social submission and are sometimes seen as particularly sensitive targets and

vulnerable that need to be protected. Culturally, women are considered as an honour of a family and a blunder by her can bring disgrace and shame to the family. In most cases, the dishonour caused by a woman has had tragic consequences, such as death sentence to the woman decided by local *Jirga* (a group of males) of that particular society. Besides blaming a woman is an easy excuse if any conflict befalls among the male members of the society mostly in the rural areas.

Similarly, a woman's independence and freedom to choose for herself (i.e. to work, study, marry, divorce, bear children or not) vary considerably depending on the attitude of her husband or closest male relative. For example, traditional rural houses in the Khyber Pakhtunkhwa, Sindh, Balochistan and Punjab regions are usually more conservative regarding women's public participation and social roles. However, gender equality is advancing and becoming more prevalent in many urban parts of Pakistan. While gender stratification is apparent, the rise in education is playing an important role in changing this mind set. In addition to this, with the persistent rise in female education and their social participation they are more open to accept interfaith partners because they find compatibility and develop mutual understanding.

Concept of Interfaith Marriages under Major Religions in Pakistan

Marriage serves to build bridges between people from different lineage groups. It forms relationships that are conceptual and require cultural systems to give them form and strength (Lyon, 2019). Mostly Pakistani marriages are arranged by elders in the family. Since, marriages are considered the responsibility of the parents. However in urban areas of Pakistan, many young adults are now choosing partners on their own and in such circumstances, it is often necessary to obtain the full consent of the parents. However, casual dating is considered as a taboo and against the cultural/religious norms of the society thus it is totally disapproved by elder generation of Pakistan. Some of the younger generation adopt more liberal approach towards relationships and start dating while or after finishing their university education (Zaidi et al., 2002). However, there is so much protectionism and paternalism for women in general. A girl child is believed to be a big responsibility (often denoted as "Burden"

on the male members of the family in traditional sittings) to be fulfilled by getting her married in a family of her father's choice.

In general, the protection of family and honour plays a key role in determining future spouses. Potential spouses/husbands are often selected from the same socioeconomic group. Marriages are rarely approved between people from different socioeconomic divisions. Ethnic marriages are also not very common; however, those are sometimes approved if all other social positions of the families overlap. Marriage is often considered a healthy way to expand family ties between relatives. Therefore, it is very common to marry someone from the extended family, such as a cousin. These internal marriages are considered to be harmonious and are often strongly supported by relatives to ensure that the marriage will not lead to the failure because of family bond and social understandings. In addition, such marriages help consolidate family property. However, interfaith marriage has different rules, laws and acceptance level which varies from religion to religion and society to society. In Pakistan following are some major religions to be discussed under the light of interfaith marriage.

Christianity

Marriage is highly valued in Christian teaching. It is viewed as living arrangement and sacrament in most strands of Christianity, like Roman Catholicism, Orthodoxy, and in many Protestant denominations, like Lutheranism (Aart & Arieke, 2019). Regarding interfaith marriages believers in Christ are warned at 2 Corinthians 6:14 that: "Do not be with nonbelievers; for which partnership has righteousness and lawlessness, or which fellowship has darkness and light?" While there is love and attraction, the essential partnership and friendship are lacking in an interfaith marriage. "To the rest I say, not the Lord, that if any brother has a wife who is an unbeliever, and she consents to live with him, he should not divorce her. If any woman has a husband who is an unbeliever, and he consents to live with her, she should not divorce her. For the unbelieving husband is consecrated through his wife, and the unbelieving wife is consecrated through her husband."

Figure 1. Holy Matrimony (Christian Marriage).

In early Christianity, it was a ruling that “A Christian man can marry out of religion but a Christian woman cannot marry other than Christians” because if the father belongs to the other religion then the children will be follower of that religion too and to avoid such situation women were prohibited to marry outside their religion. However, most of churches in U.S allow and support interfaith marriages as a sign for peaceful coexistence.

Islam

Marriage is considered sacred covenant in Islam. It is called a way of Prophets and the sunnah of Muhammad (SAW) (Omar, 2014). The verses of Qur'an which deals with the problem of interfaith marriages are in Surah Al-Maidah. According to Surah Al-Maidah, verse 5 which, clearly mentions the permissibility of a Muslim, who may marry a woman from the “People of the Book” i.e. Jewish or Christian. In addition to that, Surah Al-Baqarah, verse 221 has explicitly mentioned that marriage with Musyrikah (Polytheist) is absolutely forbidden. Allah says:

“Do not marry idolatresses (al mushrikāt) till they believe; and certainly a believing maid is better than an idolatress even though she would please you; and do not marry idolaters (al Mushrikīn) till they believe (hata yūminū), and certainly a believing slave is better than an idolater, even

though he would please you. These invite to the Fire, and Allah invites to the Garden and to forgiveness by His grace and makes clear His revelations to mankind so that they may remember.” (Qur’an 2:221).

On the other hand, marriage with Ahl al-Kitab has been made permissible by virtue of Surah Al-Maidah verse 5 which became the basis of the development of the relevant Islamic law.

Figure 2. Nikah (Muslim Marriage Ceremony).

“As to marriage, you are allowed to marry the chaste from among the believing women and the chaste from among those who have been given the Book before you (are lawful for you); provided that you have given them their dowries, and live with them in honor, not in fornication, nor taking them as secret concubines” (Qur’an 5:5).

The main reason for the prohibition of marriage between a Muslim woman and a non-Muslim man is the assumption that he may interfere with his wife’s religion and keep the children under the influence of his religion.

Sanatan Dharam (Hinduism)

Marriage is considered a sanctified unification for Hindus. It is also considered as an important social institution. Marriages in Hinduism are not only between two individuals but between two families. (Sharma

et al., 2013). However, Bhagvat Gita (Holy Book of Hinduism) in chapter 1, verse 40-41 Arjuna explains marriage of women as: "With the preponderance of vice, O Krishna, the women of the family become immoral and from the immorality of women, O descendent of Vrishni, unwanted progeny are born." Here Arjun is saying to the Lord Krishan that in a family of different caste/belief, the woman becomes corrupt and so the family which will lead the whole family to the hell fire. When there is an increase of unwanted population, a hellish situation is created both for the family and for those who destroy the family traditions. In such families there is no offering of food and water to the ancestors.

While in an interview with a Pandit (Priest) he completely rejected the concept of interfaith marriages in Hinduism and said it is highly unacceptable in Sanatan Dharam. He said, in every religion there is a concept of donation of material (Wealth, food, clothing, etc.) but in Hinduism there is another important donation concept which is called "Kanya Dan" (Donation of Daughter) as the most important custom of a marriage which is not found in any other religion of the world and without performing this ritual of "Kanya Dan"; marriage is incomplete. Therefore, there is no concept of inter-faith marriage in Hinduism. He further quoted an incident of Ramayan to support his statement that, when Sita was kidnapped by the devil Ravaan and that he wanted to marry Sita but he could not marry her since he belonged to a different tribe and belief which hold him back to perform "Kanya Dan" ritual from forcefully marrying to Sita.

Sikhism

The religion is often seen as an offshoot of Hinduism but in real it is a completely different religion. Sikhism is based on an ideology of (*Aik Omkar Satnam*) there is only one God the creator "The name of Truth". Guru Nanak Sahib is the founder of the religion followed by ten other "Gurus" and eventually the eleventh is the holy book "Guru Giranth Sahib" the words of God compiled by Gurus. Sikh religion has huge followers all around the world mainly in Pakistan, India and Canada.

Figure 3. Anand Karaj (Sikh Marriage) source.

The belief of religion is (*Kirat Karo Nam Japo Wand Ke Chako*) that means “Work to win bread, Remember Him (God) Divide and Share among fellow human beings”; told by Pehlaj Singh in an interview. While talking about interfaith marriages he said, Sikhism does not allow interfaith marriage because in Guru Gurnath Sahib it is clearly mentioned that, “*Per Beti Ko Beti Mane Per Istiri ko Mat Bachane*” A woman outside religion must be seen as a daughter or sister and you cannot marry either your daughter or sister.

Discussion

Interfaith marriage is referred to a marriage between a couple having different faiths. This phenomenon of mixed/interfaith marriage gained prominence in 20th century as it was not common until modern age. The disintegration of empires, population, mobility, migration and economic reasons led to an increase in such marriages. In modern world, the pluralistic nature of society makes interfaith marriage issues very complicated and difficult (Leeman, 2009). According to Shweta & Neelam the world is moving towards a different zone where there is a growing value of economic potential, equality, intelligence and mutual temperament while searching for a partner unlike the old attributes where caste, creed, religion and social status were valued. The modern arrangement has changed with

growing educational system and equal employments for men and women, their potential happiness are the sole principals for selection criteria. Whereas, considering Pakistani society where changes are being evidenced in marriage practices and preferences is increasingly becoming a part of the discourse on marriage (Sukhramani, 2017). However, interfaith marriages pose a huge ideological dilemma to different religious groups (Ansari & Anjum, 2013). Mainly all religions promote the philosophy of acceptance, harmony and love for fellow beings but there is an inflexibility in the process of marriage by all the religions if one chooses to marry someone from a different faith/ religion without any condition (conversion) applied. In Pakistan individuals choosing interfaith marriages are aware that they will be facing an extreme opposition which sometimes may cost their lives and often isolation when the parents cut off the ties with their children but yet they are determined to marry on their own choice knowing all the hardships.

In Pakistan marriages take place on the basis of family law with respect to the religion in the constitution. Every religion follows its own law when arranging a marriage between two individuals. However, the hardest situation has been witnessed when a couple belongs to two different religions e.g. "Islam and Hinduism". As it is interpreted by Muslim scholars by some Islamic texts and verses that, a Muslim can marry a Muslim or people of book (Christian and Jew) and not with a non-believer. In addition to that, a Muslim woman can only marry with a Muslim and not a non-believer. If she marries a non-believer the marriage is considered null and void. But Muslim communities living in the west are more likely to accept interfaith marriages, due to plural nature of society, then the communities in Muslim countries. Writers such as Yvonne Haddad, Jane Smith, and Kathleen Moore have noted that different marriage rules for men and women worsen this problem. In predominantly Islamic countries, women are less likely to face the problem of not finding a Muslim partner. However, women who choose to pursue relationships outside of faith face serious consequences. Fear of persecution due to interfaith marriage is a common reason for asylum applications from many Islamic countries to the United States. The hostility of traditional Islamic society has led to the stigmatization of minority-minded scholars as renouncers and, in rare cases, to so-called "honour killings" of young people who disregard interfaith relations.

Some modern scholars advocate a new interpretation of the rules of interfaith marriage, based on the argument that some Qur'anic rules address the specific situation in which they were revealed. One such scholar, Dr. Khaleel Mohammed claims that the traditional interpretation of the Qur'an that prohibits interfaith marriage for women is based on the historical assumption that a woman should accept her husband's religion. Dr. Mohammed claims that Muslim women today live in "a different time and a different place." Recognizing that "women are equal to men, women have legal rights, and these rights include stipulating conditions for marriage," he argues that "an interfaith marriage can take place provided that neither spouse is forced into a marriage of another's religion" (Leeman, 2009).

Recently, Sudanese Islamist leader Dr. Hassan al-Turabi also issued a fatwa allowing marriage between Muslim women and Christian and Jewish men. He specifically rejected the traditional view that the absence of any particular authority in the Qur'an made these marriages illegal. On the contrary, al-Turabi declared that he "could not find a single word in the Qur'an and Sunnah that prohibits such marriages. Considering that the Qur'an generally prohibits marrying unbelievers, this is a very daring statement. A case-by-case assessment among Christian or Jewish men rejects the idea that consensus among Islamic scholars makes the prohibition of interfaith marriage universally binding (Leeman, 2009).

Mehdi Zahraa, a professor at the School of Law and Social Sciences at Glasgow Caledonian University in Scotland, believes that by revealing the Qur'an, Allah has made the core issues of Islam "undoubtedly precise and precise" and leaves other issues unclear. "So trained jurors can interpret them flexibly according to the needs of time and space." According to Zahraa's logic, the absence of a specific and explicit prohibition for Muslim women to marry with the People of the Book actually favours such marriages in other countries under certain conditions. Similarly, Gormez explained that many of the stories and teachings on which Muslims today depend may not have been reliably transmitted over time. Sometimes they confuse the "universal values of Islam with the geographical, cultural and religious values of their time and place". Women's rights and universal values (Leeman, 2009).

Reasons and Consequences of Social Unacceptance

Interfaith marriages have the potential to build a strong base for community level changes towards greater sensitivity and acceptance via different religions and faiths (Mody, 2008). It focuses on marriages between castes and communities while in Pakistan the situation is vice versa and there are multiple reasons which explains the reasons of social unacceptance of such marriages besides the consequences. While conducting the interviews a couple from Pakistan currently settled abroad told that they were in a stable relationship at university for several years and all her family members knew about the young man belonging to Hindu religion except her father. Both of them were serious to marry each other irrespective of religious differences and other conditions and when they got graduated, her father brought her some marriage proposals from same community, caste and most importantly same sect with good income, education and social status. Facing such a situation she revealed her feelings for a Hindu guy to her father with a hope that he will find a way out because she knew that ultimately, her father will show respect to her choice but to her surprise she faced an extreme opposition by her father for bringing shame to the family by choosing a Hindu man to marry. On the other hand, the guy also faced aggression and opposition. Eventually, both of them decided to flee from Pakistan to avoid becoming a media scandal or a trouble for their families and also to avoid inconvenient situations like extremism and life threatening controversies.

For individuals who choose the path of interfaith marriage in state like Pakistan; love is the major motivation for them with compatibility (An-Na'im, 2005). However, unacceptance to interfaith marriages such as marriages involving Hindus and Muslims are often influenced by past experiences or the "history of Hindu-Muslim relations" (Chopra & Punwani, 2005). These past experiences also fuel fears among parents about the future of their children in interfaith marriages. In fact, the initial reactions of parents and communities to interfaith marriages can be understood using the normative model that explains the stereotypes of families (Broderick, 1993). According to the normative model, family and society are systems that follow the norm of self-regulation. This

self-regulation takes place at three levels. First, guilt is aroused at the level of the individual socialization according to social norms and in case of non-compliance; Second, at the family and peer level, which monitors individuals' compliance with social norms and imposes sanctions or punishments in case of any deviation, and third, at the community level, which responds to unconventionalities from accepted social norms by applying coercive measures and formal punishments (Sukhramani, 2017).

Recently, interfaith marriages have also been opposed by targeted campaigns to polarize society on religious grounds. One such example is in the neighbouring country of Pakistan; India, where the 'Love Jihad' campaign that aims at protecting Hindu girls from Muslim boys. This campaign not only represents patriarchal values where women are symbols of the dignity of their communities, but also seek to promote myths and stereotypes about a single Muslim community. It is not surprising, therefore, that Mody (2008) uses the term 'out of community' when writing about couples suggesting marriage choices. They are often forced to become a "non-community" from their social group and community, and as a group they are not like a community in the traditional sense.

Challenges for an Interfaith Couple in Pakistan (Case Studies)

Absence of Civil Marriage Law

Kalsoom Bibi and her husband, Yousuf Bhatti, a couple who has been hated by their community in this conservative Pakistani society and they were subjected to death for the sake of disobeying religious laws. Kalsoom's first encounter with a member of another religion came at school, where a single Christian student was brutally bullied. The first time she met Yusuf, she decided to question his faith to learn more about Christianity. Long hours of discussion brought the two closer together and she finally decided to convert. Her "Life after marriage was terrible. They kept hiding because of her family and society's threats to kill them. Naveed Walter, head of Human Rights Focus Pakistan, said the case is symptomatic of a broader problem that has been largely

overlooked. "In situations like (interfaith marriages) people try to attack the whole community," he said. Walter added that his organization has estimated 10,000 cases nationwide over the past seven years. The legislation of country has failed to provide security to the couples of interfaith marriages because the state cannot go against Shari'a and does not legalize "Civil Marriage" or any law which can provide an ease to such couples and eventually they leave their own country for the sake of their lives.

Conversion (A Compulsory Act)

In chapter 02 of Holy Quran, Surat-ul-Baqrah, Ayat 256 states that "La Iqra'ah Fideen" that means (There is No Compulsion in religion). This clearly explains the situation of interfaith marriage that the conversion is only possible if it is wilful and not to convert a non-Muslim just for the purpose of marriage. The conversion that takes place just for documenting a marriage in Islamic society under legislation is nothing other than a custom where a non-Muslim partner is converting for the sake love/ marriage with a Muslim partner but not for the sake of faith; this act is only to avoid any extreme inconvenient situation by the state. Mostly, an interfaith couple is opposed by a particular group of people who has poor religious knowledge with a wrong interpretation of religion. To make a point, when Allah has given an authority to a male and female to choose a partner on their own will then how come society imposes restrictions of religion/caste and creed. Marriages like an interfaith marriage can bring a peaceful understanding of two religions in a society and can result in tolerance and respect towards each other. With reference to that; Prophet's (P.B.U.H) daughter Zaynab who was married to Abu al-As (a polytheist). When Prophet (P.B.U.H) started preaching Islam Zaynab also converted to her father's religion but Abu al-As did not convert to Islam. Although his tribe convinced him to divorce Zaynab but he continued his marriage and (marinated) friendly relations with his father-in-law. This story provides us the best example of interfaith tradition at the time of prophet (P.B.U.H) that there is no compulsion of conversion of religion for the sake of marriage only.

Parental and Societal Influence

The role of the family is very important to form an individual since parents are the first institute of a child. When a child is hungry or has a dirty diaper and feels insecure, he cries and the parents figure out his needs and meets his needs quickly. There is a sense of basic trust between the child and parents (Child Development Institute). Gradually parents try to understand the difference in cries (communication) and respond to the child's physical and emotional need. While in some cases parents tell stories to the child that he keeps listening till the certain age where he has set that story as an example for his rest of life and he must also possess the same characteristics to be a hero of his story. However, referring to the Pakistani society there comes a traditional parenthood where a child is given a religious brought up using extreme history of Hindu-Muslim, Christian-Muslim, and Sikh-Muslim historical conflicts by scaring the children to stay away from people "Out of Community" and a child lives a life under parental and social pressure. In Pakistan where 96% population is Muslim there 4% population is asked not to cross certain boundaries as their ultimate marital partner will be from the same community they belong to. Where he (mostly she) grows up listening to the most popular stereotype (Log Kya Kahenge) What Will People Say. This situation is mostly a reason leading to many social problems in Pakistan. Where parents instead of caring about their child's choices of life care more about society and maintain their social status. In one of a survey on interfaith marriage it was very upsetting for participants to discuss as their families refused to accept their marriages or became hostile when discussing their opposing views against intermarriage. Parents in Pakistan try, control and shape their child into the person that they want them to be. A child is not given a spiritual and religious freedom to think about himself and to make important choices in his life.

Conclusion

This research article does not disregard any religion/tradition/custom/culture. Instead the sole purpose of this research is to encourage the youngsters in Pakistan to overcome these challenges that are

hypocritical social practices and taboos without any basis/logical understandings or research. Since, it is widely believed that interfaith marriage is more prone to religious and cultural differences which ultimately destabilize the relationship and leads to the divorce and that the divorce ratio of such marriages is higher than the normal ones. However, generally this concerns all the marriages because the failure in marriage could be caused by many other things. Besides, it is the high time to tackle “Interfaith marriage” as a positive aspect that has the potential to provide a strong basis for community level changes towards greater sensitivity and acceptance of different beliefs/religions. With education playing a key role, people are now thinking beyond these limits and question that why is such a distinction made when Allah does not differentiate between caste and religion and when he creates only human beings? Globalization and the increase in educational opportunities are providing a vast experience in changing people’s views on religious differences. Cultural exchange has brought opportunities to travel, work and study abroad, contacts and relationships with different religions and faiths. In Pakistan, too, youngsters are coming in contact via different platforms such as schools, colleges and workplaces. Thus, many people enter into such marriages by mingling with different religions and ethnic groups. Well-educated modern youth view such marriages very positive. But the saddest part is that of older generation who is still very much concerned about the historical caste and religious differences. The past religious conflicts and in some cases where the parents agree and are convinced then the state’s legislation is not cooperative because Pakistan does not recognize any other marriage law for these special cases but instead follows the Islamic law where “Conversion is a forced act” for a non-Muslim individual. Globally, where civil marriage laws are being practiced and the neighbouring country India has also introduced “Special Marriage Act” to ease the process of interfaith marriages despite the fact that Hindu religion is least likely to be a part of interfaith marriage. Unfortunately, Pakistan along with some other Muslim states are still far from bringing a good and practicing solution to this problem because ultimately the purpose is to facilitate two partners who have decided to tie a knot to live their life together. With the rise of education in Pakistan the ratio of interfaith marriage is also expected to rise which

can lead to more unfortunate cases of Blasphemy/Honour Killing and Murders on the name of protecting religion in future. These consequences can affect the future generations and more hatred a unacceptance in society because of a fear among the citizens belonging to the minority groups of Pakistan. Therefore, Pakistan needs to introduce laws (worth implementing) to facilitate youngsters and promote religious harmony and emerge as an example to the other countries by following the true teachings of Holy Quran which states; “La Iqra’ha Fi Din: There is No Compulsion in Religion”.

REFERENCES

Aart, C. L., Rijken, A. J. (2019). The Association Between Christianity and Marriage Attitudes in Europe. Does Religious Context Matter?, *European Sociological Review*, 35(3), 363–379. Doi: <https://doi.org/10.1093/esr/jcz014>

Ali, N. (2017). *Muslims in Interfaith Marriages in the West: Gender, Globalization and Pluralism*. Canada: McMaster University.

An-Na'im, A. A. (2005). *Inter-religious Marriages Among Muslims: Negotiating Religious and Social Identity in Family And Community*. New Delhi: Global Media Publications.

Broderick, C. B. (1993). *Understanding Family Process: Basics of Family Systems Theory*. SAGE.

Cavan, R. S. (1970). *Concepts and Terminology in Interreligious Marriage*. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 313.

Chauhan, K. (2014). *Patriarchal Pakistan: Women's Representation, Access to Resources, and Institutional Practices*. In: *Gender Inequality in the Public Sector in Pakistan*. Palgrave Macmillan, New York. Doi: https://doi.org/10.1057/9781137426475_4

Cultural Atlas. (n.d.). Retrieved from: <https://culturalatlas.sbs.com.au/pakistani-culture/pakistani-culture-religion#pakistani-culture-religion>

Institute, C. D. (n.d.). Social & Emotional Development in Children and Adolescents. Retrieved from: <https://childdevelopmentinfo.com/child-development/social-emotional-development-in-children-and-adolescents/#gs.clf5t7>

Leeman, A. B. (2009). Interfaith Marriage in Islam: An Examination of the Legal Theory. *Indiana Law Journal*, 743-771.

Lyon, S. M. (2019). *Political Kinship in Pakistan*. London: Lexinton Books.

Mody, P. (2011). The intimate state: love-marriage and the law in Delhi. *Journal of the Royal Anthropological Institute*.

Omar, S. (2014). Marriage in Islam: Life Partnership or Discriminatory Family Set Up? An Analysis of Some Protective Legal and Moral Shariah Provisions for Women with Special Reference to Surah An-Nisa

Prakash, R. (2013). Who Marries Whom? Changing Mate Selection Preferences in Urban India and Emerging Implications on Social Institutions. *Population Research and Policy Review*.

Ragyan. (2017). Inter Caste Marriage valid or not! Explained by Bhagavad Gita. Retrieved from: <https://rgyan.com/blogs/what-lord-krishna-has-to-say-about-inter-caste-marriages/>

Ram, P. J. (2021). Interfaith Marriages in Hinduism. (S. Sindh, Interviewer).

Shahzad, K. (2014). Pakistan's interfaith couples defy threats for sake of love. Retrieved from: <https://www.ucanews.com/news/pakistans-interfaith-couples-defy-threats-for-sake-of-love/71748#>

Sharma, I., Pandit, B., Pathak, A., & Sharma, R. (2013). Hinduism, marriage and mental illness. *Indian Journal of Psychiatry*, 55(2), 243–S249. Doi: <https://doi.org/10.4103/0019-5545.105544>

Singh, P. (2021). Interfaith Marriage in Sikhism. (S. Sindh, Interviewer).

Sukhramani, S. V. (2017). *Interfaith Marriages and Negotiated Spaces*. SAGE, 16-43.

Verkuyten, J. V. (2018). Interfaith marriage attitudes in Muslim majority Countries. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 257-270.

Zahraa, M. (2000). Characteristic Features of Islamic Law: Perceptions and Misconceptions. *Arab Law Quarterly*, 168-196.

Zaidi, A. & Shuraydi, M. (2002). Perceptions of Arranged Marriages by Young Pakistani Muslim Women Living in a Western Society. *Journal of Comparative Family Studies*, 33, 495-514.

KOSOVA'DA AZINLIK HAKLARI POLİTİKALARI

Ferdi Redzepe¹

Özet

Bugün neredeyse etnik olarak homojen olan hiçbir ülke yoktur. Çağdaş küreselleşme çağı, dünyadaki ülkelerin çok ırklılık ve çokkültürlülük karakterini daha da arttırmaktadır. Ancak, bugün etnik ilişkiler ve etnik çatışmalar dünyadaki birçok ülke ve bölgenin istikrarını ve güvenliğini büyük ölçüde belirlemektedir. Bu nedenlerden dolayı, uluslararası örgütler, ulusal azınlıkların haklarının dünyadaki birçok ülke ve bölgenin güvenliği ve istikrarı için önemli bir varsayım haline geldiğini giderek daha fazla kabul etmektedir. Etnik ilişkiler ve bunların güvenlik üzerinde etkileri, Balkan ülkeleri için özellikle önemlidir. Silahlı çatışmalar yoluyla bir devlet yaratılması kişilerarası ilişkilerde uzun süren sonuçlara ve toplum gelişimi için çeşitli engellere neden olabilir. Bundan dolayı, savaş sonrası dönemde ele alınması gereken yeni sorunları ortaya çıkmıştır. Böylece, Balkanlar'da, savaştan yirmi yıl sonra bile, azınlık haklarını garanti altına alma modelleri

1 Doktora Öğrencisi, Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi, ORCID: 0000-0001-5484-2439

hakkında birçok tartışma vardır. Benzer şekilde, Kosova'da, savaş ve etnik çatışmalardan ortaya çıkmış olan ülke olarak, güvenlik ve istikrar sağlamak için etnik ilişkilerin düzenlenmesi konusuna büyük önem verilmektedir. Yani, Avrupa Birliği'ne üye olma arzusu, etnik ilişkilerin daha iyi düzenlenmesini ve azınlıkların normatif belgelerle korunmasını da teşvik etmişlerdir. Ancak, azınlıklar söz konusu konuşulurken bile hala meseleye sorun açısından yaklaşılmaktadır. Bu çalışmada, devlet kurumlarının Kosova'daki azınlıklara yönelik resmi yasal düzenlemeleri ve politikaları ve aynı düzenlemelerin gerçekte uygulanması analiz edilecektir. Azınlıklar bir zamanlar devletlerin egemenliği için bir sorun olduysa, bugün azınlıklar yine de bir 'problem'dir, ancak tamamen farklı bir bakış açısına göre: devlet ve çoğunluk azınlıklar hakkında gerçek bir anlayış nasıl sağlayabilir ve gerçek yaşamda eşitliklerine nasıl ulaşabilir? Kosova'daki azınlık hakları üzerinde devlet politikalarının resmi ve yasal olarak iyi düzenlenmiş olmasına rağmen, uygulama alanında hem devlet kurumları hem de çoğunluk nüfusu ile ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle hala büyük sorunlar bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kosova, Topluluklar, Çokkültürlülük, Azınlıklar, Haklar.

1. Giriş

Azinlıkların haklarının korunması ve teşviki, 1990'lı yıllarında kamuoyunda ve akademik toplulukta sık sık bir tartışmaların konusu olmuştur. Halihazırda kurulmuş olan uluslararası normlar sistemi sayesinde, çok ırklı federasyonların çöküşüne (eski Yugoslavya topraklarında da olduğu gibi) ve daha sonraki etnik grup çatışmalarına cevap olarak, azınlıkların haklarının korunması uluslararası insan hakları korumasının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Aynı şekilde, eski Yugoslavya'daki çatışmalardan doğan ülkeler, azınlık hakları politikalarını uygulamada iç ve dış zorluklarla karşılaşmaya devam ediyor. Avrupa standartlarına ayak uydurmak ve zorluklarla mücadelede güç sağlamak için işlevsel yasal, politik ve kurumsal çerçeveler oluşturmaya çalışmaktadırlar (Einwalter ve Petričušić, 2013). Ancak, güçlü uluslararası etkiye rağmen, normlar ve yasal çerçevelerin ulusal kendini belirleme sorunları, belirsiz etnik sınırları, vatandaşlık ve azınlık hakları konusunda fikir birliği eksikliği konusunda kırılgan olduğu görülmektedir. Elbette, çeşitli ulusal, dini, dilsel ve diğer gruplar bir arada bulunma geçmişine sahip alanlar olarak bu süreç Kosova bölgesini de içerir (AKTIV, 2020).

Kosova'daki azınlık haklarının korunması için yasal mekanizmalar incelenirse ilk bakışta bunların başarılı politikalar ve çok uyumlu çokkültürlü ortamlar olduğu izlenimi varsayılabilir. Ancak, normların uygulanmasına ve etnik gruplar arası ilişkilerine bakılırsa, çokkültürlülük politikasına ve azınlık haklarına saygı duymak için hala yapılması gereken çok iş olduğu fark edilebilir. İlk önce, bu çalışmada azınlıklar, etnik ve kültürel çeşitlilik kavramları ve tanımları verilmiştir. Ondan sonra azınlıkların korunmasına ilişkin bazı uluslararası düzenlemeler açıklanmıştır. Çalışmanın daha iyi anlaşılabilmesi için öncelikle Kosova'daki temel azınlık grupları değinilmiştir. Daha sonra ise Kosova'nın azınlık politikaları-yasal çerçeve incelenmiştir. Azınlık haklarının yasal çerçeveleri, her ülkenin demokratikleşmesine yönelik sınavlardır. Azınlık ve çoğunluk topluluklarının yaşam kalitesi için teşvik edici bir ortam yaratmaya hizmet etmelidirler. Aynı zamanda, bu çerçeveler çoğunluğun vadesinden bahseder. Ancak, çalışmalarda görüleceği gibi, yasal çerçeveler kendi başlarına yeterli değildir.

Kosova'daki azınlıkların korunmasına ilişkin sorunlardan bahsedildikten sonra sonuç bölümüyle de konuyla ilgili genel bir görüş ifade edilmiş ve birkaç öneriye de yer verilmiştir.

2. Azınlık Tanımı

Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri 'Azınlıkların Tanımlaması ve Sınıflandırılması' konulu 27 Aralık 1949 tarihli Bildirisinde: "Azınlık kavramı, yararcı bir yaklaşımla, yalın sözlük anlamı kullanılarak tanımlanamaz. Öyle olsaydı bir devlet içindeki bütün topluluklar, aileler, sınıflar, kültürel gruplar, aynı dilin farklı lehçelerini konuşanlar vs. azınlıklar sınıfına dahil edilebilirlerdi. Böyle bir tanımlama kullanışlı olmayacaktır", diyerek, bu alandaki sorunlara işaret etmektedir (Atılğan, 2006). 1950'li yıllarda ise ulusal azınlıkların içinde yerleşik oldukları devlete karşı sorumlulukları, Lord Robert Cecil tarafından şu sözlerle dile getirilmektedir: "Azınlık, içinde yaşadıkları devletin bir parçası olduklarını kabullenmek, istikrarı ve devletin iyi yönetilmesini sağlamak için hükümetle işbirliği yapmak yüce görevini yerine getirmelidirler" (Atılğan, 2006).

Yine de 'BM İnsan Hakları Komisyonu Ayımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu' raportörü Francesco Capotorti'nin 1979 tarihinde hazırlamış olduğu Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Haklarına ilişkin BM raporundaki 'azınlık' tanımı uluslararası alanda ve dolayısıyla Avrupa'da görece kabul görmüş ve sonrasında yapılan 'azınlık' tanımlarına temel çerçeve oluşturmuştur. Capotorti'nin 'azınlık' tanımına göre azınlıklar dört temel özellik-bunlardan ilk üçü nesnel özellikler olup son özellik ise öznel-dir-çerçevesinde tanımlanabilir ki bir grubun azınlık olarak tanımlanabilmesi için çoğunluktan ırk, din ve dil temelinde farklı olan vatandaşlar grubu olmaları; görece sayıca az küçük bir topluluk olmaları; (toplumda) egemen konumda olmamaları; çoğunluktan farklı olan kimliklerini korumaya kararlı olmaları gerekmektedir (Yılmaz, 2015). Görülebildiği gibi, çeşitli uluslararası yasal belgeler ve azınlıkların korunması ile ilgili meselerin tamamını veya bir kısmını ele alan diğer belgelerde belirgin bir artış olmasına rağmen, kavramın kendisinde tek bir yaklaşım yoktur. Daha genel olarak, azınlıklar, çoğunluk nüfusundan,

dil, ulusal veya etnik bağ, menşe, din ve benzeri özellikleri bakımından farklılık göstermektedir. Ancak, sadece bazı karakteristiklerle, örneğin sadece dil veya dinle nitelendirilen bu azınlıklar bakımından, çözüm kendi kendisi empoze ederse (dini veya dilsel azınlıklar), bu tür unsurların setiyle karakterize edilen bu azınlıkların nasıl adlandırılacağı sorusu kalır mı (dil, din, kültür, gelenek...)? Demek ki bu tür unsurların bir kümesi genellikle etnik özellik olarak adlandırılır (Krivokapić, 2004). Karşılaştırmalı deneyimler sadece 'azınlıklar' teriminin genellikle yetersiz olduğunu göstermektedir. Modern uygulamada, 'ulusal azınlıklar', 'etnik azınlıklar' ve 'etnik azınlık toplulukları' terimleri sıklıkla kullanılmaktadır. Örn. Kosova Anayasasında 'topluluklar' terimiyle belirtilmektedir (Ustav Kosova, 2008).

Genellikle uluslararası belgelerde ve diğer ilgili kaynaklarda kullanılan 'etnik azınlık' terimi yeterince tanımlanmış bir kapsamı vardır. Bu isim, bir yandan yalnızca etnik kökene göre çoğunluk nüfusundan farklı olan azınlıkları kapsar ve öte yandan da bir milletin parçası olmalarına ısrar etmediği için ('ulusal azınlık' teriminin aksine) bütün bu kolektiflere atıfta bulunur. Uluslararası hukuk genel kabul görmüş bir azınlık tanımı sunmadığından, ülkeler, kendi istekleriyle ve kendi koşullarına ve çıkarlarına göre, hangi grupların bahsedilen kolektiflere içereceklerini belirlemekte özgüdür (Vlada Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, 2008).

2.1. Azınlıkların Korunmasına İlişkin Bazı Uluslararası Düzenlemeler

Azınlık korunmasının özü, azınlıklara ve onların üyelerine, herhangi bir baskı olmaksızın ayakta kalabilecekleri, yaşayabilecekleri, gelişebilecekleri ve uygun kolektifleri olan tüm özelliklerine sahip olmaları için şartları sağlamaktır. Günümüzde uluslararası hukuk, azınlıkların korunması alanında üç yol tanıyor (Atılğan, 2006):

"Varolma Hakkı. Bu hak fizik ve kültürel olmak üzere iki şekilde anlaşılabilir. Bu, daha ziyade 'İnsan Hakları' bağlamında düşünülebilir. Ayrımcılığın olmaması. Herkese eşit muamele yapılması. Kimlik hakkı. Azınlıkların farklı kimliklerini sürdürmelerine olanak verilmesidir."

BM Ulusal veya Etnik, Dinsel veya Dilsel Azınlıklara Mensup Olan Kişilerin Haklarına Dair Bildirine göre devletler, kendi ülkeleri üzerindeki azınlıkların varlığı ve ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel kimliklerini korur ve bu kimlikleri geliştirmeleri için gerekli şartların oluşmasını teşvik eder (Birleşmiş Milletler [BM], 1992). Ulusal veya etnik, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişiler, özel veya kamusal yaşamda hiç bir müdahaleye veya hiç bir ayrımcılığa maruz kalmadan ve serbestçe kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerinde ibadet etme ve uygulamada bulunma ve kendi dillerini kullanma hakkına sahiptir. Azınlıklara mensup olan kişiler kültürel, dinsel, sosyal, ekonomik ve kamusal yaşama etkili bir biçimde katılma hakkına sahiptir (BM, 1992).

Örn. 1990'lı yılların ortalarında itibaren Batı'da kültürel olarak farklı grupların ulusal ve küresel siyasetlere nasıl entegre edileceği özellikle çeşitlilik kavramı etrafında tartışılmaya başlanmıştır. Ulus devlet, kültürel çeşitliliği, vatandaşlarına bir kimlik vermede temel unsur olarak ürettiği ve yaymaya çalıştığı milli kültür formülasyonuna bir tehdit olarak görmüştür. Aynı zamanda bu yekpare kültür anlayışına dayandırarak kurmaya çalıştığı toplumsal düzen ve birliğin selameti için de toplumda var olan bütün farklı gruplar, eğilimler ve anlayışlar tehlike olarak addedilmiştir (Çolak, 2010).

BM Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesinde „etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların var olduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup bireyler, kendi gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini ifade etme ve gereklerini yerine getirme ve kendi dillerini kullanma haklarından yoksun bırakılamazlar“ hükmü yer almıştır (BM, 1976). Bu sözleşmede üç tip azınlıktan söz edilmiştir (en önemlileri). Bunlar etnik, dilsel ve dinsel azınlıklar olarak sıralandırılmıştır. Şu madde azınlık haklarını ilk defa grup hakları olarak değil, birey hakları olarak nitelemektedir (Mustafai, 2006).

Avrupa Konseyi'nde (AK), BM azınlık koruma sistemindeki gibi, azınlıkların korunması uzun bir dönemde insan hakları çerçevesinde yürütülmüştür. En önemli madde olan 14. Maddede 'Ayrımcı Gözetmeme' ilkesi, azınlıklar açısından ayrıca önem teşkil eden noktalardan biridir. Sözleşmede azınlıklara herhangi bir özel hak verilmemesine karşılık, din, dil, renk, köken gibi ölçüler ve ulusal bir azınlığa mensubiyet

ölçüsü getirmesi büyük önem taşımaktadır (Avrupa Konseyi [AK], 1953). AK'nin benimsemiş olduğu kültür politikası, azınlıkların korunması konusunda yapılan çalışmaların temelini oluşturmuştur. Bu bağlamda üye ülkelerin kültürel işbirliğini geliştirmek için 1954 yılında Avrupa Kültür Sözleşmesi yürürlüğe girmiştir. AK Kültür Komitesi tarafından 'Kültür Şartı' hazırlanması ve bu şartın üye ülkeler tarafından benimsenmesinden sonra AK, çalışmalarını sadece tek bir kültürel hak olan bölgesel ve azınlık dilleri üzerine yoğunlaştırarak devam etmiştir (Mustafai, 2006).

Kamusal söylemde ve bazı uluslararası belgelerde cinsiyet azınlıklarına-Kadınlar ve cinsel azınlıklar-LGBT değinildiği belirtilmelidir.

Korunma Mekanizmaları

Görüldüğü gibi, uluslararası düzeyde, azınlık haklarının korunması için bir dizi özel prosedür ve mekanizma vardır. Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'nin 1. Maddesi, azınlıkların korunmasının ve bu azınlıkların üyelerinin hak ve özgürlüklerinin uluslararası insan hakları korunmasının ayrılmaz bir parçası olduğunu tanımlamaktadır (AK, 1993). Bununla birlikte, belirli ülkelerde de azınlıkların korunması, hem genel mekanizmalar hem de tam olarak azınlıklar ve üyeleri için olan belirli olanlar tarafından sağlanmaktadır.

İç hukuk mekanizmaları, Anayasa ve ilgili yönetmeliklerle düzenlenir. Daha da spesifik olarak, azınlık haklarının korunması aşağıdakilerle sağlanabilir (Hadžić, 2018):

“İdari İşler Prosedürü (bir yönetim organının müdahalesini isteme hakkı, örneğin Polis; alt organın yasadışı eylemlerine karşı yüksek idari organa itiraz hakkı, vb.); Mahkeme işlemleri (ceza muhakemeleri usulü, dava prosedürü, idari uyuşmazlık); Anayasa Mahkemesi (ilgili düzenlemelerin anayasallığının değerlendirilmesi vb.); Parlatentonun yetkileri (çeşitli parlamento komisyonlarının çalışmaları vb.); Başka yollar (Ombudsman aracılığıyla - vatandaşların haklarının koruyucusu, muhtemelen azınlıklar için özel bir Ombudsman vb.)”

Korunma yöntemleri, her bir devletin yasal ve diğer geleneklerine ve uygulamalarına bağlı olarak değişir, ancak özel bir yerin her zaman çeşitli mahkeme işlemlerine ait olduğu kesindir. Azınlıkların korunması için en etkili mekanizmalardan biri, etnik, ulusal, dini ve benzeri bir temelde işlenen bir davranış tarzının ceza hukukuna dahil edilmesidir (soykırım, nefretin etnik, ulusal, dini ve benzeri temelde yayılması, bu temelde ayrımcılık yapılması vb.). Ancak, mahkeme işlemlerin, bir yandan maliyetleri artıran ve ikincisi de, yavaşlığıyla söz konusu korunmanın zamanlamasını ve etkinliğini düşüren, genellikle çok yavaş olan büyük bir dezavantaja sahip olduğu belirtilmelidir. Demek ki, mahkeme işlemlerine ek olarak, azınlıklara ek (özel) korunma sağlanacak özel araçların varlığına ihtiyaç duyulmaktadır (Vlada Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, 2008). Ancak, ayrımcılık yapmama dışında bazı ek haklar sağlanması gerektiğinden, bu hakların korunması için bazı özel mekanizmalar sağlamak mantıklı olacaktır. Çeşitli ülkelerin uygulamalarını göz önünde bulundurarak, aşağıdaki mekanizmaların varlığı tespit edilebilir (Hadžić, 2018):

“Azınlık haklarının korunması ile ilgili özel bir organın tanıtılması (Ombudsman örnek olarak); Devlet organları ve azınlık toplulukları arasında gerekli koordinasyonun sağlanacağı azınlıklar için belirli konseylerin ve benzeri kuruluşların merkezi ve bölgesel düzeyde kurulması; Seçimde elde edilen sonuçlardan bağımsız olarak, azınlıklara parlamentoda bir çeşit doğrudan temsil sağlanması; Azınlık meselelerinden sorumlu özel bir merkezi kurum kurulması (Örneğin, azınlık meseleleri için özel bir Bakanlık). Bu tür azınlık haklarına ve bunların korunmalarına ilişkin spesifik örnekler, çalışmaların devamında, Kosova örneğinde analiz edilecektir.”

Azınlıkların korunması başka yollarla da sağlanabilir ve bu nedenle uluslararası düzlemde ayırt edilebilir:

“Hukuki mekanizmaları (uluslararası hukuk): ülke raporları, diğer ülkelerin ifadeleri, bireysel ve grup dilekçeleri, bireysel davalar hakkında mahkeme uyuşmazlığı; Diğer mekanizmalar: hukuki-politik ve diğer mekanizmalar (Hadžić, 2018). Politik-hukuki mekanizmalar, bir ülkedeki azınlık haklarının durumunun kontrol edildiği ve gerektiğinde o ülke üzerinde belirli bir etkiye sahip olduğu bir dizi

önlem ve prosedürden oluşur, örneğin politik baskılar, yaptırımlar, yardımın reddedilmesi vb. (Vlada Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava, 2008)."

3. Kosova'nın Azınlık Politikaları

3.1. Kosova'daki 'Topluluklar'

Kosova mevzuatı çerçevesinde, 'topluluklar' ifadesi „geleneksel olarak Kosova'da yaşayan, çoğunluk durumunda bulunmayan, ortak ulusal, etnik, kültürel, dilsel veya dini özellikleri paylaşan gruplar“ olarak tanımlanmaktadır (Zakon o Zajednicama Republike Kosova, 2008). Bunlar, açıkça, şunları içermektedir: "Sırlar; Türkler; Boşnaklar; Romanlar; Aşkaliler; Mısırlılar; Goranlılar; Hırvatlar; Karadağlar." Çoğunluk durumunda bulunan (Arnavut) topluluğu üyelerinin de azınlık konumunda olduğu belediyelerde 'topluluklar' tanımına dahil edildiği ve dolayısıyla topluluk haklarından yararlanabildiği belirtilmelidir. Örneğin, Kosova'daki bazı belediyeler Sırp ve Türk çoğunluğa sahiptir (Štrpce, Zvečan, Mamuşa, vb.). Bazı toplulukların temel özelliklerinden aşağıda değinilecektir.

Sırlar yüzyıllar boyunca Kosova'da yaşamakta ve manastırlar ve 1389'daki Kosova Savaşı ile ilgili efsaneler nedeniyle onlar için büyük bir önem taşımaktadır. Sırp Ortodoks Kilisesi'nin patriği, en önemli manastırlardan birinin yeri olarak bilinen Kosova'nın en büyük şehirlerinden biri olan Başpiskopos Peçkidir. Komünist rejim yıllarındaki laikliğe rağmen, Kosova'daki Sırların kimliği Sırp Ortodoks Kilisesi ile derinden bağlantılıdır (Regional Research, 2012). Uzun yıllar boyunca, Sırlar Kosova'da bir azınlığı temsil etmektedir. Yugoslavya döneminde, Kosova'daki yetkililer (çoğunlukla Arnavutlara) eyaletteki daha geniş güçler verildiğinden, Sırlar ayrımcılık konusunda şikayet etmiş ve birçoğu Kosova'dan ayrılmıştır. Kosova'nın özerkliği Milošević'in iktidara girmesiyle kaldırıldı ve 1990'larda Sırların yararına ayrımcılık başlamıştır. Tahminlere göre, Kosova'da 1990'a kadar yaklaşık 300 bin Sırp vardı. Bugün da, bazı bölgelerde Sırlar çoğunluğu, kuzeydeki dört belediyede ve orta ve güney Kosova'daki bazı belediyelerde oluşturmaktadır. 1999'ın savaşına kadar Kosova'da egemen topluluk temsil etmişlerdir (Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji, 2012).

Romanlar, Aşkaliler ve Mısırlılar (RAE). Romanlar'ın 13. yüzyılda Balkanlar'a geldiğinde ve bugüne kadar oraya yerleştiğine inanılmaktadır. Bugün Romanların (Çingene), bugünkü Pakistan ve kuzeybatı Hindistan topraklarından geldiğine dair yaygın bir inançtır. Aslında, bunların çoğu eski zamanlardan beri Kosova'da ve yerli nüfus oldukları inanılmaktadır. Bazıları İslam'ı benimsedi, bazıları ise Ortodoks Hristiyan olmuştur. Bazıları (esas olarak Müslümanlar) Arnavutça'yı kendi diller, bazıları ise Sırpça-Hırvatça dil ve bazıları Romca dil olarak kabul etmekteydi. Ancak, bazı Avrupa'nın bölgelerinde olduğu gibi, Romanlara genellikle toplumsal küçümseme ile muamele edilir (Daskalovski, 2000). Romanlar çoğunlukla savaş sonrası Yugoslavya'ya sadık kalıyorlardı ve içinde her zamankinden daha fazla haklarını ve özgürlüklerini almışlardır. 1990'lı yılların başlarında Arnavutların Kosova'daki kamu hizmetinden büyük ölçüde işten çıkarılmasıyla Romanlar bu boşluklardan bazılarını almıştır. 1999 savaşı sırasında Sırp makamları Romanları etnik temizlik sırasında ölümleri gömmek için kullandılar. Bazı Arnavutlar, Romanların Sırp makamlarıyla 'işbirlikçi' olduğuna inanmaktadır. 1990'dan başlayarak, Romanlar topluluğu içinde açıkça tanımlanmış üç gruba bölünmüştür. Birincisi, esas olarak Arnavutça'yı ana dili olarak kullanan Aşkalılar, diğerleri ise Mısırlıdır. Mısırlılar Mısır'dan geldiğine inanılmaktadır. Bazı anlaşmazlıklardan sonra, kendi kaderini tayin hakkı tanınmıştır. Bazen, her üç grubun bir arada olduğu anlamına gelen RAE kısaltması kullanılmaktadır. Her üç Roman grubun, Kosova'daki en kötü koşullarda, en yetersiz eğitim ile, işyerinde en büyük ayrımcılığa maruz kaldıkları ve neredeyse kesinlikle en yüksek işsizlik oranına maruz kaldıkları söylenebilir (Magazina Evropiane, 2011). 2011 nüfus sayımı verilerine göre (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011), Kosova'da REA topluluğunun 35.784 nüfusu vardır (Kuzeyde nüfus sayımı gerçekleştirilmeden Kosova'da, 1.739.825 kişi vardır).

Boşnaklar. Osmanlı döneminde, Slaven dilini konuşmuş olan çok sayıda insan İslam inancını kabul etmiştir. Bosna-Hersek Cumhuriyeti'nin yanı sıra Sancak (Sırbistan ve Karadağ sınırları dahilinde) bölgesinde çoğunluğu bulunmaktadır. Bu grup, 1961'deki nüfus sayımı sırasında, 'etnik açıdan Müslüman' kategorisinde Yugoslavya'da ulusal bir kimlik olarak tanındı. 1990'larda Bosna-Hersek'te yapılan savaş süresince, Boşnak terimi bu grup için kabul edildi ve Boşnakça dili,

bağımsız bir dil olarak tanıtmıştır. 1999'daki savaştan sonra Boşnak adı ve anadili Boşnakça olarak Kosova'daki Müslümanlar arasında büyük ölçüde benimsenmiştir. Boşnak terimi o zamanlar kabul edildi ve Slaven Müslümanları için adlandırılan bir nüfusa işaret ediyor ve bazen kendilerini 'Torbeşi' olarak ilan etmekteledir. Özellikle onlar Boşnakça dilinin korunmasını Sırpça dilinin etkisinden savunmaktadır. Kosova'daki savaştan önce yaklaşık 100.000 Boşnak vardı ancak bugün yaklaşık 30.000'i var çünkü birçoğu Batı Avrupa ya da Türkiye'ye göç etmişlerdir (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011). Anayasa ve Yasalara göre çoğunluk olmayan bir topluluk olarak tüm haklarına sahip olmasına rağmen (anadilde eğitim, merkezi ve yerel düzeyde siyasi temsilciler vb.), yasalar yeterli uygulanmaz ve onlara karşı hala çok yüksek bir ayrımcılık düzeyi vardır. Ademî merkezîyetçilik ve istihdam meseleleri gibi örnekler olarak alınabilir. Bağımsızlık ilanını takiben, azınlık grupları korunmak amacıyla uluslararası örgütler, Kosova kurumlarına belirli bölgelerin merkezden dağıtılmasını (yeni belediyelerin yaratılması) ve çoğunluk olmayan toplulukların devlet hizmetlerinde daha yüksek istihdam oranlarını vermelerini emretmiştir. Ancak, bu konuda Arnavut makamları Boşnaklara karşı ayrımcılık yapıyorlar; çünkü yasalara göre sadece Boşnaklara ait olan işlere ve Boşnakların çoğunlukta olduğu yerlerde ademî merkezîyetçiliğe (Şardağ-Zupa, Şardağ-Gora ve Vitimirica bölgeleri) izin vermemişlerdir. Öte yandan, Bosna-Hersek kendi sorunları nedeniyle ve Bosna'nın Kosova'yı henüz tanımadığı için Kosova Boşnakları ve Bosna Hersek'teki otoriteler arasında hiçbir ilişki yoktur. Kosovalı Sırppların Sırbistan'dan veya Kosovalı Türklerin Türkiye'den sağladığı desteğe bakılırsa, Kosovalı Boşnakların kimseden destek almadıkları ve kendi kendilerine bıraktıkları fark edilebilir. Çoğu Boşnak Prizren ve Peç şehirlerinde yaşamaktadır.

Goranlar. Müslüman ve Slav kökenlidir, neredeyse yarısı Boşnak etnik olarak kabul ediliyor; isimlerini güneybatı Kosova'daki 'Gora' bölgesinden almışlardır. 2011 nüfus sayımına göre, Kosova'da 10.000 Goran yaşamaktadır (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011).

Türkler. 1450-1912 arasındaki dönemlerde Kosova, Osmanlı egemenliğine girdi ve resmi dil Türkçe idi. Aynı şekilde 1974 Anayasası zamanında, Türk dili resmen o zamanki Kosova özerkliğinde de

kullanılmıştır. Şu anda Kosova’da, özellikle Prizren’de yaşayan 18.738 Türk vardır (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011). Kosova’daki çok sayıda Türk, savaş ve işsizlik yüzünden Türkiye’ye kaçmışlardır. Kimliğin tanınması ve ana dili korunması onların temel problemlerinden biridir. Güçlü olan Türkiye’den ekonomik desteği nedeniyle bugün, Kosova’daki Türk topluluğu daha iyi bir konumdadır. Ayrıca Mamuşa isimli kendileri belediyesi de vardır. 2008 yılında Kosova’nın bağımsızlığı sonucu kabul edilen yeni anayasaya göre Türkçe bugün Kosova’da, Türklerin seçim barajını geçebildikleri Prizren ve Mamuşa belediyelerinde resmi statüye sahiptir (Akgün, 2012).

Arnavutlar uzun bir tarihsel süre boyunca Kosova’da çoğunlukta bulunan halktı. Ancak, Kosova Sırbistan’ın bir parçası iken, Arnavutlar azınlığı temsil ediyorlardı ve Arnavutların sayılarını azaltmak amacıyla sürdürdüğü Sırp ayrımcı politikalarının sonuçlarına katlanmışlardır. Bu politikanın ardından, Arnavutlar 1989’da iktidardan çıkarıldı, işlerini kaybettiler ve Arnavutça dili kullanma hakları kaldırılmıştır. Ek olarak, 1999. yılda Mart-Haziran arasındaki dönemde etnik temizlik de gerçekleştirildi ve bundan dolayı NATO müdahale etmiştir. Sırbistan makamlarının Haziran 1999’da ayrılmasından sonra, Arnavutlara Kosova topraklarında iktidar kazanma fırsatı verilmiştir. Ancak Arnavutlar, Kuzey Kosova’daki dört belediye ve Ştrpce veya Graçanica gibi Güney’deki belediyelerde, aslında Sırp ağırlıklı bölgelerde azınlıklar olarak kalmışlardır (Boldvin, 2006). Arnavutların bir azınlık nüfusu oluşturduğu bölgelerde, diğer Kosova’daki azınlık topluluklarının yaşadığı gibi, tüm sorunlarla karşılaşmaktadır (evlerinden çıkarılma, ayrımcılık ve ana dillerinin sınırlı kullanımı dahil).

Din açısından, Kosova Müslümanların %96’sına, Katoliklerin %2.2’sine ve Ortodoks Hristiyanlarının %1.5’ine sahiptir (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011).

3.2. Yasal ve Politika Çerçevesi

Vatandaşlık Yasal Kavramı

Kosova Anayasası devleti çok ırklı ve vatandaşların devleti olarak tanımlamakta, çünkü vatandaşlık etnik veya ulusal bazda değil, vatandaşların vatandaşlığı olarak belirlenmektedir. Bu unsur önemlidir,

çünkü etnik veya ulusal bir temele dayanarak vatandaşlığa dayalı bir konsept olasılığını ortadan kaldırır (Ustav Kosova, 2008).

Azınlık Topluluklarının Haklarıyla İlgili Kosova Anayasasında Uluslararası Sözleşmeler

Kosova Anayasası temellerinin yaratıcıları, bölgedeki ülkelerin anayasalarında geçerli olmayan yürürlükteki ilkelerinin bir parçası olarak uluslararası ve Avrupa sözleşmelerinin ve anlaşmalarının hükümlerini içermekteydi. Anayasanın başlangıcında, Kosova'nın Avrupa-Atlantik entegrasyon sürecine tam olarak katılması ve uluslararası anlaşma ve araçların doğrudan uygulanmasını sağlaması gerektiği belirtilmektedir (Ustav Kosova, 2008).

Örneğin, Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'nde yer alan çeşitli maddeler ve hükümler en çok Kosova yasalarında görülebilir:

“Kosova Toplulukları Yasası (Zakon o Zajednicama Republike Kosova, 2008; 2011), Dillerin Kullanımı Kanunu (Zakon o upotrebi jezika, 2006), Ayrımcılıkla Mücadele Kanunu (Zakon o antidiskriminaciji, 2004), Belediyelerde Eğitim Kanunu (Zakon o Obrazovanju u Opštinama Republike Kosova, 2008), Yerel Özyönetim Kanunu (Zakon o Lokalnoj Samoupravi, 2008), Kosova Radyo Televizyonu Kanunu” (Zakon o Radio Televiziji Kosova, 2011).

Kosova Anayasasında Çoğunluk Olmayan Topluluklar

Anayasa'ya göre (2008) Kosova, din özgürlüğünü güvence altına alan seküler ve tarafsız bir devlet olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, Anayasa, konuşma özgürlüğünü, yaşam hakkını ve tüm vatandaşlara ve tüm topluluklara verilen diğer temel özgürlükleri korur (Ustav Kosova, 2008). Diller açısından Anayasa, Arnavutça ve Sırpça Kosova'daki resmi diller olarak tanımlar ve yerel ve merkezi yönetimde eşit statüye sahiptirler. Boşnakça, Romca ve Türkçe, yerel nüfusun belli bir yüzdesini temsil ettikleri belediyelerde aynı statüdedir (Ustav Kosova, 2008).

Kosova Anayasası'nın III Bölümünde (Toplulukların ve Onların Üyelerinin Hakları) özellikle azınlık topluluklarının haklarıyla ilgilenir.

Ayrımcılığa karşı korunmanın yanı sıra, Anayasa, topluluk üyelerinin kimliklerini ve toplumlarının özelliklerini serbestçe ifade etme, beslenme ve geliştirme hakkına sahip olmasına sağlar. Bu, Sırlara ve diğer topluluklara Kosova'nın yasal çerçevesi dahilinde kültürel statülerini ve kimliklerini geliştirmeleri ve siyasi ve kurumsal düzeyde yeterli temsili sağlamaları konusunda güvence altına alınan geniş bir hak yelpazesi oluşturmaktadır. Bölüm III, aşağıdaki haklar da dahil olmak üzere azınlık topluluklarının üyelerine haklarını garanti etmektedir (Ustav Kosova, 2008).

Kültürleri, dinleri ve gelenekleri ifade etme ve sürdürme hakkı; İstedikleri resmi dilde bilgi alma hakkı; Anadilde eğitim; Özel eğitim kurumlarının kurulması; Dilini ve alfabesini özgürce kullanmak; Topluluk sembollerini kullanmak ve vurgulamak; İsimleri orijinal biçiminde uygulanması; Belirtilen alanın çok ırklı ve çok dilli karakterini dikkate alan yerel isimleri, sokak isimlerini ve diğer topografik etiketleri kullanma hakkı; Kamuya açık medyada erişim ve temsil garantisine sahip olmaktır; Kendi dilinde bilgiler vermek de dahil olmak üzere kendi medyasını oluşturmak ve kullanmaktır; Kosova'da engelsiz temas kurma ve herhangi bir ülkeden insanlarla serbest ve barışçıl temas kurma ve sürdürme hakkı. Özellikle, hukuki ve uluslararası standartlara uygun olarak bir etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliği veya ortak bir kültürel mirası paylaştığı kişiler veya kurumlar için geçerlidir; Kültür, sanat, bilim ve eğitim üzerinde derneklerin kurulması, ayrıca kimliğini ifade etmek, beslemek ve geliştirmek için okul ve diğer dernekler de kurulma hakkıdır.

Anayasa hükümleri oluşturarak, hem yerel hem de ulusal düzeyde azınlık topluluklarının eşit şekilde temsil edilmesini sağlamayı ve bu, devletin tüm kamu kurum ve kuruluşlarında toplulukların verliğini sağlamaya zorlar. Bu amaçla, IV Bölüm (Kosova Meclisi) Sırp topluluğunun mecliste 10 temsilciye sahip olacağını garanti ederek, 4 sandalye RAE topluluk üyelerine, 3 Boşnak topluluk temsilcisine, 2 Türk ve 1 Goran topluluğuna ayrılacaktır. Dolayısıyla, çoğunluk olmayan toplulukların temsilcileri için toplam 20 Kosova Meclisi görevlendirilmiş ve böylece azınlık topluluklarının siyasi düzeyde yeterli şekilde temsil edilmesi sağlanmıştır (Ustav Kosova, 2008).

Azınlık Haklarının Korunması İçin Kosova'daki Kurumsal Mekanizmalar

Kısacası, Kosova'da topluluk haklarının korunmasına yönelik kurumsal mekanizmaları belirtilecektir.

Topluluklar Danışma Konseyi (TDK) yasaya uygun olarak Cumhurbaşkanlığı Ofisinde bir danışma mekanizması olarak kurulmuştur. Topluluklar arasında ve topluluklar ile hükümetler arasında işbirliği ve diyalog için bir forum oluşturmak üzere kurulmuştur (Savetodavno Vijeće za Zajednice [SVZ], 2019). Çifte çoğunluk ilkesi. Çifte çoğunluk ilkesi, topluluk hakları üzerinde büyük etkisi olan yasaların, azınlık toplulukları için garantili sandalyelerin üçte ikisinin oylarını gerektirdiği anlamına gelir. Ayrıca, topluluklar için hayati öneme sahip olan bu yasalar referandum konusu olamaz. Ayrıca, bazı Anayasal değişikliklere de çifte çoğunluk ilkesi gerekmektedir (AKTIV, 2020). Topluluk sorunları için bakanlıklar arası grup. Grup, 2015 yılında Kosova hükümetinin kararıyla kuruldu ve asıl rolü; kamu kurumlarında toplulukların temsil edilmesi, mülkiyet hakları, dillerin kullanımı, güvenlik sorunları ve toplumun tüm alanlarında genel çalışma ortamının iyileştirilmesi gibi sorunların ele alınmasıdır. Ancak, siyasi sorunlar nedeniyle, grup kurulduğu günden bu yana sadece bir toplantı yaptı ve çalışmalarının kaydı yoktu (Ured Premijera, 2016). Dil Komisyon Üyesi Ofisi. Kosova Hükümeti 2007 yılında Dil Komisyonu'nu kurdu. Dil yasası tarafından belirlenen yetkinliklere rağmen, komisyon bir dizi yapısal faktör nedeniyle pratikte etkili değildi (Ured Premijera, 2019). Topluluk İşleri Ofisi (TiO). TiO'nun 2008'den bu yana bu kuruma tahsis edilmiş yıllık 1.200.000 Avro bir bütçesi vardır. TiO ayrıca vatandaşların taleplerini de karşılamaktadır, bu nedenle 2016 yılında materyaller ve diğer yardım türlerinden yaklaşık 500 talep alınmıştır. TiO'nun temel yetkinlikleri, Başbakan'a topluluklarla ilgili konularda tavsiyelerde bulunmak, bağışçılar ve uluslararası kuruluşlarla koordine etmek, topluluklarla etkin iletişim kanalları geliştirmek vb. (Kancelarija za pitanje Zajednica Kosova [KPZ], 2013a). Topluluklar ve Geri Dönüş Bakanlığı. Bakanlık ve ilgili kurumların bütçesi 7.000.000 Avro'dur. Bu Bakanlığın temel görevleri, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşüdür (Ministarstvo za Zajednice i Povratak, 2019). Belediye

topluluk işleri daireleri. Ofisler belediyelerdeki topluluklar konusunu ele almaktadır (Opštine Kosova, 2019). Kosova Ombudsperson Kurumu (IAP). Mesela, sadece 2014 yılından beri 2224 şikâyet almıştır (Institucioni i Avokatit të Popullit [IAP], 2014) ve en önemlisi, Anayasa Mahkemesi. Toplulukların anayasal ve yasal şikâyeti ile ilgilenir (Ustavni Sud Kosova, 2019).

3.3. Yasaların Uygulanması

Dillerin Kullanılması

Çoğunluk olmayan toplulukların haklarıyla ilgili yasaların uygulanmasında bazı ilerlendiği halde, hala çözülmesi gereken büyük sorunlar bulunmaktadır. 2013 yılından itibaren, İç İşleri Bakanlığı vatandaşların isteği olması durumunda türkçe dilinde kimlik kartların üretimi ile başlamıştır, oysa 2015'te, belediyelere boşnakça ve sirilik alfabesinde dilinde evrakları hazırlamalarını sağlayan yayılımı yüklemiştir (Kosova Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2015). Görülebildiği gibi, Kosova Anayasasıyla birlikte çoğunluk olmayan toplulukların haklarına ilişkin yasalar genel olarak 2008 yılında kabul edilmiş olmasına rağmen, uygulama çok uzun bir süredir uygulamayı beklemektedir. Simultane ve yazılı çeviriyi bütün resmi dillerde kullanma oranı, sıkıntılı konu olmaya devam etmektedir. Buna ise neden olan unsur, belediyelerde istihdam edilmiş çevirmenlerin sayısının kısıtlı olması ve kaliteli olmayan çeviriler toplumları olumsuz etkilemektedir. Belediyelerin çoğunda dil hükümlerine tam olarak riayet edilmiştir, ama dokuz belediyede sadece kısmi olarak riayet edilmiştir, (örnek olarak belediye binaların girişlerinde levhalar bütün resmi dillerde, ama binanın içerisinde sadece tek dilde yazılmış şekilde bulunuyorlardı) ve dört belediyede (Kosova'nın Kuzey belediyelerinin yanı sıra), sadece çoğulu oluşturan toplumların dillerinde mevcuttur. Demek ki, Kosova'da merkezi ve yerel seviyede, dil kullanımı ile ilgili yükümlülüklerini gerektiği seviyede riayet etmemektedirler, kurumlar sorumlulukları ile ilgili gerektiği kadar bilgili değiller ve kamuoyu buna benzer bir şekilde, gerekli seviyede bilinçlenmiş değil (Azınlıklar İşleri Avrupa Merkezi, 2015).

Eğitim

Kosova Toplulukları Yasası'na göre (2011), Kosova ulusal eğitim müfredatı:

“Kosova'da yaşayan tüm toplumlar arasında saygı, anlayış ve hoşgörü ortamı geliştirmek amacıyla, ülke sınırları içerisinde geleneksel olarak mevcut bulunan toplumların tarihi, kültürü ve diğer özelliklerini” kapsamalıdır. Bu amaç doğrultusunda, Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'nın (2013) ileriye sürülen amacı “dil, kültür, tarih, sanat ve ulusal kimliklerin gelişimini sağlayan diğer alanlarda farklılıklara saygı gösteren birleştirilmiş bir eğitim sisteminin oluşturulmasıdır.”

Entegre edilmiş eğitim sistemin oluşturulması yolunda bir adım atılmadan Kosova'da eğitim kurumları, paralel şekilde ilerleyen, Priştine ve Belgrad'tan oluşan iki sistem tarafından yürütülmektedir. Bu sistemler, çoğunluk olmayan toplumların ana dillerinde eğitim almaları konusunda farklı imkanlar sunmaktadır. Toplumlar ise mevcut yerleşim birimlerinde olan sistemlerden birisini seçerler ve bu eğitimin verildiği dile göre yapılırlar. Kosova kurumları Arnavutça, Türkçe ve Boşnakça dillerinde eğitim sağlamaktadırlar. Sırbistan tarafından yürütülen sistem Sırpça dilinde eğitim sunmaktadır, Roman dilinde ise verilen eğitim her iki sistem bünyesinde verilmektedir. Kosova kurumları tarafından yönetilen sisteme göre, Türkçe ve Boşnakça dilinde eğitim, bu toplumların yaşadıkları belediyelerde mevcut olup belediyeler ise öğrenci sayısının az olduğu yerlerde de eğitim hizmeti vermektedir (Organization for Security and Co-operation in Europe [OSCE], 2018). Buna rağmen Türk ve Boşnak toplumları ders kitapların eksikliği konusunda şikayetçidirler özellikle de orta ve yüksek eğitim alan öğrenciler, kendi öğretmenlerin sıkça empoze edilen kitaplara başvurmaları gerekmekte olduğunu ifade etmekteledir. Goranlılar, Hırvat, Aşkalı, Mısırlı ve Karadağlı toplumlar, okulda kimliklerini muhafaza etmelerini sağlayan dersleri okuyamamaktadırlar. Fiziki olarak ulaşılması güç yerlerde yaşayan bazı küçük toplumlar için sıkıntılı olmaya devam etmektedir. RAE olan Kosova öğrencileri kaliteli eğitimin erişmesi konusunda engellerle karşı karşıya olmaya devam etmekteledir, buna ise okulların terkedilmeleri, okuma, yazmanın alt seviyede olması, okula kayıtların yapılmaması ve başarının alt seviyelerde olması gibi faktörler neden olmaktadır. Ek bir,

sıkıntı ise, Kosova ve Sırbistan eğitim sisteminde ayımcı uygulamalar ve ayrımcılığa uğrayan öğrencilerin, bazı belediyelerine açtıkları davalar hala devam etmektedir (ECMI Kosovo, 2015). Toplulukların dillerinde yüksek eğitim sıkıntı olmaya devam etmektedir ve bunu icra etmek için, farklı yerlere gitmeleri gerekmektedir. Kosova ve Sırbistan arasında diplomaların ve sertifikaların tanınmamaları istihdam açısından sıkıntılı olmaya devam etmektedir. Bazı girişimlere rağmen, bu zaman dilimi içerisinde az gelişme farkedilmiştir. Arnavutça dili, Boşnakça ve Türkçe dilinde derlserin verildikleri okullarda zorunlu yabancı dil olarak mevcut olmaktadır. Buna rağmen, okullar Arnavutçayı yabancı dil olarak ders şeklinde verecek nitelikte değiller. Ek olarak da Sırpça dilini, ikinci yabancı dil olarak öğrenilmesi için alternatiflere sahip olmayıp, bunun için gerekli bir plan ve program mevcut değildir (Murtezani, Hoxha & Kamberi, 2015).

Görüldüğü gibi, derslerin, toplulukların dillerinde yapıldığı öğrenciler, Kosova'da mevcut olan iki resmi dillerden birisini seçme imkanına sahip değiller. Bugüne kadar, bu dilleri konuşmayanlar için iki resmi dillerin öğrenilmesini desteklemek için özel bir girişi yoktu; Sırpça dilin ana dili olmayan dil olarak öğretilmesi uygulanmaktadır ve Arnavutçanın yabancı dil olarak öğretilmesi için öğretmenlere özel eğitim programı yoktur. Roman dili öğretmenleri eğitilmemiştir. Boşnakça ve Türkçe dilinde ders kitapların mevcudu ve dağıtılması ile ilgili olan sıkıntılar henüz çözülmüş değil ve Boşnakça ile Türkçe dilinde kalitenin ve standartların denetlenmesi aynı şekilde çözülmemiştir. Eğitim modülleri ile ilgili, özellikle kültür konusunda toplumların temsilcileri danışılmamıştır. Kosova'da yaşayan toplumların tarihini ve geleneklerini muhafaza etmek amacıyla, çok sınırlı adımlar atmıştır. Yine de, birbirine zıt olan iki ayrı eğitim sistemin, ders kitapların ve plan programların mevcut olmaları, çok etnikli bir toplumun gelişmesini engeller ve bu durum, Priştine ile Belgrad'dan çalışmaların yailması gerekmektedir. Kurumların aşmaları gereken engeller, toplulukların temsilcileri ile danışarak ve toplulukların eğitim sisteminden faydalanmaları, diplomaların ve sertifikaların bütün eğitim seviyelerinde tanınmaları ile binaların ayrılması gibi konuları ve iki sistem arasında işbirliği imkanlarını değerlendirir (OSCE, 2015a).

Sosyo-Ekonomik Hakları ve Katılımcılık

Kosova'nın tamamında topluluklar için istihdam imkanları, kamu ve sağlık hizmetleri dahil hizmetlere erişim büyük sınav olarak kalmaktadır (OSCE, 2015b). Kosova kurumları, bu alanda az ilerleme kaydetmiştir, bu da istihdam imkanlarını kapsayan fakat özistihdam engellerini kaldırılmasını, ziraat işleri dahil sosyo-ekonomik haklarına eşit erişim sunmakta ortak hareketi gerektirmektedir. OSCE yayımlanan raporu'na göre (2013) Sivil Hizmetler Yasası, genel hükümlerinin tam olarak uygulanmamakta olduğunu değerlendirmiştir. 2013 yılı TİO, on iki Öneri içerdiği RAE, Goranlılar, Türkler ve Boşnaklar topluluğunu hedef alan, cinsiyet dengesiyle ve toplulukların istihdamında iyi performans göstermeyen kurumlara ceza önemlerini kapsayan çabayla Arnavut olmayan toplulukların istihdam erişiminde ilişkin bir rapor yayımlamıştır (KPZ, 2013b).

Öte yandan, Kosova kurumları Sırbistan'ın Kosova'da lisanslı tek bir eczanesine lisans verdiğinden dolayı Sırbistanın yönettiği sistemde tıp malzemeleri ve ilaçlar sorun teşkil etmesine rağmen, Kosova Sırp topluluğu Sırbistan'ın yönettiği sağlık kurumlarını tercih etmeye devam etmiştir. Lisanslı eczanelerin eksikliği ve lisanslı ilaçlar için Kosova hükümetinin ilaç listesinden seçilmesi, Kosova Sırpı tarafından kullanılan sağlık kurumlarının ilaçla tedariğini sınırlandırabilir (Government of the Republic of Serbia-Office for Kosovo, 2013).

Söylendiği gibi Kosova Meclisinde, Anayasa aracılığıyla garanti altına alınan toplulukların 20 sandalye temsil edilmeleridir. Ancak, Kosova Meclisi, Arnavut olmayan toplulukların korunmaları ve promosyonu yapılması için gerekli başka mekanizmaları da kullandı, bunun bünyesinde bu topluluklardan iki Meclis asbaşkanı ve toplulukların hakları ve çıkarları ile ilgili olan daimi komisyonlar anlaşılmaktadır. Bundan hariç diğer daimi 13 komisyon, ikinci asbaşkanlarını Arnavut olmayan topluluklardan atamışlardır. Meclis çalışmaları boyunca dil kullanımı seviyesinde riayet edilmiştir. Merkezi seviyede toplulukların temsilcileri ile Kosova kurumları arasında irtibat kuran ana kurum, Cumhurbaşkanlığı Ofisi ve Topluluklar Danışma Konseyi (TDK) bünyesindedir (SVZ, 2019).

Kosova kurumlarında, yönetici seviyede atamalar söz konusu olunca durum devamında aktarıldığı gibidir: başbakan yardımcılarının üçünden birisi Arnavut olmayanlardandır, yani Kosovalı bir Sırptır, atanan 19 bakandan 4'ü Arnavut olmayanlardandır, yani belirlenen sayının üstünde, (iki Kosovalı Sırp, biri Topluluklar ve Dönüş Bakanındır, diğeri ise Kamu Yönetimi Bakanındır). Toplulukların kamu işlerinde ve kendilerini ilgilendiren kararlarda katılmaları için, dört ayrı kurum mevcuttur: topluluklar komitesi, belediye topluluklar ve dönüş ofisi, topluluklardan sorumlu belediye başkan yardımcısı, ve topluluklardan sorumlu belediye meclisi başkan vekili konumudur (OSCE, 2015b). 2012 yılında yayınlanan bir raporda (OSCE, 2013), Yerel Yönetim Bakanlığı merkezi olmayan süreçten tartışınca, 2008 yılında Yerel Yönetim Yasası gereği belirlendiği gibi, siyasi anlaşma yerel seçimlerde önemli gelişmelere öncülük etti ve Kuzey Kosova'nın dört belediyesini de dahil etti (Zvečan, Leposaviç, Zubin Potok, Kuzey Mitroviça) ve her biri de kendi sistemlerin Kosova'nın diğer belediyeleri ile uyumluluğu, personelin ve belediye idaresinin için çalışmalar yürütmektedirler. Aynı şekilde Kuzey belediyelerinden olan Kosova Sırları temsilcileri, farklı şekillerde merkezi seviyede olan kurumların parçası olmaktadır (Zakon o Lokalnoj Samoupravi, 2008). Ancak, merkezi olmayan süreç konusunda ayrımcılığa uğramaya devam ettikleri Boşnak ve Goranlı bölgeleri henüz içerilmemiştir.

Kimlik, Kültür, Din ve Medya

Kosova Anayasası ve Topluluk Yasası'na göre (2008; 2011) eğer bir topluluk üyesi iseniz, söz konusu topluluğa ait bir üye olarak muamele görüp görmemeyi ve topluluk haklarından yararlanıp yararlanmamayı seçme hakkınız vardır. Yaptığınız seçim neticesinde karşılaştığınız herhangi bir dezavantaj veya ayrımcı davranış yasa dışıdır.

5. paragraf, Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nın 58. Maddesi aşağıdakileri sağlar:

"Kosova Cumhuriyeti, tüm toplulukların kültürel ve dini mirasının Kosova mirasının bir parçası olarak korunmasını teşvik eder. Kosova Cumhuriyeti, topluluk üyelerinin haklarını ihlal edenlere karşı etkili önlemler alacaktır." (Ustav Kosova, 2008).

Topluluklar Yasası'na göre (2008) bir topluluk olarak, sizin topluluğunuzu temsiledecek kuruluşlar (TTK'lar) oluşturabilme hakkınız vardır. Bunlar toplulukların kültürel hayatlarının geliştirilmesine yönelik sağlanan kaynakların yönlendirilmesine yardımcı olması için teşvik edilmektedir. Bu temsilcilik, demokratik işleyiş, verimlilik ve mali şeffaflık ile ilgili davranış kurallarıyla uyumlu olmalıdır ve Topluluklar Danışma Konseyi (TDK) aracılığıyla sizi temsil eden kuruluş tarafından kabul edilmelidir (Zakon o Zajednicama Republike Kosova, 2008). Toplulukların ve kültürel ve dini alanların ve anıtların korunmasını ve bütünlüğünü sağlamak için özel bir görev vardır. Anayasa ayrıca, herkesin, topluluğu asimile etme ve üyelerini bu tür eylemlerden korumayı amaçlayan uygulamalardan kaçınması gerektiğini belirtir. Ayrıca, 59. Madde, aşağıdakileri garanti eder.

“Uluslararası standartlara ve yasalara uygun olarak, Kosova'da engelsiz temas kurma ve herhangi bir ülkeden insanlarla serbest ve barışçıl temas kurma ve sürdürme hakkı. Özellikle, hukuki ve uluslararası standartlara uygun olarak bir etnik, kültürel, dilsel ve dini kimliği veya ortak bir kültürel mirası paylaştığı kişiler veya kurumlar için geçerlidir” (Ustav Kosova, 2008).

“Kosova'daki tüm insanlar gibi sen de inanç, vicdan ve dini özgürlüklerini kullanabilme hakkına sahipsin (Ustav Kosova, 2008). Siz ve ait olduğunuz topluluğunuz dini inanç özgürlüğüne sahipsiniz. Devletin bu haklara müdahale etmeye hakkı olmamakla birlikte, dini ayinlerin uygulanması, manastır hayatı dâhil olmak üzere, dini hayatın geleneksel şekillerinin korunması ve kilise mülkiyeti yanı sıra dini eğitimin sağlanması konusunda güvence sağlamakla sorumludur” (Zakon o Zajednicama, 2011).

Dini törenlere adanmış dinicemaatlere ait binalara vetesislere özellikle dikkat edilir. Bu tesisler devlet makamları tarafından korunmaktadır ve yalnızca dini bir kurumun rızası ile erişilebilir. Finans üzerinde, dini topluluklar ekonomik faaliyetler ve finansal sürdürülebilirlik için gümrük ve vergi ayrıcalıklarına sahiptir (Murtezani, Hoxha ve Kamberi, 2015) Ancak, kültürel mirasın korunmasını düzenleyen mevzuat yetersiz kalmaktadır. Bunlara rağmen, Toplulukların kültürel ve dini miras yerleşim birimlerine etkileyen olayların sayısı, etnik arası ilişkilerde

olduğu gibi kendi mirasından faydalanmak ve ona sahip çıkmak için toplulukların haklarında da olumsuz etkilerle birlikte, son derece rahatsız edicidir.

Örn. 2014 yılı için Kosova Polisi'nin yıllık istatistiklerine göre, söz konusu yıl boyunca dini miras yerleşim birimlerine yönelik 87 saldırı kaydetmiştir, bunlardan 42'si ortodoks yerleşim birimlerine, 40 müslüman yerleşim birimlerine ve 5 katolik yerleşim birimlerine yönelik yapılmıştır (Kosovska Policija, 2014). Örn. Kosova Ombudsperson Kurumu 2014 yılından beri 2224 şikâyet almıştır. 2013 yılında göre %10 bir artış yaşanmıştır (OSCE, 2015a).

Ancak, dini özgürlük hakkı -tüm diğer insan hakları olduğu gibi- mutlak değildir; Devlet dinsel özgürlüğün kullanılması hakkına ancak zorlayıcı bir çıkarı olduğu durumda sınırlama getirebilir, özellikle bu hakkın uygulanışının diğer temel hakların kullanılmasına engel oluşturduğu durumda (ECMI Kosovo, 2013).

“Sizin anadilinizde yayın yapan kendi medyanızı oluşturmaya ve kullanmaya hakkınız vardır. Bu günlük gazetenizin olması ve internet hizmetlerini içermektedir. Sizin ayrıca elektronik medya alanında rezerve edilmiş frekanslara erişim hakkınız vardır” (Zakon o Zajednicama, 2008).

Medya açısından, sayısal olarak daha küçük toplulukların dillerinde yayın ve yazılı medyada erişimde elde edilen ilerlemeleri kaydetmiştir. 2013 yılının başlayan Kosova Radyo Televizyon 2 (RTK2) tarafından Sırpça dilinde kamu yayını, diğer toplulukların dillerinde programlar için yayın zamanının %15 ayırmaktadır (Zakon o Radio Televiziji Kosova, 2011). Özel medyalar da aynı şekilde topluluklar için yayıncılığı desteklemektedirler: Prizren ve Yakova'da özel radyo istasyonları Kosova'nın Boşnak, REA ve Türk topluluklarını hedefleyen programlar yayınlamaktadırlar. Ancak, medya raporlamasında etnik önyargıları ve diğer topluluklarda sorun ve kaygıları yansıtmak için becerilerini gözlemlemeye devam etmektedir (Regional Research, 2012). Görsel ve yazılı medyasının bu tür gözlemi, konuları raporlamak için, özellikle etnik arası olaylar ve siyasi gelişmelerle ilgili olanlar için kullanılan bilgilerin, yine, sık sık doğrulanmamış aynı topluluğun kaynaklarından sağlandığını göstermektedir. Güvenlik olayları için medya raporlamasının çoğu

zaman teyit ya da iddia edilen failerin etnik kimliğinde referanslarını kapsamaktadır, olayın etnik veya siyasi nedenlerle motive edilmiş olmaması durumundadır (ECMI Kosovo, 2013).

3.4. Kadınların Hakları ve Cinsiyet Eşitliği

Kadınlar, Kosova nüfusunun %51'ini oluşturmaktadır (Agjencia e Statistikave të Kosovës, 2011). Devletin sosyo-ekonomik gelişiminde önemli bir rol oynarlar, ancak genellikle yeterince temsil edilmezler ve ekonomiye ve topluma tam olarak entegre olma kabiliyetlerinden dışlanırlardır. Kadınların teşviki ve korunması için iyi bir yasal ve kurumsal çerçeve olmasına rağmen (Yasanın düzinelerce, bunlardan en önemlisi, Cinsiyet Eşitliği Yasası, Kosova'da Cinsiyet Eşitliği Ulusal Eylem Planı 2004, vb.), uygulamada bu hakların az saygılı ve etkili bir şekilde uygulanması söz konusudur. Kosova toplumu bazı yönlerden hala muhafazakar olduğu için kadınların hizmetlere ve istihdama erişim bakımından eşitsiz muamele ve ayrımcılığa sahip olmaları yaygın bir uygulamadır. Karar alma pozisyonlarında az sayıda kadın vardır ve hem toplumda hem de evde kadınlara yönelik çok şiddetli davranışlar bulunmaktadır. Cinsel taciz nadir değildir ve insan ticareti de dahil olmak üzere kadına yönelik şiddet, özellikle kırsal alanlarda ciddi bir endişe kaynağıdır (Task Forca per Integrim Evropian, 2012).

3.5. Kosova'da LGBT Topluluğunun Hakları

LGBT topluluğu hakları tartışması şüphesiz bir toplumdaki en hassas konulardan biridir. Bu toplumun üyeleri, geleneksel toplumlarda, kötü muamele, tecavüz ve hatta cinayetin odak noktasıdır. Kosova, demokratik bir konsolidasyonda, insan haklarına saygının, demokrasiyi pekiştirmek için gerekli kriterlerden biri olan sütunlardan biri olduğu bir devlettir. LGBT grubunun hakları insan haklarıdır ve bu nedenle Kosova'da da uygulanabilirliği bulmak zorundadır. Kosova Anayasası'na göre (2008) "Hiç kimseye ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi görüş veya milli köken, sosyal sınıf, bir topluluğa olan bağlılık, mülk, ekonomik ve sosyal durum, cinsel tercih, doğum, özürlü veya başka herhangi bir statüden dolayı ayırım yapılamaz." 37 Maddesine göre ise "Yasalara uygun şekilde

herkes, evlenme ve aile kurma hakkına sahiptir”(Ustav Kosova, 2008). Fark edildiği gibi evliliğin bir kadın ile bir erkek arasında olması şart değildir. Belirtildiği gibi, LGBT topluluğunun hakkı Kosova’da Anayasal kategoridir. Kosova, hala toplumda geleneksel ve muhafazakâr olmasına rağmen, anayasasında cinsel yönelim temelinde ayrımcılığı yasaklayan on ülkeden biridir (Zeqiri, 2014).

4. Sonuç ve Değerlendirme

Azınlıkların Korunması İçin Devlet Politikaları, etnik hoşgörüsüzlükle mücadele ve azınlık hakları korunma yollarından biri olmalıdır. Avrupa Birliği, Avrupa Birliği’ne üye olmak isteyen tüm ülkelerin bu konusunu gündeme getirmiştir. Balkan ülkelerinin her zaman çokkültürlü toplumlar olarak algılandığı gerçeği göz önüne alındığında, tarih bize etnik ilişkilerde sayısız olumlu ve olumsuz deneyimler göstermiştir. Bu nedenle Balkanlar, azınlık gruplarının sorunlarını incelemek için her zaman ilginç olmuştur.

Kosova’daki ihtilafların ardından ortaya çıkan yasal çerçeve, azınlıklar ve haklarıyla ilgili Avrupa’daki en önemli sözleşmelerin kalıbı ile şekillendi. Anayasalar, çok etnik gruptan oluşan devletlerin kültürel ve etnik kimliklerini oluşturma ve toplulukları üzerinde etkisi olan işleri yönetme hak ve özerkliğine sahip tüm topluluklarla varlığına saygı duymak ve teşvik etmek için tasarlandı. Ancak, Kosova’daki eşitliği ve çokkültürlülüğü sağlamak için teşvik edilen yasal düzenlemeler, genel olarak düşük düzeyde bir ayrımcılığa sahip bir topluma ulaşma yolunda atılmış sadece bir adımdır. Değer sistemi çok daha yavaş değişmektedir, Kosova’daki ayrımcılık, basmakalıp düşüncüyü ve azınlık topluluklarına karşı önyargıyı azaltmak için birçok sosyal aktörün ısrar etmesi uzun süren bir süreçtir. Çalışmada gördüğü gibi, son birkaç yıldaki olaylar, bu yasaların ve Anayasanın kendisinin uygulamasının eşit olmadığını ve ortaya çıkan siyasi çatışmaların ancak süreci zorlaştırdığını göstermektedir. Kosova’da; eğitime, dillerin kullanımına, ayrımcılığa, kişisel belgelere erişime, çoğunluk olmayan toplulukların işsizliğine, Boşnaklar için yerel yönetimin dahil edilmemesine ve diğer sorunlara bakarsak, de fakto başka bir durum ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca, Kosova'da halk arasında nefret söyleminin hala mevcut olduğu vurgulanmalıdır. Sırp bölgelerindeki Arnavutlar, kendilerini özgür hissetmiyor, ne de Arnavut bölgelerinde Sırp'lar. Bu nedenle, Kosova'nın hala belirsiz bir güvenlik durumuyla karşı karşıya olduğu serbest bir şekilde söylenebilir. Ancak, çoğunluk olmayan toplulukları koruyan cömert kodlar, çoğunluk topluluğu tarafından, yani Kosovalı Arnavutları, ulusal çıkarlarının gerçekleştirilmesinde bir engel olarak görülmektedir. Demek ki, sıklıkla, bu yasal mekanizmalar (özellikle istihdam ve eğitimde) kaçınılmaktadır. Ancak, bir ülkede çoğunluk, toplumdaki muhtemel pozisyonların her birinde azınlık üyelerini kabul etmeye hazır olduğunda de jure olarak geçerli olan de facto var olan duruma daha yakın olacaktır. Bu konular detaylı ve ciddi bir şekilde ele alınmazsa, yasanın gücü sert bir gerçeklikle karşı karşıya kalanlar için zayıf bir teselli olmaya devam etmektedir.

İlişkileri iyileştirmenin en iyi örneği, Batı'da yıllardır uygulanmış kültürlerarasılık politika ilkeleridir. Ayrıca, uluslararası kuruluşların ilgili yasaların uygulanmasının izlenmesinde ve sivil toplum ile işbirliğinin kalitesinin artırılmasında daha dikkatli olmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Agjencia e Statistikave të Kosovës (2011). Popis stanovništva. Priština. Erişim adresi: <http://ask.rks-gov.net/media/1613/popullsia-sipas-gjinis%C3%AB-ethnicitetit-dhe-vendbanimit.pdf>(17.08.2021).

AK (1993). Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina.

Akgün, S. (2012). Kosova Türklerinin tarihten bugüne kimlik mücadelesi. Sakarya Üniversitesi, Karadeniz Araştırmaları, 11-36, Erişim adresi: http://www.karam.org.tr/Makaleler/1279882704_003akgun.pdf(17.08.2021).

AKTIV (2020). Drafting a Future. Mekanizmat institucional ekzistues ne Kosove per mbrojtjen e te drejtave te komuniteteve pakice me fokus te veçante ne komunitetin Serb. Ministry of Foreign Affairs of Danmar DANIDA. International Cooperation. Erişim adresi: <http://www.ngoaktiv.org/uploads/files/IMP%20ALB.pdf>(18.08.2021).

Atılgan, M. (2006). Avrupa Birliği, Azınlık Hakları ve Türkiye. Kültür-Turizm Uzmanı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Dış İlişkiler ve AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı.

Avrupa Konseyi-AK (1953). Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi. Erişim adresi: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Word/005.doc>(18.08.2021).

Azınlıklar İşleri Avrupa Merkezi (2015). Erişim adresi: <http://www.ecmikosovo.org/?p=6232>(20.08.2021).

Birleşmiş Milletler-BM (1976). Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, 27. Md. Erişim adresi: <http://www.ohchr.org/english/law/ccpr.htm>(10.07.2021).

BM (1992). Deklaracija o Pravima Pripadnika Nacionalnih ili Etničkih, Vjerskih i Jezičkih Manjina. Erişim adresi: <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Owner/My%20Documents/Downloads/Publikacija%20Dokumenta%20web.pdf>(24.08.2021).

Boldvin, K. (2006). Manjinska prava na Kosovu pod međunarodnom upravom. Izvještaj.

Çolak, Y. (2010). *Türkiye’de Devletin Kimlik Krizi ve Çeşitlilik*. Ankara: Kadim Yayınları.

Daskalovski, I. (2000). Minority Political Participation and Education in the Municipality of Chair. Erişim adresi: <http://lgi.osi.hu/publications/2000/26/10.PDF>(22.08.2021).

ECMI Kosovo (2013). Topluluklar: Haklarınızı Biliniz. Topluluklar ve Onların Üyelerine yönelik kitapçık.

ECMI Kosovo (2015). Erişim adresi: http://www.ecmikosovo.org/wp-content/Publications/Press_releases_and_information_bulletin/201301_ECMI_Kosovo_Information_Bulletin_Segregation_in_Education_in_Gjakova/eng.pdf(24.08.2021).

Einwalter, T. ve Petričušić, A. (2013). Priručnik o ljudskim pravima s naglaskom na zaštiti prava nacionalnih manjina. Centar za mirovne studije. Zagreb. Erişim adresi: https://bib.irb.hr/datoteka/617221.CMS_prirucnik_manjine.pdf(27.08.2021).

Government of the Republic of Serbia, Office for Kosovo (2013). Enerji Anlaşmasının uygulanmasına ait AB Kolaylaştırıcının Sonuçları. Erişim adresi: <http://www.kim.gov.rs/eng/pregovaracki-proces.php> (20.05.2019).

Hadžić, H. (2018). Savremeni koncept zaštite manjinskih prava. Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/326673567_SAVREMENI_KONCEPT_ZASTITE_MANJINSKIH_PRAVA(22.08.2021).

Helsinki Odbor za Ljudska Prava u Srbiji (2012). Srpska Zajednica na Kosovu. SOROS – Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo.

Institucione i Avokati të Populit-IAP (2014). Yıllık rapor. Erişim adresi: http://www.ombudspersonkosovo.org/repository/docs/RAPORT_2014_ (22.08.2021).

Kancelarija za pitanje zajednica Kosova-KPZ (2013a). Erişim adresi: <http://www.zck-ks.net/?page=3,1>(20.08.2021).

Kancelarija za pitanje zajednica Kosova-KPZ (2013b). Erişim adresi: <http://www.zck-ks.net/?page=3,1>(12.08.2021).

Kosova Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (2015). Erişim adresi: <https://mpb.rks-gov.net/News.aspx?ID=1442>(22.07.2021).

Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı (2013). Erişim adresi: <http://www.masht-gov.net/advCms/#id=106>(25.08.2021).

Kosovska Policija (2014). Erişim adresi: https://www.google.com/search?source=hp&ei=OOziXN-9K8r16QJTJ_7hw&q=kosovska+policija&oq=kosovska+policija&gs_l=psyab.12..0l2j0i22i30l8.169.2739..2916...0.0..0.246.2626.0j16j2.....0....1..gws-wiz.....0..35i39j0i10.zcUwsURYoSA(22.08.2021).

Krivokapić, B. (2004). Zaštita manjina: istorijski razvoj, osnovna pitanja i zaštita u okviru UN. Ministarstvo SCG za ljudska i manjinska prava, Institut za uporedno pravo. Službeni list SCG, Gradjevinska knjiga, Beograd.

Magazina Evropiane (2011). Romet, Ashkalijet dhe Egjptasit. SOROS-

Kosovska Fondacija za Otvoreno Društvo. Erişim adresi: <http://kfos.org/wp-content/uploads/2011/10/magazina-05-ALB.pdf>(14.08.2021).

Ministarstvo za Zajednice i Povratak (2019). Erişim adresi: <http://mzp-rks.org/sr-l>(15.08.2021).

Murtezani, B., Hoxha, F. ve Kamberi, F. (2015). Pjesemarrja e komuniteteve jo shumice ne jeten publike konform legislacionit ne Kosove. Reforma. Kdu: 33(05), 34(05). Erişim adresi: https://www.researchgate.net/publication/316527262_Pjesemarrja_e_komuniteteve_jo_shumice_ne_jeten_publike_konform_legislacionit_ne_Kosove(27.08.2021).

Mustafai, H. (2006). *Balkanlar'da Azınlık Hakları* (Yüksek Lisan Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.

Opstine Kosova (2019). Erişim adresi: <https://kk.rks-gov.net>(22.08.2021).

Organization for Security and Co-operation in Europe-OSCE (2013). Izvještaj o Procjeni Prava Zajednica. Četvorto Izdanje.

OSCE (2015a). Izvještaj o Procjeni Prava Zajednica. Četvorto Izdanje.

OSCE (2015b). Erişim adresi: <http://www.osce.org/kosovo/99601>(21.08.2021).

OSCE (2018). Pristup Zajednica Preduniverzitetskom Obrazovanju na Kosovu. Erişim adresi: <https://www.osce.org/sr/mission-in-kosovo/406991?download=true>(25.08.2021).

Regional Research (2012). Manjine i Mediji Na Zapadnom Balkanu – Komparativni istraživacki projekat baziran na anazlizi sadržaja medija nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Makedoniji i Srbiji. Promotion Program. Western Balkan. Sarajevo. Erişim adresi: <http://www.mediaonline.ba/ba/pdf.asp?ID=505&n=MANJINE%20I%20MEDIJI%20NA%20ZAPADNOM%20BALKANU>(21.07.2021).

Savetodavno Vijeće za Zajednice-SVZ (2019). Erişim adresi: <http://komisioneri-ks.org/?page=3,2,191>(22.07.2021).

Task Forca per Integrim Evropian. Dokument Diskurimi Per Te Drejtat e Njeriut Dhe Mbrojtjen e Minoriteteve (2012). Tavolina e Rrumbullaketa, Drejtësi, Liri dhe Siguri. Erişim adresi: http://www.mei-ks.net/repository/docs/Material_Diskutues_Te_Drejtat_e_Njeriut.pdf (20.07.2021).

Ured Premijera (2016). Erişim adresi: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=3,2,206>(21.07.2021).

Ured Premijera (2019). Erişim adresi: <http://www.komisioneri-ks.org/?page=3,1>(21.07.2021).

Ustav Kosova (2008). Definicija države. Erişim adresi: <http://www.kushtetutakosoves.info/repository/docs/Ustav.Republike.Kosovo.bosanski..pdf>(22.07.2021).

Ustavni Sud Kosova (2019). Erişim adresi: <http://gjk-ks.org/sr>(22.08.2021).

Vlada Crne Gore, Ministarstvo za zaštitu ljudskih i manjinskih prava (2008). Strategija Manjinske Politike. Politika Vlade Crne Gore u oblasti poštovanja i zaštite prava manjina. Podgorica.

Yılmaz, G. (2015). Avrupa'da Azınlıklar ve Azınlık Hakları. Atılım Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi. Erişim adresi: https://www.academia.edu/21984345/Avrupada_Az%C4%B1nl%C4%B1klar_ve_Az%C4%B1nl%C4%B1k_Haklar%C4%B1(22.07.2021).

Zakon o Antidiskriminaciji Republike Kosova (2004). Skupština Kosova, Zakon br. 2004/3. Erişim adresi: https://www.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2004_3_sr.pdf (24.07.2021).

Zakono Civilnoj Sluzbi Kosova (2010). Skupština Kosova, Zakon br. 03/L-149. Erişim adresi: <http://www.kuvendikosoves.org/?cid=3,191,500>(24.07.2021).

Zakon o Lokalnoj Samoupravi Republike Kosova (2008). Skupština Kosova, Zakon br. 03/L-040. Erişim adresi: <https://mapl.rks-gov.net/wp-content/uploads/2017/10/Zakon-O-Lokalnoj-Samoupravi.pdf>(24.07.2021).

Zakon o Obrazovanju u Opštinama Republike Kosova (2008). Skupština Kosova, Zakon br. 03/L-068. Erişim adresi: <https://masht.rks-gov.net/uploads/2015/06/09-2008-03-l068-sr.pdf>(24.07.2021).

Zakono Radio Televiziji Kosova (2011). Skupština Kosova, Zakon br. 04/L-046. Erişim adresi: http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=248&Itemid=28&lang=bh(24.07.2021).

Zakon o upotrebi jezika (2006). Skupština Kosova, Zakon br. 02/L-37. Erişim adresi: http://www.assembly-kosova.org/common/docs/ligjet/2006_02-L37_sr.pdf(24.07.2021).

Zakon o Zajednicama Republike Kosova (2008). Zakon br. 03/L-047. Erişim adresi: https://kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2008_03-L047_sr.pdf (24.07.2021).

Zeqiri, P. (2014). Të drejtat e grupit LGBT në Kosovë. Prishtine.

TARİH
HISTORY

TRACING SELJUK ARCHITECTURAL LEGACY IN THE SEVENTEENTH CENTURY: THE MONUMENTAL MOSQUE IN THE OTTOMAN, THE SAFAVID AND THE MUGHAL EMPIRES

Robin Thomas¹

Abstract

For any emperor, constructing a monumental mosque that towers over their imperial capital is an ideal strategy to make a statement about their power, prosperity and piety, while also ensuring that their legacy stands the test of time. This concept of using architecture for creating an enduring legacy well predates the medieval period and continued much into the future as empires formed and dissipated throughout the centuries. The Seljuk Empire (1040 – 1157 AD) certainly was no exception to this principle as can be seen in the grand structures in Isfahan, Merv and other important Seljuk cities (Peacock, 2015: 6). Spreading from the

¹ Master's Students, Middle East Technical University, Graduate School of Social Sciences, History of Architecture

western edge of South Asia in its east, all the way to Anatolia to its west, the Seljuk Empire at its zenith was a behemoth comprising of people from a multitude of ethnicities, languages and cultures (Peacock, 2015: 6). The architecture of the empire that subsequently developed blended features from the pre-existing architecture of the lands they governed to add certain traditions in architecture that received much popularity across much of the Islamic world and went on to evolve locally over time in each region. However, this paper focusses not on the origins of Seljuk architecture, but rather on its legacy. The study analyses the legacy of Seljuk architecture by examining the case of one monumental mosque each from the three major Islamic empires of the early modern period, the Ottomans, the Safavids and the Mughals, that came to rule over both the lands of the Seljuk Empire and over a substantial part of the continent of Asia itself. For this purpose, the study considers one monumental mosque each that was built in the first half of the seventeenth century, the Sultan Ahmet Mosque (Istanbul), the Shah Mosque (Isfahan) and the Jama Masjid (Delhi) (Fig.1). Since the study covers three empires in distinct geographic regions across Asia, it allows the opportunity to examine the global tendencies in architecture set during Seljuk period in the context of their evolution in three widely different geographic and socio-cultural settings. In other words, the study aims to provide a clearer picture on the extent of architectural features of the Seljuk Empire, primarily by the comparative analysis of architectural features of these three mosques with the Great Mosque at Isfahan, that came to be adapted in the case of seventeenth century monumental mosques and look into how the different features evolved as time and geography changed.

Keywords: Monumental Mosque, Seljuk, Ottoman, Safavid, Mughal.

1. Introduction

The Great Seljuk Empire (1040 – 1157 AD) ruled over a vast territory covering most of the Middle East and Central Asia to its east and spreading as far as Anatolia to its west, with Merv as its eastern capital while the cities of Isfahan, Baghdad and Hamadhan served as the capital cities at different periods in the western part of the Empire (Peacock, 2015: 6-7). Originating from the Oghuz branch of Turkish tribes, the Seljuk Empire was Sunni Muslim in its religious disposition and Turco-Persian in its cultural outlook (Bosworth, 2012: 13; Grousset, 1970: 161-164; Meisami, 2007: 143). While the Seljuk Empire disintegrated into smaller kingdoms in the twelfth century (Grousset, 1970: 159-161), the Seljuks of Anatolia would go on to rule much of Anatolia till the beginning of the fourteenth century where they finally succumbed to the Ilkhanid onslaught (Kuran, 1971: 234). This concise overview of the Seljuk Empire, an empire which had ended in twelfth century, would naturally bring to our mind the question of how much of an influence Seljuk mosque architecture would really have had on the three empires, the Ottomans, the Safavids and the Mughals, in the seventeenth century. In that regard, how would Seljuk architecture have had any influence at all in the Mughal Empire in India, which was never under Seljuk rule in the first place? Additionally, why is the seventeenth century being taken as the time frame for this study? A part of the answers lie in culture, which through the continuation and transfer of architectural legacy to – the lands they directly ruled over (Safavid territory), the lands they had major influence over through direct rule and geographical proximity (Ottoman territory), the lands they did not have a direct connection with except for transfer of Persian culture in the later centuries (Mughal territory) – enables the tracing of the legacy of Seljuk architecture in these three different Islamic settings with varying forms of connections to the Seljuk Empire itself.

Although the Seljuks never ruled over the Indian subcontinent, the Mughal case is included as a part of this study due to the continuation of Persian culture that had proliferated in India by the time of the Mughals. With scholars pointing to the Ghaznavids in the eleventh century to be among the first rulers to introduce Persianate culture and institutions in the Indian subcontinent (north-western part of it), the developments in the centuries that followed led to highly Persianized systems of kingship and governance to proliferate over much of the subcontinent (Grousset, 1970: 146). An added

reason to the increased Persian influence in India from 1220 onwards is the large-scale influx of personnel, intellectuals, soldiers, artisans and others, fleeing from Central Asia and Iran to settle in India following the devastation of the Mongol invasions, which the rulers of the Delhi Sultanate were able to successfully prevent from occurring to their Indian dominions (Eaton, 2019: 57). All these factors taken together had a massive impact in cementing Persian influence in India for the centuries to come, which reflected in the architecture as well. Studying the case of the monumental mosque from the Mughal period thus allows us to see how some of the architectural features of the Seljuk mosque architecture that had spread across the Islamic world came to blend with the various elements it came into contact with in India.

Coming to the question on the time frame chosen for this study, although these three empires had been around from much earlier than the seventeenth century and did continue well past it, with the Ottoman Empire significantly outlasting the others in longevity, the primary reason for focusing this study on the seventeenth century lies predominantly on the fact that it was in this century that all three empires were relatively at their territorial zenith and subsequently, also when the empires were most stable in their respective geographical regions. This stability in turn led to an outstanding growth and innovation in the field of arts and culture where each empire crafted their own image from the eclectic elements in their own domains as well as from what they were exposed to, leading to the creation of several symbols of the identity of these empires that we today associate with them. Of these contributions, monumental mosques built in their respective capital cities certainly remains on the forefront in terms of visibility and endurance and therefore, will constitute the focus of this study. Additionally, taking these three empires for analysing the legacy of Seljuk mosque architecture allows us to understand in detail how global traditions that were originally associated with the Seljuk Empire continued across time, geography and people to pass on through the centuries where it assimilated with the varying local traditions and tastes to form something new, which still held a reminder of the original design parameters, but in different formats.

For this study, the paper first analyses the motives behind building of a monumental mosque in each empire in order to provide the context under which each of the mosques were built. The second part then looks into the features of the mosques through analysing the division of spaces and

decorative elements to analyse how the various parameters that appeared in Seljuk architecture continued on and adapted into each of the local settings. The final part of the paper contains the conclusion where the inferences are stated.

1.1. Initiative and Motives

The Seljuk Empire in the twelfth century endured a completely different set of socio-cultural, political and religious conditions when compared with the early modern empires of the Ottomans, Safavids and Mughals, and subsequently had a different outlook towards the aspect of the Emperor taking the initiative to build a monumental mosque. It is worth noting that unlike the case in early modern empires, elucidated in the next paragraph, where the ruler was keen on taking the initiative to commission building projects for the benefits it brought to their rule, in the Great Seljuk Empire the initiative of commissioning and completing the building project seldom came from the emperor and it was not necessarily focussed on the motive of establishing a legacy for just that emperor (Peacock, 2015: 252-254; Blair, 1992: 160-167). The projects often were undertaken by the top ranking bureaucrats or other members of the royal family, including the women (Peacock, 2015: 254). A notable example of this trend is the case of the rebuilding of the Isfahan Great Mosque during the reign of Malik Shah (r. 1072-1092), where his prime minister, Nizam al-mulk, and his diwan, Taj al-Mulk, undertook the aspects of construction of the project, while they were in fierce competition with each other (Peacock, 2015: 254; Blair, 1992: 160-167; Hillenbrand, 2015: 150). While the south dome of the Great Mosque of Isfahan, commissioned by Nizam al-Mulk, had inscriptions giving glory to Sultan Malik Shah and stood as a testament to the power and glory of Seljuk authority, the north dome commissioned by Taj al-Mulk had inscriptions giving glory only to God (Hillenbrand, 2015: 164; Blair, 1991: 70). Meanwhile in the Anatolian Seljuk lands, the bulk of architectural patronage had slowly shifted from centralised rule to that of regional administrative figures by the thirteenth century (Crane, 1993: 24). Crane suggests that the extent of non-royal architectural patronage in the case of Anatolian Seljuks was “overwhelming” as the patronage was not restricted to just officials of the court but often went to military officers and provincial administrators as well (Crane, 1993: 13). This overall trend of the Seljuk times certainly

underwent much change as the ideas of kingship, religion and power evolved over the centuries.

Although being in distinctly unique circumstances themselves, the common motive remained similar that led to the three emperors, Sultan Ahmed I (r. 1603-1617) in the Ottoman Empire, Shah Abbas (r. 1588- 1629) in the Safavid Empire and Shah Jahan (r. 1628-1658) in the Mughal Empire, to commission their respective monumental mosques in their capital cities in the first half of the seventeenth century. Sultan Ahmed commissioned the Sultan Ahmed Mosque in Istanbul in 1609 (completed in 1617) while facing much opposition from religious authorities since he had not won a war against an enemy, a condition that was deemed necessary in the Ottoman Empire as a prerequisite for any sultan to obtain the necessary finances for constructing a monumental mosque (Rüstem, 2016: 253). As the Sultan pushed on to complete the project, with much pomp and ceremony even for the construction phase of the mosque, it was evident that the whole project did not have a promising start (Rüstem, 2016: 253). In stark contrast, the commissioning of the monumental mosque in both Safavid and Mughal cases followed a prosperous era in both empires where both Shah Abbas and Shah Jahan proceeded to build new imperial capital cities and constructed an imperial monumental mosque in their new capital to cement their legacy as the supreme leader with power over all institutions in the Empire. Shah Abbas had shifted his imperial capital from Qazvin to Isfahan in 1598, which was a capital city during the Seljuk period as well, moving it to a more central location in his Empire far from the reach of his rivals, the Ottomans and Uzbeks, and commissioned the Shah Mosque (Masjid-i Shah) in 1611 (completed in 1629) (Hillenbrand, 1986: 775; Melville, 2016: 155, 164). Meanwhile, the Mughal Empire had underwent a mosque construction boom under Shah Jahan since the Emperor wanted to be seen as a renewer of Islam (Koch, 1991: 117). Shah Jahan constructed both the Mughal capital city of Delhi (Shahjahanabad) (1639-48) as well as the Jama Masjid (1656), which would go on to become the biggest mosque in the Indian subcontinent at the time of its construction (Asher, 1992: 202). It is believed that the reason for Shah Jahan building his capital at Delhi was partly the zest to leave an everlasting monument and partly practical reasons of lack of space in Agra and Lahore (Asher, 1992: 202; Blake, 2002: 27). Nevertheless, in all three cases, the act of constructing a monumental mosque had the intention of

cementing their legacies, which it certainly did as all three mosques continue to dominate the landscape of all three cities to the present day.

The early modern period emperors taken for our study had great stake in building their monumental mosque building projects, which they checked up on often. It can thus be seen that the initiative and motives were different in the early-modern empires and the process of building a monumental mosque that could be observed in the Seljuks did not transfer on to the three early modern empires –which thus remained not a part of Seljuk legacy. Having established the various needs that prompted the construction of a monumental mosque in each empire under the study, it is essential to look into the architectural features so as to analyse the research questions of this study on the architectural features from the Seljuk period that found its way into mosque architecture in these three empires.

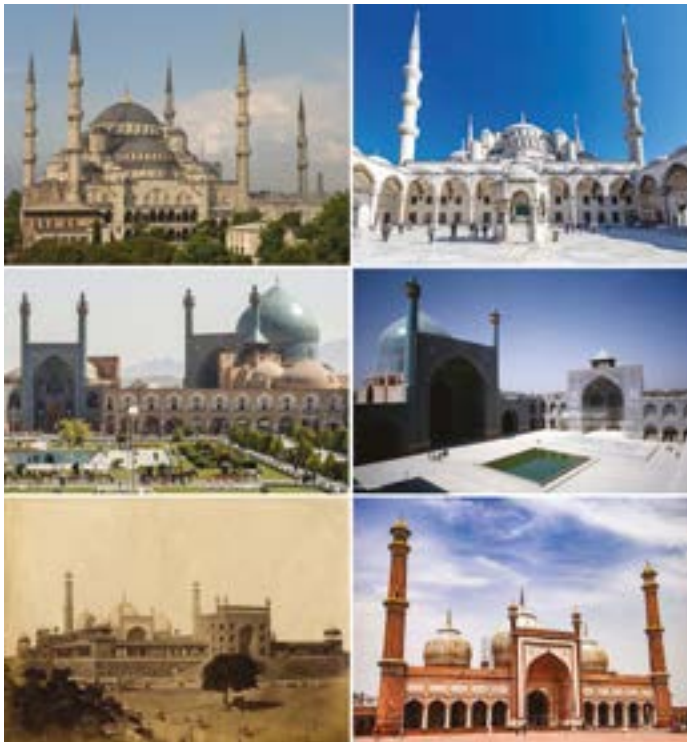

Figure 1: View from outside and view from the inner courtyard of (a) Sultan Ahmed Mosque, Istanbul, Sources: Wikipedia Commons, Bluemosque.co. (b) Shah Mosque, Isfahan, Sources: Archnet, Gettyimages. (c) Jama Masjid, Delhi, Sources: Archnet, Wikipedia Commons.

2. Analysis

The extent of time that lies between the Seljuks in the twelfth century and those of the empires in the seventeenth century that is taken for this study is large. This gap of a few centuries witnessed substantial changes across all these lands in terms of social, cultural, religious, political, demographic and technological parameters, all of which contributed greatly and in tandem to allow the proliferation of the seventeenth century Islamic empires of Asia. Additionally, the access to history of the seventeenth century, which remains more abundantly available today both in terms of archives and architecture, positions us to compare these well documented mosques which still remain as active Friday mosques with those from the Seljuk period which remains less clear comparatively due to the depredations of time. Taking this restriction of data into consideration, for the purpose of this study, a comparative analysis of both the Seljuk monumental mosques and those of the seventeenth century imperial mosques is conducted using one of the most widely known and well preserved Seljuk monumental mosques surviving today, the Great Mosque of Isfahan. The Isfahan Great Mosque is located towards the centre when considering the stretch of territory covered by all three early modern empires, allowing the opportunity to witness how the monumental mosque architecture of the Seljuk Empire spread towards both the east and the west from Isfahan. Although other Seljuk mosques do exist in many parts of modern day Iran and Turkey, the reason for choosing the Great Mosque of Isfahan remains on both the monumental aspect of it and subsequent impact it is believed to have generated across the Islamic world where the four iwan courtyard scheme, a significant feature of the Great Mosque of Isfahan, went on to appear in places as far away as India. The case of differences, particularly in the Ottoman case, arising from distinctiveness of the monumental mosque in the different empires will be analysed separately based on their evolution from the Seljuk period onwards so as to attempt to explain why the monumental mosque evolved so differently in that particular region. To this end, due to both the size restrictions of the paper and the restrictions imposed by linguistic shortcomings of the author that prevents the access of several well researched studies on the topic in Turkish and Persian, the analysis will primarily examine the division of spaces in the mosques with

regard to the Isfahan Great Mosque and move on to examine the case of individual characteristics that had evolved in each empire.

A preliminary glance at the urban setting of each of these three monumental mosques enables us to notice the close proximity to the imperial palace of the Emperor in all three cases, which further showcases the importance associated with these mosques. The monumental mosque, therefore, represented the empire and the emperor and as such, followed a design scheme that invoked this imperial identity in the minds of the masses. Since this imperial identity is one that takes generations to instil in the minds of the populace, the architecture that was followed for the mosques was often tied with the architecture of the preceding times. For instance, the construction of the Sultan Ahmed Mosque was headed by Mehmed Agha who was a student of Mimar Sinan and continued the imperial Ottoman style that had developed in the sixteenth century under Mimar Sinan (Rüstem, 2016: 257). While the Shah Mosque, constructed in the same city, certainly had a major influence coming from the Great Mosque of Isfahan, which it went on to replace as the Friday Mosque of the city, the Jama Masjid of Delhi held close similarities with the mosque of Fatehpur Sikri and Agra, thus keeping in line with the mosque architectural style that was evolving in all these lands (Hillenbrand, 1986: 782; Asher, 1992: 202; Koch, 1991: 119). Therefore, in order to analyse the Seljuk aspects in the architecture of these three mosques, a comparative study of the mosque with regard to the prominent aspects that was characteristic of Seljuk mosque architecture is necessary. For this purpose, this section will compare the three mosques with regard to their division of spaces in their plans while tracing other Seljuk decorative elements that have evolved on to form new entities in these mosques.

2.1. Division of Spaces

The four iwan courtyard scheme that had developed in Seljuk monumental mosques such as the Great Mosque of Isfahan had certainly survived across much of the Islamic world. Although the origins of the four iwan courtyard scheme well predates Islam, with the Parthian Assur Palace being one of the earliest examples of the plan type (Peker, 1991: 7), the scheme can be seen to dominate the plan of the mosque in both the Safavid and the Mughal case.

In the case of the Shah Mosque in Isfahan, the mosque is positioned at the South end of the massive Naqsh-e Jahan Square (Shah Square or Imam Square) and forms part of the royal complex of buildings that Shah Abbas built during his development of Isfahan as the capital, which includes the Ali Qapu Palace, the Lotfollah Mosque and the Isfahan imperial bazaar (Hillenbrand, 1986: 775). It is possible to easily identify the four-iwan courtyard scheme in the plan of the Naqsh-e Jahan Square itself (Fig.3), with each of the imperial buildings on its four sides occupying approximately the centre of each side of the Square, with monumental portals erected on both of the short sides which open to the imperial bazaar and Shah Mosque (Hillenbrand, 1986: 781). Considering that the Shah Mosque was built to replace the Great Mosque of the Seljuks, located to the north of the city, so as to become the new Friday Mosque of Isfahan, the continuing usage of the four-iwan courtyard scheme, which was a major feature of the Seljuk monumental mosque architecture, in the most important monuments of the city, the Naqsh-e Jahan Square and in the Shah Mosque, shows the firm hold that the legacy of Seljuk architecture held on the Persian mind (Hillenbrand, 1986: 782). By using the four iwan courtyard scheme in such an overt manner, it is possible to interpret that Shah Abbas eclipsed the legacy of all previous great builders in Isfahan when he constructed the Naqsh-e Jahan Square or the "Image of the World Square" along with the buildings on its four sides. Savory suggests that building his capital city in Isfahan also enabled Shah Abbas to centralise his power in Persia, which had prior remained decentralised (Savory, 2007).

Upon completion of the Shah Mosque and its replacement of the Isfahan Great Mosque (Fig. 4) to be the new congregational mosque in the city in 1629 (Hillenbrand, 1986: 775; Melville, 2016: 155-164), the Shah Mosque boasted of the biggest and most ornate dome in the imperial capital city (Blake, 1999: 143-144). The mosque is flanked on both sides with a madrasa and a smaller mosque, while holding monumental pishtaqs in its four iwan courtyard, a style highly resembling the Great Mosque scheme, but done with more ornamentation so as to bypass the Seljuk mosque. The squinches that were a remarkable feature in the Seljuk period along with the muqarnas decorations were prominently placed as part of the iwans of the Great Mosque of Isfahan went on to achieve significant sophistication

and beauty in the Shah Mosque. The colonnaded courtyard of the Shah Mosque remains double storied with rows of small iwans stacked together, similar to the one in the Great Mosque.

Figure 2: Aerial view and Plan of (a) Sultan Ahmed Mosque, Istanbul. Sources: Shutterstock, Cornelius Gurlitt, Berlin. (b) Shah Mosque, Isfahan. Sources: Gettyimages, MIT Libraries, Aga Khan Documentation Center (c) Jama Masjid, Delhi, Sources: Archnet, Koch, Ebba. *Mughal Architecture an Outline of Its History and Development (1526 - 1858)*. Munich: Prestel, 1991.

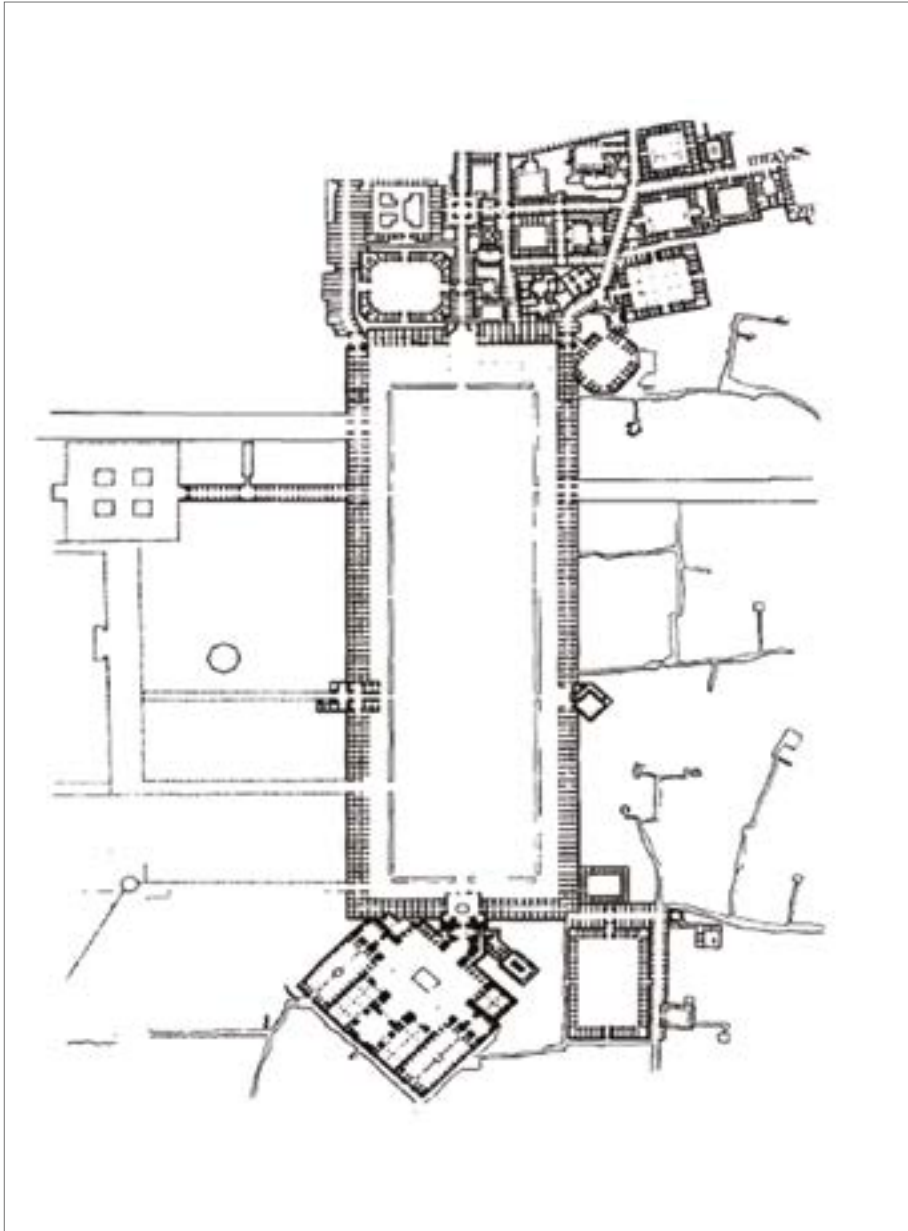

Figure 3: Plan of the Naqsh-e Jahan Square. Shah Mosque occupies the south side of the square while the Ali Qapu Palace, Lotfollah Mosque and the imperial bazaar occupies the west, east and north sides of the square respectively. The resemblance of the four iwan courtyard scheme on the plan of the square remains apparent. Source: Hillenbrand, Robert. "Safavid Architecture." In *The Cambridge History of Iran*, edited by Peter Jackson and Laurence Lockhart, 759-843. Cambridge: New York, 1986, 780.

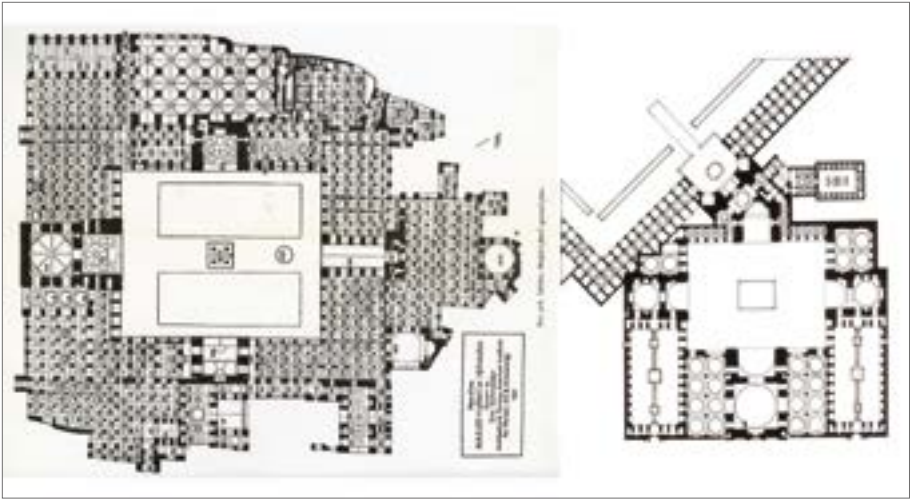

Figure 4: Plans of the Isfahan Great Mosque built by the Seljuks (top) and the Shah Mosque of Shah Abbas (below). Source: Robert Schroeder and MIT Libraries, Aga Khan Documentation Center.

Although Shah Jahan claimed that the Jama Masjid at Delhi was modelled on the mosque at Fatehpur Sikri, it certainly possess more similarities with the Jami Mosque in Agra (Asher, 1992: 202; Koch, 1991: 119). The Jama Masjid follows an outline of the four iwan courtyard scheme, similar to that observed in case of the Great Mosque of Isfahan, with an imposing qibla iwan and pishtaq, but with the difference that instead of imposing pishtaqs with iwans on the other three sides like in the Shah Mosque, the three gates occupying the centre of each side of the square courtyard have gateways with smaller iwans, where the iwan feature is utilised both for the path of access as well as an element for decoration with the smaller iwans being stacked on both sides of each gateway. The courtyard is enclosed by a continuous single storey arcade while the prayer hall consists of the maqsurah dome flanked by three bay wings on both sides that is covered by three domes and two minarets (Koch, 1991: 119-120). This system of bay isles flanking the maqsurah dome as noted by scholars became a prominent feature that was distinct to Mughal architecture that developed from a blend of different cultures and styles (Koch, 1991: 119-120), which we cannot observe in the Isfahan mosques. Nevertheless, the transfer of the four iwan courtyard scheme from Persia to a land that was never ruled by Seljuks is thus visible in the case of several of the Mughal imperial mosques, including the Jama Masjid at Delhi. This transfer of an architectural idea associated with the

Seljuk Empire from Persia appearing in the monumental mosque at the imperial capital of the Mughal Empire in the Indian subcontinent testifies to the architectural legacy of Seljuks and its success upon its journey east.

The Sultan Ahmed Mosque, in stark contrast to the other two mosques, follows the quatrefoil plan for its domed prayer hall and comprises of a colonnaded courtyard, where it does not follow the four iwan courtyard scheme of the Great Mosque of Isfahan (Rüstem, 2016: 257; Kiel, 2002: 109). The prayer hall of the mosque, unlike the horizontal emphasis taken in both the Shah Mosque and the Jama Masjid, has a vertical emphasis through its application of semi-spherical domes, which in addition to its exception as the only Ottoman mosque with six minarets, showcases how it essentially was a blend of features utilised in the earlier Ottoman mosques like the Süleymaniye Mosque and the Şehzade Mosque (Rüstem, 2016: 258; Kuban, 1987: 73). The use of the structural element of the domed baldachin in the grand Ottoman mosques combined with the rectangular plan of Islamic mosques, made the four-iwan courtyard scheme non-existent in the Ottoman great mosques (Kuban, 1987: 74). A main reason for this outcome stems from the fact that even in Seljuk Anatolia itself, the dome with the iwan courtyard scheme had not gained traction, with the Malatya Mosque being the only exception (Peker, 2014: 287). This stems partly due to how the architecture that had developed under the Anatolian Seljuks, as they ruled over the previously non-Islamic lands of Anatolia, led to a confluence of varied features blending, which was markedly different from architecture of Seljuk Iran (Peker, 2014: 289). The new architecture that had subsequently evolved in Anatolia led to mosque plans where eastern and western walls remained long while the qiblah wall and the northern wall remained short (Peker, 2014: 289), leading to the basic rectangular plan of the mosque in Anatolia from which it further developed over the centuries, Divrigi Great Mosque being a good example for this style (Kuran, 1971: 242-254). Furthermore, barring very few exceptions, the arcaded fountain court became a feature of mosque architecture in Anatolia only towards the fifteenth century (Kuran, 1971: 246-251). Coming to the interior of the monumental Ottoman mosque, the vertical emphasis of the domed baldachin scheme was further exemplified by the exposed and sophisticated structural systems that were employed that enabled the abundant utilisation of fenestration to allow maximum entry of natural light into the interior (Kuban, 1987: 82), something which the Ottoman monumental mosque well excels over in both its Safavid and Mughal counterparts. In essence, the Ottoman case remains significantly distant from many of the architectural elements of the Seljuk Empire that were

part of the Great Mosque of Isfahan, despite the closeness in geographical proximity of the both Anatolia and Persia. In essence, the transfer of idea of the four iwan courtyard that journeyed successfully to the east in India did not become successful in the case of the Ottoman monumental mosques.

3. Conclusion

The act of constructing a monumental mosque by the three seventeenth century emperors, Sultan Ahmed, Shah Abbas and Shah Jahan, with the intention of cementing their legacies came true as all three mosques continue to dominate the landscape of all three cities to the present day. Each monumental mosque remained a significant site where many major political events unfurled in the subsequent centuries. For instance, when the Janissary order rose up in revolt following its disbanding by Sultan Mahmud II in Istanbul in 1826, the Sultan Ahmed Mosque was assigned as the rally point for the supporters of the Sultan who ultimately emerged victorious in the struggle that ensued (Shaw & Shaw, 1976: 19-20). The Jama Masjid of Delhi was a major rally point for troops in Delhi during the first war of independence in 1857 against the British (Dalrymple, 2006). The continuation of these monumental mosques as significant landmarks which contributed to events of later history, ensured the survival of certain features of the Seljuk architectural legacy, primarily the four iwan courtyard scheme, across much of the Islamic lands while Anatolia developed its own unique style of mosque architecture right from the beginning of Anatolian Seljuk rule.

The study went on to demonstrate how global traditions that were originally associated with the Seljuk Empire continued across time, geography and people to pass on through the centuries where it assimilated with the varying local traditions and tastes to form something new, which still held a reminder of the original design parameters, but in different formats. It remains an interesting finding of the study that even though a Seljuk mosque feature, the four-iwan courtyard scheme, had travelled all the way to India, it was notably absent in Ottoman mosque architecture - which might suggest that the transfer of Persian culture played a bigger role in the global evolution of Seljuk mosque architecture than direct legacy or geographical proximity and demonstrates the need to take into account diverse intervening cultural influences and not rely on simple direct influences and geographical proximity.

REFERENCES

- Asher, C. B. (1992). *Architecture of Mughal India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blair, S. S. (1991). Surveyor Versus Epigrapher. *Muqarnas*, 8, 66-73.
- Blair, S. S. (1992). *The Monumental Inscriptions from Early Islamic Iran and Transoxiana*. Leiden: Brill.
- Blake, S. P. (1999). *Half the World: The Social Architecture of Safavid isfahan, 1590-1722*. Costa Mesa: Mazda.
- Blake, S. P. (2002). *Shahjahanabad: The Sovereign City in Mughal India, 1639-1739*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bosworth, E. C. (2012). The Origins of the Seljuqs. In 1500422429 1082146921 C. Lange & 1500422430 1082146921 S. Mecit (Eds.), *The Seljuqs: Politics, Society and Culture*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Crane, H. (1993). Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 36(1), 1-57.
- Dalrymple, W. (2006). *The Last Mughal: The emperor Bahadur Shah Zafar and the fall of Delhi, 1857*. London: Bloomsbury.
- Eaton, R. M. (2019). *India in The Persianate Age: 1000-1765*. California: University of California Press.
- Grousset, R. (1970). *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia* (N. Walford, Trans.). New Brunswick, N.J: Rutgers University Press.
- Hillenbrand, R. (1986). Safavid Architecture. In P. Jackson & L. Lockhart (Eds.), *The Cambridge History of Iran*, 6, 759-843. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hillenbrand, R. (2015). Architecture and Politics: The North and South Dome Chambers of the Isfahan Jami. In E. Herzig & S. Stewart (Eds.), *The Age of the Seljuqs*, New York.
- Kiel, M. (2002). The Quatrefoil Plan in Ottoman Architecture Reconsidered in light of the "Fethiye Mosque" of Athens. *Muqarnas*, 19, 109-122.
- Koch, E. (1991). *Mughal Architecture an Outline of its History and Development (1526 - 1858)*. Munich: Prestel.
- Kuban, D. (1987). The Style of Sinan's Domed Structures. *Muqarnas*, 4, 72-97.

Kuran, A. (1971). Thirteenth and Fourteenth Century Mosques in Turkey. *Archaeology*, 24(3), 234-254.

Meisami, J. S. (2007). *Persian Historiography to the End of the Twelfth Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Melville, C. (2016). New Light on Shah 'Abbas and the Construction of Isfahan. *Muqarnas Online*, 33(1), 155-176.

Peacock, A. (2015). *The Great Seljuk Empire*. Edinburgh University Press.

Peker, A. U. (1991). The Monumental Iwan: A Symbolic Space or A Functional Device? *Journal of the M.E.T.U. Faculty of Architecture*, 11.

Peker, A. U. (2014). Architectural Transformations in Medieval Anatolia (With Special Reference to Central Asia). In D. Sakel (Ed.), *Byzantine Culture*. Essay, Ankara.

Rüstem, Ü. (2016). The Spectacle of Legitimacy: The Dome-Closing Ceremony of the Sultan Ahmed Mosque. *Muqarnas Online*, 33(1), 253-344.

Savory, R. (2007). *Iran under the Safavids*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shaw, S. J., & Shaw, E. K. (1976). *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

SAFEVİ DÖNEMİNDE İRAN'DA VAKIF KURAN KADINLAR

Bahadır Behrooz¹

Özet

İran'daki Safevilerin (1501-1736) yıllar arasında ortaya çıkması ve bağımsız bir Şii devletinin kurulması, İran toplumunda dini ve sınıfsal üstünlüğün yaratılmasına sebep oldu. Bu dönemde sınıfsal üstünlüklerden biri kadınların sosyal ve mezhebi konumunda olmuştur. Kadınlar toplumun yarısını oluşturmaları nedeni ile bu dönemde önemli dini, sosyal ve kamusal faaliyetlerde bulunmuşlardır. Kadınların kilit rol oynadığı alanlardan biri dini bir kurum adı altında vakıflardır. Toplumun diğer birçok alanında olduğu gibi kadınlar vakıflar konusunda da aktif rol oynadılar, Bu bağlamda aktif varlık göstermek ve dini ruhlarını tatmin etmek amacıyla toplumun refahı ve gelişimini amaçlayan kamusal faaliyetlerde vakıf adı altında toplandılar. Bu aktiviteler kadınların bu dönemde aktif varlıklarının göstergesidir. Örnek olarak, bu dönemin vakıf kurucu olan Kadınların arasından biri Dil Aram Hanım adı, I. Şah

1 Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, ORCID: 0000-0001-9810-3435

Abasın karısı, İsfahan'da inşa ettiği Küçük Dede Cami adıyla meşhurdur. Diğer Zeynab Begüm, I. Şah Tahmasb'ın dördüncü kızı, Kazvin yolunu Sava'daki bir kervansaray inşa ederken Begüm Kervansaray adına meşhur olmuştur ve Safevi dönemin son önlü kadınlarından biri Maryam Begüm'dür. Şah Safi'nin kızı ve II. Şah Abbas'ın kız kardeşi, İsfahan'daki Safevi döneminin önemli okullarından biri Maryam Begüm'ün ünlü okuluydu. Böylelikle Vâkıfa bağışta bulunan kadınların çoğu ekonomik durumları neden ile refahta yaşayan ve yüksek gelire sahip olan sınıf oluştururdu. Bu kadınlar devletin divanına yakın oldukları veya divanı oluşturan ailelerden olmaları nedeni ile devletin bütçesini vakıf adı altında kamusal aktivitelerde harcamasında önemli rol oynamışlar. Görünene göre bu dönemde kadınların vakıf kurmalarının amacı sadece dini ve sosyal yardımlarda bulunmak değil, bunun yanında kendi mal varlıklarını korumaktı.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, İslam, Kadınlar, Safevi, İran.

Giriş

İran'ın farklı tarihi dönemlerinde kadınlar içtimai, iktisadi, siyasi ve kültürel sahalara rol oynamışlardır. Şii tarihinde ve Müslüman dünyasının kültürel sınırlarında kadınların önemli rol oynadığı alanlardan biri de vakıf olmuştur. Birçok önemli kadınların vakıflarda yaptıkları önemli işlerle adlarını tarihe yazmışlardır. Yaptıkları bağışlar, tarlalar, dükkanlar, tekeler, camiler, iskânlar, hastaneler, yetimhaneler ve diğer sosyal merkezlere gibi çeşitli alanları kapsamaktadır.

İran tarihinde Vâkıfın gelişme dönemlerinden biri Safevi dönemidir. Bu dönemde camiler, medreseler, hastaneler ve kervansarayların inşa edilmesi için farklı vakıflar kurmuşlardır ve sayısız insanlar kendi emlaklerini ve toprak gelirlerini kutsal geceleri yenilemek üzerine, kutsal mekânlara, mezarlar ve hatta Şii İmamların mezarlarını misafirlere vakfetmişlerdir. İlâveten küçük durumlara ait Şehirlerin yol lambaların ışıması gibi, fakirlere yardım etmek, hastaları tedavi etmek ve hatta engeli hayvanlara teveccüh etmek vakıf kurucuların gözlerinden uzak kalmamıştır. Bu dönemin belgeler arasında çoğu kadınların isimlerini vakıf kurucu adıyla bulanmaktadır. Kadınların arasından biri Dil Aram Hanım adı birinci Şah Abasın karısı olarak işara edebiliriz. Bu kadın'ın bağışlarından biri olarak İsfahan'da inşa edilen bir caminin kendi kâtibesinde H1056 senede kayt edilmiştir. Bu cami İslam bilimin gelişmesi için inşa edilmiştir ve bu zamana kadar Küçük Dede Camisi adıyla İsfahan'da tanılır. Bu çalışmada açıklayıcı tarihi yöntem ile hazır kaynaklara, makalelere ve seyyahaların raporlarını kuullanarak dönemin kadınlarının rollerini bağışları ve sosyal iyilikleri üzerine özellikle evkaf üzerine açıklayabiliriz. Ama Safevi dönemin vakıflar ve kadınların oynadıkları rolü araştırırken iktisadi ve ticari durumu bilmeden araştırmak imkansızdır. O yüzden konuya sadeleştirmek için Safevi dönemin iktisadi ve ticari durumuna açıklamak gerekmektedir.

İran'da Vakıfların Geçmiş Tarihi

Vakıf iyi bir kültür olarak İnsanoğlu tarihi içinde çeşitli şekillerde uzun süreden beri bulanmaktadır. Ama İslam onu dürüst, mantıksal ve programlı yolla kullanmıştır. İran'ın eski tarihinde çeşitli sosyal aktiviteler

yapılıyormuş ve çeşitli emlak ve varlıklarını kamusal yarar amacı ile dini ve sosyal yerlerde kullanmışlardır, Aynı bugünkü vakıflarda olduğu gibi. İran Araplar tarafından fethedilince Araplar topraklara sahip olmuşlar ve elde ettikleri toprakları Vakıf-ı ama ve Has adıyla yeni şekillerde Vakıflara dâhil olmuştur. Genel olarak İran tarihi'nin İslam'dan sonra, Arazilerin vakıf arazisiyle değişimleri Selçuklu döneminde diğer hanedanlardan daha fazlamış. Onlar mezhebi teşkilatlarını devlet teşkilatının içine alıp, yetkilerini sınırlandırarak vakıf mütevalileri Selçuklu Sultanlarının emirleri altına girmişlerdir. Sultanlar vakıfların yönetimi ve gelirlerini kontrolünü ele almışlardır (Şurmic, S, 39, 1935).

İran'daki İlhanlılar döneminden Gazan Han'ın Müslüman oluncaya kadar, Vakıf emlaklerine el konulmuştur. Ancak Gazan Han Müslüman olduktan sonra vakıf araziler hızla şekilde genişletilmiştir. Gazan Han ıslahatlarını icra etmek için Moğol Askerlerinin vakıf arazilerine sahip olmaları yasaklandı. Gazanı reformları, reformlar yapılmadan önce Moğol asıllılar tarafından emlak ve evkaf arazilerin ele geçirilmesini göstermektedir. Son İlhanlılar (Ebu Said) döneminde bu gelişmeler daha da artmış ve pek çok araziler vâkıfa bağışlanmıştır (Heyderiyan, 1388: 66). Bununla birlikte Vakıf malları bir kısmı Moğol Hanların ellerinde kalmıştır. Bu dönemde Vakıf malları Hristiyan ve Yahudi kiliselere de bağışlamayı başlanmıştır. Ancak bu iş İslam'daki Vakıf kanunnamesine karşıydı. Bu sürecin ardından Cihan Şah Karakoyunlu döneminde kilise mülklerinden vergi alınmamaya başladı ve bu durum Safeviler dönemine kadar devam etmiştir.

Safevi Döneminde İran'ın Ekonomik ve Ticari Durumu

Safevi hükümetinin temeli şüphesiz din ve devlet birliğiydi ve ikisinin birliğini, ulusal sadakati, politik ve ekonomik güçlendirmede çok önemli bir rol oynuyordu. Safevi dönemi İran ekonomisinin ve ticaretinin patlamasına ek olarak yıllar süren kargaşa ve kargaşadan sonra İran halkına siyasi ve sosyal rahatlık getirdi ve insanların ekonomik ve finansal gücünü büyük ölçüde geliştirdi. Bundan sonra insanlar özellikle toplumun yüksek gelirli tabakaları, dini ve sosyal yardım ve kamu işlerinde daha canlı ve ciddi bir rol oynayabildiler. Evkaf bu önemli şeylerden sayılmıştır (Sıfatgul, 1381: 7). Tarihçiler, Şah Abbas'ın

Dönemini (996-1038 / 1588/1629) Safevilerin ekonomik ve ticari gücünün zirvesi olarak görüyorlar. Saltanat boyunca kamu yararına olan çeşitli faaliyetlerde bulunmak istedi, bu yüzden bütün politikalarını İran'ı müreffeh ve görkemli bir ülke yapmak için kullanmıştır. Araştırmacılar, İran nüfusunu İ. Şah Abbas döneminin ve Safevi döneminin zirvesini 6 ila 10 milyon olarak tahmin demiştir. Bazıları sekiz milyona işaret etmiştir. Bu nüfus soylular, hayvancılık ile uğraşan kabileler, köylüler, çiftçiler ve kentli zanaatkârlar gibi üç ayrı ilişkili ekonomik sektöre bölünmüştür. Aşiretli yaşam sisteminin temeli hayvancılığa bağlıydı, akrabalık ağı çok değerli ve önemliydi ve bu toplumda erkekler ve aile sistemi kadınlara bağımlıydı (Felsefi, 1353: 277).

Bu çağda aşiretler ve kabileler İran nüfusunun yüzde 35 ila 40'ını oluşturuyordu. Doğal bir ekonomi sisteminde, koyunculuk, el sanatları ve sınırlı durumlarda tarım yoluyla temel ihtiyaçlarını sağlamışlar. Köylüler dört tür arazide çiftçilik yapıyordu: Padişah'ın toprağı, devlet toprağı, vakıf arazisi ve özel emlak. Alman seyyahı Engelbert Kemfer'e göre Süleyman Şah döneminin, İran Şahın gelirlerinden biri çiftçilerin su kiralamalarıydı. Arazilerin çoğu, mahsulün bölünmesi temelinde her türlü mülk tarafından çiftçilere kira verilmiştir. Bu arada Şah, hükümet ve toprak sahiplerinin büyük bir kâr payı elde ettiler. Bu nedenle, yaşam standartları neredeyse normaldi, ancak 17. yüzyılda ve I. Şah Abbas döneminde (1588-1629) İran'ın ekonomik büyümesinin çiftçilerin ve köylülerin iyileşmeye yol açtığı inkâr edilmemelidir ve köylülerin bu dönemin ekonomik gelişiminden uzak kalmamışlardır. Belki de bu nedenle Faransalı seyahhı Şardan'ın İranlı ve Avrupalı çiftçilerin durumunu mukayese ederken İranlı çiftçilerin Avrupalı çiftçilerden daha iyi durumda olmalarının sonucuna varır (Şardan, 1345: 355). Şehrin nüfusu ve zanaatkârların ülke nüfusunun en az %15'ini oluşturuyordu. Kent ekonomisinin ana temeli Esnaflar oluştururken, demircilik, örgü, marangozluk, ev inşa etmek ve ulaşım görevleriyle meşgul olmuşlar. Kentsel ailelerde kadınlar önemli bir üye olarak hizmet ettiler, ancak görevlerini evin dört duvarında ve iç mekânlarında yapmak zorunda kaldılar ve ev dışında iletişim kurmalarına izin verilmemiştirler. Fakat nadiren ev dışına çıkmayı izin almıştırlar. Kentli kadınlar özellikle soylular zamanlarının çoğunu evde veya haremden geçirirlerdi ve her zaman yabancıların gözünden uzak dururlardı. Esnafların yanında

kentsel ekonominin ikinci kısmı, saltanat fabrikalarında Üretim faaliyetlerinde çalışanların yıllık bütçesi 100.000 Tuman tahmin edilmiştir. Esnafın ve zanaatkarların saltanat fabrikaların çalışanlar yüksek gelir elde ediyorlardı. Şah onları istihdam ederek ülkenin en büyük işvereni sayılmıştır. Şah Abas ülkenin iç ve dış ticaretini kontrolünü kendi elinin altına alırken ülkenin ihracatını artırmak ve ithalatı azaltmak için her türlü çabayı göstermiştir ve bu şekilde ülkenin zenginliğini artırmıştır. Gerektiğinde ülkenin sınırlarında insanları yabancı tüccarlarla ticaret yapmaktan kaçınmaya zorluyordu. Böylece yabancı tüccarlar mallarını çok daha düşük bir fiyata satmak zorunda kalarak ve böylece paranın ülkeden ayrılması engellenmiştir. Bu dönemde Avrupalılar tarafından Safevi sultanlarına dış ticaret anlaşmaları tahmil yapılmadı ve serbestçe müzakere etmişler ve sonucu Safevi hükümetinin bu işletmelerden fayda sağlamıştır. İpek, İran'ın en iyi ve en değerli ekonomik ve ticari ürünüydü ve Avrupa ülkelerinde çok sayıda alıcısı vardı. I.Şah Abbas'ın izni olmadan yabancı iş adamları ve hiçbir yabancı tüccar onu alma ve satma hakkına sahip değildiler (Felsefi, 1353: 228). Sefavi dönemin dış ticaretinde, İpek ihracatı Saltanat hazinesi için en büyük nakit kaynağıydı ve Ermeni tüccarlar bu görevden sorumluydular. Ermeniler Şahın ticaretini kontrol ederken aynı zamanda Doğu Hindistan şirketleri de dâhil olmak üzere Avrupalı tüccarlarla rekabet etmişler. İç ticaret büyük ölçüde İranlı ve Yahudi tüccarların elindeydi ve dış ticaret neredeyse tamamen Ermenilerin elindeydi. Uzun vadede ipekten sonra, Harir, halı, yün, türkuaz, retten ve tütün gibi değerli taşların kumaşları İran'ın ihraç edilen malları olarak sayılmıştır. Anadolu'dan diğer önemli ihracat kalemleri canlı kuzu ihracatı olup, Anadolu ve Romanya'da tüketilen etlerin çoğu İran'dan sağlanmıştır. Alman seyyahın kendi seyahatnamesindeki Sefavi çağın diğer ihracat kalemlerinden biri inciden bahsedilmiştir ki Hormuz, Basra Körfezi'nde ve Bahreyn adalarından avlanmıştır. İran'ın ithalatı çoğunlukla ipek kumaşlar, çay ve Çin'den ithal edilen çeşitli baharatların yanı sıra Hindistan ve Doğu Asya ülkelerinden gelen pahalı mücevherlermiş. Safevilerin refahı ve ekonomik otoritesi I.Şah Abbas'ın ölümü ile yavaş-yavaş bozulmaya başlamıştır. Onun ölümünden sonra, halefleri İran'ın refahını, iç ve dış ekonomisini ve ticaretin yönetimini yönlendiremediler. 1629/1038'de Şah Safi'nin gelişiyiyle, Şah'ın İran ticaretinin üzerindeki kontrolü kaybolmuş

ve tüm İranlı ve yabancı iş adamlarına ipek kelebek alışveriş lisansı verilmiştir. Böylece Avrupalı ticaret şirketleri İran'ın yerel tüccarlardan üstünlüğü ele almışlardır. Safevi devletinin son dönemine yaklaşırken ve İran padişahların dikkat etmemesiyle İran'ın dünya ticaret sistemini zayıflamış ve kaldırmıştır. Buna ek olarak, Safevi hükümetinin Sultan Hüseyin'in hükümdarlığı döneminde Afgan istilasıyla yıkılması İran'ı küresel ekonomi bağlamından dışarı itti ve bundan sonra İran ekonomisi 17. yüzyılın ekonomik ihtişamını asla kazanamamıştır. Çünkü ciddi bir ekonomik desteği olmayınca, dini kurumlar kolaylıkla çalışma fırsatını bulamamıştır. Safevi döneminin sonunu, Safevi döneminin sona ermesi, özellikle de iktidar iddiaları, yani Afganlar, Afşariye, Zandiye ve Kaçar arasındaki siyasi savaşlarda İran'ın ekonomik potansiyeli ciddi bir şekilde azalmıştır ve devlet işleri Kaçarların eline ulaştığında İran'ın siyasi, sosyal ve ekonomisi gerilemesi başlamıştır (Furan, 1386: 34).

Safevi Dönemi'nde Vakıf Kuran Kadınlar

Vakıf, toplumun görüşüne göre toplum refahının en önemli tezahürlerinden biridir ve Safevi döneminde tüm İran mülklerin ve toprakların büyük bir kısmı vakfa bağışlanmıştır. Safevi döneminde seyyahların çoğu yazdıkları seyahatnamelerde kadınların kısıtlılıklarını, acılarını ve sosyal sorunlarını anlatmışlardır. Ancak yine de bazıları bilimsel, kültürel veya gelişimsel çalışmalara hiçbir zaman inkâr edememişlerdir. İlâveten defalarca kadınlarının Hayriye ve kamu yararlarındaki rollerinden bahsetmiştir. Safevi toplumunda mütevali kadınların Mülklerini ve varlıklarını vakıflar aracılığıyla kentsel hayır kurumlarına taşımada önemli bir rol oynamışlardır (Zerin Baft, 1384: 93). Bu kadınların kamu yararına binalar inşa etmek amacı ile devletten aldıkları paradan kendileri de kazanç elde ediyorlardı. Buna ek olarak, bazıları eğitim ve kültürü sürdürmeye ve bilimi geliştirmeye yardım etmeye çalıştığı için Safevi döneminde birçok eğitim kurumu o dönemin müreffeh kadınların tarafından kurulmuştur. Vakıf, geçmişten günümüze İranlılar arasında çok değerli olmuştur ve mali durumları el verdikçe, kalbi inanç ve ruhsal sevgi ile yapmaya çalışmışlardır. Safevi dönemini Fransız seyyahı bu çağda evkaf geleneği hakkında yazmaktadır: Kadınlar önce kervansarayları inşa ederek kamu yarı

için vakıflara bağışlamışlardır, sonra büyük bir hamam, kahve hane, market ve bahçe inşa ettiler. Onları kira verirken daha sonra bir okul inşa etmişler ve bu binaların gelirlerini vakıf yolunda harcamışlardır. Diğer kadınlar da insanların refahına yardım etmek için bunlara benzer şeyler ellerinde gelince yapmışlardır. Bu amaçla, vakıflara atfetmek için her vakıf üzerine kimse vakıf malını izinsiz almasın diye bir lanet yazı yazmışlardır. Ancak bazı kadınların mülklerinin devlet tarafından el konulmasın diye Vakıf ve Miras kanunlarını kullanarak servetlerini güvence altına almışlardır. Ayrıca bazı kadınlar vakıfları kullanarak dini, siyasi ve ticari makamlar elde etmişlerdir.

Bu döneminde hayır kurumları ve vakıfları o kadar ciddi idi ki hatta bazen bir kadın bir su çeşmesi kurmak için hayır işlerine bile katılmaya çalışmıştır. Bunun bir örneği Şah Mihr adında bir hanımefendinin kalan eserini İsfahan'ın Hatef Caddesi'nde İmamzadeh İsmail türbesinin meydanında bulunan bir H. 1049 yılında inşa edilen bir su çeşmesi bulunmaktadır. Safevi başkenti dışında vakıf geleneği diğer şehirlerde Erdebil gibi bulunmaktadır. Erdebil kadınları Evkaf faaliyetlerinin %25'inden fazlasına katılmışlardır ve mülklerini Şeyh Safiuddin ve Şah İsmail' adına vakfetmişlerdir. Sultan Haydar'ın kadınlarından biri Binefşa Hatun Tebriz'in birkaç köyü Erdebil türbesine vakfetmiştir. Ayrıca Sultan İsmail'in kız kardeşi Fahr-i Cihan Hatun emlakinin bir parçasını vakfetmiştir. Azerbaycan'ın önemli arazileri sahip olan Safevi hükümdarlarının kocaları ve kızları onlara mezarlara vakfetmişlerdir. Safevi döneminin en önemli kadınlarından biri Zeynab Begüm'dir. I. Şah Tahmasb'ın dördüncü kızı, I. Şah Abbas'ın teyzesi olan Divan'daki en güçlü kadınlardan biriydi (Münşi, 1350: 220). Bu bayan çok sayıda bina, yol, köprü, kervansaray ve hastaneyi geride bıraktı ve o sırada yaklaşık yüz bin Tuman harcamıştır. Bunlardan biri Kazvin yolunu Sava'daki bir kervansaray inşa ederken Begüm Kervansaray adına meşhur olmuştur. Dilavale yazına göre bu hanımefendi bu kervansaraydaki yaşamın tüm ihtiyaçlarının mükemmel olduğuna çok dikkat ediyormuş. İskender Bey Münşi de onu hayatı boyunca iyi görünümlü bir kadın olarak tanımlıyor ve Emir Çehmak Çarşısını kendi mezarına vakfedildiğini yazmıştır. Yezd tarihine göre: Emir Çehmağ'ın muhteşem kervansarayını gibi başka bir ülkede yoktu, yaklaşık otuz beş sufa ve kubbe inşa edilmiş ve her kubada bağlı bir kule

ve büyük bir havuzu mermer taşından hazırlınca, Hayırabad suyu içeri akıyormuş. Kervansaray inşa etmenin yanına Zeynab Begüm, Çerhab ve Çarsu yakınlarında inşa edildiği okulu yok edildikten sonra din bilginleri tarafından Rahim Han Cami'ni inşa etmek için malzevelerini kullanılmıştır. Buna ek olarak, İsfahan'daki üç sevk hamamı bu bayan tarafından Vakfedilmiştir. Safevi dönemindeki diğer kadınları biri Maryam Begüm'dür. Şah Safi'nin kızı ve II. Şah Abbas'ın kız kardeşi ve Şah Süleyman'ın teyzesidir. Safevi döneminin son güçlü kadınlarından biridir ve Sultan Hüseyin Divanındaki büyük otorite ve etkiye sahipmiş ve Divandaki siyasi rollerini dikkat çekiciymiş (Lekhart, 1364: 41).

İsfahan'daki Safevi döneminin önemli okullarından biri Maryam Begüm'ün ünlü okuluydu. Alanı yaklaşık dört dönüm kadar ve öğrencileri için birçok evkaf sağlamıştır. Ayrıca diğer şehirlerden İsfahan'daki gibi mülk satın aldı ve okula vakfetmiştir, hata Tebriz, Bistam, Kazvin vb. de vakıflar kurulmuştur. Okulun Vakf mektubu, okul öğrencilerinin her zaman dini çalışmalar, hukuk ve yorum ve hazırlıklar, gündüz ve gece evlerinde tartışma ve eğitim almaları ve daha sonra bir yıl geçirdikten sonra ilerleme kaydetmedikleri takdirde okuldan atılacağı vurgulanmıştır. İspanyol Büyükelçisi kendi seyahatnamesi Şah Abbas'ın annesi (Hayrıl Nisa Begüm) tarafından yaptırılan bir kervansaray olduğunu açıklamıştır. Onun yolculuğu esnasında gördüğü bu kervansaray şüphesiz en büyük bina olduğuna inanıyor. Binası o kadar büyükmüş ki bütün İsfahan yolu misafirlerini yerleşince yaklaşık bin kişiye hayvanları ile yer vermiştir. Kervansarayın giriş kapısında yaklaşık yüz metre kare kadar bir meydan varmış, Kervansarayın etrafının odaları yerden yaklaşık iki metre kadar yüksekti bu da kadınları yabancıların gözünden saklıyordu. Hatta Kadınlar bu odalarda kışın rahat bir şekilde istirahat edebiliyordu. II. Şah Abbas'ın H (1052-1077) ana annesi (Dilaram Hanım) da bu dönemin Vakıfçı kadınlardan birisidir. O büyük ve küçük medreselerini inşa ederken üzerine Vakıflarını koymuştur. Büyük medresesini İsfahan pazarının ortasında içinden de su nahiri geçiyordu. Meydanın etrafında mermer taşları döşemiş ve balkonlara öğrenciler için oturacak yer inşa etmiştir. Safevi bağışçı kadınların kervansaray ve medreselerin yanında camilerde inşa ediyordu, Öyleki Sultan Süleyman'ın hükümdarlığı döneminde İsfahan'ın Ahmadabad mahallesinde Elçi Camisi Sahip

Sultan Begüm adlı bir kadın tarafından inşa etmiştir. Caminin kapası üstünde bu kadının ismini yazmıştır (Ahmadzade, 1384: 2). Bahsedilen konuların dışında, diğer bağışçı kadınları da bu döneme hayır işlerine ve Vakıflara katılmıştır, konunun geniş kapsamı nedeniyle tartışmaya uzun yaptırmadık. Ancak, açıklamaya lazım olan Safevi döneminde kadınların halkla ilişkilerdeki ve hayırseverlikteki önemli rolüne rağmen, kadınların bağışlarını ve erkeklerin bağışları arasındaki farkın kesin olarak belirlenemeyeceğine dikkat etmek gerekir. Çünkü kamusal sosyal aktivitelerle tanınan erkekler bile daha üst devletin siyasi şahsiyetleriydi ve çoğunlukla kraliyet ailesinin üyeleri ve akrabaları, askeri taraftarlar destek alan kamu amaçlarına ulaşmak için en önemli Vakıflara sahip olmuşlar. İspanyol seyyahı Figueroa inancına göre; Sosyal kamu işlerindeki kadınların erkeklerden daha cömertmiş ve Erdebil Şehri'ndeki kadınların bağışlarının %20'sinden fazlasını sahipmişler. Ancak kesinlikle bu kadınların çoğu zengin ve saltanat ailesine bağlıydı ve bu tür bir hayır işi yapmak için ekonomik güce sahipmişler. Bu kadınların oranı Safevi dönemindeki toplam kadın sayısına göre çok düşüktür. Ayrıca o dönemin toplumunun müreffeh kadınlarının hepsi hayırseverlik ve sosyal iyilik ilişkilerle meşgul değildi ve bazıları bunu belirli dini inançlar veya başka amaçlar için yapmıştırlar. Bazen, tüketme ve lüks olma arzusu ve öngörü eksikliği, Toplumun bazı zengin kadınların hayırseverlik işlerinden engelliyordu veya mali kaynaklardan yoksun kalmasını karşılaştırıyordu. Bu grup, eğlence, refah ve lüksü yaşamını sadece dünyadaki zevk almanın tek yolu olarak görüyordu. Bu zengin sınıfın karşısında Safevi toplumunun fakir veya orta sınıfından kadınların, ekonomik, mali ve hatta kültürel ve sosyal haklarından maruz olan büyük bir kadın grubu varmış ve hiçbir zaman bir bina ya da kervansaray ya da bir cami ya da su çeşmesini inşa edemediler. Meğer az bir grubu küçük ve önemsiz bağışlarda bulunmuşlar (Zerin Baft, 1384: 86).

1612'de ölen Şeyh Baha'uddin al-'Amali (Şeyh Baha'i) listesine göre Meşhet şehrinin bağışlarını sağlamıştır. Vakıf ve bağışların en fazla sayısı erkeklere aittir. Bu listede Şeyh Baha'i benzersiz Vakıflara sunuyor ve tüm Vakıf kurucu adamlarının üstünde I. Şah Abas'a koymuştur. Çünkü çok araziler Türbeler ve Mezarlar için Vakf yaptırmış. Ayrıca Mühîb Ali Bey ve Lale Bey gibi diğer Vakıf kurucu kişilerden bahsetmiştir. Ayrıca

Mola Celalleddin Münecim'in çeşitli İran şehirlerinden bağış geliri sağladığı listede, Kadınların Vakıf gelirlerini o dönemde erkeklerle asla karşılaştırılmaz. Tabii ki, bu listelerin çoğunlukla gelir açısından önemli olan önemli bağışlara işareti etmiştir ve gelirleri fazla olanlar dikkat çekmektedir. Bazen tüm bağışların ve adlarının kaydedilmemiştir. Çünkü bazı Vakıfların gelirleri az olduğu için önem vermemiştir örnek olarak 8. İmamın Vakf olduğu kitaplardır. Belki Birçoğuna toplumun fakir kadınların tarafından vakfedilmiştir. Böyle sonuç alabiliriz ki Safevi döneminde kadınların Vakf oranı ve erkeklerin Vakf oranının sayısı kesin olarak belirlenmesi imkânsızdır. Ancak kadınların sosyal ve geleneksel kısıtlamaları ve kadınların toplumdaki düşük oranı ve kaynaklardaki bazı küçük bağışların eksikliği göz önünde bulundurulduğunda, bağışlardaki kadınların oranının erkeklerden daha düşük olduğu varsayılabiliriz (Ahmadzade, 1384: 4).

Sonuç

Safevi saltanatının kurulması ve Şii mezhebi ülkenin resmi mezhebi olarak ilan edilmesi, bu hanedanı İran tarihinde özel bir yere yerleştirdi. Bu dönemin siyasi, iktisadi ve kültürel parlaklık dönemini İ. Şah Abas dönemi olduğunu söyleyebiliriz. Şüphesiz bu dönemin dini ve iktisadi gelişmesinin temeli ve Vakf gelirleri arasında derin ilişki varmış. Çünkü Sefavi hükümetin dönemi, vakıfların en çok geliştiği dönemdir. Bu dönemin en değerli ve dikkat çeken konulardan biri kadınların sosyal ve kamu yararına olan faaliyetlerde bulunmalarıdır ki bu makalenin temel konusunu oluşturmuştur. Kadınların önemli rol oynadıkları sosyal aktivitelerden biri sosyal gelişimi ve toplumun yararına olan projelere katılmalarıdır. O dönemde sosyal sınırlandırmalara rağmen kadınların dini ve sosyal aktivitelere iştirak etmeleri çok değerlidir. Dönemin bütün kısıtlamaları ve problemlerine rağmen kadınların güzel ve hayır işlerine özellikle vakıflara derin ilgili gösteriyordu ve çoğunun amacı dini görevlerini yere getirerek ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmektir. Ancak bazı kadınlar siyasi ve iktisadi kazanç elde etmek, devlete vergi ödemekten kurtulmak veya devletin servetlerine el koyması korkusundan da bu vakıflara katılmışlardır.

Kesin olan Safevi döneminin saray ve mütevali kadınları bu uygulamaya daha fazla ilgi gösteriyordu. Bu grup, malı bağımsızlıkları ve varlıkları nedeniyle, kamu yararlı binalar inşa edilmesine ilgi gösterirdi ve toplumun gelişmesi ve refahı için katkıda bulunurlardı. Bu işi de okul, cami, köprü, kervansaray, su çeşmesi vb şeyler inşa ederek yaparlardı ve bunları vakıf adı altında yaparak hatta ölümlerinden sonra bile vakıflar kapsamında hem birçok insanın çalışması hem de toplumun yararına olanak sağlıyordu. Bu bağışlar çoğunlukla İsfahan, Kazvin, Kum, Tebriz, Erdebil ve Veremin gibi büyük şehirlerde ve bazen İran dışında kutsal yerlerde yapılmıştır. Elbette, tüm varlıklı kadınlar sosyal gelişim faaliyetlerine katılmamıştır. Bu mütevali ve saray kadın grubu, Sefavi çağın diğer toplumunun normal kadınların çoğunluğu okuma yazma bilmeyen, kısıtlayıcı ve müstehcenlik gösteren toplumda fakir ve ılımlı olan kıyasla çok az görünmektedir. Zengin kadınlar sermayelerinin ve varlıklarının bir kısmını bağışlarda ve kamu işlerinde kullanmıştır. Ancak Safevi toplumundaki kadın sayısının azlığı ve bu dönemde erkeklerin oranı nedeniyle kadınların erkeklere oranı gibi görünüyor. Erkeklerden daha az görünmektedir. Çünkü Safevi toplumu tüm kadınlara devlet mallarını kullanma fırsat vermemiştir ve en büyük vakıf kurucular ya Şah ya devletin üst adamları yâda ordunun üst adamları olmuştur ki Kadınların sorunları ve ayrımcılığı onları içermiyordu. Ancak Sefavi kadınların sosyal, Dini ve iktisadi sınırlandırmalara rağmen vakıf ve kamusal faaliyetlerden uzak kalmamışlardır ayrıca bu onların Bağışları toplumun sağlığı, büyümesi ve gelişmesi üzerinde derin bir etkiye sahipti ve bu dönemdeki kadınlar asla büyümelerinin önündeki engellerlerin kısıtlanmalarına izin vermemişlerdir.

KAYNAKÇA

Ahmadzade, G. (1384). *Vakf ve Siyaset Mili der Devre-i Safevi*. Tahran: Mücele-i Vakf.

Felsefi, N. (1353). *Zündegani Şah Abası Evvel*, C.2. Tahran: Danişgahi Tahran.

Furan, C. (1386). *Ahirin Huzur-i İran der Medar-i İktisadı Cihan*. Tahran: Rüz.

Heyderiyan, Z. (1388). *Zenan-i Vakıf der Asri Safevi*. Tahran: Miras-i Cavidan, Şumare, 66.

Lekhart, L. (1364). *İnkıraz-ı Silsile-i Safeviye ve Eyyam İstila-i Afgane ber İran*. Tercüme; Mustefakılı Ahmet. Tahran: Murvarid.

Münşi, İ. B. (1350). *Tarih-i Âlem Ara-yi Abası*. Tahran: Emir Kebir.

Sıfatgul, M. (1381). *Sahtar-i Nihad ve Endişe-i Dini der İran Asri Safeviyan*. Tahran: Resa.

Şardan, C. (1345). *Seyahatname. Tercüme; Muhammed Abası*, Tahran: Emir Kebir.

Şurmic, M. (1395). *Nakş-i Hükümet-i Safevi der Feraz ve Furiüd Nihad Vakf*. Tahran: Mücele-i Vakf-i Miras-i Cavidan, Şumare, 93.

Zerin Baft, F. *Faliyetha-i İktisadi Zenan Safevi der Ziyaretgâh-i Şehri Erdebil*. Tahran: Tarih Pujuhan

ULUSLARARASI İLİŞKİLER
INTERNATIONAL RELATIONS

ABD YUMUŞAK GÜÇ DÜŞÜŞ ANALİZİ: DONALD TRUMP'IN İKTİDAR DÖNEMİNİN VURGULANMASI

Sayed Nasim Bahman¹

Özet

Uluslararası alan, devletlerin rekabet alanıdır. Devletler, uluslararası arenada kilit oyuncular olarak çıkarlarını ilerletmeye çalışırlar. Bu şekilde milli güçlerini ve kuvvetlerini artırmaya çalışıyorlar. Devletlerin çıkarlarının ilerlemesi ve korunması, uluslararası düzeyde aktörlerin ulusal güç derecesine ve kapasiteye bağlıdır. Bir aktör ne kadar güçlüyse, çıkarlarını ilerletme ve savunma konusunda o kadar yeteneklidir. Dolayısıyla uluslararası arenada devletlerin temel amacı gücü güçlendirmektir. Buna göre güç, uluslararası politikanın temel unsurlarından biridir. Uzun bir süre devlet aktörlerinin uluslararası sistemdeki davranışları sert güce dayanıyordu. Bu şekilde, sert güç, uluslararası ilişkilerde gücün en eski biçimini oluşturmuştur. Bu bağlamda devletler, amaçlarına ulaşmak için zorlayıcı ve tehdit edici tedbirlere başvurmuştur. Ancak uluslararası süreç, uluslararası

1 Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, ORCID: 0000-0002-2543-170X

arenanın değişken ve gelişen bir alan olduğunu göstermiştir. Zamanla, uluslararası sistemdeki güç kavramı, biçimi ve türü değişmiştir. Bugünkü, uluslararası sistemde gücün yeni bir yüzünü görüyoruz. Nitekim 1990'lı yıllarda Joseph Nye, yeni bir güç kavramının tanıtılmasıyla, yumuşak güç olarak bilinen ulusal güce yeni bir boyut kazandırmıştır. Genel anlamda yumuşak güç, zorlama ve şiddete başvurmadan başkalarının önceliklerini şekillendirmek anlamına gelir. Buna göre, devletler, kültürel çekicilik, siyasi değerler, meşru kurumlar ve ahlaki otoriteye sahip politikalar gibi soyut kaynaklar aracılığıyla uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarını etkileyebilir. Bu nedenle günümüzde yumuşak güç, ülkelerin dış politikasında en önemli ve etkili unsurlardan biridir. Yumuşak güç, olumlu imaj, ülke imajını haklı çıkarma, iç ve dış kamuoyunda itibar kazanma ve dolaylı olarak diğer ülkeleri memnuniyetle etkileme gibi koşulların ürünü ve sonucudur. Artık yumuşak güç, ülkelerin dış politikasında uluslararası ilişkiler çalışmalarında en önemli araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, ABD yumuşak gücünün düşüşünü, özellikle Donald Trump'ın politika ve eylemlerinin ABD yumuşak gücü üzerindeki etkisini incelemektir. Genel olarak, bu çalışmada araştırma yöntemi analitik ve betimseldir. Spesifik olarak bu çalışma, gelişimsel ve uygulamalı bir araştırmadır. Çünkü bir yandan ABD yumuşak gücünün düşüş eğilimini değerlendirerek bu alandaki mevcut bilgi tabanını genişletebilir ve güncelleyebilir. Öte yandan, Trump yönetimi döneminde ABD'nin yumuşak gücünü değerlendirerek, diğer ülkelerdeki yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanındaki karar vericilerin bu alanda uygun kararlar almaları için yol gösterici bir çerçeve olabilir.

Anahtar Kelimeler: Yumuşak Güç, Tek Taraflılık, Çok Taraflılık, ABD, Donald Trump.

1. Giriş

Uluslararası arena, devlet aktörleri arasındaki rekabet arenasıdır. Uluslararası arenada devlet aktörleri çeşitli yollarla çıkarlarını elde etmeye çalışmaktadırlar. Devlet aktörlerinin uluslararası arenada çıkarlarını elde etme ve gerçekleştirmedeki başarısı, güç ve yeteneklerine bağlıdır. Bir aktör ne kadar güçlüyse, çıkarlarını o kadar ilerletebilir ve savunabilir. Dolayısıyla, devletlerin uluslararası arenadaki temel amacı, önce ulusal gücünü güçlendirmek, ardından gücünü artırarak uluslararası sistemdeki konumlarını artırmaya çalışmaktır.

Geçmişte uluslararası arenada devlet aktörleri daha çok sert güç kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır. Bu sebeple sert güç, uluslararası arenada en eski güç türü olarak kabul edilmektedir. Geleneksel olarak, devletlerin sert gücü; nüfus, toprak, coğrafya, doğal kaynaklar, askeri gücün ve ekonomik güç olarak göstergelerle ölçülmektedir. Bu bağlamda devletler, amaçlarına ulaşmak için zorlayıcı ve tehdit edici tedbirlere başvurmuştur.

Ancak, uluslararası gelişmelerin eğilimi, değişken ve gelişen olduğunu göstermiştir. Zamanın geçişi, uluslararası arenada gücün kavramını, türünü ve doğasını değiştirmiştir. Bu değişiklikler, uluslararası sistemdeki gücün yeni yönlerini ortaya çıkardı. Mevcut uluslararası sistemdeki gücün yeni yönlerinden biri, yumuşak gücün ortaya çıkmasıdır.

Nitekim 1990'lı yıllarda Joseph Nye, yeni bir güç kavramının tanıtılmasıyla, yumuşak güç olarak bilinen ulusal güce yeni bir boyut kazandırmıştır. Genel anlamda yumuşak güç, zorlama ve şiddete başvurmadan başkalarının önceliklerini şekillendirmek anlamına gelir. Buna göre, devletler, kültürel çekicilik, siyasi değerler, meşru kurumlar ve ahlaki otoriteye sahip politikalar gibi soyut kaynaklar aracılığıyla uluslararası sistemdeki diğer aktörlerin davranışlarını etkileyebilir. Bu nedenle günümüzde yumuşak güç, ülkelerin dış politikasında en önemli ve etkili unsurlardan biridir. Yumuşak güç, olumlu imaj, ülke imajını haklı çıkarma, iç ve dış kamuoyunda itibar kazanma ve dolaylı olarak diğer ülkeleri memnuniyetle etkileme gibi koşulların ürünü ve sonucudur. Buna bağlı olarak, "yumuşak güç" olarak adlandırılan güç

kavramının evrimi, uluslararası siyaset araştırmaları alanında yeni bir pencere açtı ve uluslararası sistemdeki devletlerin kabiliyetini ve dış davranışlarını ölçmek için bir kriterdir. Başka bir ifadeyle, yumuşak güç, ülkelerin dış politikasında uluslararası ilişkiler çalışmalarında en önemli araştırma alanlarından biri haline gelmiştir. Bu çalışma, uluslararası sistemin en önemli oyuncusu olarak ABD'nin yumuşak gücünü incelemeyi amaçlamaktadır.

Uluslararası politika çalışmaları, Amerika'nın sert ve yumuşak gücünün II. Dünya Savaşı'ndan sonra önemli ölçüde arttığını göstermektedir. Aslında, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri, bireysel özgürlüğe, dinamik ve yaratıcı kapitalizme, şaşırtıcı teknoloji ve yönetim başarılarına bağlılığı nedeniyle istisnai bir ülke imajı kazandı. Bu görüntü özellikle komünist blokla ideolojik rekabette önemlidir.

Komünist yönetimin çöküşü, Amerikan kapitalizminin cazibesine katkıda bulunmaktadır. ABD, teknolojiye, askeriyeye ve ekonomide gösterdiği başarı ile komünizme karşı dünyada ve Batı bloğunda liderliği ele geçirmeyi başarmıştır. Ancak küresel bir süper güç olmak ve küresel bir liderlik rolü oynamak bedelsiz değildir. Çoğu durumda, o ülkeye karşı yeni tehditler oluşturabilir. Bu arada, yumuşak gücün düşüşü, ABD'nin küresel liderliğine yönelik tehdit ve zorluklardan biri olabilir.

Son yıllarda uluslararası standartların göz ardı edilmesi, kamu diplomasisinin dikkate alınmaması, demokrasinin meşruiyetinin azalması, dış politikada tek taraflılık gibi etkenler Amerika'nın yumuşak gücünü zayıflatmıştır. Böylece, özellikle Trump döneminde ABD'nin yumuşak gücü büyük ölçüde azalmıştır.

Bu makale, Amerika'nın yumuşak gücünün neden düştüğü sorusuna cevap aramaktadır. Aynı zamanda, ABD için sonuçları nelerdir? Dolayısıyla bu makale, Trump'ın yaklaşım ve eylemlerinin etkisini inceleyerek ABD'nin yumuşak güç düşüş değişiklikleri incelemeye çalışmaktadır.

Genel olarak, çalışmada araştırma yöntemi analitik ve betimseldir. Ayrıntılı olarak, bu çalışma, gelişimsel ve uygulamalı bir araştırmadır. Çünkü bir yandan ABD yumuşak gücünün düşüş eğilimini değerlendirerek bu alandaki mevcut bilgi tabanını genişletebilir ve

güncelleyebilir. Öte yandan, Trump yönetimi döneminde ABD'nin yumuşak gücünü değerlendirerek, diğer ülkelerdeki yumuşak güç ve kamu diplomasisi alanındaki karar vericilerin bu alanda uygun kararlar almaları için yol gösterici bir çerçeve olabilir.

2. Kavram ve Literatür İncelemesi

Güç, siyaset bilimindeki anahtar kavramlardan biridir. Genel olarak güç, istenen sonuçları elde etmek için başkalarının davranışlarını etkileme yeteneği anlamına gelir. Başkalarının davranışlarını etkilemenin birkaç yolu vardır: Diğerleri tehdit veya güç kullanarak bir şeyler yapmaya zorlanabilir. Ekonomik kaynakları kullanarak başkalarını takip etmeye zorlamak mümkündür. Bugün, yumuşak güç araçlarını kullanarak, belirli bir hedefe ulaşmak için başkalarını bir araya getirebilir (Harsij, Topsarkani & Jafari, 2009: 231).

Tutarlı teori biçimindeki yumuşak güç terimi ilk olarak 1990'ların başında Joseph Nye tarafından ortaya atılmıştır. Bu sebeple dünyada yumuşak güç kavramının mucidi olarak bilinmektedir. Nye'nin 1990'lardan bu yana yaptığı araştırmaların çoğu, uluslararası politikada gücün değişen doğasına, ABD'nin yenedünya düzenindeki konumu ve dış politikada yumuşak güç kavramına odaklandı (Khodavardi & Rahmati, 2015: 77).

Joseph Nye'nin yumuşak güç kavramında, özümseme yeteneği, tercihleri şekillendirme yeteneği, öncelik verme yeteneği, çekicilik gücü, ikna etme, gücün emrediciden ikna ediciye dönüşmesi gibi anlamlar yer almaktadır (Nye, 2000: 46; Nye, 2004: 62). Dolayısıyla yumuşak güç şu şekilde tanımlanabilir: yumuşak güç, istenen amaca zorlama veya rüşvet yoluyla değil, cazibe yoluyla ulaşma yeteneğidir. Buna göre yumuşak güç, bir ülkenin kültürel çekiciliğinden, siyasi ideallerinden ve meşru politikalarından kaynaklanır (Eivazi & Parsa, 2014: 102).

Joseph Nye'ye göre güç temel olarak iki kısma ayrılır (sert güç ve yumuşak güç). Sert güç, askeri ve ekonomik yeteneklere dayanır. Yumuşak güç ise bir ülkenin kültürel, siyasi meşruiyet, demokratik değerler ve ideolojik çekiciliğine dayanır. Böylece, yumuşak güç ikna edicidir ve sert güç zorlayıcıdır (Nye, 2004: 24).

Güç Tipleri	Davranışlar	Temel Araçlar	Hükümet Politikaları
Askeri Güç	* Zorlama * Caydırıcılık * Koruma	* Tehdit * Kuvvet	* Zorlayıcı Diplomasi * Savaş * İmtak
Ekonomik Güç	* Teyvik * zorlama	* Para Verme * Yantırı	* Yardım * Rüşvet * Kamu Diplomasisi
Yumuşak Güç	* Hayranlık Uyandırma * Gündem Oluşturma	* Kültür * Değerler * Politikalar * Kurumlar	* Kamu Diplomasi * İli ve Çok Taraflı Diplomasi

Şekil 1. Joseph Nye'ye Göre Güç Çeşitleri.

Kaynak: (Nye, 2005).

Nye (2005) temel olarak güç türlerini askeri, ekonomik ve yumuşak güç olarak sınıflandırır (Şekil 1). “Sert gücün” unsurları ve araçları genellikle bir ülkenin askeri yetenekleriyle ilgilidir. Ekonomik güç, hem sert gücün boyutlarını kapsar hem de yumuşak güç ile örtüşür. Joseph Nye, yumuşak gücün kaynakları olarak üç faktörden bahseder: kültür, değerler ve dış politika. Elbette Nye'ye göre her üç kaynak da şartlar gerektiriyor. Joseph Nye'ye göre kültür, başkalarına çekici geliyorsa, değerler içeride ve dışarıda değerliyse ve son olarak dış politikanın meşru ve ahlaki otoritesine sahipse, bir yumuşak güç kaynağı olarak kabul edilebilir (Saeedi & Moghadamfar, 2014: 110-111).

Joseph Nye, sert ve yumuşak gücün temelini oluşturan farklı kaynakları belirleyerek güç türleri arasındaki farkları netleştirmeye çalışır (Nye, 2004-2011). Güç davranışı ile güç kaynakları arasında ayırım yapmak, Joseph Nye'nin yumuşak güç kavramsallaştırmasında çok önemli bir unsurdur ve bu onun kavramsallaştırmasını davranış odaklı olmaktan çok kaynak odaklı hale getirir. Nye'ye göre, güç davranışları, gücü kullanmanın yollarıdır. Farklı davranış türleri,

komut gücünden senkronizasyon gücüne kadar uzanan bir spektrum oluşturur. Komuta gücü, zorlayıcı ve ikna edici eylemlerde kendini gösterir. Senkronizasyonun gücü, belirli bir aktörün çekiciliğine ve siyasi gündemi belirleme yeteneğinde kendini gösterir. Sert ve yumuşak güç arasındaki ikinci fark, somut güç kaynaklarından kaynaklanmaktadır. Sert güç kaynakları somuttur, yumuşak güç kaynakları ise soyuttur. Joseph Nye'nin yumuşak güç kavramsallaştırması ikinci şekilde iyi görülebilir.

Şekil 2. Joseph S. Nye'e göre Sert Güç ve Yumuşak Güç Davranış Çeşitleri.

Kaynak: (Nye, 2005).

Joseph Nye, sert ve yumuşak gücün birbiriyle ilişkili olduğunu düşünür. Çünkü her ikisi de başkalarının davranışlarını etkileyerek bir amaca ulaşabilmenin yönleridir. Yumuşak güç kaynakları ikna ile ilişkilendirilir ve başkalarının çıkarlarını şekillendirme yeteneğine dayanırken, sert güç kaynakları genellikle otoriter davranışlarla ilişkilendirilir (Nye, 2008: 46).

Joseph Nye'nin güç alanındaki düşüncesinin önemi, mevcut durumda ülkelerin uluslararası ilişkilerde yeni bir güç kullanma biçimine ihtiyaç duydukları kavramına dayanmaktadır. Dolayısıyla maliyet, zaman, uluslararası prestij, işbirliğine öncelik verilmesi, konuların genişliği, iletişimin karmaşıklığı ve artan bilgi gibi unsurların dikkate alınması, ülkelerin uluslararası sistemdeki güç konusuna

yeni bir bakış açısı getirmesini zorunlu kılmıştır. Nye teorilerinin güç kavramı alanındaki analiz ve değerlendirmeleri, yeni dönemde aslında güç alanının sınırlı olmadığını; fakat gücün icrasının biçim ve niteliğinin değiştiğini göstermektedir (Shahrestani, 2012: 105).

Bugün yumuşak gücün önemi konusunda hiç şüphe yoktur. Son yıllarda yumuşak güç, dış politika konusundaki akademik tartışmaların merkezi haline gelmiştir (Gallarotti, 2011: 1). Yumuşak güç kavramı teorik olarak ele alınmasının yanı sıra pratikte de politika yapımcıların ilgisini çekmiştir. Ülkeler, sert gücü yükseltmeye çalışmanın yanı sıra yumuşak gücü yükseltmeye de çalışıyorlar. Nitekim son yıllarda dış politika kavramları arasında, yumuşak güç en çok dikkati çekmiştir (Patalakh, 2006: 86).

Akademik alanda ABD'nin yumuşak gücü üzerine çok sayıda makale ve araştırma yapılmıştır. Bu konunun ele alınması, yumuşak gücün, özellikle de ABD'nin yumuşak gücünün öneminin altını çizmektedir. Bu çalışmalar, ABD yumuşak güç kaynaklarının, unsurlarının ve araçlarının belirlenmesi gibi çeşitli alanlarda yapılmıştır. Bu çalışmaların çoğu, ABD yumuşak gücünün uluslararası ilişkiler üzerindeki etkisine de odaklanmıştır.

ABD yumuşak gücü ile ilgili tüm araştırmaları bu yazıda ele almamız mümkün değildir. Dolayısıyla, çalışma literatürünün analizi daha çok ABD yumuşak gücünün düşüşünün üçüncü dalgasıyla ilgili çalışmalara odaklanmaktadır. Özellikle, Donald Trump'ın başkanlığı ile ilgili çalışmalara odaklanmaktadır. Bu alanda çok sayıda araştırma yapılmıştır. Örneğin, araştırmama yakın olan bazı araştırmalar aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

Şekil 3. Literatür İncelemesi.

Yazar	Yılı	Başlık	En Önemli Bulgular
Joseph S. Nye	2019	The Rise and Fall of American Hegemony from Wilson to Trump	Yazara göre, ekonomi, çevre ve insan hakları gibi konuların artık ön planda olduğuna inanıyor. Bu sorunlar sonsuza kadar kalır. Dünyada Amerikan etkisi ve liderliği 1945'ten beri vardır. Liderlik artık tahakküm değil, sorunlar paylaşılmalıdır. Amerika Birleşik Devletleri şimdi daha az baskın bir liderlik ve daha karmaşık bir dünya ile karşı karşıyadır. Ülkede popülist politikaların yükselişi ve yurtdışındaki diğerlerinin gücünün yükselişi ABD'yi tehdit ediyor.
Joseph S. Nye	2019	Soft Power and Public Diplomacy Revisited	Yazara göre, kamu diplomasisi ülkenin yumuşak gücünü teşvik etme aracı olarak uzun bir geçmişe sahiptir. Yumuşak güç, savaşı kazanmak ve hegemonik bir konumu sürdürmek için esastır. Akıllı kamu diplomasisi, yumuşak gücün üretilmesi ve yeniden üretilmesinde güvenilirliğin, değerlerin ve sivil toplumun rolünün anlaşılmasını gerektirir. Otoriter devletler bugün bir demokraside siyasi süreçleri bozmak için yeni siber teknolojileri ve diğer araçları kullanıyor.
Chengxin Pan And Others	2019	Othering as Soft-Power Discursive Practice: China Daily's Construction of Trump's America in the 2016 Presidential Election	Bu araştırmada medya yazılım yöntemleri olarak saldırgan çekicilik, hakaret ve savunma amaçlı inkâr olmak üzere üç yöntemden bahsedilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, China Daily gazetesinin yukarıdaki yöntemleri kullanarak Trump'ı verimsiz ve çekici olmayan bir kişi olarak tanıttığını göstermektedir. Buna karşılık, Çin'i çekici ve dinamik olarak göstermeye çalışmaktadır.
Adam Quinn And Nicholas Kitchen	2018	Understanding American Power: Conceptual Clarity, Strategic Priorities, and The Decline Debate	Bu makale Amerikan gücünü değerlendirir. Bu makalenin yazarı, bu ülkenin liderlerinin gerekli stratejileri formüle etmeleri ve Amerikan gücünün geleceği hakkında net bir anlayışa sahip olmaları gerektiğine inanıyor. Gelecekteki güç artışının temellerinin Amerika Birleşik Devletleri için var olduğuna inanıyor, ancak bunun doğru bir şekilde anlaşılmadığı görülüyor.

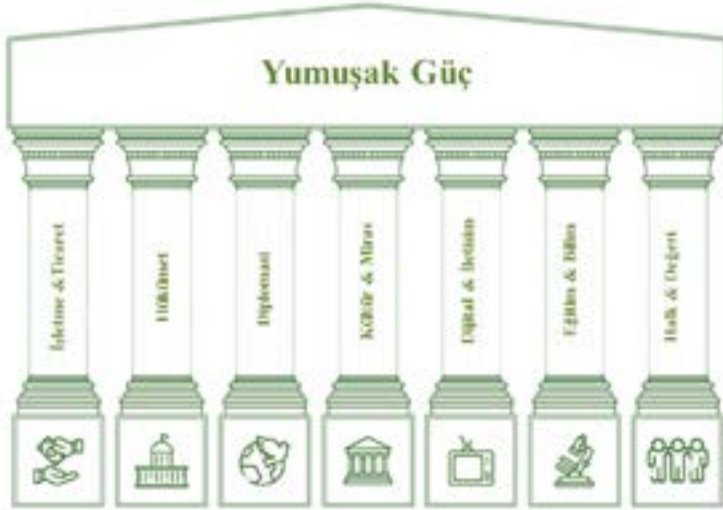
Kevin Brett And Todd Schaefer	2019	Formalizing The American Brand: The Case for The US Culture, Language, and Soft-Power Institutes	Bu çalışmada, Almanya ve Çin'deki yumuşak faaliyetlerin karşılaştırmalı bir çalışması yapılmıştır. Yazar aynı zamanda Amerika'nın kamu diplomasisine kayıtsız kalmasını da eleştiriyor. Yazar, Amerika'nın yumuşak gücünün yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğuna ve bu alanda yeni bir stratejiye ihtiyaç olduğuna inanıyor. Bu çalışmanın sonuçları, Amerika Birleşik Devletleri'nin İngilizceye, farklı kültüre, seyahate, turizme ve ticarete yatırım yaparak yumuşak güç alanındaki seçkin markasını koruması gerektiğini göstermektedir.
Andrew Kenan Rose	2019	Agent Orange: Trump, Soft Power, and Exports	157 ülkedeki insanların yaptığı bir ankete göre, bu makale Çin, Almanya, Rusya, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği'ndeki liderlik tipinin ihracatlarını artırdığını doğrulamaktadır. Bu, yumuşak gücün ihracat üzerindeki etkisini yansıtmaktadır. Bu çalışmanın sonuçları, Trump'ın 2016-2017'deki liderliğinden bu yana ABD ihracatının %20 ve en az 3 milyar dolar düştüğünü gösteriyor. Bu makalenin bulguları, ABD ihracatındaki düşüşün Trump liderliğinin türü ve yumuşak güç kaynaklarını umursamaması ile ilgili olduğunu göstermektedir.
Christopher Walker	2016	The Authoritarian Threat: The Hijacking of "Soft Power"	Bu makale, küreselleşmenin ve Batı'nın sunduğu fırsatların, otoriter hükümetlerin kendilerine dair yumuşak bir sahte imaj sunmalarına yardımcı olduğunu göstermektedir. Otoriter devletler, yumuşak güçlerini İnternet manipülasyonu, yarı sivil kurumların yaratılması, karmaşık hükümet propagandası ve otoriter medya yoluyla inşa ettiler.
Hilton L. Root And Yan Li	2016	The Hypocrisy Trap and US Soft Power	Bu makale Amerika'nın yumuşak gücünü eleştirel olarak analiz etmektedir. Bu makalenin yazarları, Amerikan dış politikasının mantığındaki tuzak ve ikiyüzlülüğün kurumsallaştığına inanmaktadır. Bu makalenin bulguları, ABD'nin mali kaynaklarla insanların kalplerine ve zihinlerine nüfuz etmeye çalıştığını göstermektedir. Bu makale, dünya çapında ABD müdahaleci politikalarında yumuşak gücün rolünü ele almaktadır. Ayrıca makalede, Amerika Birleşik Devletleri'nin hedeflerine ulaşmak için perde arkası bir araç olarak yumuşak gücü kullandığını gösteriyor.

Kaynak: Bu makalenin yazarı tarafından oluşturuldu.

Mevcut çalışma, hem metodoloji hem de kapsam açısından önceki çalışmalardan farklılık göstermektedir. Bu çalışma, özellikle Donald Trump'ın başkanlığı döneminde ABD'nin yumuşak gücünün düşüşünü istatistiksel tablolar ve grafikler kullanarak kapsamlı bir şekilde incelemeye çalışmaktadır.

3. Yumuşak Güç Endeksleri

Portland Danışmanlık Enstitüsü, İlk 30 Yumuşak Güç başlıklı bir yıllık rapor yayınlamaktadır. Bu rapor, ülkeleri yumuşak güç yetenekleri açısından incelemektedir. Portland Enstitüsü, dünya çapındaki anketlere atıfta bulunarak ülkeleri yumuşak güç açısından sınıflandırır. Ülkelerin yumuşak güç açısından sınıflandırılması birkaç ana gösterge ve onlarca alt değişkene dayanmaktadır. Ülkelerin yumuşak güç açısından sınıflandırılmasındaki ana göstergeler arasında kültürel, dijital, eğitim, ticaret, hükümet ve uluslararası etkileşim kapasiteleri yer almaktadır (Yavuzaslan & Çetin, 2016). Aşağıdaki şekil, yumuşak gücün temel göstergelerini göstermektedir.

Şekil 4. Yumuşak Güç Sütunları.

Kaynak: (Brand Finance, 2021).

Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi, yumuşak güç göstergeleri kültür ve dış politikadan eğitim ve bilim kaynakları, medya ve ülkelerin elverişli iş ortamı gibi boyutlara kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla ülkeleri sınıflandırmayı mümkün kılan yumuşak güç endeksinin ölçülebilir değişkenleri aşağıdaki göstergeler dikkate alınarak yapılmaktadır:

İşletme ve Ticaret: Bu ekonomik değişkenler, yumuşak güçten çok sert güç kategorisinde yer alsa da, burada bu endeksin amacı, bir ülkenin rekabetçilik, inisiyatif, İşletme ve ticareti teşvik etme yeteneğine dayalı ekonomik modelinin çekiciliğini belirlemektir. İşletme endeksinin ülkelerin yumuşak gücü üzerindeki etkisi, aşağıdaki tabloda listelenen değişkenler takımını dikkate alınarak ölçülmektedir.

Tablo 1. İşletme ve Ticaret Endeksinin Unsurları ve Kaynakları.

No	İşletme (Ticaret) Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	Dünya Çapında Kayıtlı İcatlar Sayısı	Wipo
2	Rekabetçilik Endeksi	World Economic Forums
3	Doğrudan Yabancı Yatırım	United Nations Conference on Trade
4	Ekonomik Özgürlük Endeksi	Index of Economic Freedom
5	Yolsuzluk Algı Endeksi	Transparency International
6	Araştırma ve Geliştirmede GSYİH Harcamalarının Yüzdesi	World Bank
7	Küresel İnovasyon Endeksi	The Global Innovation Index
8	Küçük ve Orta Ölçekli Şirket Sayısı	International Finance Corporation
9	İş Yapma Kolaylığı Endeksi	World Bank
10	İşsizlik Oranı	World Bank
11	Yüksek Teknoloji İhracatı	World Bank
12	Başlangıç İşlerinin Faaliyet Düzeyi	World Bank

Kaynak: (McClory, 2011: 33).

Hükümet: Bu endeks, siyasi değerler, şeffaflık, meşruiyet, vatandaşlık hakları ve vatandaşların hükümet işlevinden memnuniyet derecesi gibi değişkenlere dayanmaktadır. Bir ülkenin demokratik siyasi düzen, kurumların istikrarı, devlet kurumlarının etkinliği ve siyasi meşruiyeti gibi faktörler, uluslararası ilişkilerde diğer aktörlerle işbirliğini etkileyebilir. Hükümet performans endeksinin ülkelerin yumuşak gücü üzerindeki etkisi, aşağıdaki tabloda gösterilen bir dizi değişkene dayalı olarak ölçülmektedir.

Tablo 2. Hükümet Endeksinin Unsurları ve Kaynakları.

No	Hükümet Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	İnsani Gelişim Endeksi	UNDP
2	Freedom House Endeksi	Freedom Hose
3	Düşünce Kuruluşu Sayısı	NWDTT
4	Cinsiyet Eşitliği Endeksi	UNDP
5	Ekonomist Demokrasi Endeksi	Economist
6	Yeraltı Ekonomisinin GSYİH içindeki Payı	Shadow Economies Around the World
7	Kişi Başına Cinayet	World Bank
8	Sorumluluk ve Hesap Verebilirlik Endeksi	World Bank
9	Gini Gelir Eşitsizliği Endeksi	Gini coefficient- World Bank
10	Hükümete Güven Endeksi	World Economic Forum
11	Basın Özgürlüğü Endeksi	Reporters Without borders
12	Devlet Etkinlik Puanı	World Bank
13	Kalite Derecelendirmesi İyi Yönetim Ayarları	World Bank
14	Hukukun Üstünlüğü Endeksi	World Bank

Kaynak: (McClory, 2010: 11).

Diplomasi: Bu endekste, bir ülkenin uluslararası toplumdaki aktif katılımı ve etkin varlığı, dış politikanın başarısının temelidir. Bu endeks,

ülkelerin işbirliği kurmak, kolaylıklar sağlamak, ilişkileri genişletmek ve aktif işbirliği yapmak için diğer aktörlerle etkileşim kurma yeteneğini göstermektedir. Diplomasi endeksinin ülkelerin yumuşak gücüne etkisi, aşağıdaki tabloda yer alan göstergelerin performansına göre değerlendirilmektedir.

Tablo 3. Diplomasi Endeksinin Unsurları ve Kaynakları

No	Diplomasi Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	Diğer ülkelere yapılan toplam kalkınma yardımı miktarı	OECD/ World Bank
2	Diğer ülkelere kalkınma yardımı / Gayri safi milli gelir	OECD/ World Bank
3	Bir ülkenin yurtdışındaki büyükelçilik sayısı	Lowy Institute/Various
4	Bir ülkenin yurtdışındaki konsolosluk sayısı	Lowy Institute/Various
5	Çok taraflı kuruluşlardaki daimi misyon sayısı	Lowy Institute/Various
6	Uluslararası kuruluşlara üyelik	Various
7	Çevre anlaşmalarının imzalanması	United Nations Treaty Collection
8	Ülkede yaşayan göçmen sayısı	World Bank
9	Kültürel diplomatik misyonların sayısı	Various
10	Bir vatandaşın vizesiz ziyaret edebileceği ülke sayısı	Henley & Partners visa restrictions index
11	Haftalık genel ağ kişi sayısı	Foreign Correspondents Association

Kaynak: (McClory, 2010:10).

Kültür: Uluslararası turizm istatistikleri, müzik endüstrisinin küresel başarısı ve hatta uluslararası spor başarıları gibi faktörler bu endekste etkilidir. Kültür endeksinin ülkelerin yumuşak gücüne etkisi aşağıdaki tabloda sıralanan değişkenler dikkate alınarak ölçülmektedir.

Tablo 4. Kültür Endeksinin Unsurları ve Kaynakları.

No	Kültür Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	Uluslararası turist sayısı	UN World Tourism Organization
2	Her turist tarafından harcanan ortalama para	UN World Tourism Organization
3	Büyük sinema festivallerinde gösterilen film sayısı	Various
4	Ülkede bulunan yabancı gazeteci sayısı	Gorkana Media Database
5	UNESCO Dünya Mirası Listesi'ne kayıtlı anıt sayısı	UNESCO Statistics
6	Dil endeksi	The World's Top 10 Languages
7	Müzik pazarı büyüklüğü	IFPI
8	Yabancı ülkelerde en iyi on albüm	IFPI
9	Olimpiyat madalyası sayısı	International Olympic Committee
10	FIFA Sıralaması (Erkekler)	FIFA Rankings

Kaynak: (McClory, 2010: 9).

Dijital ve Medya: Dijital endeks, ülkelerin teknolojiyi ne ölçüde benimsediğini, dijital dünya ile nasıl ve ne ölçüde iletişim kurabileceklerini ve o ülkenin dijital diplomasi yeteneklerine ne ölçüde sahip olduğunu anlamak için kullanılmaktadır. Ayrıca özgür ve bağımsız medya sayısı ve ifade özgürlüğünün derecesi bu alanda etkili olan diğer değişkenlerdir. Dijital kapasite ve medya etkinliğinin ülkelerin yumuşak gücü üzerindeki etkisi aşağıdaki tabloda listelenen değişkenler dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5. Dijital ve Medya Endeksinin Unsurları ve Kaynakları.

No	Dijital Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	Devlet liderlerinin yurtdışındaki sosyal ağlarının takipçi sayısı	Sosyal Medya
2	Sosyal medya alanında liderlerin varlığı (yurtdışında)	Sosyal Medya
3	Dışişleri Bakanlığı web sayfalarının takipçi sayısı (yurt dışında)	Facebook

4	İnternet kullanıcı sayısı	World Bank
5	Güvenli İnternet sunucuları	World Bank
6	Cep telefonu sayısı	International UnionTelecommunication
7	Bant genişliği	International UnionTelecommunication
8	Devlet Çevrimiçi Hizmetleri Endeksi	UN E-Government Survey
9	E- Katılım Endeksi	Web- Index
10	Sabit aboneler bant genişliği	World Bank

Kaynak: (McClory, 2010).

Eğitim: Günümüzde, ülkelerin yabancı öğrenci çekebilme yeteneği, bilimsel kapasitesi ve eğitim altyapısı kamu diplomasisinde güçlü bir kaldıraç olarak görülmektedir. "Eğitim" endeksi, ülkelerin küresel düzeyde kalite ve etkinlik konusundaki bilimsel yeteneklerini gösterir. Eğitim endeksinin ülkelerin yumuşak gücü üzerindeki etkinliği aşağıdaki tabloda listelenen değişkenler dikkate alınarak ölçülmektedir.

Tablo 6. Eğitim Endeksinin Unsurları ve Kaynakları.

NO	Eğitim Endeksi Öğeleri	Kaynak
1	Uluslararası öğrenci değerlendirme programının ortalama endeksi (PISA)	OECD
2	Brüt yüksek öğrenim kayıt oranı	World Bank
3	Dünya çapında prestijli üniversite sayısı	QS World University Ranking
4	Yayınlanmış akademik bilimsel makale sayısı	World Bank
5	Ülkedeki uluslararası öğrenci sayısı	UNESCO institute for statistics
6	GSYİH'nın belli bir yüzdesinin eğitime tahsis oranı	World Bank

Kaynak: (McClory, 2010: 11).

4. ABD Dış Politikasında Yumuşak Gücün Konumu

Yumuşak güç, ABD dış politikasında önemli ve etkili bir unsurdur. Amerika Birleşik Devletleri dünyadaki liderlik konumunu korumak ve pekiştirmek için her zaman yumuşak gücü kullanmıştır. Buna göre, ABD dış politikasında yumuşak güç çok önemlidir.

Joseph Nye'ye göre, ABD'de yumuşak gücün ana kaynakları üç unsurdur. Kültür, ABD yumuşak gücünün ilk önemli kaynaklarından biridir. Joseph Nye'ye göre, Amerika Birleşik Devletleri küresel bir kültüre sahiptir. Çünkü Amerikan kültürünün açık, dinamik, bireysel bağımsızlığa dayalı, çoğulculuk, gönüllülük ve özgürlük gibi değerlere sahiptir. Bu değerler Amerikan kültürünü dünyada popüler hale getirmiştir. Ayrıca bilimsel ve akademik başarılar ABD'nin yumuşak gücünün artmasında önemli rol oynamaktadır (Nye, 2008: 101).

Demokrasi, insan hakları, serbest piyasa, bireycilik ve sivil özgürlükler gibi değerler her zaman ABD dış politikasının hedeflerine ulaşmasına yardımcı olmuş ve uluslararası sistemdeki meşruiyetini artırmıştır. Dış politika, ABD için bir başka yumuşak güç kaynağıdır. Aslında, Amerika Birleşik Devletleri'nin çekiciliğinin bir kısmı kültüründe ve siyasi değerlerinde yatarken, aynı zamanda kısmen dış politikasının doğasına, taktiklerine ve yaklaşımına da bağlıdır (Nye, 2008: 135). Bu kaynaklara ek olarak ekonomik strateji, aktif kamu diplomasisi, etkin ekonomik güç, güçlü sivil kurumlar, güçlü araştırma ve bilimsel kurumlar gibi araçlar da ABD yumuşak gücünün dış politikadaki diğer önemli araçlarıdır. ABD yumuşak gücünün unsurları ve araçları şu şekilde özetlenebilir:

Yabancı göçmenleri çekmek

Müzik ve film dünyasının yıldızlarıyla birlikte dünyanın en büyük kültürel, sinematik, sanatsal ürün ihracatçısı (Hollywood)

Amerika Birleşik Devletleri'nde yabancı araştırmacıların varlığı

En çok internet kullanıcısına sahip olmak

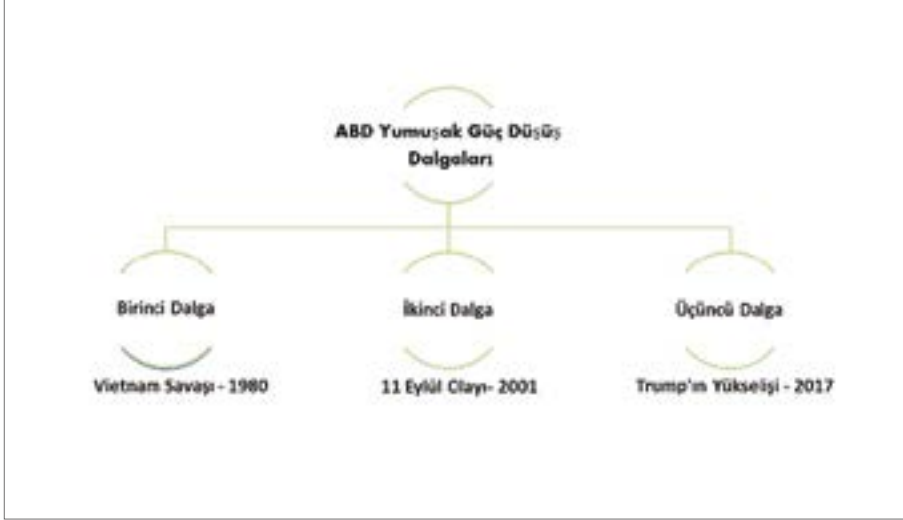
Dünyanın en iyi üniversitelerini kullanmak ve sahip olmak

Dünyadaki en fazla kitap basımı, icat ve keşif (Nye, 2008: 139).

Kısaca, "Amerikan yaşam tarzı" bugün dünya çapında çok popülerdir. Bu nedenle ABD'nin yumuşak gücü dünyada önemli bir yere sahiptir.

Çalışmanın Arka Planı

Tarihsel olarak, ABD'nin yumuşak gücünün düşüşü üç dalgalı bir seyir izlemiştir. Aşağıdaki şekil, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yumuşak güç düşüş dalgalarını göstermektedir.

Şekil 5. ABD Yumuşak Güç Dalgaları.

Kaynak: Bu makalenin yazarı tarafından oluşturuldu.

Birinci dalgada, Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel gücünün düşüşüne ilişkin tartışmalar 1980'lerde Paul Kennedy'nin "Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü" kitabıyla başladı. Bu kitapta Kennedy, Amerikan gücünün göreceli düşüşüne işaret ediyor. Bu düşüşü, dünyanın baskıcı ve militarist yaklaşımının genişlemesine ve ABD'nin küresel çıkarları ile Amerikan gücünün farklı kapasiteleri ve kaynakları arasındaki dengesizliğe bağlıyor (Kennedy, 2006: 9). Vietnam Savaşı, ilk dalgada ABD yumuşak gücünün düşüşünün doruk noktasına işaret ediyor. Aynı zamanda ABD'nin Vietnam Savaşı'ndaki yenilgisi, sert gücünün yetersizliğini göstermektedir.

ABD yumuşak güç düşüşünün ikinci dalgası 11 Eylül olayı ve sonrasında başlar. O dönemde ABD egemenliğinin gerilemesi ile ilgili teoriler ve analizler ortaya çıkmıştır. Bu analizler ABD'nin küresel

egemenliğini azaltmaya odaklanmıştır. Analistler, ABD'nin küresel egemenliğinin düşüşünü dünyanın çeşitli bölgelerindeki çatışma ve müdahaleye bağladılar. Analistlere göre, Amerika Birleşik Devletleri, diğer büyük güçler gibi, doğal bir gerileme aşamasına girmiştir. Analistler, 11 Eylül ve sonrasında ABD'nin küresel egemenliğini daha da aşındırdığına inanıyor (Kurlantzick, 2006: 419-424).

ABD'nin 2001'de Afganistan'ı ve ardından 2003'te Irak'ı işgali, ABD'nin yumuşak gücünün düşmesine sebep olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, Guantanamo ve Abu Ghraib cezaevlerinde terörizmle suçlanan mahkumlara kapsamlı bir şekilde işkence yaparak insan haklarını ve işkence yasağı ilkesini ihlal etmiştir. Bu eylem, Amerikan değerlerinin meşruiyetine ciddi bir şekilde meydan okudu. Kuşkusuz, evrensel insan hakları ilkelerinin ABD tarafından yaygın biçimde ihlal edilmesi, Amerikan yumuşak gücünün düşüşünde kaçınılmaz olarak bir etki yarattı. Stephen Walt'a göre, uluslararası standartların göz ardı edilmesi ve benzeri görülmemiş askeri müdahale, ABD'nin yumuşak gücünün düşmesine yol açtı (Walt, 2006). Böylece 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin müdahaleci politikası, büyük ölçüde ABD yumuşak güç düşüşüne katkıda bulunmuştur (Mitchell, 2010).

ABD gücünün düşüşüyle ilgili teorilerin üçüncü dalgası, 21. yüzyılın ikinci on yılıyla ilgilidir. Arap Baharı Devrimi, Wall Street hareketi, Libya'ya müdahale ve Trump'ın yükselişi gibi bir dizi olay ve gelişme, Amerikan yumuşak gücünün düşüşünün üçüncü dalgasıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Bu arada, Trump'ın yükselişi, ABD'nin yumuşak gücünün düşüşünün doruk noktası olarak görülebilir.

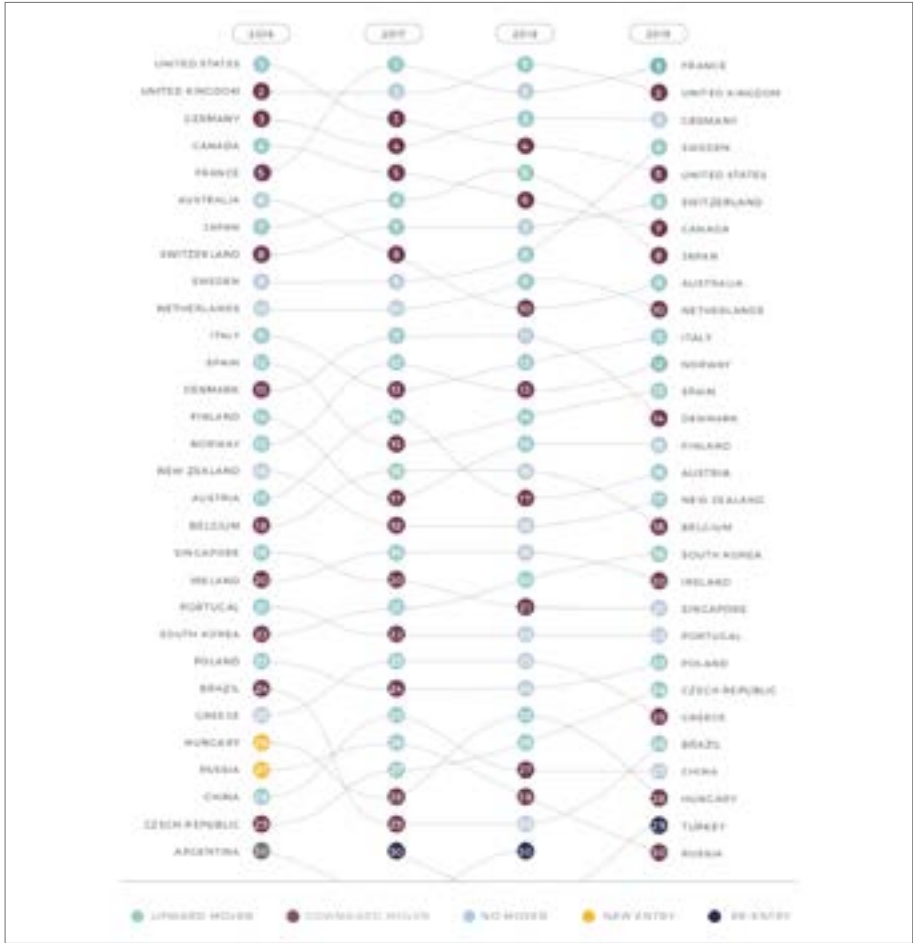
Obama, çok taraflılık, uluslararası işbirliği, uluslararası kuruluşlara daha fazla rol verilmesi, ABD meşruiyetinin artırılması ve uluslararası sistemin gerçeklerine daha iyi uyum sağlanması gibi konularda büyük çaba sarf etti. Ancak Donald Trump'ın yükselişiyle birlikte ABD'nin yumuşak gücünün düşüş eğilimi yoğunlaştı. Trump'ın başkanlığı sırasında milliyetçiliğin artan önemi, ekonomik ve askeri yetenekleri artırma çabaları, diğer müttefik aktörler üzerindeki baskı ve uluslararası taahhütlere uyulmaması gibi konular ABD'nin yumuşak gücünün düşüşünü daha da şiddetlendirdi. Dolayısıyla Donald

Trump, müdahalecilik, uluslararası anlaşmaların ihlali, tek taraflılık gibi politikalar benimseyerek, ABD yumuşak gücünün düşüş trendini hızlandırdı (Betley, 2017).

Buna ek olarak, Donald Trump'ın göçmenlik konusundaki düşmanca söylemi ve Amerika Birleşik Devletleri'ne seyahat eden göçmenleri yasaklaması Amerika'nın yumuşak gücünü zayıflatı. Halbuki göçmenler, Amerikalı Nobel ödüllülerin yaklaşık yüzde 30'unu oluşturuyor ve benzer şekilde, 500 Amerikan şirketinin sermayesinin %90'ını göçmenler oluşturuyor. Trump'ın yaklaşımı, Amerikan kolejlerinin ve üniversitelerinin yaklaşık yüzde 40'ının uluslararası öğrenci talebinde bir düşüş görmesine neden oldu (Daalder, 2017). Bu şekilde ABD, çalışma, turizm ve öğrenci vizesi vermeyi reddederek bilimsel ve kültürel seçkinler arasındaki imajını zedeledi (Kurlantzick, 2016: 419-424).

Bir yanda ABD'nin NATO, Dünya Ticaret Örgütü, BM İnsan Hakları Konseyi'nden çekilme tehdidi, diğer yanda Çin ve Avrupa Birliği ile ticaret savaşı gibi eylemler ABD'nin yumuşak gücünün azalmasına neden oldu. Joseph Nye'ye göre, ABD hükümetinin iç politikadaki, uluslararası kurumlardaki ve dış politikadaki davranışları siyasetin çekiciliğini ve uluslararası etkisini azaltmıştır (Nye, 2018). Amerika'nın birçok ikili ve çok taraflı uluslararası girişime uzlaşmaz yaklaşımı, müttefikleriyle bile uluslararası toplumun kafasını karıştırdı. Öyle ki Keith Reinhard Amerikan imajının çöküşünden bahsediyor (Leopold, 2007). Buna bağlı olarak bir yanda insan hakları konusunda çifte standartların benimsenmesi, diğer yanda tek taraflı kararların alınması, çeşitli ülkelerin desteğini kaybetmesine ve ABD'de yumuşak gücün gerilemesine neden olmuştur (Metla, 2015).

Kısacası, Trump'ın faydacı ve merkantilist yaklaşımı ABD'nin ilham verici gücünü azalttı. Dolayısıyla Donald Trump'ın performansının etkileri, ABD'yi küresel yumuşak güç sıralamasında düşürdü (Bach, 2018). Aşağıdaki şekilde gösterildiği gibi Trump'ın eylemlerinin sonuçları, Amerika Birleşik Devletleri'ni 2016'da birinci sıradan 2017'de üçüncü sıraya, 2018'de dördüncü sıraya ve 2019'da beşinci sıraya düşürdü.

Şekil 6. ABD Yumuşak Gücünün Düşüş Eğilimi.

Kaynak: A Global Ranking of Soft Power, Portland (Designed by: Peter Fisk).

Çalışma Bulguları

ABD yumuşak gücünün düşüşünün tüm yönlerini incelemek bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak bu çalışma, ABD yumuşak gücünün düşüşünü etkileyen yaklaşımları ve uygulamaları mümkün olduğunca incelemeyi amaçlamaktadır. İlk olarak, ABD yumuşak gücünün yükselişini ve düşüşünü etkileyen dış politika yaklaşımları tartışılmaktadır. Daha sonra, Donald Trump'ın ABD'nin yumuşak gücünün gerilemesi üzerindeki etkili eylemleri tartışılmaktadır.

5.1. ABD Dış Politika Yaklaşımları

ABD dış politikasına farklı yaklaşımlar her zaman bu ülkenin yumuşak gücünü etkilemiştir. ABD dış politikasında tek taraflılıktan çok taraflılığa geçiş, yumuşak gücün yükselişinde ve düşüşünde etkili olmuştur. ABD'nin yumuşak gücün yükseliş ve düşüşüne yönelik dış politika yaklaşımları şu şekilde özetlenebilir:

Enternasyonalizm ve İzolasyonizm Yaklaşımı

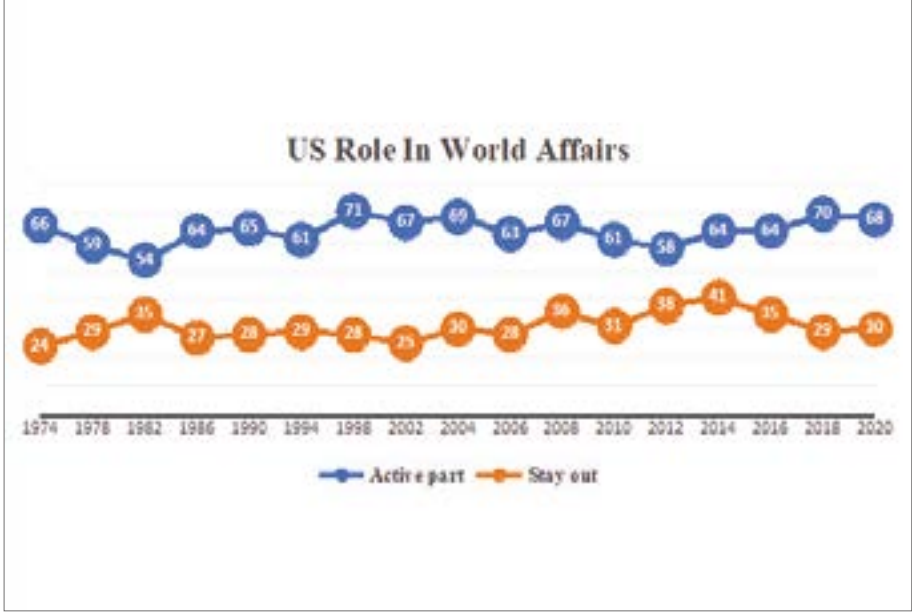
İzolasyonizm ve enternasyonalizm, ABD dış politika tarihinde yumuşak gücünü etkileyen iki önemli gelenektir. En genel anlamıyla izolasyonizm terimi, uluslararası meselelere karışmaktan kaçınmak anlamına gelir. Elbette izolasyonizm, dış dünya ile ilişkilerin tamamen kesilmesi değil, dış ilişkilerde çatışmasızlık anlamına gelir (Holsti, 2005: 170).

Sınırlı etkileşim, hükümetlerin göreceli olarak kendi kendine yeterlilikleri, özel jeopolitik konum ve zayıf uluslararası ilişkiler gibi nedenlerle geçmişte izolasyoncu bir strateji benimsemek, 21. yüzyılın başında bu yönelimi sürdürmekten çok daha kolay olmuştur. Kuşkusuz, uluslararası ilişkiler alanında meydana gelen dramatik değişikliklerle birlikte, hükümetlerin izolasyona yönelmeleri ve kırılganlıklarını en aza indirebilmeleri artık mümkün değildir (Qawam, 2005: 234).

İzolasyonculuğun özellikleri, Trump'ın politikalarında açıkça görülmektedir. Bununla birlikte, Trump'ın bildirimsel ve pratik yaklaşımları incelendiğinde, klasik on dokuzuncu yüzyıl izolasyonizmini değil, yeni izolasyonculuğu savunduğu iddia edilebilir. On dokuzuncu yüzyıl Amerikası henüz büyük ölçekli küresel işlemlere girmemişti, ancak günümüz Amerikalısı küresel denklemlerle yoğun bir şekilde ilgileniyor. Dolayısıyla, bu ülkenin on dokuzuncu yüzyıl izolasyonculuğunu sürdürmesi mümkün değildir. Belki de Trump, mutlak izolasyon değil, seçici bir enternasyonal arıyordu (Soleimanzadeh, Omid & Barati, 2015: 272-273).

Chicago'da yapılan bir ankete göre, Amerikan halkının büyük bir kısmı ABD'nin küresel meselelere aktif olarak dahil olmasını istiyor.

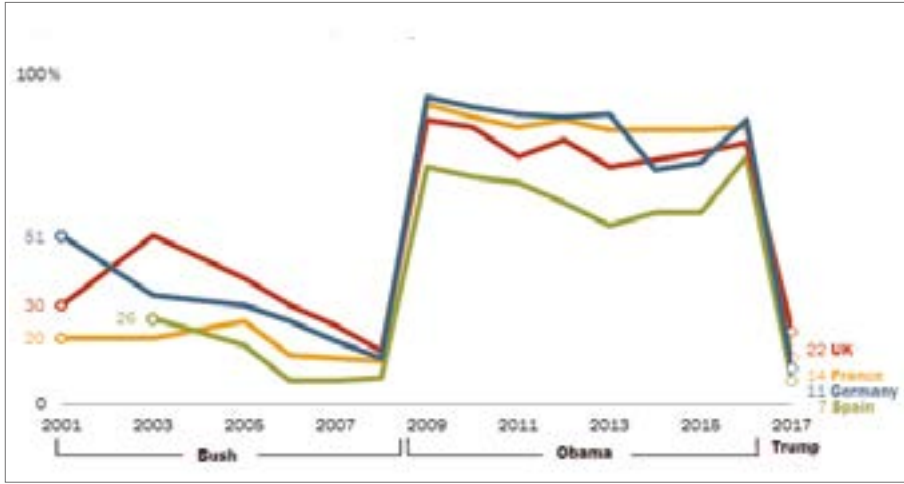
Ancak Trump'ın yaklaşımından etkilenen bazı Amerikalılar, dünya arenasına aktif katılımdan kaçınmak istiyor (Grafik 1).

Grafik 1. ABD'nin Dünya Meselelerindeki Rolü

Kaynak: (Chicago Council Survey, 2020).

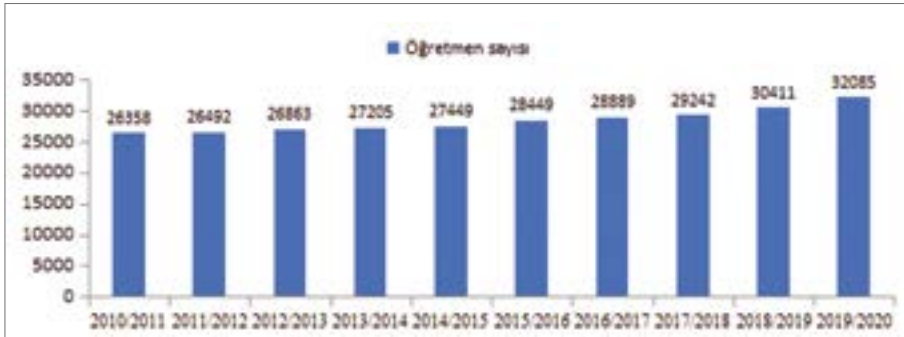
Bununla birlikte, Trump dönemi milliyetçi siyaset dönemi olarak tanımlanabilir. Bu dönemin özelliği, ekonomik ve askeri güce (sert güç) daha fazla vurgu yapılmasıdır. Dolayısıyla, ABD yumuşak gücünün daha arzu edilen ve çekici bir görüntüsünü sunmakla ilgilenmiyordu (Daheshiar, 2016: 32). Trump'ın seçici enternasyonalizmi ve iç gözlemi, Amerika Birleşik Devletleri'nin birçok uluslararası sorumluluk ve yükümlülüğünden kaçmasına neden oldu. Obama dünyayı gri olarak görürken, Trump dünyayı mutlak siyah ve beyaz olarak gördü. Trump'ın dış politikası, başta Avrupa olmak üzere küresel olarak ABD'nin yumuşak gücünü temelden sarstı. PEW Araştırma Merkezi tarafından yapılan araştırma ve anketler, ABD'nin yumuşak gücünün Trump'ın başkanlığı sırasında düştüğünü açıkça gösteriyor (Grafik 2).

Grafik 2. Batı Avrupa’da Trump’a Düşük Güven.

Kaynak: PEW Research Center.

Trump’ın enternasyonalizme karşı koyma ve yeni bir izolasyona doğru ilerleme yaklaşımı, Amerikan kamuoyu üzerinde kaçınılmaz bir etki yarattı. Birçok Amerikalı, ABD’nin daha fazla küresel sorumluluk üstlenmemesi ve dünya düzenini şekillendirmeye çalışmaması gerektiği sonucuna varmıştır. Center for American Progress’inden elde edilen bulgular, 2019’da Amerikalıların yalnızca yüzde 19’unun dünya çapında demokrasiyi güçlendirmenin ABD dış politikasında önemli bir hedef olması gerektiğini söylediğini gösteriyor (Grafik 3).

Grafik 3. Kamu Perspektifinden ABD Dış Politikası Öncelikleri.

Kaynak: Center for American Progress.

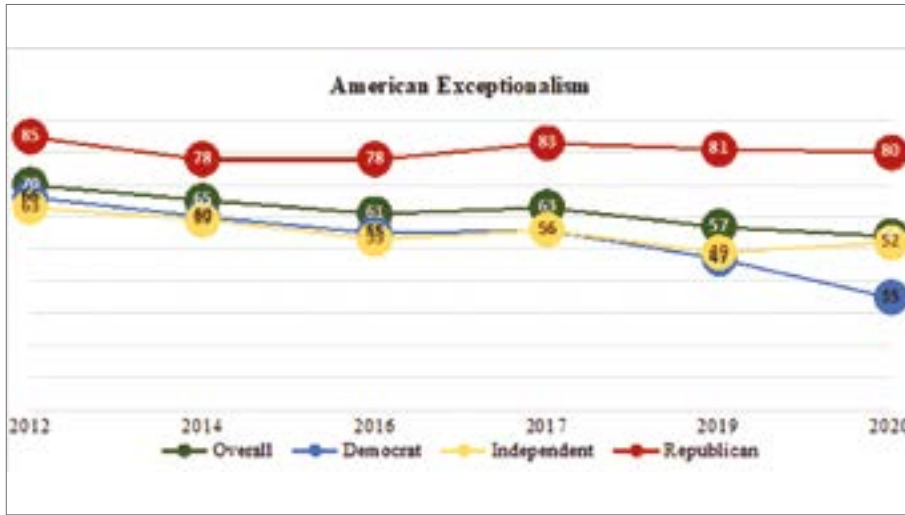
Anketin bulguları, Amerikan kamuoyunda küresel yoksullukla mücadele, insan haklarının güçlendirilmesi ve yurtdışında demokratik hak ve özgürlüklerin teşvik edilmesi gibi konuların artık ABD dış politika gündeminde olmaması gerektiğini gösteriyor. Ancak bu konular dış politikanın önemli hedefleri olarak kabul edilmektedir. Ankete göre, Amerikalıların yüzde 27'si genellikle "kadınların, ırksal-etnik azınlıkların ve farklı dini geleneklere sahip insanların eşit hakları için mücadele etmenin" en önemli dış politika önceliği olması gerektiğine inanıyor. Sadece yüzde 19'u benzer şekilde "dünya çapında demokrasiyi ve demokratik değerleri güçlendirmenin" Amerikan dış politikasında bir öncelik olduğunu düşünüyor. Halbuki "vatanı dış saldırılara karşı korumak, halkı terörizme karşı korumak ve Amerikan ticaretini korumak" gibi konular Amerikan halkının bakış açısından Amerikan dış politikasının önemli önceliklerini oluşturmaktadır.

İstisnacılık Yaklaşımı

İstisnacılık, Amerikan toplumunu diğer tüm toplumlardan istisnai ve niteliksel olarak farklı kılan bir yaklaşımdır. Amerikan istisnacı yaklaşımı, John Winthrop'un yaklaşımıyla örtüşmektedir. John Winthrop, "Tepede parlayan bir şehir gibi olmalıyız, dünyadaki tüm insanların gözleri bizi izliyor" dedi. Bu nedenle, Massachusetts'in ilk valisi olan John Winthrop, 1630'da Amerikan istisnacılığının bir sembolü olarak seçildi (Wertheim, 2017: 2-3). Stephen Walt, son iki yüzyıldır Amerikalı savaşçıların ABD'yi özgürlüğün imparatoru, tepedeki parlayan şehir, dünyanın son umudu ve özgür dünyanın lideri olarak hatırladığına inanıyor. Amerikan istisnacılığı, Amerikan değerlerinin, siyasi sisteminin ve tarihinin benzersiz olduğu öncülüğüne dayanmaktadır. Bu yüzden evrensel olarak beğenilir ve övülür. Buna göre Amerikalılar, Amerika Birleşik Devletleri'nin özel bir ülke olduğuna ve uluslararası sahnede önemli ve olumlu bir rol oynayabileceğine inanıyor. Uzun süredir devam eden bu özelliklerin varlığı, ABD başkan adaylarının kaçınılmaz olarak ABD'nin büyüklüğünü tekrarlamasına neden oldu. Barack Obama bile ABD'den istisnai bir toplum olarak bahseder ve kendi fikrini haklı çıkarırken İngiliz istisnacılığından ve Yunan istisnacılığından bahseder (Walt, 2011, foreignpolicy).

Yumuşak güçle ilgili olarak istisnacılığın önemi, ABD başkanlarının bir şekilde bu değerleri dünya çapında desteklemeye ve uygulamaya kararlı olmalarıdır. Bu bağlamda demokrasi de dahil olmak üzere Amerikan değerlerinin başka ülkelere ihraç edilmesini ve hatta bu değerlere dayalı olarak başka ülkelere askeri müdahale ve ekonomik yardım yapılmasını haklı çıkarmaktadırlar. Bu sırada, diğer ABD başkanlarından farklı olarak Trump, Amerikan istisnacılığını açıkça reddetti. Trump, Amerikan istisnacılığıyla ilgili kampanyası sırasında, “İstisnacılık terimini sevmiyorum. Bunu hiç sevmedim çünkü hepimiz pazarlık yapıyoruz” dedi (Blake, 2016: washingtonpost).

Chicago Council anketine göre, istisnai olma eğilimi Amerikalılar arasında farklılık gösteriyor. İlginç olan şu ki, Trump’ın aksine Cumhuriyetçi destekçiler arasında yüksek düzeyde istisnacılığa eğilim vardır (Grafik 4).

Grafik 4. Amerikan İstisnacılığı.

Kaynak: 2020 Chicago Council Survey.

Amerikan istisnai yaklaşımının reddedilmesi, Trump’ın eşitlikçi görüşünden değil, “Önce Amerika” doktrininden kaynaklanmaktadır. Trump, sert güce öncelik vererek, yumuşak güce Amerikan dış politikasında önemli bir yer vermemiştir. Bu bağlamda, Amerikan değerlerini başka ülkelere ihraç etmeye çalışmamıştır. Trump, ABD’nin

diğer ülkelerle etkileşimini “maliyet-fayda” mantığına dayandırdı. James Curran, İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden bu yana, Amerikan istisnacılığı akımının Amerikan başkanlarının sözlerine ve yaklaşımlarına egemen olduğuna inanıyor. Amerika’daki insanlar, Amerika Birleşik Devletleri’nin, tüm dünya insanları için demokrasiyi geliştirirken dünyayı özgürleştirmek gibi özel bir misyonu olduğuna inanıyor. Ancak, Donald Trump bir istisnadır. Çünkü devletin ilk görevinin vatandaşları korumak ve onların refahını artırmak olduğuna inanıyor (Curran, 2018: 1).

Wertheim’a göre Trump, Amerikan toplumunu bir istisna olarak reddediyor çünkü bunun Amerika Birleşik Devletleri’ni felç ettiğini ve başarısını engellediğini düşünüyor. Trump, ülkesinin dünyadaki adil payını kazanmadığını iddia ediyor. Bunu hemen başkalarından almak istiyor. Ama böyle yaparak, Trump Amerika’nın ulusal kimliğini tehlikeye atıyor. Trump’ın bu eylemleri ABD’de ulusal kimlik krizine yol açabilir (Wertheim, 2017: 2-3). Thomas Friedman gibi bazı analistler, Trump’ın muhalefetini Amerikan tarihi konusundaki cehaletine bağlıyor. Trump’ın istisnai karşıtı politikalarını eleştiren Friedman, Donald Trump’ın ABD’nin tarihi ve önemi hakkında hiçbir şey bilmediğine inanıyor. Amerikan halkının her zaman özgür küresel değerleri ve insan haklarını savunduğunu ve dünya sistemini istikrara kavuşturmak için en yüksek bedeli ödediğini ekliyor. Aynı zamanda, bu yaklaşımdan en çok ABD’nin kendisi yararlandı (Friedman, 2018: nytimes).

Joseph Nye, Amerika’nın yumuşak gücünün, istisnai bir bakış açısından ilham ve eylemin iki sütununa dayandığına inanıyor. Joseph Nye’ye göre, Trump 70 yıllık bir düzene bu ölçüde meydan okuyan ilk başkandır. Bu sebeple, Trump sonrası cumhurbaşkanı için asıl zorluk şu olacaktır: askeri müdahale olmadan hem demokratik değerleri yükseltebilir hem de hegemonik olmayan bir liderlikle dünyada karşılıklı bağımlılık için ihtiyaç duyulan kurumları oluşturup koruyabilir mi? (Nye, 2018: aspistrategist).

Amerika İlk Yaklaşımı

Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte Sovyetler Birliği’nin dağılma sevinci ve “tarihin sonu” hayali kısa sürede solmuş ve önemini

kaybetmiştir. Amerikan toplumu ekonomik sorunlardan etkilendi. Böyle bir ortamda popülist milliyetçi politikaların ortaya çıkmasına zemin hazırlandı. Milliyetçi ve popülist sloganlara eğilim, ekonomik küreselleşmenin dengesiz büyümesinden kaynaklanıyordu. Kültürel ve toplumsal akımlar ekonominin küreselleşmesine paralel olarak gelişemedi. Ayrıca sanal ağların yaygınlaşması kültürel ve sosyal sorunları ortaya çıkarmış ve popülizmin büyümesinin yolunu açmıştır (Behkish & Ghaninejad, 2016: 4).

Nye açısından, ülkelerin yumuşak güç araçlarının küreselleşme ve bilgi devriminden önemli ölçüde etkilendiğini vurguluyor (Gunek, 2018: 254). Bu nedenle, Trump'ın basit ve popüler söylemi tek başına o zamanlar o kadar ilgi çekici ve etkiliydi ki Cumhuriyetçi Parti'nin önde gelen üyelerinin desteğine hiçbir zaman fazla ihtiyaç duyulmadı. Buna göre, ilk Cumhuriyetçi senatör, Trump'ın adaylığını açıklamasından sekiz ay sonra resmi olarak onayladı (Nazari ve Mozaffari, 2016: 103). Robert Kagan'a göre, iki dünya savaşı arasındaki dönemde olduğu gibi, ABD'nin izolasyonist bir yaklaşım benimsemesi mümkündü. Mevcut bağlamda, Trump çoğunluğun desteğine sahip olmayabilir, ancak ABD'nin İlk yaklaşımı için zorlayıcı nedenler vardır (Kagan, 2018: nytimes). Steve Bannon da dahil olmak üzere Trump danışmanlarının ekonomik milliyetçilik gibi terimler kullanması tesadüf değildir. Aslında, Amerikan toplumu üzerindeki artan baskıları yansıtır (Illing, 2018: vox).

Nye, ekonominin hem yumuşak güç davranışı hem de sert güç davranışı üretebileceğine inanıyor (Seifzadeh vd., 2013: 15). Nitekim Trump'ın uluslararası kuruluşlara ve diğer anlaşmalara taahhütlerden kaçınırken, ekonomik faydalardan yararlanma yaklaşımı, onun sert güce olan eğilimini yansıtır. Bu yüzden, Yumuşak Güç Endeksi ve PEW Araştırma Merkezi ile ilgili araştırma raporlarının sonuçları, Trump'ın başkanlığı döneminde ABD dış politikasındaki değişiklikleri ve bunun yumuşak güce etkisini açıkça göstermektedir. Trump'ın başkanlığından bu yana ABD, küresel yumuşak güç endeksinin düştüğünü gördü. Küresel yumuşak güç endeksindeki sıralamada 2016 yılında birinci sıradan alt sıralara doğru düşüş oldukça belirgindir (Tablo 7).

Tablo 7. Küresel Yumuşak Güç Endeksi'ne göre Ülkelerin Sıralaması.

Country	2016 Ranking	Country	2020 Ranking
United States	1	Germany	1
England	2	Japan	2
Germany	3	England	3
Canada	4	Canada	4
France	5	Swiss	5
Australia	6	United States	6
Japan	7	France	7
Swiss	8	China	8
Sweden	9	Sweden	9
Netherlands	10	Australia	10
Italy	11	South Korea	11
Spain	12	Netherlands	12
Denmark	13	Russia	13
Finland	14	Norway	14
Norway	15	Denmark	15
New Zealand	16	New Zealand	16
Austria	17	United Arab Emirates	17
Belgium	18	Finland	18
Singapore	19	Italy	19
Ireland	20	Singapore	20
Portugal	21	Belgium	21
South Korea	22	Spain	22
Poland	23	Austria	23
Brazil	24	Saudi Arabia	24
Greece	25	Israel	25
Hunger	26	Diameter	26
Russia	27	Turkey	27
China	28	Portugal	28
Czech Republic	29	Ireland	29
Turkey	30	Iceland	30

Kaynak: Soft Power Index 30, 2016&2020 Report.

Aynı sonuçlara atıfta bulunan Joseph Nye, Trump'ın ABD'nin yumuşak gücünün azalmasının yolunu açtığını iddia ediyor. Joseph Nye'ye göre bu düşüş ilk Amerikan politikasıyla ilgilidir. Joseph Nye, bu bağlamda Gallup Araştırma Merkezi araştırmasının bulgularını aktarıyor. Gallup Araştırma Merkezi 134 ülkede anketler gerçekleştirdi.

Anket bulguları, yalnızca yüzde 30'unun Trump'ın liderliği hakkında olumlu görüşe sahip olduğunu gösteriyor. Bu sonuçlar Obama dönemine göre 120 derecelik bir düşüş gösteriyor (Nye, 2018: confidential). PEW Araştırma Merkezi tarafından yapılan benzer bir anket, ABD'nin Trump yönetimindeki önemli Avrupalı müttefikleri arasında meşruiyetini ve popülaritesini kaybettiğini ortaya koydu (Tablo 8).

Tablo 8. ABD Başkanlarına Güven.

Country	B. Clinton	G. W. Bush								B. Obama								D. Trump				J. Biden	Change
	2000	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	20-21	
	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	
France	62	62	31	37	43	39	39	42	75	73	75	69	64	75	73	63	46	38	48	31	65	34	
Germany	78	60	25	38	42	37	30	31	64	63	62	52	53	51	50	57	35	30	39	26	59	33	
Belgium	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	56	32	
Japan	77	72	-	-	-	63	61	50	59	66	85	72	69	66	68	72	57	67	68	41	71	30	
Italy	76	70	34	60	-	-	53	-	-	-	-	74	76	78	83	72	61	52	62	45	74	29	
Netherland	-	-	-	-	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	65	37	34	46	30	57	27	
Canada	-	72	-	63	59	-	55	-	68	-	-	-	64	-	68	65	43	39	51	35	61	26	
Sweden	-	-	-	-	-	-	46	-	-	-	-	-	-	-	-	69	45	44	45	33	57	24	
UK	83	75	48	70	55	56	51	53	69	65	61	60	58	66	65	61	50	50	57	41	64	23	
Spain	50	-	14	38	41	23	34	33	58	61	64	58	62	60	65	59	31	42	52	40	62	22	
South Korea	58	52	-	46	-	-	58	70	78	79	-	-	78	82	84	-	75	80	77	59	77	18	
Australia	-	-	-	59	-	-	-	46	-	-	-	-	66	-	63	60	48	54	50	33	48	15	
Taiwan	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	68	-	61	-	
Greece	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	39	34	-	38	43	36	54	-	63	-	
Singapore	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	51	-	
New Zealand	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	42	-	

Kaynak: PEW Research Center.

ABD başkanları arasında, ABD müttefiklerinin vatandaşları Trump'a en az inanmaktadır. Bu anlamda Obama, Amerika'nın müttefik vatandaşları arasında en güvenilir görüşe sahiptir. Bu arada Biden'ın gelişile birlikte ABD'deki müttefik ülke vatandaşlarının kamuoyunun yeniden yükselişe geçtiği görülüyor. Raporda, Trump'a güvenen çoğu Avrupa vatandaşının Avrupa popülist partilerinin destekçisi olduğu belirtiliyor. Joseph Nye, bir ülkenin bilgi çağındaki başarısının yalnızca

hangi ülkenin ordusunun kazandığına değil, aynı zamanda hangi ülkenin anlatısının kazandığına da bağlı olduğu sonucuna varıyor (Nye, 2018: confidential).

5. 2. Trump'ın Yükselişi ve Eylemleri

Trump'ın iktidara yükselişi, Amerika'nın yumuşak gücünde olumsuz bir değişimin başlangıcıdır. Trump'ın öngörülemeyen, çelişkili, duyarlı ve pervasız kişiliği ve davranışları ABD dış ilişkilerini etkilemiştir. Bu, diğer ülkelerin liderlerinin ABD dış politikasına güvenmemesine yol açtı (Karimifard, 2017: 292). Trump, ABD'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra liberal bir uluslararası düzenin yaratılmasıyla kötü bir anlaşma yaptığına inanıyor ve bu liberal uluslararası düzeni üç nedenden dolayı sona erdirmek istiyor:

Amerika Birleşik Devletleri, askeri ittifaklar kurarak dünya çapında birçok taahhütte bulunmuştur.

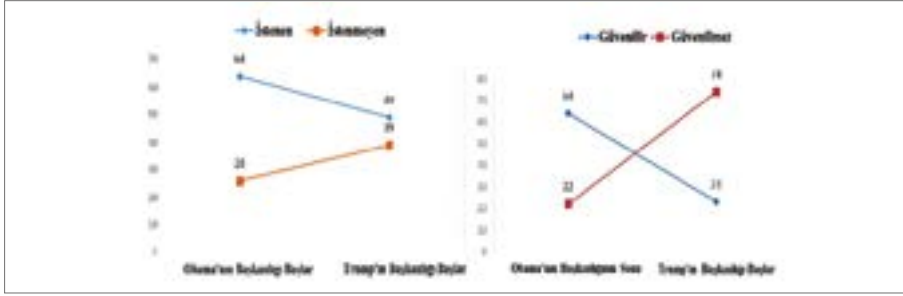
Küresel ekonomi ABD için büyük bir avantaj olmadı.

Amerika Birleşik Devletleri, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana güçlü ama merhametli bir adam gibi davrandı (Wright, 2016).

Amerika Birleşik Devletleri'nde, İkinci Dünya Savaşı sonrası taahhütlerini kademeli olarak yeniden gözden geçirmesi gerektiği konusunda bir fikir birliği olmasına rağmen, Trump, Amerika'nın yumuşak güvenilirliğini ve gücünü dikkate almadan bu yaklaşımı radikal bir şekilde takip etti. Trump'ın bu radikal yaklaşımı, tek taraflılık ve ekonomik ve askeri güce (yarı-sert ve sert) aşırı vurgu ile birlikte, Amerika'nın çeşitli alanlarda etkisinin azalmasına ve yumuşak gücünün zayıflamasına yol açmıştır. Joseph Nye, tehdit ve güç kullanmak yerine, bilgi çağında dünyanın kalplerini ve zihinlerini yenmenin iki kat daha önemli olduğuna inanıyor (Nay, 2008: 37). Bununla birlikte, Trump'ın yaklaşımı, ABD'nin uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmeye yardımcı olamaz, aksine ABD'yi Çin ve Rusya gibi ülkelerle birlikte bir süper güçten uluslararası bir güce düşmenin eşğine getirir (Larres, 2017: 14).

Bu nedenle, çok sayıda uluslararası araştırma merkezinin bulguları, ABD'nin yumuşak gücünde keskin bir düşüşe işaret ediyor. Bu

çalışmalar, Trump yönetiminin oldukça eksiksiz bir değerlendirmesini ve onun yumuşak güç ve Amerikan değerleri üzerindeki işlevinin sonuçlarını göstermektedir. Örneğin PEW Araştırma Merkezi anketi, Obama'nın ayrılmasından ve Trump'ın göreve gelmesinden bu yana, dünyanın Amerikan yöneticilerinin değerlerine ve davranışlarına bakışında ne kadar değişiklik olduğunu gösteriyor. PEW Araştırma Merkezi tarafından 37 ülkede yapılan anketler, ortalama olarak dünya nüfusunun sadece %22'sinin Trump'a ve uluslararası ilişkilerdeki eylemlerine güvendiğini gösteriyor. Tersine, bu sonuçlar, Obama'nın görev süresinin son yıllarıyla karşılaştırıldığında, diğer ülkelerdeki ulusların ortalama olarak %64'ünün, Obama'nın uluslararası arenadaki performansına olan güvenini ifade ettiğini göstermektedir (Grafik 5).

Grafik 5. Trump Yönetiminde Dünyanın Amerika'ya Olan Güveni Oranı.

Kaynak: PEW Research Center.

Trump'a duyulan güvensizlik, hem politikalarının hem de olağandışı kişiliğinin ve davranışlarının sonucudur. Bu bağlamda, her iki yönün etkisini de dikkate almamız gerekiyor.

Trump'ın ulusal güvenlik stratejisi yaklaşımı daha çok Çin ve Rusya gibi büyük güçlerle rekabet etmeye odaklanmıştı. Çok taraflılık ve küresel ticaret konusunun ulusal güvenlik stratejisinde önemli bir yeri yoktu (Nye, 2019: 78). Trump yönetiminin dış politikasındaki stratejik değişim, özellikle liberal çok taraflılıktan gerçekçi tek taraflılığa geçişi, ABD müttefikleri arasında memnuniyetsizliğe neden oldu. Bu stratejik değişim, Amerika Birleşik Devletleri'nin korkunç ve şiddetli yüzünü dünyaya ifşa etti. Sonuçta, Amerikan yumuşak gücünün düşüşünü etkiledi.

Politika değişikliğine ek olarak, Trump tarafından ABD'nin yumuşak gücünün azalmasına katkıda bulunan bir dizi olağandışı eylem gerçekleştirildi. Paris Anlaşması'ndan çekilme, Barjam Antlaşması'ndan çekilme, UNESCO'dan çekilme, BM İnsan Hakları Konseyi'nden çekilme, göçmenlik karşıtı yasaların çıkarılması ve ABD büyükelçiliğinin Kudüs'e taşınması gibi eylemler ABD'nin yumuşak gücü üzerinde yıkıcı etkiler yarattı.

Trump'ın karakteri ve davranışları da onun alışılmadık bir politikacı olduğunu göstermektedir. Trump sadece radikal bir politikacı değildi, karakterinde nefret, kuruntu ve narsisizm gibi sorunlar da belirgindi (Sachs, 2018). Dolayısıyla, bu kişilik özellikleri, yumuşak gücü şekillendiren değerlerle taban tabana zıttı. HEXACO modelini kullanarak, nicel veriler şeklinde “kelime (terimlerin) analizi” yoluyla Trump'ın kişiliğinin ana boyutlarını incelemek mümkündür. HEXACO modeli Dürüstlük-Tevazu, Emosyonel, Dışadönüklük, Uyumluluk, Vicdanlılık ve Açıklık olmak üzere altı ana değişken dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Ana değişkenlerin her birinin alt endeksleri de vardır (Lee & Ashton, 2010: 329).

Visser, Angela ve Anthony Psikologları, HEXACO modelini kullanarak Trump'ın kişiliğini analiz ettiler. Visser ve arkadaşlarının bulguları bu çalışmada da kullanılabilir. Aşağıdaki tablo, Visser ve diğerleri tarafından yapılan çalışmanın bulgularını yansıtmaktadır.

Tablo 9. HEXACO Modeline Dayalı Trump'ın Kişiliğinin Analizi.

Latin	Çıktı	Normal	Standard Sapma	Yüzde Miktarı	Endeks
Honesty-Humility	1.32	3.18	0.65	0.21	Dürüstlük-Tevazu
Sincerity	1.75	3.16	0.78	3.53	Samimiyet
Fairness	1.47	3.35	0.98	2.77	Adalet
Greed Avoidance	1.00	2.72	0.95	3.51	Açgözlülüğten Kaçınma
Modesty	1.03	3.48	0.76	0.06	Tevazu
Emotionality	2.29	3.31	0.64	5.48	Emosyonel
Fearfulness	2.67	3.17	0.87	28.14	korku
Anxiety	1.78	3.33	0.77	2.19	Endişe

Dependence	2.69	3.30	0.86	24.07	Bağımlılık
Sentimentality	2.00	3.42	0.78	3.43	Duygusallık
Extroversion	4.21	3.51	0.60	87.90	Dışa Dönüklük
Social self esteem	4.72	3.79	0.65	92.42	Sosyal benlik saygısı
Social boldness	4.69	3.08	0.88	96.67	Sosyal cesaret
Sociability	3.83	3.57	0.79	63.06	Sosyallik
Liveliness	3.89	3.58	0.74	66.18	Canlılık
Agreeableness	1.45	3.05	0.66	0.78	Uyumluluk
Forgiveness	1.22	2.83	0.78	1.96	Bağışlama
Gentleness	1.17	3.29	0.82	0.48	Yumuşaklık
Flexibility	1.42	2.84	0.86	4.89	Esneklik
Patience	1.44	3.24	0.85	1.73	Sabır
Conscientiousness	2.73	3.41	0.63	23.58	Vicdanlı
Organization	3.00	3.30	0.92	37.22	Organization
Diligence	3.86	3.76	0.75	55.36	Çalışkanlık
Perfectionism	1.97	3.41	0.83	4.16	Mükemmelliyetçilik
Prudence	1.61	3.17	0.79	2.42	İhtiyat
Openness	2.45	3.18	0.64	14.01	Açıklık
Aesthetic appreciation	1.59	3.03	0.92	5.90	Estetik Beğeni
Inquisitiveness	2.14	3.00	0.9	16.90	Meraklılık
Creativity	2.72	3.48	0.84	18.35	Yaratıcılık
Unconventionality	2.72	3.19	0.68	24.5	Unconventionality
Altruism	1.62	3.77	0.69	0.09	Fedakarlık

Kaynak: (Visser, Book & Volk, 2017: 3).

Visser ve arkadaşlarının altı ana değişkende Trump'ın kişiliğine ilişkin bulgularına dayanarak, Trump'ın ABD için alışılmadık bir başkan olduğunu göstermektedir (Tablo 9). Ana değişkenlerin değerlendirilmesi şu şekilde açıklanabilir:

a) Dürüstlük-Tevazu: Dürüstlük-Tevazu Endeksi'nde Trump, normal seviye olan 3.18'den çok daha düşük olan 1.32 puan aldı. Bu endekste düşük puanlar, "davranış kontrolü eksikliği, başkalarını sömürme ve astlarına saygısızlık yapma" gibi alt kategorilerle ilgilidir. Bu sonuçlar, Trump gibi kişilerin "kendilerini haklı ve önemli gördüklerini ve kendi çıkarları için yasaları çiğneme eğiliminde olduklarını" gösteriyor (Visser, Book & Volk, 2017: 2).

b) Emosyonel: Emosyonel endeksinde Donald Trump, 3, 31 olan normal seviyeden daha düşük olan 2, 29 puan aldı. Bu endekste düşük puan, ilgisizlik, dikkatsizlik ve başkalarına karşı empati eksikliği gibi konularla ilgilidir. Bu tür kişilik özelliklerine sahip olmak, bir kişiyi başkalarına karşı davranışının sonuçları ve etkileri konusunda daha az endişeli hale getirir (Visser, Book & Volk, 2017: 2-5).

c) Dışadönüklük: Trump bu endekste 4, 21 puan alırken, bu endeksin normal değeri 3,51'dir. Bu endeksten alınan yüksek puan, yüksek düzeyde güven, karizma ve sosyallik anlamına gelmektedir (Visser, Book & Volk, 2017: 2). Ayrıca dışa dönük bir kişiliğin temel özelliklerinden biri de ödül odaklı davranıştır. Bu tür insanlar sürekli olarak şöhret ve servet ararlar ve bir hedefe ulaşma sürecini, hedefin kendisinden daha çekici bulurlar. Sonuç olarak dışa dönüklük faktörünün macera ve risk alma eğilimi ile doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir (McAdams, 2016).

d) Uyumluluk: Uyumluluk endeksi, bir kişinin başkalarıyla hoşgörü, işbirliği ve uzlaşma yeteneği ile ilgilidir. Bu endeks affetme, nezaket, esneklik ve hoşgörünün dört alt göstergesini içermektedir. Bu göstergeden alınan düşük puan, intikamcı, inatçı ve öfkeli tepkilere yatkın bir karaktere sahip olarak yorumlanır. Donald Trump bu bölümde normalden çok daha düşük bir seviyede olan 1, 45 gibi düşük bir puana sahip. Bu endeksin normal değeri 3.05'tir (Visser, Book & Volk, 2017: 2).

e) Vicdanlı: Bu endekste düşük puan organizasyon, düzen ve rasyonel karar verme olarak yorumlanmaktadır. Bu endekste düşük puan, dürtüsel ve kaprisli bir kişiliğe sahip olmaktır. Böyle bir kişi, önceden düşünmeden ve ani bir motivasyonla kararlar alır; bu tür insanlar için sonucun kalitesi çok önemli değildir. Trump'ın bu endekste puanı 2, 73 olup, normal seviye olan 3, 41'in altındadır (Visser, Book & Volk, 2017: 2-3).

f) Açıklık: Bu gösterge, bir kişinin yeni ve yenilikçi fikirleri kabul etme yeteneğini gösterir. Trump endekste 2.45 puan aldı. Trump'ın puanı normalden 3.18 daha düşüktür (Visser, Book & Volk, 2017: 2).

Kısacası Donald Trump, "Anti-sosyal", "Narsist" ve "Makyavelci" bir karaktere sahiptir (Visser, Book & Volk, 2017: 2-3). Trump'ın bu kişilik özellikleri, yumuşak güç göstergelerine aykırıdır. Buna dayanarak, Trump'ın bu kişilik özelliklerinin ABD'nin yumuşak gücünün azalmasına katkı sağladığı söylenebilir.

Sonuç

Günümüzde yumuşak güç, uluslararası ilişkilerde ülkelerin dış politikasının önemli araçlarından biridir. Bu bağlamda, yumuşak güç, düşük maliyet, rasyonellik ve meşruiyet gibi özellikleri nedeniyle başta sert güç olmak üzere diğer klasik güç türlerinden daha önemli ve etkilidir. Buna göre, yumuşak güç, diğer aktörleri etkilemenin ve nihayetinde bir aktörün uluslararası sistemdeki konumunu güçlendirmenin meşru bir yoludur. Başka bir deyişle, yumuşak güç, bir aktörün olumlu ve çekici imajını güçlendirirken, aktörün hedeflerine sorunsuz ve net bir şekilde ulaşmasını mümkün kılar.

ABD, Trump'ın yükselişinden önce ve eski Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yumuşak güç kullanımında istisnai bir güçtü. Amerika Birleşik Devletleri, kültür, siyasi değerler ve dış politika alanlarında çok çeşitli yumuşak güç kaynaklarıyla uluslararası sistemin ön saflarında yer almıştır. 2016'dan önce ABD yumuşak gücü de zorluklarla karşı karşıya kaldı. Ancak Trump'ın gelişiyi birlikte ABD'nin yumuşak gücündeki düşüş eğilimi hızlandı. Trump'ın yumuşak gücü umursamaması, ABD dış politikasının çalkantılı bir dönemden geçmesine ve yumuşak gücünde keskin bir düşüşün önünü açmasına neden oldu.

Trump, ABD'nin istisnai bir ülke ve benzersiz bir hegemon olduğu fikrine meydan okudu. Trump, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ABD liderliğindeki liberal uluslararası düzene karşı çıktı ve onu sorguladı. Ancak bu fikre güvenen Amerika Birleşik Devletleri, uluslararası sistemdeki etkisini genişletmiş ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir dünya düzeni oluşturmuştur; Başkan Woodrow Wilson'ın hayalini kurduğu ve Başkan Franklin Roosevelt'in neredeyse tamamen öngördüğü bir düzen. Aslında Trump, "Liberal Uluslararası Düzen" olarak bilinen 1945 sonrası düzene karşı çıkıyor. Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nin bir dünya gücü olarak ortaya çıkması ve ardından Soğuk Savaş'tan bir dünya süper gücü haline gelmesi bu yapı ve düzen temelinde olmuştur. Daha önemlisi, ABD hegemonik egemenliğini sürdürdüğü ve güçlendirdiği fikri Trump tarafından göz ardı edildi. Trump, çok taraflılıktan tek taraflılığa geçerek, ABD'nin yumuşak gücünün liberal değerlerini küçümsemek için adımlar attı. Liberal değerler ise ABD yumuşak gücünün en önemli kaynakları ve araçlarıdır

ve önemi kimseden gizlenmezdir. Trump, sert güce vurgu yaparak ve yumuşak güç kaynaklarını ve araçlarını görmezden gelerek ABD yumuşak gücünü savunmasız hale getirdi. ABD'nin yumuşak gücünün azalması, elit göçün azalması, Avrupa'nın ve hatta Çin'in artan cazibesi, ABD'ye karşı artan muhalefet duyguları, artan terörizm yaygınlığı ve alternatif çekicilik gibi sonuçlara yol açmıştır.

Son olarak, Amerikan başarısı, daha derin bir gelişmeye ve yumuşak gücün rolünün anlaşılmasına ve dış politikada sert ve yumuşak gücün daha iyi dengelenmesine bağlıdır. ABD'nin küresel liderliğini sürdürmek ve uluslararası barış ve güvenliğe yönelik tehditlerle mücadele etmek, çok taraflılık, enternasyonalizm ve özellikle yumuşak gücün etkin kullanımı dikkate alınmadan mümkün değildir. Trump'ın yönetim deneyimi ve yumuşak gücü ihmal etmesi, diğer aktörlere, özellikle de kamu diplomasisi ve dış politika ajanlarına önemli dersler verebilir.

KAYNAKÇA

Bach, N. (2018). Under President Trump, the U.S.'s Soft Power is Waning: Global American Influence is dropping significantly. Retrieved from: <https://fortune.com/2018/07/13/us-soft-power-ranking-fourth-place>

Behkish, M. & Ghaninejad, M. (2016). Trump is the enemy of free trade, *Mehrnameh Monthly*, 50.

Betley, A. M. (2017). The Decline of American Soft Power-Will it Persist after Trump?. Retrieved from: <https://www.minnpost.com/community-voices/2017/10/decline-american-soft-power-will-it-persist-after-trump>.

Blake, A. (2016). Hillary Clinton is 100 percent right about Donald Trump not buying into American exceptionalism. Retrieved from: <https://www.washingtonpost.com/news/the-fix/wp/2016/08/31/hillary-clinton-is-100-percent-right-about-donald-trump-opposing-american-exceptionalism>.

Brand Finance. (2020). Global Soft Power Index 2020. Retrieved from: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2020.pdf>.

Brand Finance. (2021). Global Soft Power Index 2021: 15 Nations from MENA Feature. Retrieved from: <https://brandfinance.com/press-releases/global-soft-power-index-2021-15-nations-from-mena-feature>.

Brett, K. & Schaefer, T. (2019). Formalizing the American brand: the case for the US culture, language, and soft-power institutes, *Place Branding and Public Diplomacy*, 15(2), 124-133.

Curran, J. (2018). Americanism, not globalism. *President Trump and the American mission*. Australia: Lowy Institute.

Daalder, I. H. (2017). The Decline of American Soft Power, The Chicago Council on Global Affairs. Retrieved from: <https://www.thechicagocouncil.org/blog/global-insight/ivo-daalderweeks-reads-decline-american-soft-power>.

Daheshiar, H. (2016). Trump and the focus of economic and military capability in the field of foreign policy, *International Relations Quarterly*, 1(22).

Eivazi, M. R. & Parsa, M. (2014). Analytical Model of Soft Power and International Politics. *Two Quarterly Journal of Soft Power*, 3(9), 99-112.

Friedman, T. L. (2018). Time for G.O.P. to Threaten to Fire Trump. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2018/12/24/opinion/impeach-fire-presidenttrump.html>.

Gallarotti, G. M. (2011). Soft power: what it is, why it's important, and the conditions for its effective use. *Journal of Political Power*, 4(1).

Harsij, H., Topsarkani, M., Jafari, L. (2009). Geo-Politics of Soft Power. *Journal of Political Science*, 4(2), 222-269.

Holsti, K. J. (2005). International Politics: A Framework for Analysis, Translators: Bahram Mustaqimi and Massoud Taromsari, Published: *Office of Political and International Studies, Ministry of Foreign Affairs, Tehran*.

Illing, S. (2018). How "America First" ruined the "American dream". Retrieved from: <https://www.vox.com/2018,10>.

Kagan, R. (2018). America First' Has Won. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/5:101:9153/opinion/trump-foreign-policy-americafirst>.

Karimifard, H. (2017). Trump's Foreign Policy and the Realities of the International System. *Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy*, 8(28), 285-302.

Kennedy, P. (2006). The Rise and Fall of the Great Powers. Translator: Abdolreza Ghofrani. Tehran: Information Publications.

Khodavardi, H., Rahmati, F. (2015). Amerika'nın İran İslam Cumhuriyeti'ne Karşı Yumuşak Güç Stratejisi. *Üç Aylık Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Onuncu Yıl, 39, 75-94.

Kurlantzick, J. (2006). *The Decline of American Power. Current History: Global Trends*, 419-424.

Larres, K. (2017). Donald Trump and America's Grand Strategy: U.S. foreign policy toward Europe. Russia and China. Retrieved from: <https://archive.transatlanticrelations.org/publication/donald-trump-americas-grand-strategy-u-s-foreign-policy-toward-europe-russia-china-klaus-larres>.

Leopold, W. (2007). Lecture: America's Declining Image and What to Do about it. Retrieved from: www.northwestern.edu.

McAdams, D. P. (2016). The Mind of Donald Trump: Narcissism, disagreeableness, grandiosity-a psychologist investigates how Trump's

extraordinary personality might shape his possible presidency. Retrieved from: <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2016/06/the-mind-of-donald-trump/480771>.

McClory, J. (2010). The new persuaders: An international ranking of softpower, Institute For Government. Retrieved from: http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20new%20persuaders_0.pdf.

McClory, J. (2011). The new persuaders II: A 2011 global ranking of soft power, *Institute For Government*, Retrieved from: <http://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20New%20PersuadersII.pdf>.

Metla, V. (2015). Is the United States a Superpower in Decline. Retrieved from: <https://legacy.lawstreetmedia.com/issues/world/united-states-superpower-decline>.

Mitchell, L. A. (2010). Is US Soft Power Declining Too?. Retrieved from: <https://academiccommons.columbia.edu/doi/10.7916/D8SQ98SF>, accessed on 10/02/2019.

Nazari, A., Mozaffari, A. (2015). Linguistics and the Possibility of Analyzing the Personality of Politicians: A Study of Donald Trump. *World Politics Quarterly*, 23.

Nye Jr, J. S. (2019). The rise and fall of American hegemony from Wilson to Trump, *International Affairs*, 95(1), 63-80. Doi: <https://doi.org/10.1093/ia/iyy212>.

Nye, J. (2000). *The Paradox of American Power. Why the World's only Super Power can't go it Alone*. Oxford: Oxford University Pressç

Nye, J. (2004). Soft power: the means to success in world politics, *Public Affairs*, NewYork.

Nye, J. (2008). *Soft Power, Translators: Mohsen Rouhani and Mehdi Zolfaghari*. Publications: Imam Sadegh University, Basij Research Institute, 139-85.

Nye, J. S. (2005). *Dunya siyasetinde basarinin yolu: Yumusak guc [Soft power: The means to success in world politics]*. Istanbul: Elips Kitap.

Nye, J. S. (2018). "The two sides of American exceptionalism," Retrieved from: <https://www.aspistrategist.org.au/the-two-sides-of-american-exceptionalism>.

Nye, J. S. (2018). Donald Trump and the Decline of US Soft Power. Retrieved from: <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-american-soft-power-declineby>.

Nye, J. S. (2019). Soft Power and Public Diplomacy Revisited. *The Hague Journal of Diplomacy*, 14(1-2), 7-20.

Pan, C., Isakhan, B., Nwokora, Z. (2019). Othering as soft-power discursive practice: China Daily's construction of Trump's America in the 2016 presidential election. Doi: <https://doi.org/10.1177/0263395719843219>.

Patalakh, A. (2016). Assessment of Soft Power Strategies: Towards an Aggregative Analytical Model for Country-Focused Case Study Research, *Croatian International Relations Review*, 22 (76), 85-112.

Peter Fisk. (2019). New Power Generation The rise of "soft power" and what does it take to be loved in a world of economic and political power plays? Retrieved from: <https://www.peterfisk.com/2019/10/soft-power-super-powers-what-does-it-take-to-be-loved-in-a-world-of-economic-and-political-power-plays>.

Qawam, A. (2005). *International Relations: Theories and Approaches*. Published: Samat, Tehran.

Quinn, A., Kitchen, N. (2019). Understanding American Power: Conceptual Clarity, Strategic Priorities, and the Decline Debate, *Global Policy*, 10(1).

Root, H. L., & Li, Y. (2016). *The Hypocrisy Trap and US Soft Power*. Available at SSRN 2716725.

Rose, A. K. (2019). Agent Orange: Trump, Soft Power, and Exports, NBER Working Paper No. 25439, January 2019, JEL No. F14, F59.

Sachs, D. J. (2018). Trump's Diminishing Power and Rising Rage. Retrieved from: <https://www.project-syndicate.org/commentary/weaker-trump-more-unstable-and-dangerous-by-jeffrey-d-sachs-2018-11?barrier=accesspaylog>.

Saeedi, R., Moghadamfar, H. (2014). Soft Power Sources of the Islamic Republic of Iran, *Two Quarterly Journal of Soft Power*, 4(11), 107-126.

Seifzadeh, A. M., Eftekhari, A., Ezzati, M., Ramezani, M. T. (2013). Konvansiyonel Yumuşak Güç Kavramının Kavramsallaştırılması, *Ekonomide*

Yumuşak Güç Teorisinin Geliştirilmesi. *Basij Strategic Studies Quarterly*, 16(58).

Shahrestani, H. (2012). Private sphere and soft power of the government, *Surah monthly*, 63-62.

Smeltz, D., Daalder, I. H., Friedhoff, K., Kafura, C., Helm, B. (2020). Chicago Council Survey. Retrieved from: https://www.thechicagocouncil.org/sites/default/files/202012/report_2020ccs_america-divided_0.pdf.

Soleimanzadeh, S., Omid, A., Barati, S. (2015). Trump's Foreign Policy Strategy: A Hybrid of Modernity and Realism. *Quarterly Journal of Strategic Studies in Public Policy*, 8(28).

The index of "soft power" for countries with rapidly developing markets. (2017). Retrieved from: http://www.skolkovo.ru/public/media/documents/research/SIEMS_Monthly_Briefing_2012-06_eng.pdf.

The Soft Power 30. (2016). A Global Ranking of Soft Power. Retrieved from: <https://portland-communications.com/pdf/The-Soft-Power-30-Report-2016.pdf>.

The Soft Power 30. (2018). A Global Ranking of Soft Power. Retrieved from: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2018/07/The-Soft-Power-30-Report-2018.pdf>.

The Soft Power 30. (2019). A Global Ranking of Soft Power. Retrieved from: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>.

Visser, B. A., Book, A. S., Volk, A. A. (2016). Is Hillary dishonest and Donald narcissistic? A HEXACO analysis of the presidential candidates' public personas, *Personality and Individual Differences*. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.1016/j.paid.2016.10.053>.

Walker, C. (2016). The Hijacking of "Soft Power". *Journal of Democracy*, 27(1), 49-63.

Walt, S. (2006). *Taming American Power: The Global Response to U.S. Primacy*, Norton.

Walt, S. M. (2011). The Myth of American Exceptionalism. Retrieved from: <https://foreignpolicy.com/2011/10/11/the-myth-of-american-exceptionalism>.

Wertheim, S. (2017). Trump and American Exceptionalism, Why a Crippled America Is Something New, Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2017-01-03/trump-and-american-exceptionalism>.

Wike, R., Fetterolf, J., Mordceai, M. (2020). U.S. Image Plummets Internationally as Most Say Country Has Handled Coronavirus Badly, PEW Research Center. Retrieved from: <https://www.pewresearch.org/global/2020/09/15/us-image-plummets-internationally-as-most-say-country-has-handled-coronavirus-badly>.

Wright, T. (2016). The 2016 presidential campaign and the crisis of US foreign policy. Retrieved from: <https://www.lowyinstitute.org/publications/2016-presidential-campaign-and-crisis-us-foreign-policy>.

Yavuzaslan, K., Çetin, M. (2016). Soft Power Concept and Soft Power Indexes. *Business Challenges in the Changing Economic Landscape*, 1, 395-409.

ÇİN'İN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI: 1991'DEN GÜNÜMÜZE KADAR

Diyaram Ayupova¹

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılması ve ortaya çıkan bağımsız devletlerin stratejik bir konuma sahip olmaları hem bölgesel hem dünya çapında dengelerin değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, jeopolitik konumu ve sahip olduğu doğal kaynakları hasebiyle oldukça stratejik önem taşıyan Kafkasya bölgesel ve küresel güçlerin bir nevi rekabet alanına dönüşmüştür. Bölgeye uzak olmasına rağmen Çin de, Kafkasya bölgesinde hem jeopolitik hem de ekonomik olarak konumunu daha sağlama alabilmek için bölge ülkeleriyle işbirliği arayışına gitmiştir. Böylece uluslararası düzeni kendi çıkarlarına göre yeniden tesis etme amacı güden Çin, Kafkasya'yı da etkisine alacak şekilde uygulamaya koyduğu XXI. yüzyılın “Yeni İpek Yolu” başka bir deyişle “Tek Kuşak Tek Yol” projesi sayesinde dünyanın kumandasını kendi ellerinde

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat, ORCID: 0000-0003-4384-6199

bulundurma hayalinin peşine düşmüştür. Adı geçen proje kapsamında Çin, büyüyen nüfusu ve yükselen iktisadına enerji sağlamak gayesiyle Orta Asya ülkeleriyle kurmuş olduğu enerji ulaşım koridorları ve ticaret ağlarını aynı şekilde Kafkasya ülkeleriyle de gerçekleştirerek Avrupa Birliği alanına erişim sağlamayı amaç edinmiştir. Bu çalışmada, Çin'in bu denli devasa bir projesinde Güney Kafkasya ülkelerinin rolü ve Pekin Hükümeti'nin bölgeye yönelik ulusal çıkarları ve tarafların siyasi tutumu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Çin, Tek Kuşak Tek Yol, Yeni İpek Yolu.

Giriş

Çin'in dış politikası, tarihten beri onun milli menfaatleriyle bağlantılı olmuştur. Bu bağlamda Çin, güvenlik ve ekonomik çıkarlarını gözeterek, Doğu (Asya Pasifik) ve Batı (Avrasya) istikametinde genişleme amacı gütmektedir. Kuzey ve güneyindeki Rusya ve Hindistan, ayrıca ABD gibi iktisat ve güvenliğini tehdit edici güçler dolayısıyla doğu ve batıya açılmayı planlayan Çin, bu yolda Doğu Türkistan başta olmak üzere Tibet, İç Moğolistan ve Tayvan ile olan sorunlarını önündeki başlıca engel olarak görmektedir (Doğan, 2019: 1). Yani Çin'in Batı yönünde genişleme siyasetinin güvenli bir şekilde gerçekleşmesi, batıda hemhudut olduğu Doğu Türkistan'ın ÇKP'nin çıkarları açısından istikrar bulmasına bağlıdır. Bu açıdan bakıldığında, Çin'in önce iç güvenliği sağlayabilmesi, ticaret kisvesi ardında gizlenen amacı doğrultusunda sorunsuz bir şekilde Orta Asya bölgesinden Kafkaslara ve Batı ülkelerine doğru yayılması demektir. Tıpkı Doğu Türkistan ve Orta Asya'dan temin edilen kaynaklar gibi zengin enerji yataklarına sahip Kafkasya bölgesinden elde edilebilecek kaynaklar da Çin'in ekonomik kalkınması ve ABD hegemonyasına karşı büyümesi açısından önem arz etmektedir.

Avrasya'nın kalbi, Orta Asya'nın giriş kapısı olarak değerlendirilebilen Kafkasya bölgesi jeopolitik konumu ve sahip olduğu doğal kaynakları hasebiyle hem bölgesel hem de küresel politikada stratejik bir öneme sahiptir. Dolayısıyla farklı tarihi dönemler içerisinde farklı devletlerin ve siyasi güçlerin uğruna mücadele verdiği doğu-batı ekseninde bir geçiş bölgesi olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda Kafkasya, Çin perspektifinden bakıldığında Avrupa'ya açılan bir kapıdır. Bugüne kadar Kafkasya üzerinde belirli ölçüde etkisi olan devletlerle (ABD, Rusya, Türkiye, İran) karşılaştırıldığında Çin'in, bölge devletleriyle jeopolitik temas açısından tarihsel deneyimi daha az olduğu bilinmektedir.

Daha geniş bir tarihsel perspektiften bakılırsa, Çin, ticaret, ekonomik ve kültürel bağların gelişmesine katkıda bulunan tarihi İpek Yolu aracılığıyla Kafkasya ile bağlantılara sahipti. Zamanla bu bağlantı, tarihi İpek Yolu'nun önemini yitirmesiyle kopmuş ve Çin, yüzyıllar boyunca bölgede bulunmamıştır. Sovyetler döneminde ise Çin'in bölgeyle siyasi ilişkileri yok denilecek kadar azdı (Başkan, 2018: 213). Bilahare SSCB'nin

çöküşü ve jeopolitik durumun değişmesiyle Kafkasya’da ortaya çıkan bağımsız devletler Çin’in dikkatini celp etmeye ve Çin dış politikasında giderek daha fazla önem kazanmaya başlamıştır.

1. ÇHC ile Güney Kafkasya Ülkeleri Arasındaki İlişkilerin Tarihsel Gelişimi (1991-2013)

1990’lardan itibaren Çin’in dünya ekonomisiyle entegrasyonu için yeni adımlar atılmaya başlamıştır. Bu doğrultuda Jian Zemin, Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne üye olabilmesi için Aralık 1999 yılında Çinli şirketleri uluslararası alanda faaliyet göstermeye ve yurtdışı yatırımlarına teşvik ederek “Go Out” adlı bir kampanya başlatmıştır. Böylelikle hükümet tarafından yönlendirilen ve finansal olarak desteklenen Çinli firmalar yeni pazar arayış yoluna girerek batı ülkelerine doğru yönelmiştir (Rollan, 2018: 9). Bu dışa açılım politikası doğrultusunda Hu Jintao’nun başkanlığı döneminde (2002-2012) Çin’in Dünya Ticaret Örgütü’ne başvurusu 15 yıl süren müzakereler sonucu kabul edilerek 2001 yılında üyeliği onaylanmıştır. (Şimşek, 2005: 79-80). Bu üyelik neticesinde ekonomik ve ticari serbestlik sağlanarak ilerleyen yıllarda Çin’in Doğu Avrupa ve Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkileri giderek artmıştır. Böylece zikredilen bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin temellerini atan Çin hükümeti, öncelikle altyapı alanlarının inşası ve modernizasyonu için krediler sunarak ticaret alışverişlerinin geliştirilmesine önemle yaklaşmıştır (Rollan, 2018: 9). Çin dış siyaset görüşü bağlamında, Karadeniz’den Orta Asya’ya kadar uzanan toprakları siyasi ve ekonomik olarak büyümesi için yeterli ölçüde yatırım yapılabilen bir bölge olarak değerlendirmektedir. Bu noktadan bakıldığında öncelikle hammadde bakımından zengin ve Hazar’a kıyıdaş olan Azerbaycan, doğal kaynaklara muhtaç bir ülke olan Çin’i kayıtsız bırakmamıştır (Horbaladze, 2021: 92).

Azerbaycan Cumhuriyeti

İki devlet arasındaki ilişkilerin tarihi arka planına bakılırsa, Azerbaycan ile Çin arasındaki ilişkilerin temeli Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev döneminde atılmış ve 27 Aralık 1991

tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığı tanınmıştır (Vorobyeva, 2020: 651). Eski Sovyet Birinci Sekreteri Mihail Gorbaçov'un 1980'lerde aceleyle gerçekleştirdiği ekonomik reformları eleştirenler arasında yer alan Aliyev, 1990'ların başında ekonomik liberalleşmenin gerçekleştiği başarılı bir reform modeli olarak Çin ekonomik modeliyle ciddi bir şekilde ilgilenmeye başlamış ve bu modelin pratikte nasıl işlediğini görmek için bağımsızlığına yeni kavuşmuş Azerbaycan'da uygulamak istemiştir (İzmailzade, 2007: 29). 1994 yılında başında bulunduğu Azerbaycan devlet heyetinin Çin'e ziyaretinin asıl amacı, diplomatik ve ekonomik bağlar kurmanın yanı sıra Çin'in ekonomi modeline duyulan ilgiydi. Nitekim Aliyev'in ziyareti Azerbaycan-Çin ilişkilerinde bir başlangıç olmuştur. Böylece Çinli şirketler Azerbaycan pazarına ilgi göstererek iki ülke arasındaki ticaret gelişmeye başlamıştır (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan, 1994; Babayan, 2016a: 244). Daha da önemlisi, BM Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinden biri olan Çin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanımış ve karşılıklı işbirliği için yeni ufuklar açılmıştır. Böylece Çin, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü tanıyan ve 1992'de Bakü'de Büyükelçilik açan ilk Doğu Asya ülkesi olmuştur. Azerbaycan da Pekin Hükümeti'nin Çin'in tek meşru hükümeti olduğunu kabul ederek Tayvan'ın Çin topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Tayvan ile hiçbir şekilde resmi ilişki kurulmayacağını teyit etmiştir (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan, 1992).

İlerleyen yıllarda büyüyen Çin ekonomisi, enerji ithalatı kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla yeni petrol piyasaları arayışına girmiştir. Bu yolda elverişli coğrafi konumu ile Azerbaycan Orta Asya'dan sonraki bariz seçeneklerdendi. Bu amaç doğrultusunda birkaç kez üst düzey Çinli yetkililer, Çinli şirketlerin Hazar petrol projelerine katılımını artırmanın yollarını aramak ve Batılı petrol şirketlerine yetişmek için Bakü'ye gitmiştir. Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) tarafından birkaç Çinli petrol şirketine ülkede çalışma izni verilmiştir. Örneğin, Çin'in Shengi petrol şirketi, Haziran 2004'te çıkan izinle Garachukhur petrol sahasını işletmeye başlamıştır. 17 Mart 2005 tarihinde ise Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, tekstil, makine ve tarım gibi petrol dışı sektörlerde ikili ilişkileri geliştirmek amacıyla Çin'e ilk ziyaretini gerçekleştirerek 13 hükümetler arası anlaşmaya imza atmıştır. Ziyaretin ardından, 2005

yılında Bakü ile Urumçi arasında bir uçuş bağlantısı açılmış ve Çin, Bakü'ye 2 milyon dolara yakın koşulsuz yardım sağlamıştır (İsmailzade, 2007: 31-32; Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan, 2005). Çin'in Azerbaycan'a bu denli ilgisi, enerji işbirliğini güçlendirmek amacından kaynaklanmıştır. Bu doğrultuda Çin pazarına petrol tedarik etmek üzere 2010 yılında Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) temsilcileri Çin'i ziyaret ederek bir sözleşme imzalamışlardır. Böylece Çin, yavaş yavaş Hazar bölgesinin kaynakları için rekabete girerek bölgede daha aktif bir şekilde rol oynamaya başlamıştır (Vorobyeva, 2020: 655-656). Nitekim iki ülke arasında 1992'den başlayan diplomatik ilişkiler birçok anlaşmayla kapsamlı bir yasal çerçeveye uygun hale getirilmiş ve ilerleyen dönemlerde daha da derinleşmiştir.

Ermenistan Cumhuriyeti

Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, Çin yatırımları için en az cazip olan ülke konumundaydı. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler 1992 yılında Çin Halk Cumhuriyeti'nin Rusya Federasyonu Büyükelçisi Wang Ji-Qing ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Raffi Hovanisyan'ın "Çin Halk Cumhuriyeti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına İlişkin" adlı bir bildiriyle meşrulaştırılmış ve Temmuz 1992'de Çin, Ermenistan'da bir büyükelçilik açmıştır. Ermenistan Cumhurbaşkanı L. Ter-Petrosyan'ın ilk defa Mayıs 1996 tarihinde Çin'e resmi bir ziyaret gerçekleştirmesiyle taraflar "ÇHC ve Ermenistan arasındaki Dostane İlişkilerin Temellerine İlişkin" adlı bir bildiri imzalamışlardır. Böylece ÇHC ile Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasını müteakiben ikili ilişkilerin geliştirilmesi için üst düzey devlet yetkililerince birçok karşılıklı ziyaretler gerçekleşmiştir. Ancak Çin-Ermeni ticaret ve ekonomik işbirliği belirli bir gelişme kaydetmiş ise de işbirliği düzeyi çok yüksek olmamıştır (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Armenia, 2010). Çünkü Ermenistan, Çin ile bağlarını geliştirmeye çalışsa da büyük ölçüde Rusya'nın hâkimiyetinde bulunması hasebiyle fazla dış politika fırsatına sahip değildi (Krakowska, 2018: 16).

Kafkasya ülkelerinin jeopolitik sorunlarında siyasi tarafsızlığını sürdürmeye çalışan Pekin Hükümeti, Azerbaycan ile Ermenistan

arasında Dağlık Karabağ'la ilgili ihtilaf konusunda ise herhangi bir tarafa yardımcı olmak istememiş ve BM'nin resmi politikasını kabul etmiştir. Aliyev'in 1994 ziyaretinden önce ise, işgal altındaki Azerbaycan topraklarından Ermeni askeri oluşumlarının çekilmesini talep eden BM Güvenlik Konseyi kararına da destek vermiştir. Lakin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne destek vermesine rağmen, 1999'da Ermenistan'a Rusya'nın aracılığıyla silah satışı gerçekleştirerek bölgenin iç siyasetine karışmasıyla Azerbaycan siyasi liderliği ve kamuoyunun sert tepkilerine maruz kalmıştır. Nitekim Azerbaycan Hükümeti, Pekin'den anlaşmayı iptal etmesini ve silahların iade edilmesini isteyince Çin tarafı, bu olayın sorumlusu olarak özel Çinli şirketleri suçlamış ve gelecekte aynı hatanın tekrarlanmayacağına dair söz vererek konuyu örtmüştür. Çin'in bu nihai kararı alması, Azerbaycan ile ekonomik ve enerji işbirliğinin Ermenistan ile olan bağlarından çok daha yararlı olduğunun farkına varılmasından kaynaklanmıştır (İsmailzade, 2007: 30-31; Çolakoğlu, 2010: 415). Lakin 2000'li yıllarda gerçekleşen devlet düzeyindeki görüşmeler sırasında Çin ve Ermenistan hükümeti savunma ve güvenlik alanlarında ilişkileri geliştirme ve derinleştirmeye devam edeceklerine dair anlaşmışlardır. 2010 yılında Ermenistan Savunma Bakanı Seyran Ohanyan Çin Büyükelçisiyle yaptığı bir görüşmede, Çin'i askeri yardımlarından ötürü güvenilir bir dost ve ortak olarak nitelendirmiştir. Genel olarak, üst düzey hükümet yetkililerinin Çin'e ziyaretlerinin sıklığı açısından Ermenistan, Kafkasya ülkelerinin arasında ilk sırada yer almaktadır, çünkü Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi, Ermenistan dış politika önceliklerinden biridir (Babayan, 2016a: 265-266, 274-275). Böylelikle Çin tarafından ziyade, Ermenistan'ın Çin ile işbirliğini daha sağlam bir zemine taşımanın taraftarı olduğu kanısına varabilmekteyiz.

Gürcistan Cumhuriyeti

Gürcistan-Çin ilişkilerinin başlangıcı ise, 9 Haziran 1992 tarihinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına ilişkin tebliğin imzalanmasına dayanmaktadır. İkili ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda ağırlıklı olarak ekonomi, kültür, eğitim, sağlık gibi alanlara önem verilmiştir (Maçavariani, 2015: 142). Çin, Gürcistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biriydi, ancak o zamanlar Pekin'in bölgede pek fazla çıkarı

olmamıştır (Topuria, 2016: 8). Buna rağmen 1993 yılında Gürcistan ile ÇHC hükümetleri arasında ekonomik ve ticari işbirliği, teknik ve ekonomik işbirliği, Gürcistan Ulusal Bankası ile Çin Halk Bankası arasında işbirliği, gümrük, turizm ve yatırım alanında işbirliği gibi pek çok alanda anlaşma imzalanarak yürürlüğe girmiştir. 1996 yılında ise deniz taşımacılığı alanında da bir işbirliği anlaşması imzalanmıştır (Babayan, 2016a: 282). Müteakip süreçte ÇHC, Gürcistan'ın çeşitli enerji projelerine de destek vermiştir. Örneğin, Çin-Gürcistan ekonomik işbirliği tarihindeki en büyük projelerden biri, Çin yatırımlarıyla 2001-2004 yılları arasında inşa edilen Pankisi Vadisi'ndeki 24 megavat kapasiteli Khadori Hidroelektrik Santrali'dir (Miroshnichenko, 2010: 14-15). Çin yatırımlarının daha da artırılması ve ulaştırma, altyapı, turizm, tarım ve bilgi teknolojisi alanlarında işbirliğinin derinleştirilmesi gayesiyle Aralık 2010 tarihinde Pekin'de Gürcistan ile Çin arasındaki ticaret ve ekonomi üzerine işbirliği için hükümetler arası komisyonun 4.toplantısı gerçekleşerek bir mutabakat imzalanmıştır (Mamulaşvili, 2010: 2). Gürcistan ekonomisine Çin yatırımlarını çekmek bağlamında özellikle ulaştırma alanında ikili ilişkilerin geliştirilmesine önemle yaklaşılmıştır. Bu doğrultuda 9 Haziran 2011 tarihinde Urumçi-Tiflis güzergâhında doğrudan hava yolu bağlantısının tesisi gerçekleştirilmiştir (Babayan, 2016a: 292). Bu ve benzeri girişimler göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in Gürcistan'daki ekonomik konumunun daha da güçlendiğini ve Gürcistan'ın da bu gelişmelerin taraftarı olduğunu görebilmekteyiz.

Gürcistan ikili ilişkilerin kurulduğu dönemden itibaren Çin'in uluslararası ilişkilerde artan rolüne büyük önem vermekte ve siyasi açıdan Tayvan'ı Çin'in ayrılmaz bir parçası olarak görerek "Tek Çin" ilkesini tanımayı sürdürmektedir. Buna karşılık Çin tarafı, Abhazya ve Güney Osetya'da benzer bir sorunu olan Gürcistan'ın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü desteklemiştir (Maçavariani, 2015: 142-143; Vorobyeva, 2020: 657). Çin'in Tiflis Hükümeti'nin pozisyonunu desteklemesi, cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili'nin 10-13 Nisan 2006 tarihli Çin ziyaretinde Hu Jintao ile imzaladığı dostluk ve işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin bir bildirgeyle resmiyet kazanmıştır. Ayrıca bu ziyaret sırasında Gürcistan'ın 3 milyon doları aşan borcunun Pekin tarafından neredeyse tamamının silinmesi, Gürcistan'ın Çin'e

güvenle yaklaşmasına yol açmıştır (Yigitaliyev & Karimova, 2007: 57).²

Ancak bazı bilim adamları, 2008'deki Osetya-Gürcistan savaşından sonra Çin'in, ayrılıkçı eğilimleri desteklemeyeceği ve ayrılıkçılığın Çin için de bir tehdit oluşturacağını öne sürerek, Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanımayı reddettiğini ve bu olaylar sırasında yapılan gayri resmi görüşmelerde Hu Jintao, Vladimir Putin'e Çin'in Gürcistan değil Rusya'nın tarafında olduğuna dair güvence verdiğini dile getirmiştir (Babayan, 2016a: 242-243). Gelineen noktada Rusya'nın yakın coğrafyalardaki aktif tutumundan ötürü, birkaç dalda birden oynayan Çin dış politikası, Kafkasya ülkelerine yönelik hep değişken olmuştur.

2000'lerin başında Çin, Güney Kafkasya jeopolitiğinde Rusya, İran ve Türkiye gibi bölgesel aktörlerin yanında küçük bir oyuncu konumundaydı. Bölgenin tarihi oyuncusu olan Rusya, eski Sovyet topraklarını hep arka bahçesi olarak görmüştü ve bölgedeki diğer siyasi güçlerin etkisinden hep rahatsız olmuştur. Çin ise bölge devletleri için Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olarak alternatiflerden biri olmaya başlamıştı. Genel olarak, Güney Kafkasya ülkeleri dış politika öncülüklerinde başlıca dört yöne eğilim göstermektedirler:

Batı;

Rusya;

Çin;

Tarafsızlık (Krakowska, 2018: 11-12, 20).

Böylece Çin'in Kafkasya jeopolitiğinde önemli bir yer edinmeye başlaması ve bunun üzerine Güney Kafkasya devletlerinin de dış politika öncülüklerinin başında bulundurduğu Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak arzuları, özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın Çin ile daha yakın ilişkiler kurmalarına yol açmıştır (Avcı, 2014: 22-23). 2013'ten sonra Ermenistan-Çin ilişkileri de yavaşça değişmeye başlamıştır. Erivan'da yeni Çin Büyükelçiliği'nin inşa edilmesi ve askeri işbirliğinin ortaya çıkması, Pekin'in Ermenistan'a da daha fazla ilgi göstermeye başladığının bir göstergesidir (Krakowska, 2018: 16).

2 XX. yüzyılın sonunda iki ülke arasındaki ticaret yalnızca 3,7 milyon dolardı. 2015 yılında ise ülkeler arası ticaret 700 milyon doları aşmıştır (Topuria, 2016: 8).

Gelinen noktada Çin, ABD'nin çevreleme politikasından sıyrılmak için tüm çabalarını Orta Asya ülkelerinden sonra tamamen Kafkasya bölgesine yöneltmiş durumdadır. Bu durumda ise siyasi arenada eski müttefikleri olan Rusya'yı da kısmen karşısına almaktadır (Avcı, 2014: 22). ÇHC, Rusya ile Sovyetler döneminden beri iki komünist yandaş sıfatıyla bölgesel sorunlara yönelik ittifak halinde hareket etse de bu iki ülke daima açık olmayan bir rekabet halinde olmuştur. Bu minvalde Çin, Kuzey Kafkasya ve kısmen Güney Kafkasya ülkelerinde, ayrıca Orta Asya'da söz sahibi olan Rusya'yla bir nevi güç yarıştırmaktadır.

Öte yandan bakıldığında başka siyasi güçlerin de bölgedeki varlığı hesaba katılırsa Çin'in bölgedeki konumunu güçlendirmesi, ABD, Batı ve Türkiye'ye karşı ortak jeopolitik muhalefet bakış açısı bağlamında Rusya ile İran'ın işine gelmektedir. Bu bağlamda Rusya, kendi çıkarları ön planda olmakla beraber otomatikman Çin'in müttefikine de dönüşebilir (Babayan, 2011: 68).³

Jos Boonstra'nın (2015: 22) da belirttiği üzere, Çin'in Rusya ile genel ilişkisi, işbirliği ve rekabetin bir karışımı olarak değerlendirilebilir. Yani bölgedeki siyasi güçler, açık bir savaşa girmeden sözde işbirliği bağlamında gizli rekabetlerini sürdürmektedirler.

2. "Tek Kuşak Tek Yol" Girişimi Bağlamında ÇHC ile Güney Kafkasya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler

Çeyrek yüzyıldır, ÇHC'nin Sovyet sonrası bağımsız devletlerdeki politikası, münferit adımlardan koordineli bir politikaya doğru gelişmiştir. Çin, politikasını siyasi mekanizmalarla tamamlayarak Orta Asya ve Kafkasların ticaret ve ekonomik kalkınmasında kilit bir rol oynamaya başlamış ve adı geçen stratejik bölgelerde konumunu daha da güçlendirmek için "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" ve "XXI.

3 Rusya ile Çin'i ortak çıkarlara dayalı işbirliği yapan müttefikler haline getiren faktörlerden biri, Ekim 1997 tarihinde Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova'dan oluşan Demokrasi ve Ekonomik Kalkınma Örgütü'nün (GUAM) kurulması olmuştur. Çünkü Çin ve Rusya, GUAM'ın NATO ve AB odaklı tutumu ve ABD ile yakınlaşmasını Post-Sovyet bölgesindeki konumlarını sarsacak bir tehdit olarak algılamışlardır. Bu sebeple de Rusya ve Çin beraber hareket ederek 15 Haziran 2001 tarihinde kurulan Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) sayesinde dünya politikasındaki ABD gibi siyasi güçleri dengelemeyi hedeflemişlerdir (Vorobyeva, 2020, s.657). Çin-Rusya yakınlaşması ve ŞİÖ hakkında geniş bilgi için bk. (Çolakoglu, 2004).

Yüzyıl Deniz İpek Yolu” projelerini içeren “Tek Kuşak Tek Yol” (TKTY) projesini önermiştir. TKTY kavramı ilk defa 2013 yılında Xi Jinping’in Kazakistan’ın başkenti Astana’ya (Nur-Sultan) yaptığı resmi bir ziyareti sırasında dile getirilmiş ve 2015 yılında ÇHC Kalkınma ve Reform İşleri Devlet Komitesi, Dışişleri Bakanlığı ve Ticaret Bakanlığı tarafından hazırlanan resmi bir belgeyle tasdik edilmiştir (Borisova, 2017: 202, 204).

Bu proje, Çin’in 1978-1979 yıllarda Deng Xiaoping liderliğindeki liberalleşme, yani Çin iktisadının dünya pazarına açılması politikasının devamı ya da ticaret, altyapı ve yatırım alanlarındaki bir nevi yenilenmiş modeli olarak değerlendirilebilir. Çin’in dünyaya açılım hamlesi özellikle fakir, yeni gelişmekte olan, ekonomik kalkınma ihtiyacı duyan ülkelere proje işbirliği çerçevesinde büyük miktarda yatırımlar yaparak onları borçlandırma, inşa etmekte olduğu ulaşım koridorları vasıtasıyla Çin mallarını doğrudan bu ülkelere ulaştırma ve ülkelerin enerji kaynaklarını ithal etme sayesinde gerçekleşmesi öngörülmektedir (Karaman, 2020: 1-2).

Güney Kafkasya, coğrafi konumu itibarıyla bu projenin ana halkasıdır. Çin’in bölgeye yönelik ilgisi özellikle iki spesifik alanda belirmektedir: *altyapı* (enerji, telekomünikasyon, ulaşım, finans ve bankacılık sektörleri) ile *savunma ve güvenlik*. Her şeyden önce Pekin’in Batı Avrupa ile entegre altyapı bağlantıları oluşturması için Güney Kafkasya’ya ihtiyacı vardır. Güney Kafkasya koridoru, Rusya topraklarından geçen kıtalararası koridora paralel olarak Türkiye, İran ve Orta Doğu ile bağlantılar kurmak için önemlidir (Rollan, 2018: 12-14). Bu merkezi (orta) koridor, enerji ve ticaret kavşağı olan Hazar Denizi’ndeki Aktav ve Baku limanları üzerinden Azerbaycan ve Gürcistan’ı geçerek Türkiye’ye ulaşmaktadır (Borisova, 2017: 205).

Kafkasya, doğu-batı arasında stratejik bir köprü olmasının yanı sıra günümüzde ABD ve Rusya’nın, Azerbaycan ve Ermenistan’ın çatışan çıkarları dolayısıyla sık sık bölgesel etnik çatışma ve küresel mücadelelere de sahne olan adeta bir kriz bölgesidir. Bu istikrarsızlık, Çin’in uygulamaya koyduğu projelerinin sekteye uğraması, yani çok önemli enerji hatlarının geçtiği bölgenin güvenliği açısından Çin’i tedirgin etmektedir (Avcı, 2014: 22). Örneğin, Ermenistan’ın Azerbaycan’a karşı saldırıları başlatması sonucu meydana gelen 2020 Dağlık Karabağ Savaşı, “donmuş çatışma” bölgesi olan merkezi koridoru tehlikeye

atmıştır. Bir yandan İran'ın ABD ve İsrail ile aralarındaki gerilim ve olası bir çatışma tehdidi (Adıbelli, 2020: 16) öte yandan Rusya'nın Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanıması ve Asya'yı Avrupa'ya bağlayan doğu-batı otoyolunun yakınında bulunan Güney Osetya hudut çizgisinin sınır işaretlerini hareket ettirerek Gürcistan'ın toprak bütünlüğüne tecavüz etmeye devam etmesi dolayısıyla Çin'in ekonomik çıkarları tehdit altına girmiştir. Bu da Çin'in bölge devletleriyle askeri ve güvenlik işbirliğinin yoğunlaşmasına yol açmaktadır (Krakowska, 2018: 14).

Bu bağlamda Çin, 2015'ten bu yana özellikle ticaret ve enerji ulaşımı bazlı proje ve anlaşmalarla Güney Kafkasya ülkeleriyle olan bağına sağlam tutmak, BM'de etkin rol oynamak ve bölgesel çatışmalarda arabuluculuk yapmak suretiyle durumu kendi lehine değiştirmek yoluna gitmiştir (Markedonov, 2019: 5). Çin'in dış politikasının başlıca özelliklerinden biri, ülkelerarası sorun ve çatışmalarda taraf tutmamasıdır. Çünkü sadece potansiyel bir pazar olarak gördüğü herhangi bir ülkeye taraf olmak, Çin'in silah satışı ve petrol alımından ibaret ticari ilişkilerine ket vurabilir (Adıbelli, 2020: 17). Bu da haliyle Çin'in asıl amacı olan Kafkasya'da kök salma planını güçleştirecek demektir.

Genel olarak Çin için Kafkasya, Orta Asya ile karşılaştırıldığında önemi açısından ikinci plandadır. Dolayısıyla Çin, Kafkasya'yı "özel" bir etki alanı olarak görmemiştir. Bunun iki ana nedeni, Kafkasya'nın Çin'den coğrafi uzaklığı ve bölgesel endişe verici güvenlik riskleridir. Çin'in net ekonomik beklentileri olmasına rağmen, barışı koruma operasyonları gibi bölgesel siyasi veya askeri görevlere girme olasılığı çok daha düşüktür (Çolakoglu, 2010: 386). "Independent Military Review" dergisinin askeri uzmanı V. Şerbakov'tan belirttiği gibi, "Çin'in ayırt edici bir özelliği, ülkeler arasındaki çeşitli askeri veya askeri-politik hesaplaşmalara karışmamaya çalışmasıdır. Çatışmalarda tüm taraflara karşı dengeli bir tutumu vardır. Çin, hem ekonomik hem de askeri ortaklarının sayısını artırmaya çalışmaktadır" (Tevikyan, 2017: 44; Galstyan, 2017: 4).

Pekin'in Kafkasya'daki temel çıkarları şu şekildedir:

Kuzey Kafkasya'daki jeopolitik "Status Quo" nun devamı;

Güney Kafkasya'nın jeopolitik tarafsızlığı;

"Status Quo" karşıtı radikal ideolojilerin yükselişinin önlenmesi (Babayan, 2016b: 12).

Bu çıkarlar doğrultusunda artık kıta dışına çıkmayı hedefleyen Çin'in bölgeye yönelik stratejik hedefleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Doğal kaynakları elde etmek;
2. Ekonomik-ticari ilişkileri güçlendirmek;
3. Bölgede istikrarlı bir ortam yaratmak;
4. ABD hegemonyasına karşı işbirliği yapmak (Doğan, 2019: 4).

Güney Kafkasya ülkelerinin çıkarları da Çin'inkiyle örtüşmektedir. TKTY çerçevesinde siyasi koşullar olmaksızın ülkelere vaat edilen yatırımlar, bağımsızlıklarına kavuşmalarından beri yabancı sermayeyi çekmeye çalışan Güney Kafkasya ülkelerini ilgisiz bırakmamıştır (Rollan, 2018: 12). TKTY projesine katılmak için inisiyatif gösteren ve projenin geliştirilmesi için bir deklarasyon imzalayan ülkelerden biri de Gürcistan'dır. 2013'te Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in TKTY projesini açıkladığında, eski İpek Yolu üzerindeki ana yolun bir parçası olmadığından dolayı Gürcistan'dan bahsedilmemiş ve Xi'nin yeni rotasına dâhil edilmemişti. Ancak Başbakan Irakli Garibashvili Eylül 2015'te Pekin Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında, *"Bölgede Çin iş ve yatırımlarına, Çin halkına ve kültürüne veya Çin yeniliklerine ve fikirlerine Gürcistan'dan daha açık hiçbir ülke yoktur"* diye tutumunu açıkça belli ederek projeye katılım inisiyatifinde bulunmuştur. Böylece Yeni İpek Yolu projesi çerçevesinde Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir lojistik ve ulaşım merkezine dönüşen Gürcistan'ın Çin nezdinde önemi artmıştır (Topuria, 2016: 2-3). Nihai durum itibarıyla Çin için Gürcü yönü, Avrupa'ya ulaşmada Rusya sınırını geçme ihtiyacının olmamasının yanı sıra Gürcistan'ın Karadeniz'de stratejik limanlara sahip olması, AB ve NATO ile iyi ilişkilerinin olması açısından önem arz etmektedir. Pekin Hükümeti'nin Gürcistan'a değil küçük bir ülke olan Gürcistan'ın Çin'e olduğundan daha fazla ihtiyaç duyması Çin'in işine gelmekte ve bu ülkeyle pazarlık yapmasını kolaylaştırmaktadır (Borisova, 2017: 207).

Hâlihazırda Çin, Gürcistan'ın en önemli ticaret ortaklarından biridir. Gürcistan ve Çin, iki yıl süren müzakerelerin ardından Mayıs 2017'de Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış ve adı geçen anlaşma 1 Ocak 2018 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Böylelikle Türkiye ve BDT ülkeleriyle kurulan ikili ilişkiler, ayrıca "Deep and Comprehensive Free Trade Agreement" ve "European Free Trade Association" anlaşmaları sayesinde

Gürcistan, Çinli işletmelere 800 milyondan fazla tüketiciden oluşan bir pazara erişim sağlamıştır (Rollan, 2018: 13). Horbaladze'ye (2021: 92) göre, Gürcistan ile ekonomik ve tarımsal alanlarda ikili ilişkilerini güçlendirmek için çabalayan Pekin Hükümeti ilerleyen zamanlarda, Çin mallarının Avrupa'ya ulaştırılması amacıyla uyguladığı çeşitli projeler çerçevesinde Gürcistan'ın jeostratejik konumundan yararlanmaya ve onu kilit ulaşım koridorlarından biri olarak kullanmaya çalışacaktır. Dolayısıyla, Çin yatırımlarının çoğu, enerji projeleri bazlı yatırımları da es geçmeyerek, lojistik sektörüne yapılmaktadır.

Gürcistan ile birlikte Azerbaycan da Kafkasya'nın Asya ile Avrupa'yı bağlayan stratejik ulaşım merkezlerinden biridir. Azerbaycan, merkezi Hazar-Karadeniz ulaşım koridorunun bir parçasıdır. Çok sayıda transit ülkenin bulunduğu bu koridor, daha kısa ama siyasi olarak istikrarı öngörülemeyen Çin-Pakistan rotası ile rekabet etmektedir. Ancak onun aksine, öncelikle güvenli ve istikrarlı bir siyasi durumu, teslimat maliyeti ve hızından ötürü Çin için daha kârlıdır (Borisova, 2017: 207). Dolayısıyla Bakü ve Pekin Hükümeti, iki ülke arasında kapsamlı işbirliği için yeni fırsatlar yaratma gayesiyle imzaladığı 10 Aralık 2015 tarihli "Azerbaycan Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki dostluk ve işbirliğine dayalı ilişkilerin daha da geliştirilmesi ve derinleştirilmesine ilişkin" adlı ortak bir bildiriyle Çin'in İpek Yolu Ekonomik Kuşağı konusundaki girişimini uygulamak için ortak çaba göstermeye hazır olduklarını temin etmişlerdir. Böylece taraflar, İpek Yolu Ekonomik Kuşağı'nın ortak teşviki ile ilgili Mutabakat Muhtırasının imzalanması ile üretim, altyapı inşaatı, enerji, kimya ve hafif sanayi, mühendislik, tarım, ulaşım, telekomünikasyon ve diğer alanlarda aktif olarak işbirliği yapacaklarını ve başka alanlarda da işbirliğini güçlendirmeye hazır olduklarını teyit etmişlerdir (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan, 2015). Bilahare 2016 yılında Çin'in girişimleriyle kurulan Asya Altyapı Yatırım Bankası, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nin (TANAP) Azerbaycan kısmının inşası için 600 milyon dolar tutarında kredi sağlamıştır. Aliyev'in 2019'daki Çin ziyaretinin ardından Azerbaycan savunma bakanı da Çin'de resmi bir ziyarette bulunarak taraflar 2009, 2013 ve 2018'deki anlaşmaları yenileyerek tekrar askeri işbirliği konusunda anlaşmış ve Çin'den silah alınması kararına varılmıştır (Adıbelli, 2020: 23-24).

Müteakip süreçte Pekin, eski “İpek Yolu” güzergâhı boyunca Doğu-Batı ulaşım koridorunu güçlendirecek, Güney Kafkasya bölgesindeki Çin varlığını da artıracak olan Trans-Asya ve Trans-Avrupa demiryolu ağlarını birbirine bağlayan Bakü-Tiflis-Ahılkelek (Akhalkalali)-Kars (BTK ya da BTAK)⁴ demiryolunun inşası projesine destek vermiştir (İsmailzade, 2007: 32; Çolakoğlu, 2010: 416; President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev, 3-4). Bu desteğin arkasında tabii ki de Çin'in kendi çıkarları bulunmaktadır. İş yüzünde Avrupa ile bağlantı kurmak için Çin'in Beyaz Rusya ve Macaristan'daki altyapıya fazla para harcaması gerekecekti. Bu sebeple Çin, ekonomik durumu göz önünde bulundurarak daha ucuz alternatifler aramaya başlamıştır. Dolayısıyla Gürcistan ve Azerbaycan'ı Türkiye'ye bağlayan ve Orta Asya ile Çin'i demiryolu ile Avrupa'ya bağlamak için kullanılabilecek bir ulaşım koridorunun inşası, Çin'in Azerbaycan ve Gürcistan'a olan ilgisinin artmasının ana nedenlerinden biridir (Topuria, 2016: 12). Sonuç itibarıyla Çin, demiryolu ile Rusya ve Türkiye hattının yanı sıra en önemli ilgi alanlarından biri olan Karadeniz hattını da devreye alarak mallarını tüm Avrupa'ya rahat bir şekilde taşımayı amaçlamıştır (Adıbelli, 2020: 18).

Böylece temelleri 2007'de atılan “Demir İpek Yolu” olarak da adlandırılan bu hattın açılışı 30 Ekim 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Adı geçen hat sayesinde Rusya topraklarından geçen Çin-Avrupa arasındaki demiryollarına alternatif bir taşıma rotası oluşarak Rusya'ya olan ihtiyaç bir nebze azalmıştır (Dilek, 2017: 1). Bu proje kapsamında siyasi güçlerin, özellikle de yerel haberlerde projeye çok ilgi duyan bir ülke olarak ön plana çıkan Çin'in Güney Kafkasya'daki varlığından rahatsız olan ABD, projeye fon sağlanmasını yasaklayan bir yasa tasarısını kabul etmiş, ayrıca Ermeni lobisinin etkisiyle Ermenistan'ı bölgesel ticaret ve iletişim projelerinden izole etmeye çalışmıştır (İsmailzade, 2007: 33). Ancak ABD'nin engelleyici girişimlerine rağmen Çin ile özellikle askeri işbirliği Ermenistan'ı diğer iki devletten daha fazla ilgilendirdiği ve ekonomik işbirliği ile yatırımları çekmek, Ermenistan dış politikasında temel bir öncelik teşkil edildiği iddia edilmektedir (Sanamyan, 2016: 14).

4 Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'yi doğrudan birbirine bağlayan bölgesel demiryolu hattıdır.

Böylelikle Ermenistan, coğrafi konumu itibarıyla Gürcistan ile Azerbaycan'a kıyasla daha az elverişli, ulaşım altyapısının gelişmemiş olması ve Moskova'nın bölgedeki müttefiki olmasına rağmen, özellikle 2013 sonrası Çin ile yakın etkileşim içinde olmaya çabalamıştır (Borisova, 2017: 207). Aslında Çin açısından bakıldığında Ermenistan, potansiyelinin çok daha az olmasına rağmen Avrasya Ekonomik Birliği (AEB) ülkeleri ve İran'ın pazarlarına girmek için bir koridor konumuna gelebilirdi. Lakin Ermenistan'ın AEB ülkeleriyle ortak sınırının olmaması ve Ermenistan-İran arasında bir demiryolu projesinin çok pahalıya mâl olması (3,2 milyar dolar) dolayısıyla Çin, Ermenistan'la bu konuda işbirliği yapmaya çok da hevesli olmamıştır (Vorobyeva, 2020: 651). Ancak Ermenistan yetkilileri TKTY çerçevesinde altyapı projelerinin uygulanmasına ilgi gösterince ülkelerarası bir işbirliği mutabakatı imzalanmıştır (Borisova, 2017: 207).

Bilahare ÇHC ve Ermenistan ilişkilerinde kayda değer gelişmelerden biri Ermenistan Devlet Başkanı Serj Sarkisyan'ın ÇHC Devlet Başkanı Xi Jinping ile Mart 2015'te bir araya gelerek dostane işbirliği ilişkilerinin daha da geliştirilmesi ve derinlemesine yönelik ortak bir bildiri imzalamasıydı. Bildiri çerçevesinde taraflar, ülkelerin egemenliğine, güvenliğine ve toprak bütünlüğüne karşı yöneltilen herhangi bir ittifaka katılmadıklarını, kendi topraklarında da bu tür ittifak ve örgütlerin faaliyetlerini yasakladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca her iki ülke BM ve diğer uluslararası kuruluşlar çerçevesine diyalog ve etkileşimi yoğunlaştırmaya devam edeceklerini, karşılıklı çıkarlar bağlamında uluslararası ve bölgesel konularda yakın temasları ve koordinasyonu sürdüreceklerini teyit etmişlerdir (Babayan, 2016a: 264). Bilahare Eylül 2017 tarihinde Ermenistan Savunma Bakanı'nın Çin'e resmi bir ziyareti çerçevesinde Ermenistan'a yaklaşık 1.5 milyon dolar tutarında yardım sağlanması konusunda bir anlaşma imzalanmış ve Erivan'ın ilgisini çekecek fırsatlar ortaya çıkması halinde Ermeni tarafının Çinli silah tedarikçileriyle diyalog kurabileceği belirtilmiştir (Galstyan, 2017: 3). Çin'in askeri işbirliğine önem vermesindeki başlıca faktörlerden biri Ermenistan'ın jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Çin, Güney Kafkasya'da güçlenmek için Ermenistan'ı stratejik köprübaşı haline getirmek hedefi gütmektedir. Uzmanlara göre, Moskova da Ermenistan-Çin işbirliğine kendi çıkarları, yani Batı'ya karşı Çin'i bir müttefik olarak görmesi dolayısıyla olumlu bakmaktadır (Vorobyeva, 2020: 657).

Hâlihazırda Ermenistan'da enerji, teknoloji, tarım ve askeri alanlarda Çin yatırımları sayısının artması ve 2020 yılının Ocak ayında iki ülke arasında vizesiz rejimin yürürlüğe girmesiyle Çin-Ermeni ilişkilerinin yeni bir düzeye ulaştığı görülmektedir (Horbaladze, 2021: 92-93). Ayrıca Çin, Ermenistan ile ileride TKTY girişimine dâhil edilecek olan Basra körfezinden Karadeniz'e doğru uzanan bir ulaşım ağı projesinin inşasına başlamış durumdadır. Keza Ermenistan, Avrupa Birliği'nin Trans-Avrupa Ulaşım Ağına da dâhil olmak suretiyle Avrupa'yı Çin'e bağlamayı düşünmektedir (Adıbelli, 2020: 20).

Ermenistan-Çin ilişkilerinin gelişmesine değinen Sinolog N.N. Vavilov, *"Çin, Ortadoğu ve Kafkasya'da devlet büyüklüğünde bir üs kurdu. ... Kamuoyu Ermenistan için mücadelede ya ABD ya da Rusya'nın kârlı çıkacağını düşünürken durumdan en çok faydalanan Çin oldu. Bu da Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerini birinin ardından birini kaybettiğini gösterir"* diye belirtmiştir (Horbaladze, 2021: 93).

Sonuç itibariyle Çin'in Güney Kafkasya'daki ilerlemeleri Ocak 2017'de Davos'taki Dünya Ekonomik Forumu'nda tartışma konusu olarak gündeme gelmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Gürcistan Başbakanı Giorgi Kvirikashvili "İpek Yolu Ekonomik Forumu" projesini desteklediklerini ve Çin'i bu bölgenin kalkınmasına yardımcı olacak önemli bir yatırımcı olarak gördüklerini belirtmişlerdir (Krakowska, 2018: 10). Böylece Çin, Güney Kafkasya ülkelerinin dış politika öncülüğünde Rusya'nın yerini henüz tam anlamıyla alamamış olsa da, vazgeçilemez bir siyasi ortak konumuna gelmiştir. Örneğin, 2015'te Gürcistan'ın üçüncü ticaret ortağı ve üçüncü büyük yabancı yatırımcısı (Rollan, 2018: 12)⁵

2013 ve 2014'te Ermenistan'ın Rusya Federasyonu'ndan sonra ikinci en büyük ticaret ortağı (Babayan, 2016a: 280)⁶,

Azerbaycan'ın ise dördüncü en büyük ticaret ortağı (2019'da ticaret yıllık %65,4 artışla 1,48 milyar dolara ulaştı), dördüncü en büyük ihracat

5 2017 verilerine göre Çin, Gürcistan'ın en fazla ithalat (Türkiye, Rusya, Çin, Azerbaycan, Ukrayna ve Almanya) ve ihracat (Rusya, Türkiye, Çin, Bulgaristan, Ermenistan ve Azerbaycan) yaptığı ülkeler listesinde ilk sıralarda yer almıştır (Ankara Ticaret Odası, 2019, s.5). Çin, 2020 verilerine göre de Gürcistan'ın üçüncü büyük ticaret ortağı olmaya devam etmiştir. Lakin Türkiye ve Azerbaycan'dan sonra yerini alarak Rusya'yı arkasında bırakmıştır (Vorobyeva, 2020, s.653).

noktası ve üçüncü en büyük ithalat kaynağına dönüşmüştür (Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan, 2020). Bu da tüm Güney Kafkasya ülkelerinin ekonomik ve bölgesel istikrar açısından Çin yatırımlarını olumlu algıladıklarının bir göstergesidir.

Sonuç

Kafkasya, fazla enerji ihtiyacı duyulan modern dünyamızda petrol yataklarının bulunduğu Avrasya kıtasının en zengin alanlarından biridir. Yeni uluslararası düzenin belirleyici aktörlerinden biri olan Çin de günden güne büyümekte olan enerji açığını kapatmak ve Rusya'ya enerji konusundaki bağımlılığını azaltmak için alternatif doğal kaynaklara ihtiyaç duymaktadır. Bu doğrultuda TKTY projesi çerçevesinde Orta Asya ve Kafkasya'ya nüfuz ederek bölge devletleriyle çeşitli enerji ve ticaret anlaşmaları imzalamaktadır. Bu projenin arka planında Çin'in kendi çemberinden çıkıp, dünya çapında uygulamaya koyduğu stratejik bir oyununu görmekteyiz. İş yüzünde Pekin Hükümeti, TKTY projesi kapsamında tüm Avrasya'yı Çin devletinin himayesinde yeniden yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu projeye dâhil edilen Güney Kafkasya ülkeleri Çin'i ticari bir ortak olarak görmekte, lakin Pekin Hükümeti açısından bakıldığında, ne Azerbaycan, ne Ermenistan, ne de Gürcistan kendi başlarına siyasi ortaklar sayılmamakta, sadece Avrasya kıtasında uzun vadede oynanan jeopolitik bir oyunun önemli unsurları haline dönüşmektedir. Böylece etkisini uluslararası arenada genişletmeye çalışan Çin'in Kafkasya'ya ilgisi öncelikle politik ve ekonomik nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Ekonomisi büyük ölçüde ihracata bağlı olan Çin'in bu gidişle hem tüm dünyanın fabrikası konumuna gelmesi hem de modern dünyanın "modern sömürücüsü" olma ihtimali yüksektir. Bunun yanı sıra Çin'in Kafkasya'da söz sahibi olma hedefinin önündeki Rusya Federasyonu ve ABD gibi siyasi rakiplerinin olmasına rağmen bölge devletlerinin Çin'in TKTY projesi çerçevesindeki vaatlerine kanarak kendi iradeleriyle

6 Ermenistan, Çin ile ticarete en yüksek büyüme dinamiklerini sergilemektedir. 2000-2015 döneminde Ermenistan ile Çin arasındaki ticaretin toplam ticaret cirosu içindeki payı 50,5 kat artmıştır (Gürcistan'da - 18 kat, Azerbaycan'da - 2,7 kat) (Tevikyan, 2017, s.49).

bu devasa projeye dâhil olmaları, bölgede Çin eğilimli bir siyasetin gelişmesine yol açmaktadır. Çin de kendi adına Avrasya'daki enerji döngüsünün stratejik bir parçası ve hedeflerine ulaşmasına yardımcı olabilecek bir geçit olan Kafkasya ile olan bağını sağlam tutmaya çabalamaktadır. Böylelikle Çin'in Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmasıyla başlayıp TKTY projesini yürürlüğe koymasıyla geliştirilen ve günümüze kadar devam eden dış siyaset senaryosu Çin ekonomisini dışa açık bir hale getirerek dünya ülkelerini bir nevi Çin'e bağımlı yapmaktadır.

KAYNAKÇA

Adıbelli, B. (2020). Çin'in Kafkaslar ve Avrasya Politikası. *Global Savunma*, Erişim adresi: <https://www.globalsavunma.com.tr/cin-in-kafkaslar-ve-avrasya-politikasi.html>.

Ankara Ticaret Odası (2019). *Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti bilgi notu*, 1-20. Erişim adresi: <https://www.atonet.org.tr/Uploads/Birimler/Internet/Alt%20Tan%C4%B1t%C4%B1m/2020-08-20-%C3%9Cİke%20Raporlar%C4%B1/G%C3%BCrcistan.pdf>.

Avcı, E. (2014). Çin'in Kafkasya Politikaları. *Uluslararası Stratejik Bakış Enstitüsü*, 1-26. Erişim adresi: <http://www.circassiancenter.com/cc-turkiye/arastirma/0573-CininKafkasyaPolitikalari.pdf>.

Babayan, D. (2011). Rol' i mesto Yujnogo Kavkaza v geopolitičeskoj povestke Kitayskoj Narodnoy Respubliki. *21-ıy Vek*, 2(8), 66-93.

Babayan, D. (2016a). *Politika Kitaya v Tsentral'noy Azii, Na Kavkaze i v Severnom Prikaspii v kontse XX - naçale XXI vv.* (Yayımlanmamış doktora tezi). Federal'noye Gosudarstvennoye Byudjetnoye Uçrejdeniye Nauki İnstitut Vostokovedeniya RAN, Moskova.

Babayan, D. (2016b). China's economic interests in the North Caucasus. *Caucasus Survey*, 4(1), 1-19, Doi: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/23761199.2015.1119999>.

Başkan, A. (2018). China's growing presence in the Caucasus and its neighbourhood: New Silk Road. *Caucasology*, 4, 204-225.

Boonstra, J. (2015). *The South Caucasus and its Wider Neighbourhood*. Madrid: FRIDE.

Borisova, Y. M. (2017). Politika Kitaya na postsovetском prostranstve. initsiativa odin poyas – odin put'. *Problemy Postsovetского Prostranstva / Post-Soviyet Issues*, 4(3), 202-209.

Çolakoglu, S. (2004). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün Geleceği ve Çin. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 173-197.

Çolakoglu, S. (2010). Çin'in Orta Asya ve Kafkasya politikası. *Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine*. Bursa: MKM Yayıncılık.

Dilek, Ş. (2017). Demirden İpek Yolu: BTK Demiryolu Hattı. *Sabah*. Erişim adresi: <https://www.sabah.com.tr/perspektif/yazarlar/serif-dilek/2017/11/04/demirden-ipek-yolu-btk-demiryolu-hatti>.

Doğan, S. (2019). Orta Asya ve Çin. *Kafkassam*. Erişim adresi: <https://kafkassam.com/orta-asya-ve-cin.html>

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Armenia (2010). *Kitaysko-Armyanskiye otnosheniya*. Erişim adresi: <http://am.china-embassy.org/rus/zygx/t392051.htm>.

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan (2015). *Azərbaycan Respublikası və Çin Xalq Respublikasının dostluq və emekdaşlıq münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi və dərinləşdirilməsi haqqında Birge Beyanname (10.12.2015)*. Erişim adresi: <http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833356.htm>.

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan (2020). *Otnosheniya mejdu Kitayem i Azerbaydjanom (poslednee obnovleniye: oktyabr' 2020 g.)*. Erişim adresi: <http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833635.htm>.

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan (2005). Çin Xalq Respublikası və Azərbaycan Respublikası arasında birge beyanname 17.03.2005. Erişim adresi: <http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833354.htm>.

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan (1992). *Sovmestnoye kommyunike ob ustanovlenii diplomatiçeskih otnosheniy mejdu Kitayskoy Narodnoy Respublikoy i Azerbaydjanskoy Respublikoy (02.04.1992)*. Erişim adresi: <http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833351.htm>.

Embassy of the People's Republic of China in the Republic of Azerbaijan (1994). *Sovmestnoye zayaavleniye ob osnovnih drujestvennih otnosheniy mejdu Kitayskoy Narodnoy Respublikoy i Azerbaydjanskoy Respublikoy (07.03.1994)*. Erişim adresi: <http://az.chineseembassy.org/rus/sbjw/t1833350.htm>.

Galstyan, D. (2017). Kitayskiy interes na Kavkaze: kakuyu vıgodu mojet izvleç' Erevan. *Sputnik Armenia*. Erişim adresi: <https://ru.armeniasputnik.am/exclusive/20170912/8608099/armyano-kitajskoe-sotrudnichestvo-k-chemu-stremitsya-pekin.html>.

Horbaladze, E. L. (2021). Postsovetskoe prostranstvo v sferе interesov rossiyskoy i kitayskoy vneşney politiki: yabloko razdora ili prostranstvo dlya plodotvornogo sotrudniçestva. *Advanced Research: Problems And New Approaches*, 88-95, Erişim adresi: <https://sciencen.org/assets/Kontent/Konferencii/Arhiv-konferencij/KOF-232.pdf>.

İsmailzade, F. (2007). China's relations with Azerbaijan. *China and Eurasia Forum Quarterly*, 5(1), 29-34.

Karaman, S. C. (2020). Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' pprojesi. Erişim adresi: <https://www.tr724.com/cinin-tek-kusak-tek-yol-projesi/>.

Krakowska, M. (2018) The dragon in the room. *New Eastern Europe*. Erişim adresi: <https://neweasterneurope.eu/2018/01/30/the-dragon-in-the-room/>.

Maçavariani, G.G. (2015). Gruziya-Kitay: politiceskiye, ekonomiceskiye i gumanitarniye aspekti sotrudniçestva. *Vestnik RUDN, Seriya Mejdunarodniye Otnoşeniya*, 1, 142-151.

Mamulaşvili, T. (2010). Gruziya i Kitay uglubyat sotrudniçestvo po ekonomiceskim voprosam – MİD. *Sputnik Georgia*. Erişim adresi: <https://sputnik-georgia.ru/economy/20101214/213647577.html>.

Markedonov, S. (2019). Ne tol'ko poyas i put'. Çego jdut drug ot druga Kitay i Yujny Kafkas. *Moskovskiy Tsentр Karnegi*. Erişim adresi: <https://carnegie.ru/commentary/80239>.

Miroshnichenko V. (Ed.). (2010). Energy: China Hydro Power Plant in Kakheti, *Chinese Business in Georgia 2010*. Erişim adresi: <http://images.mofcom.gov.cn/ge/accessory/201010/1288000194529.pdf>.

President of the Republic of Azerbaijan İlham Aliyev. *Baku-Tbilisi-Kars transport corridor linking Europe with Asia*. Erişim adresi: <https://en.president.az/azerbaijan/silkroad>.

Rollan, N. (2018). Vliyaniye Kitaya v stranah Vostoçnoy Evropı i Yujnogo Kavkaza". *Russie. Nei. Visions*, 112, 1-30.

Sanamyan, E. (2016). China in The Caucasus. *The Diplomat*. Erişim adresi: <https://Thediplomat.Com/2016/02/China-In-The-Caucasus/>.

Şimşek, M. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nin dünya ticaret örgütü'ne (WTO) üyeliğinin ekonomik etkileri ve Çin'in geleceğine ilişkin senaryolar. *Yönetim ve Ekonomi*, 12(2), 77-90.

Tevikyan, A. (2017). Şelkoviy put': plyusı i minusı kitayskoy ekonomičeskoy ekspansii dlya armyanskogo rınka". *21-ı Vek*, 4(45), Erevan: Naučno-Obrazovatel'nyy Fond "Noravank", 42-51.

Topuria, R. (2016) Georgia: the key to China's "belt and road. *The Diplomat*. Erişim adresi: <https://thediplomat.com/2016/04/georgia-the-key-to-chinas-belt-and-road/>.

Vorobyeva, M. A. (2020). Realizatsiya initsiativı OPOP na Yujnom Kavkaze. *Postsovetkiye İssledovaniya*, 3(8), 651-663.

Yiğit, S., Gülbiten, G. (2017). Rusya'nın Güney Kafkasya dış politikası: Dağlık Karabağ ve Hazar Denizi. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 5(2), 1-30. Doi:10.16954/yalovabaccd.374409.

Yigitaliyev, Ş. & Karimova, A. (2007). O nekotorıh modelyah otnoşeniy mejdu SŞA, KNR i RF v kontekste ih strategii v Tsentral'noy Azii i na Kavkaze. *Tsentral'naya Aziya i Kavkaz*, 2(50), 50-60.

THE NEXUS BETWEEN CYBER STRATEGY AND IRREGULAR CONFLICT: ISIS' CREATIVE TERRORISM AND SMALL WAR DISPERSAL (2015-2018)

Tapiwa Last Gilfas Nherera¹

Abstract

The piece shows the cyberspace the new centre of gravity for irregulars in 21st century strategy. Islamic State Iraq and Syria (ISIS) as a rational strategic actor, capitalises on the avenues of the cyber-space for strategic effects. ISIS integrates the cyber-space into their grand-strategy for a painstaking low intensity warfare against the West with escalation that extends to a full-scale civil war in the Middle East and mass casualties by consummated escalation. Information Communication Technology (ICT) revolution is changing the conduct of warfare yet there is misconception among statesmen, strategists and policy makers on what the cyber space is and how it functions. Cyber space presents twofold problem; first its complexity and its use in terrorism; secondly state vulnerabilities, as such the definition of war needs to aligned to the

1 Master's Students, Social Sciences University of Ankara, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, Peace and Conflict Studies, ORCID: 0000-0002-3913-0852

cyber space. The essence of the cyber space within strategic analysis is guided by the strategic theory. Data was collected and analysed through the lens of qualitative constructivism and an explanatory case study. The findings reveal that ISIS' cyber tactics intensify the link between escalation and dispersal of conflict. The escalation is visible in the strategic theatres of Middle East, Europe and Africa. ISIS has a cyber establishment for facilitating the link between physical and information operations (IOs). ISIS strategically improvises by using the cyberspace to polarise both local and international population. ISIS also thrives on cyber generated intelligence in execution of its overall strategy extending to threats on nuclear facilities. Consequently, states should seek to integrate cyber related issues in their defence and acquisition processes to build a cyber frontier. The cyber space is part of ISIS strategy; states ought to understand and deal with it.

Keywords: Strategy, Irregular-Fighters, Small War, Cyber-Power, Cyberterrorism, Conflict Dispersal.

1. Introduction

With the developed world approaching fifth generation networks (5G) the cyber space has eclipsed distance, hence digitalisation of strategy. Cyber space has become a strategic ground for both state and non-state actors yet is a space difficult to define (Betz 2013). In the “highly wired world” there is openness to risk, threat, conflict and war. The 9/11 2001 attacks on the twin towers terrified millions, the cyberspace was instrumental in this attack (Thatcher 2006). Nevertheless, non-state actors are not the only threats to states, states are a threat to each other in cyber space especially North Korea, China, Russia, Israel and India; the so called “cyber dwarfs” (Colarick 2009: 45). The first three are a threat to USA and the West. The alleged Russian meddling in American elections in 2016 is a classic example. Thus, the securitisation of the cyberspace is a common trend amongst in the world. The growth in cyber networks is unmatched mainly because of the forces of globalisation yet “communication is at the heart of terrorism” (Pseib & Janbek, 2011: 1). The nexus between terrorism and the “new media” ought to be explained since it results in scattered distribution of cases of irregular war dispersed through the cyber and physical domains. Terrorist groups are aware that ICT is instrumental in furthering their political agenda by propaganda, recruitment, hacking and other ways hence they use these techniques against the state. Irregular warfare (terrorism) “is most often associated with information warfare” (Thatcher, 2006: 118). Since the state is vulnerable, it facilitates conflict by diverse means such as damaging files, destroying machinery, disruption of computer networks, exchange system, shutting power grids and coercion (Waters et al., 2013: 12). In cyberspace precincts, law, police, and passports cease to exist hence more virtual nearness in existent. Platforms such as Google, YouTube, Twitter and others, have enabled global terror networks to quickly and efficiently recruit, communicate, and coordinate deadly attacks worldwide.

There is lack of clarity on what constitutes the cyberspace and how it is useful in strategy. The reasoning that cyber strategy is petty in a small war setting discounts the advantage that cyber wherewithal could offer in irregular war. Even ISIS which has lesser equipment to that of counter terrorist allied forces benefits. States act in reaction, not proactively since at defence personnel level is referred to as “all this cyber staff” (Friedman

& Singer, 2014: 2). There is cyber anxiety amongst strategists at both academic and defence policy levels. The cyber space with organized computer systems present an alternative space from the physical space. This presents a twofold problem; first the complexity of the cyber space and its use in terrorism; secondly state vulnerabilities. Despite previous researches on the impact of cyberspace on politics and conflict (Colarick, 2009; Libcki, 2010; Baylis et al., 2016), little is known about the cyber space as a budding area of strategy, let alone explaining how the cyberspace fits with the strategic theory or if it can refurbish the strategic theory (Colarick, 2009). Baylis (2016) recognised the relevance of the cyber-space; however he left the phenomenon amenable to the future. This misperception has promoted emotive policy decisions. Judeo-Christian democratic states label irregular fighters as irrational, but this does not hold in strategy. I perceive terrorists (ISIS) as rational actors, they are irrationally-rational. This paper also took a methodological twist from previous researches such as by Conniry (2016) which were quantitative and generalized on a collection of cyber usage statistics; this research in contrast take a qualitative twist to add richer explanation because figures on the increasing cyber presence are not sufficient to explain how the cyber space is a strategy, process of construction of sense from the propaganda by the audience and subsequent acts of terror.

This article sets to:

Explore the cyber evolution and analyse use of cyber tactics by ISIS in coordinating warfare.

Examine the spread of violent conflict as a result of the use of cyber tactics by ISIS

Recommend strategies on managing the cyberspace in the view of non-state actor such as ISIS.

2. Cyber Artificial and Irregular War

The critical question which this part of the paper focuses on whether the advent of the cyber space represents a revolution in the conduct of strategy (Libcki, 2011; Heng, 2003). While recognizing the orthodox strategic theory, I explore the relation of the cyber space and the strategic theory. The cyber space is difficult to describe, hence it is a cognitive sphere where definition is by perception while in strategy it constitutes a

threat. The cyber is both destructive and constructive, definition at state level sometimes shows moral panic void of objective analysis (Thatcher, 2006: 66). Definition of the cyber space is a product of social discourse. Whichever way the cyberspace may be described it offers more advantages than disadvantages for the non-state actor. Colarick (2009: 34) argues that it is “a realm of electronic communication allowing community interaction, information storage and retrieval”. In this portrayal there is emphasis on social interaction. Betz and Stephens (2013: 9) military scholars recognise that it is a domain for conflict in the military doctrine. It blurs persona and locale of actors and instead uses pseudonyms and proxies. “It is not to be confused with the internet. The former is a metaphor while the latter is composed of real hardware; a global network of computers using standard protocol to communicate with each other” (Ibid: 13). As such the cyber has few definable parameters whereas the land and the sea have more definite parameters. It is a manmade platform and it is therefore prone to ductility. Cyber space has turned to cybernetics since there is the socio-political dimension in communication.

Defining small war as an offshoot of irregular warfare and linking it to cyber warfare requires understanding irregular warfare. Perceptions are often shaped by culture, history and social context. August (1986:9) states that irregular war is “A war in which parties are not large units but very small action groups; outcome is not decided by few large battles but by a very large number of small individual operations”. Irregular wars have two dimensions; protracted liberation struggles; or a form of terrorist struggle which cannot be won. Of interest here is terrorism which is “the sustained use of violence for political purposes” (Baylis, 2016). Terrorists use asymmetry to achieve political goals since they are weaker compared to the state. Thus “small wars” is a concept akin to irregular terrorist warfare. Barker-Beal (2010) mistakes the size of war by measuring its weapons and manpower; however the concept of a small war in the context of terrorism is not necessarily about the size of engagement (Herman, 2017: 7). Terrorists challenge state strategy by perpetuating such small wars in their home territories through the cyber space. Cyber cantered small war irregular warfare bases on conspiracy and the violence psychology. Hence there is a political goal that prompts commitment regardless of the means employed to realise the political goals.

Cyber Terrorism

Cyber terrorism encompasses cyberattack, cybercrimes and information warfare. The rationale for explaining these together is that a terrorists use these together and they are labelled cyber terrorists and nothing else. These are “cyber tactics” used by terrorists to spread conflict. About 31 300 articles have defined cyber terrorism and all show disagreements (Friedman & Singer, 2014: 71). However cyber terrorism “suggests hacking computer systems for stealing facts for ideological, religious, political or social reasons or the threat of damaging files causing the disruption of networks, destroying actual machinery shutting power grids, misinformation, coercing government or a political faction” (Berger, 2015: 276). It results in violence against non-combatants and it is perpetrated by sub-national groups or clandestine agents. Clearly, cyber terrorism is broad; nevertheless it is a conscious action for strategic goals. This means that whatever happens on the cyber space is likely to have a spill over to the physical scene. In many cases operations that would have failed physically became a success through the aid of the cyber space (Auman, 2014: 5). Therefore plausible to look at cyber strategy because there are more targets and various ways of hitting them and this can have real physical cost. In small wars cyberattacks include technologically automated attacks which can harm a person’s life, physical integrity, kidnapping, destruction of property, manufacture and supply of weapons and release of dangerous substances. The cyber space is a handy for cyber terrorists to carry out acts that they would have other ways carried out physically. The problem is that while most authors acknowledge state to state cyberattacks, what is done by terrorist as part of their grand strategy is less highlighted.

Cybercrimes are also an aide to cyber terrorism. Friedman and Singer (2014: 71) define cybercrime as “use of digital tools by criminals to steal or otherwise carry out illegal activities” the definition seems to target clandestine theft of information which can work as intelligence or facilitating financial theft. At the same time it seems to suggest that cyberattacks can fall within this rubric since it makes use of the term “illegal activities” yet most of cyberattacks are crime and therefore constitute crimes. This shows overlaps in substance and function between cyber terrorism, attacks and cybercrimes which have been naively distinguished by Libcki 2010); it is difficult to “identify a crime without a digital component nowadays” (Heng, 2003). Cybercrime fits well in the context of overall terrorist strategy. To terrorists cybercrime is a means to political ends; for the Islamic State, cybercrimes are committed to serve organisational political goals rather than egotistic individual goals (Shinder,

2002). They therefore fundraise, spy to gather intelligence about targets and distributing disturbing information (Espionage). Cyber terrorism is the summit of such a strategy with publicly visible effect for political goals.

3. Theoretical Framework

Strategy is about issues of force, yet the cyber space results in psychological force which shapes the actor's motivation to wage war physically. The strategic value of both irregular warfare and the cyber space must be analysed. Strategic theory gives a holistic view of violence, cyber technology and conflict escalation. "All forms of organized violence are intended to produce effects in order to attain political objectives" (Smith, 2012: 614). The theory applicable to terrorism is the strategic theory. Clausewitz's (1984: 13) notes that "war is a duel on a larger scale, each use physical force to compel the other to his will" given this it is "a clash of independent wills" (Smith, 2016: 615). Clausewitz stressed on military force; however "use of force" is broad and one can factor in the cyber coercion as cyber strategy. Parties fight because of diverging intentions, and they seek to wear away each other's power of resistance (Ibid: 16). Implying that war can never be objective since it is driven by policy or political positions. Smith (2016: 615) posits that "irregular war is a means of political communication and it takes a common sensical view of escalation". If violence is a way of expression then political goals are the driving force. The will of each actor is determined by their social nature and the skills and efforts to fulfil political goals. Globalisation is pervasive and sovereignty is now in constant fluidity; thus strategy is not a domain for the state only. Strategy has gained the prefix "cyber" (Betz & Stephen, 2013). Within three decades most states and non-state actors seek to develop cyber capabilities. Thus it consists of terrain in the Clausewitzian sense. The cyber space is now a strategic field since it has a compressional effect on space and time. It uses aliases and proxies and this compound nature infuses earlier strategic formulations. Consequently cyber strategy has potential to destabilise yet it is difficult to protect against and effectively deter. Cyber strategy becomes vital within the strategic theory frame since real use of force is being slowly replaced by real-time war. An enduring aspect of the strategic theory is that war remains a human enterprise; in as much as strategy is couched in military theory cyber strategy concerns itself with reciprocal interaction of varied human choices on net where

power is present. Cyber strategy re-incarnates political and military realms and takes both to a confluence point. This shapes the terrain producing advantages for specific actors who fully exploit cyber power. This augurs well with Betz and Stephens (2013: 76) that “the battlefield is next to you, the enemy is on the network”. Even on the cyber space it is still about balancing means and ends hence the invention of terms like “Military Operations other than War”. Cyber Strategy is a domain for anxiety to those who fight, plan and develop policy for it because of complexity.

4. The Islamic State in Iraq and al-Sham (ISIS): The Irrational-Rationals

In is necessary to depart from conventional stereotype of terrorists as irrational and to establish a more strategic analysis of ISIS. The term ISIS is often conflated with Al-Qaeda in a layman’s perspective. To promote clear strategic theorising and appreciating the strategic pragmatism of organisation rather than thinking that they are confused actors. Jihadi-Salafism trends back to 1979 where in the height of the Cold War the Soviet Union invaded Afghanistan to defend a puppet dictator against rebels (Mcguiness, 2017: 5). The Mujihadin of the Middle East developed extremist views and these based on heightening anti-west sentiments through secularisation of Islam. Among these was Osama Binladen a founder of the Al-Qaeda, and Abu Musab al- Zarqawi who formed his own group which fizzled in 1999 (Ibid). Clearly there has been two separated groups. The two leaders fled from Afghanistan to Iraq after USA intervention. Osama’s project was a success Al-Qaeda conducted the September 9/11 2000 attacks which heightened its popularity although it had the effect of provoking America. Binladen later left Iraq and Zarqawi remained there and later USA invaded Iraq in 2003 (Smith, 2016). This event set the centre stage for ISIS since the Arabs interpreted this as the conquest of Iraq after the manner of what had happened in Afghanistan in 2001. The objective of the attack was to topple a Sunni led dictatorship and to put a Shia led minority government. Sunni Iraq soldiers joined Zarqawi and Sunnis from other territories in the Middle East came to join the group in Iraq. This group became the most radical and they attacked the Shia culminating in the Sunni-Shia jihadist war. The branding of the group as Al-Qaeda in Iraq by means of an alliance with Al-Qaeda shows an attempt by Al-Qaeda to co-

opt Zarqawi to follow its strategy and pledge loyalty to them which failed (McGuinness, 2017). In 2006 Zarqawi was killed in a USA airstrike. In 2011 the Arab springs started against Assad in Syria and he deliberately used Jihadists to avoid external assistance to rebels (Smith, 2016). This makes ISIS an important piece in the regional politics puzzle. The remains of AL-Qaeda in Iraq were led by a bookish scholar called Abu Bakr al-Baghdadi who was declared the “Khalif” and took the name ISIS.

5. Findings and Discussion

Detailing ISIS’ Grand Cyber Strategy

States have to take a grand strategic approach which include understanding the cultural basis which forms the bedrock of the group’s strategy. Escalation is part of cyber mediated conflict since struggle among strategic actors produces friction. Net-brinkmanship reaches the escalation-coercion threshold with clashes that expand conflict coverage tactically. ISIS has been increasingly integrating cyber strategy and uses it to harden the audience which accept ISIS ideology by casting a bleak image of the West through tweets and online magazines thereby creating stark polarisation. The West in-turn harden their citizens and government at the same time to legitimate counter terrorism. This happens with polemics of political rhetoric for instance al-Baghdadi’s speech in 2014 uploaded on YouTube blaming the West for the state of affairs in the Middle East (Hughes, 2018). As such, conflict moves to the stage of images and coalitions as each parts prepares to inflict or concede costs from the other side and resultantly. ISIS is portrayed as the villain by the West by means of shutting down twitter accounts of blocking websites as a counter strategy. As this happens the scope of the conflict increases and disperses. This increases battle for influence, hence heightening incentives to obliterate the antagonist, even for the West rational concern of the laws of war ceases to matter but only the strategic rationality to defeat on ISIS. War expands ISIS strives through its cyber efforts to impose its will on the West. To ISIS cyber strategy has sustained the continuity of violent conflict though a lot of cyber risk taking and the hence over commitment to the struggle. The underlying reason why the ISIS is vicious on the cyber space is due to the loss of territory is Iraq in 2017 yet as rationals they know that their credibility now depends on cyber escalation to promote the potency of the threat of their existence.

ISIS Cyber Establishment

The group has a fully-fledged well-orchestrated cyber unit with skills proficiency to execute cyber initiatives with proto or fully fledged military elements. Clearly it has the cyber space at the centre of its strategy. This is made possible by the nature of its recruits, sympathisers and militants within its ranks. ISIS has fortified its ideology by committing resources towards building a cyber aware culture in the group. Governments trivialise such a rapid development; it is denial by states that terrorists can equally innovate like conventional armies. This shows that the process of having a cyber base has been fairly swift for an irregular group which has covert partnerships with sympathisers both states and individuals who offer financial and technological resources. In ISIS' ranks there are network of software engineers, regional facilitators, content producers and attackers in almost every continent this implicates that ISIS cyber strategy has turned professional from 2015 to 2018.

Fig. 2: ISIS Media base Foundation Organogram.

Source: Gomic and Palomb (2017) Institute of Strategic Dialogue (ISD).

As shown above, the ISIS central media division there is the Media Office responsible for publishing radical magazines such as Dabiq, Ramiyah, Itsok, Deral Islam and Constantinople (Gomic & Palomb, 2017). ISIS media office is believed to be in Nineveh province in Iraq, yet it promotes heavy online presence through websites, facebook, twitter and whatsapp. The Al Naba publishes battlefield related information which updates the militants.

The Zeal press is responsible for making software and mobile application innovations as well as releasing them to the public; two instances are the Dawn of Glad Tidings in 2015 and Huroof in 2016 designed specifically for children to teach them Aramaic alphabet while using extremist words (Ibid). Al Hayat Media foundation executes information operations and recruits professional hackers and content producers, Hassam Eza the founder himself is a professional ICT expert. Under these media establishments there are efforts to spread ISIS propaganda, but not only limited to that but software innovations as well as hacking. ISIS effectively uses the sophisticated media structure it is in-fact a cyber cache with a wide coverage of other strategic areas. On face value it may suggest that they are just media networks but it is a host of covert cyber activities which could extend to nuclear system hacking. Reflective of this establishment is the fact that several attacks are planned to disperse conflict occurring globally.

The Military Operation (MO) and Information Operation (IO) Nexus

The virtual Caliphate has emerged as the second centre of gravity for ISIS since 2016 such that IOs are a basis for military strength and governance. This shows that there is nexus between IOs and MOs. Through effective blending of MOs and IOs the group aims to build a robust governance system dominated by militant elements. Thus ISIS seeks to build a hybrid system or military governance fused with religious Islamic elements through cyber establishment. Its cyber message reflects the organisation's commitment towards igniting conflict on the quasi-battle fronts in the MENA region, Sub-Saharan Region (ISIS-SG) and Europe; as well as the main strategic theatre in Middle East. For instance killing on the National guards in Tunisia in 2016, videos of children carrying out beheadings and shooting in Khorasan and Kabul in Iraq 2017 and many executions in Egypt were put online. Cyber builds as the basis for military communications; this functions well for the purposes of key leader engagements (KLE) to orchestrate their acts together with military information support operation. In KLE leaders are assembled virtually to common action of calculating the use of and orchestration of existing military and cyber capacity. The cyber space is used to carry out forecasting, briefing and estimating the process of an attack. This is critical

because it helps build consensus among the commanders in ISIS on the targets, gathering information and debriefing, assigning militants to the action and assessing effect. Cyber communication functions for the purpose of image management, operations security planning and issuing a series of memos. To treat ISIS as a rational actor means not to perceive information sent by ISIS as propaganda but strategic communication. It is purposive communication that helps execute public attacks on behalf of ISIS to reach set goals, hence some attacks are controlled (agents given broad outlines) or networked. For instance the use of combat camera to give real-time footage on what happens in the battlefield; Raqqa in 2015 and videos on www.military.com uploaded in 2016 showing battles as point for propaganda. One video showed 17 minutes starting with initial claim of conspiracy between US, Saudi Arabia, Turkey and Iran (Thompson, 2017). They showed real conflict footage from South Western Deir Ezzor, plus pro-government troops that were massacred in action after ISIS militants overran their bases. ISIS has joined operational security, electronic warfare and cyber operations.

Strategic Improvisation

Evolution is not isolated from the environment, there moulding factors; terrorism in the 1990s is different from terrorism now. ISIS is being forced to change tactics because of loss of territorial space. However, it has been pro-actively preparing for the next phase of conflict through the cyber space. Critical to ISIS strategy is the divide and rule tactic. Conflict formation evolves through an ideological gulf between competing parties thereby polarising societies where ideology takes root. As of October 2018 about 130 Canadians from Calgary have joined the ranks of ISIS and it could spread their terror towards greater North America and further polarising their societies as what is manifest in Europe. The “division” is a critical factor of a strategy which is aided by force (Kur,u 2017); this is so because division helps the strategic actor (ISIS) to exploit weakness points, for instance one tweet by Khalid Bahadursher (@mahsud states ISIS’ strategy as planning to divide Shia and Sunni, and explore USA’s military industrial complex to get weapons to create more chaos in the Middle East. ISIS used the cyber for psyching constituents, discrediting opponents and their

ideology. This polarises between the western Christian ideologies and the Islamic Caliphate ideology couched in the extreme application of the Sharia law. Once ideological polarisation is apparent conflict ensues and escalation is inevitable. In Arab areas (the Middle East and MENA) polarisation between the Sunni and the Shia will continue, in the West resident Muslims are perceived the target for radicalisation. Palomb and Gomic (2017) opine that targets for both radicalisation and recruitment are now diverse, “civilians especially ethnic groups Asian, black, white Jewish Israeli and asylum seekers and refugees are radicalised”. The cyber radicalisation is producing strategic dividends locally and abroad, invoking nationalist tendencies against the foreigner while on the international plane it is evidenced by the use of labels of ISIS being rogue. This creates cyber mobs typical of the spirit in the conventional army of acting as a collective, and hermits who are lonely but concur with grievances, delight seekers who paddle videos and posts, and honest crusaders ready to fight thereby escalating the conflict further.

Global Cyber Strategy

Cyber space has made it possible for ISIS to be self-replenishing. Recruitment has been analysed with an inclination towards growing the group’s number and adherent supporters (Kyd & Waters, 2006; Berger, 2016). However, it is worth to analyse demographic aspects which include, education, professional qualification and criminal record, when mentioned they have been scarcely analysed in relation to the conflict escalation potential. ISIS learnt from the mistakes of Al-Qaeda which had a small educated elite; consequently ISIS recruits across all ages, degree qualified militants, necessary profession that constitute the diverse strata of the Caliphate. Through its radicalisation and subsequent recruitment ISIS has successfully turned a former regional movement to a globally attractive one by virtual nearness. ISIS recruits from the developed states and conflict torn states (Libya, Jordan, Yemen, Tunisia & Somalia). Berger (2016) states that ISIS recruitment follows stages, “first contact” by searching the web using age and expertise; then secret contact, third the contacted target actively

identify and encourages pro-ISIS creed and lastly private interaction deepen towards emigration. Dearden (2017) notes that “ISIS carefully recruited professional content producers, computer software engineers, security or rebel military officers, administrators, bomb makers”; hence increased integration of governance and military elements. Former army lieutenants from Iraq, Trinidad and Libya have joined ISIS since 2015 to date, examples are Hadj Bakr, Colonel Abu al Bilawi, Ayman al-Iraqi (Berger, 2016). In 2015 the CIA stated that 30 000 troops came from diverse states, “50% from Western Asia and North Africa, 21% from Europe, and 29% from elsewhere” (Global Terrorism Index, 2015). Clearly, even supporters who cannot take a journey to fight within ISIS ranks are encouraged to wage the fight in exile. Calimachi (2018) noted that in 2017 an expert bomb maker detonated killing 60 people; in Afghanistan ISIS had Vehicle Born Improvised Explosive Devices (VBIEDs) which killed 150 people wounding 24. Centre for Security International and Strategy (2018) stated that 67 Salafi Jihadist groups spread across the globe, with 100 000 to 230 000 soldiers with great concentration in Syria, Pakistan, Afghanistan and Iraq; few of these are natives in these countries but are cyber recruits coming to escalate Middle East conflict. Thus such approach to cyber recruitment is critical in ISIS strategy and can be analysed from an instrumentalist approach of the cyber space; where the group uses technology to recruit conspirators, organisers as well as regroup from the devastating pushback in the physical space.

Cyber Intelligence and Strategic Surprise

Intelligence and strategic deception are core elements of any military strategy and ISIS as a group thrives on this duo for dispersal of conflict for maximum strategic effect. Cyber intelligence is substantive battle related to information collected and produced by analysis of cyber sources. In military strategy intelligence necessitates surprise by making it possible to attack the enemy at its weakest or unexpected point. In the hands of ISIS the cyber space offers a tool (not of their own making) for strategic surprise, contrary to the perception in conventional military doctrine that strategic surprise is unthinkable. Carr (2012) notes that

governments mainly used intelligence to foresee hits and how to foil them before they occur. This was easy when the threats were physical in the cyber age governments are still trying to understand what cyber is. ISIS capitalises on its cyber skills because cyber-attacks are extra random than kinetic force. With advent of cyber tactics, cyber espionage and covert surveillance turns tweets to intelligence. ISIS therefore uses open source intelligence (websites), signal intelligence (information systems and building plans), and social media intelligence (human target profiles). The Paris attacks in 2015, San Benadino attacks 2016, London truck driver attack where a robot sequence was manipulated and Melbourne attacks in 2018. After these there was emotive escalatory behaviour through concerted NATO bombings in January 2015, March 2016, January 2016 killing Omar-Turkisatni, and April 2018. While the government anticipates attacks on net, ISIS uses cyber intelligence to map for weaknesses in the nuclear reactor system, information about targets and target selection. This necessitates feasibility assessment and through rational calculation they determine whether the spied target produces maximum costs to the enemy for the desired strategic effect.

Strategic Co-ordination: Cyber Space as an Aide to Jihad Mission Execution

The cyber space has both tactical and operational strategic effects. Cyber space functions in the ranks of ISIS in the Caliphate by means of planning, issuing threats and exploiting opportunities for the effect of achieving strategic objectives. ISIS uses the cyber in the central strategic theatre that is the Middle East specifically Raqqa and the remnants of Mosul where brutal force is manifest. This extends to the MENA region especially Egypt and the Sinai area and Europe where ISIS has developed fully fledged cyber planning and attack execution facilitation strategy. Despite having the cyber space facilitating conflict in the immediate strategic theatre in relation to ISIS' headquarters it also facilitates incessant escalatory tendencies in the far strategic theatre in Sub-Sahara, MENA and the Europe. ISIS has developed domestic and external actions command, creation of terrorist cells, and strategic online training platoons later physical training camps, fund mobilising units.

Tactics are organised by virtual nearness are translating to offline violent activity. ISIS strategy has changed from uncoordinated warfare, to fully fledged military tactics against government armies. External and Internal command structures are all tied to the central command structure, this necessitates intra- organisational communication short of distance which produces maximum strategic uniformity. This keeps abroad campaigns in strategic sync with actual Middle East battle fields in Syria, Iraq and Yemen. ISIS has terrorist cells (Europol, 2016), micro-communities where ideas are shared and tasks assigned to members who execute lone attacks or do concerted attacks. Typical is the case of Paris attacks conducted by a group of Jihadist from the same online cell. Europol (2016) report reflects that there was a mixture of local radicals and as well as return fighters who had practical battlefield experiences. Local groups are effectively skilled with warfare techniques (beheadings, killings, making explosives) possibly passed by the foreign fighters through the micro-cells and these cells can be expanded into larger training camps.

Illicit logistical and financial support also increases actor predisposition towards conflict. Since strategy entails concentration of resources (Yarger, 2006; Clausewitz, 1984); without resources there is no execution of strategy. Militia moves are not separable from illicit financial transfers, in this age of cyber space funds transference, crypto currency, online weapons and vehicles markets have become aides for ISIS as they receive financial and logistical assistance which heightens the conflict fatality. Palomb and Gomic (2017) suggest that there is vast evidence of online purchases of “10 vehicles, 45 pistols, 9mm stem submachine guns, Kalashnikov assault rifles”. These weapons have their roots to the Balkans and former USSR where there are un-destroyed conflict arms granaries discovered through cyber intelligence of ISIS; moreso, technical knowledge to assemble weapons and explosives is passed through the cyber space. Allegedly much support is forwarded by influential business people in Gulf States who ascribe to the group’s ideology and even sovereign states who capitalise on the volatility to achieve regional aspirations and some proceeds from cyber-crimes. Dempsey (2018) argues that ISIS had some 150 000 dollars illicitly transferred to them ever month’s period without identified sources in 2018, making it one of the richest terrorist groups worth millions. Resources at their disposal aid efforts to support missions and disperse conflict effectively by aiding the execution of attacks as well as paying the militias.

6. Conclusion and Recommendations

ISIS' Cyber Caliphate is the new centre of gravity; state boundaries and ISIS areas of control are blurred and this represents a significant strategic challenge for states who are evidently struggling to grasp the nascent but fast-growing role the cyber space in strategy. Since the cyber space was and still is an invention in the realist world its role in warfare is often downplayed, yet it is increasingly eminent. The strategic theory was related to the topic and it explored several elements on the anatomy of war, irregular warfare and strategic theory. The major finding was that escalation and dispersal dynamics of cyber mediated conflict by the case ISIS is evident. Escalatory tendencies have reached consummated levels where tact and complexity is active. Cyber mediated conflict is evident and the attendant spread of the deleterious effects to other parts of the world which have a reverberating impact. Secondly, the article stated that there is an everincreasing nexus between military operations and information operations during the period 2015-18. Third, it was another major finding that ISIS strategy is to be self-replenishing and to build longevity in its grand strategy through cyber recruitment. Fourth, the paper stated that the cyber space does revive the concept of strategic surprise which is necessitated by the intelligence activities which can be carried out through the cyber space. Prospects for cyber-international law are bleak because states do not subcontract their security to other states or global organisations.

Implications

The dawn of the cyber space has forged and moulded the strategic environment. Theoretically, there is a cogent case to mainstream the cyber space as a means to an end, something that has been negated by moststrict strategic thinkers and writers in the 21st century. Hence the need to further proliferate studies that link strategy, the cyber space and irregular war. Secondly, there is need to clearly and further specify the strategic environment as well as evolution of strategy in the wake of ICT, war studies should be mainstreamed to current global flow of information. Pragmatically, it implies that there has been a negation by states on cyber security and resilience concerns in defence and security acquisition processes with s a bias for the physical space, as such states proved weak on cyber. Future research can focus on how the same strategy can facilitate

continuity Islamic extremists through the rise of other groups from the ranks of ISIS; I argue that just as ISIS rose from the ashes of Al-Qaida, some new extremists like Al-Nursa will be born out of ISIS within the cyber space.

7. Recommendations

First, state actors must accept ISIS as a strategic actor rather than typifying it as a barbaric actor. This attitudinal change should permeate policy planning and actions for counter terrorism purposes. This can reduce the collateral damage that comes with cyber mediated escalatory tendencies perpetrated by ISIS.

Secondly, states can focus on comprehending the *modus operandi* of the cyber tactics or operations to mitigate plots rather than increasing physical space protection or react to a crisis. Areas to be understood mainly include radicalisation processes, illicit cyber mediated weapon circulation, leader engagement and strategic informational exchange. Cyber strategy *modus operandi* is critical since the physical security auxiliaries are often caught unaware.

Third, the governments of the victim states can and should have shares within the technological entities such as Internet Service Providers (ISPs), software developing companies. This can quicken governments' ability to detect act on looming attacks. The terrorist often use both allocated unallocated space; in the cyber space both can be maliciously used and should be guarded by digital traffic profiling.

Fourth, States should intensify defensive cyber operations in order to maintain integrity of security and security of government enterprises cyber system coupled with promoting cyber agility in defence and security procurement. Cyber defence as a profession should ensure that the cyber defence and security design is able to sense and counter to cyber actions.

Fifth, I propose that cyber resilience begins by promoting cyber literacy coupled with the building of the human capabilities. Citizens should be taught cyber security awareness mainly watching out for radicalisation, teaching general citizens and government organisations cyber security awareness. People need to be trained in all elements of cyber security, specifically government policy in the victim states and beyond should promote teaching in government departments especially introducing complimentary courses on cyber security.

REFERENCES

- August, F. (1986). *Modern Irregular Warfare: In Defence Policy and as a Military Phenomenon*. New York: New Benjamin Franklyn House Publishing.
- Baylis, J., Wirtz, J. J., Cohen, E. A. & Gray. C. S. (2016). *Strategy in the Contemporary World: An Introduction to Strategic Studies*. 5th Edition. Oxford: Oxford University.
- Betz, D. J. (2013). *Cyberspace and the State: Towards a Strategy for Cyber-power*. London: Taylor and Francis Group.
- Berger, J. M. (2015). *Tailored Online Interventions: The Islamic State's Recruitment Strategy*. New York: Prentice Hall.
- Clausewitz, C. V. (1984). *On War* (trans. and ed. Peter Paret and Michael Howard). Princeton: Princeton University Press.
- Colarick, M. A. (2009). *Cyber Warfare and Cyber Terrorism: Premier Reference Source*. New York: Information Science Reference.
- Friedman, A., Singer, P.W. (2014). *Cyber Security and Cyber War: What Everyone needs to Know*. Oxford: Oxford University Press.
- Libcki, M. C. (2010). *Conquest in the Cyber Space: National Security and the Age of Information Warfare*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pseib, P., Janbek, D, M. (2010). *Global Terrorism and New Media: The Post Al-Qaida Generation*. New York: Routledge.
- Thatcher, S. E. H. (2006). *The Hunt for the Paper Tiger: The Social Construction of Cyberterrorism*. Doctorate thesis; *Department of Information Systems, London School of Economics and Political Science*. London: UMI Dissertation Publishing.
- Waters, T. K., Mauriez, J, M., Monaghan, R. (2013). *Radicalisation, Terrorism and Conflict*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing Company.
- Yarger, H. R. (2006). *Strategic Theory for the 21st Century: The little book on big Strategy*. Forbes: Studies Institute (SSI).
- Awan, I. (2017). Extremism: ISIS and Power of Social Media. *Social Science and Public Policy Journal*, 5(4), 138-149.
- Berger, J M. (2016). Tailored Online Interventions: The Islamic State Recruitment Strategy. *The Journal of Strategic Studies*, 33(5), 345-456.

Kuru, H. (2017). Prohibition of the Use of Force and Cyber Operations as Force. *Journal of Learning and Teaching in Digital Age*, 2(2), 46-43.

Uual, B., Lewis, P. (2018). Cyber Security of Nuclear Weapons Systems: Threats, Vulnerabilities and Consequences. *Journal of Nuclear Resilience Research*, 3(1), 23-49.

Kydd, A., Walter, B. (2006). The strategies of terrorism. *International Security*, 31(1), 49-81. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/41376539>. (21.04.2018).

Lukasik, S. J. (2010). A Framework for Thinking about Cyber Conflict and Cyber Deterrence: Possible Declaratory Policies for these Domains. *International Security*, 31(1), 49-81. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/41376539>(21.4.2018).

Auman, J. R. (2014). Cyber War Tactics or Clever Behaviour. *Utica College Phd Dissertation*. Retrieved from: <http://www.utica.edu/ogs/cyber-terrorism-tactics>(24.05.2018).

Barker-Beal, C. (2010). Fight Against Terrorism: A critical Discourse Analysis. *Dphil Lborough University*. Creative Commons. Retrieved from: <https://dspace.lboro.ac.uk/dspace-jspui/handle/2134/2974>(27.07.2018).

Dearden, L. (2017). Isis advertises 10 jobs in the 'caliphate' including press officers, bomb makers and teachers. *Independent (UK) (Online)*. Retrieved from: <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/isis-advertises-10-jobs-in-the-caliphate-including-press-officers-bomb-makers-and-teachers-10168485.html>.(12.11.2018).

Dennis, H. H. (2008). Status and Use of Computer Networks Attacks in International Humanitarian Law. Retrieved from: <http://etheses.lse.ac.uk/cyber-security-agility>(23.05.2018).

Dempsey, M. P. (2018). How ISIS' strategy is Evolving: What the U.S can do to counter the group's Evolving Tactics. *Foreign Affairs (Online)*. Retrieved from: <https://www.foreignaffairs.com/articles/syria/2018-01-18/how-isis-strategy-evolving>(13.11.2018).

Gobran, A. (2015).Cyber Terrorism Threats Phd Theses. *Capstone Utica College*. Pro Quest Publishers. Retrieved from: <http://www.utica.edu/ogs/thesiscapstonesupportcyberthreat-terrorism>(24.05.2018).

Heng, Y. K. (2003). War as Risk Management. *London School of Economics*

and Political Science Theses and Dissertations. Retrieved from: <http://etheses.lse.ac.uk/war-as-risk-management>.(23.05.2018).

Herman, R. M. Jnr. (2017). Cyber War in Small War Environment. *Utica College*. Pro Quest Publishers. Retrieved from: <https://www.utica.edu/ogs/thesiscapstonesupport/cyber-war-in-small-war-environment>(26.05.2018).

Huhges, S. (2018). A new American Leader Rises in ISIS. *The Atlantic (Online)*. Retrieved from: <https://www.theatlantic.com/international/archive/2018/01/isis-america-hoxha/550508/> (21.12.2018).

Mcguiness, R. (2018). ISIS Net worth Revealed: Islamic State Worth 2.6 billion Pounds Despite Losses. *Express UK (Online)*. Retrieved from: www.expressuk.co.uk.(07.12.2018).

National Security Strategy and Strategic Defence Review 2015, Crown Copyright. Retrieved from: www.gov.uk/government/publications. (17.11.2018).

Pangaro, P. (2013). Getting Started Guide to Cybernetics. *Paul Sangaro Phd (Online)*. Retrieved from: <http://www.pangaro.com/definition-cybernetics.html>(17.08.2018).

Thompson, C. (2017). ISIS battle video: Iraqi soldiers record their own death on camera (18+ graphic). *Amalsadran News Online (Online)*. Retrieved from: <https://www.amalsadrannewsonline.com/article/isis-battle-video-syrian-soldiers-record-death-camera-18-graphic/>.(13.11.2018).

Smith, B. (2016). *ISIS and Sectarian Conflict in the Middle East*. Research paper 15/16. Retrieved from:

<http://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP15-16/RP15-16.pdf>

Gomic, B. & Palomb, S. (2017). Lone Actor Terrorism: Attack Methodology and Logistics. *Policy Paper 2 for the 23RD Annual Conference of the ISD*. (Leiden University and Institute for Strategic Dialogue, LIEDEN).

Mueler. B. (2014). The Laws of War and Cyberspace: On the need for a Treaty Concerning Cyber Conflict. *London School of Economics and Political Science Conference on the Cyber Space*, (LSE Publication, London).

GHANA'S FOREIGN POLICY UNDER MILITARY REGIMES IN HISTORICAL CONTEXT

*Abdallah Imam Haruna*¹

Abstract

This paper probes the foreign policy objectives of military regimes in Ghana from 1966 to 1993. The mid-sixties and early-nineties saw Africa and Latin America challenging each other for an accolade of notoriety as the continent with the most military coup d'états. Though most of the military disturbances in Francophone Africa could barely provoke any serious expert analysis, the revolts in Ghana and Nigeria had given many military pundits a different dimension of the militarization of African politics. As a 64-year-old sovereign state, Ghana has witnessed three military regimes: 1966-1969, 1972-1979 and 1981-1993. These politics of military takeovers were always blamed on economic mismanagement and administrative abuse of power. Indeed, Ghana's economy, since independence in 1957, has suffered several setbacks as far as steady economic growth is concerned. As the country celebrates

1 PhD Student, Social Sciences University of Ankara, Institute for Graduate Studies in Social Sciences, International Relations, ORCID: 0000-0003-0767-0675

its 64th Independence Day on March 6, 2021, amidst the global Covid-19 pandemic, this study seeks to retrace the political steps of the country since independence, focusing on the foreign policy of the military regimes within the last six decades. The paper intends to prove that just as military officers lack political legitimacy to govern, they are hardly the right actors to make successful foreign policy decisions.

Keywords: Foreign Policy, Ghana, West Africa, Military Rule, Coup D'états.

Introduction

The term foreign policy means different things to different scholars. Foreign policy may be seen as the mutual interactions among sovereign nation-states. While many analysts regard it as an external expression or manifestation of the internal objectives of a state, others associate foreign policy with an elongation of a state's domestic policy. It is often said that 'foreign policy begins where domestic policy ends'. However, the borderline between this highly 'engaged couple' can be anything but thick.

Since 1957 when Ghana gained independence from Britain, the foreign policy of the country has fundamentally remained the same. The moment the Gold Coast (former name for Ghana) became the Independent State of Ghana on March 6, 1957, Dr. Kwame Nkrumah (the first president of Ghana) made a historic foreign policy pronouncement. He said, "We are going to see that we create our own African personality and identity...We again rededicate ourselves in the struggle to emancipate other countries in Africa; for our independence is meaningless unless it is linked up with the total liberation of the African continent" (Asante, 1997: 29). Thus, since independence, Ghana's foreign policy has been to put the interest of Africa as its priority (see Gebe, 2008; Nanjira, 2010; Tieku & Odoom, 2020).

By 1962, it became apparent that Nkrumah's major political vision was to export his 'version' of continental identity or nationalism to other parts of the African continent. This made Ghana the torchbearer for the fight against colonial dominance in Africa. Ghana became progressively interested in freeing the continent and ultimately uniting the independent African states under a single administrative and economic leadership. Indeed, one of the leading members of the formation of the Organisation of African Unity (OAU) on May 25, 1963, was Kwame Nkrumah. Headquartered in Addis Ababa, Ethiopia, one of the numerous objectives of the organization was to facilitate the independence drive and champion the interests of all states on the continent. The mandates of the OAU also resonated well with Kwame Nkrumah's Pan-Africanist ideology and 'Black Nationalism' (Grilli, 2019: 30).

However, members of the National Liberation Council (NLC) truncated Kwame Nkrumah's Pan-Africanist foreign policy agenda prematurely through a military take-over on 24 February 1966. This was the first of many such military 'interferences' in the affairs of the new nation's 'young democracy'. These politics of military takeovers were always blamed on economic mismanagement and administrative abuse of power. For instance, among other things, the NLC had accused Nkrumah of mortgaging the Ghanaian economy to the weak and underdeveloped economies of the Soviet Union and its satellites in Eastern Europe and China. Again, before the military takeover, some opposition elements in Ghana maintained that Nkrumah had brought in shoddy goods from the backward economies of Eastern Europe and China. This paper probes the foreign policy objectives of military regimes in Ghana from 1966 to 1993. As the country celebrates its 64th independence day on March 6, 2021, amidst the global Covid-19 pandemic, this study seeks to retrace the political steps of the country since independence; focusing on the foreign policy of the military regimes within the last six decades. The paper intends to prove that, just as military officers lack political legitimacy to govern, they are hardly the right actors to make successful foreign policy decisions.

A Note on Methodology

Methodologically, the discussion in this presentation is analytical, comparative, descriptive, and above all, historical. It is a remote-based content analysis of both primary and secondary sources such as government publications, scholarly articles, books, existing public information, and media analyses on the subject matter. The paper adopts an exploratory analytical framework as the main tool of the investigation. The aim is to discover and make assessable to readers a body of knowledge in the area of military foreign policy in Ghana. The objective of exploratory research is to formulate and investigate a research problem that is not clearly defined. This method is used for an investigation that is more precise, for a better appreciation of the existing problem, and for clarification of concepts and priorities to develop hypotheses for further research.

The discussion is in three main sections. The preceding section will provide a review of relevant literature on some salient themes in the military field; abstracting from the welter of academic, political, and military terminologies what seem to be significant and defining features regimes. The second section focuses on the foreign policies of the three major military governments that have had the illegitimate mandate to rule Ghana intermittently from 1966 to 1992. The final section then deduces some general concluding remarks from the discussion, paying greater attention to how military regimes are predisposed to violent conduct and are more likely than their civilian counterparts to take an uncompromising stance in diplomatic negotiations.

1. Literature Review

The Meaning of Military Rule

The duo terms of *military rule* and the *military regime* are used synonymously in this discussion to refer to a subtype of an authoritarian regime. According to the United States Army (1940: 2), a military government is "that form of government which is established and maintained by a belligerent by force of arms over occupied territory of the enemy and over the inhabitants thereof." The laws of war determine the legality of a military government (Omo-bare, 1990). The end of the Second World War has ushered in many military coup d'états in the so-called "Third World" or developing countries (Perlmutter, 1980). Between the 1950s and '60s, many African countries had attained independence from their colonial masters and had started the journey to self-rule and republican status. Many modernization theorists at the time were quite optimistic that the newly independent nation-states of Africa, Asia, Latin America, and the Middle East would eventually develop into capitalist democracies where the civilian would exercise unchallenged authority over the military. Unfortunately, those theoretical predictions or hypotheses and expectations were never fulfilled as military takeovers in most of the third world countries had reached their crescendo between the 1960s and '70s.

Origins of Military Rule

There are several research reports on the circumstances that necessitate the rise in military regimes in Africa and some parts of Asia and Latin America (Collier & Hoeffler, 2005; DeRouen & Heo, 2001; DIX, 1994; Maniruzzaman, 1992; Sigmund, 1993). None of those studies, however, has been able to hazard a direct correlation between the numerical strength of the military or the size of its budget and the propensity to stage a coup d'état. As Claude (1978: 142) has indicated, "Militaries numbering in the millions have remained politically passive, under a high degree of civilian control. Conversely, armed forces as small as two hundred (as in Togo in 1963) have successfully intervened in the political process and imposed their leaders upon the body politic". Just as the coup d'états differ in form and substance, so are the reasons. Reasons for coups headed by junior officers are markedly different from that of the coups led by those on top of the military hierarchy. Yet, the reasons for those two are not the same as those of palace coups. The distinction, largely, lies between the domestic political variables, internal bureaucratic factors within the armed forces, and external influences from powerful international actors. Regarding domestic political variables, for instance, economic crises resulting in high cost of living, the high relative frequency of political instability emanating from religious or ethnic conflicts, weak or non-functional state institutions, and *rickety* political parties are some of the factors that mostly precede military coups.

Several other writers have assigned varied reasons for the surge in military regimes in newly independent developing countries in the 1960s and '70s (Bienen, 1980; Cowan, 1966; Decalo, 1973; Perlmutter, 1980). Henry Bienen (1980: 172), for instance, has stated that "[T]here is an old debate, going back to the 1950s, as to whether training programs inculcate into developing countries' armed forces values of civilian control, commitment to development, or professionalism as understood by those who do the training". Bienen (1980) cited memoirs of some Ghanaian military officers such as Afrifa, and Ocran to buttress the argument that the impact of the colonial heritage on African military personnel and the training they underwent in the hands of the British army had made them less nationalistic than their civilian counterparts. This is closely associated

with another significant trigger that had emerged during the Cold War era – the superpower competition (Dommen & Maizels, 1988). At the height of the Cold War, the Soviet Union and the United States doled out large amounts of military assistance to their *clients* or allied nations, which had strengthened the military capabilities of those states. Indeed, Kposowa and Jenkins, (1993) have argued that there was a direct correlation between the Cold War and the increased military interference in politics in the Third World countries. There has been a downwards trend in the number of military regimes in the developing world ever since the Cold War had ended and the subsequent collapse of the Soviet Union in 1991.

Another notable phenomenon that had swept across the newly independent African states, and which led to the military involvement in African politics was the single-party system. A single party, as used in this discussion, denotes “a situation in which only one political party, the governing party, exists or is permitted to exist” (Kilson, 1963: 263). Except for Ethiopia, Egypt, Libya, and the Republic of Sudan, where no political parties existed at the time, variations of the one-party political system or the tendency to go in that direction could be seen in almost all newly independent African states (Claude, 1978; Kilson, 1963). Many of the new leaders in post-independence Africa held the view –albeit erroneous – that the single-party system was the most appropriate vehicle to drive home the concept of national unity. Kwame Nkrumah, the founding Prime Minister and the first President of the Republic of Ghana, for instance, was quoted to have stated flatly that, “[O]ne party rule is the most appropriate political instrument for ending tribalism and for planning development” (Cowan, 1966: 289). The focus on the one-party system as a fundamental axis around which the political structure of a state must revolve had resulted in the personalization of political office and the concentration of political power in the hands of a strong executive president. In the final analysis, the military would have to step in to get the leader out of office. When the army ousted Nkrumah of Ghana in 1966, among the reasons for the coup that had enjoyed public support was the single-party socialism and communism that Nkrumah had championed. General Akwasi Amankwa Afrifa, for instance, has stated that the military takeover became necessary because the President (Nkrumah) had effectively blocked all channels for a peaceful change of government in Ghana (Apter, 1972).

Mechanisms and Impacts of Military Rule

As we have seen in the above discussion, seizures of political power by the army officers had become the norm rather than the exception in most parts of the 20th century. This was the most common means of imposing autocratic regimes in the developing world. The consequences of these military regimes are varied. It is well known, that the military is a hierarchical institution with a specialty in the deployment of violence and the use of instruments of coercion. Thus, the only means of ruling under the military is by use of force (Davidonis, 1944). In most cases, however, military regimes attempt to win the trust of the masses by “proclaiming their intention of returning power to civilians after an unspecified period of house ‘cleansing’” (Claude, 1978: 139). Consequently, some military regimes, in some instances, have allowed general elections to choose national and local level representative bodies (Said, 2012). Still, others have relied on the judiciary (covertly or overtly) with a limited degree of independence to propagate the rule of law. In rare instances, military regimes have promulgated the national constitutions. Notwithstanding these seemingly positive circumstances, the mere threat of or use of torture, extrajudicial killings, disappearances, and the application of military codes of conduct to civilians by the military are commonplace during military rule (Brotz & Wilson, 1946).

Even though the military is a significant part of the state apparatus and functions under the laws of the state, the institution enjoys (relatively) a high degree of autonomy. This autonomy, it would seem, is because of the constitutional control they have over the instruments of violence and coercion (Bienen, 1978). That said, it is worth noting that the military is not a monolithic society or singly actor. It is a hierarchical institution with ranks and classes, which provides a fertile ground for intense rivalry and horizontal competition among the various service units (Wilson, 2016). In ethnically diverse societies such as Ghana and many other African countries, lack of ethnic balance across the major ethnic groups during military recruitment could result in the security institution being regarded as representing one ethnic group against others (Zeff, 1981). These divisions and/or problems are aggravated anytime the military has access to political power. Military regimes

that struggled in the past to manage these differences have mostly foundered, leading to uncontrolled counter coups and attempted seizures of political power (Hill, 1979).

Transitions from Military Rule

Most military governments of the 1960s and '70s, on many occasions, had become democratic (or civilian) in subsequent decades. The military regimes began by taking steps to woo prominent civilians into the military governments. For instance, Bienen (1975: 328) revealed that between 1967 and 1974, many "civilians functioned as civil commissioners in the Nigerian federal military government and in state governments". While some of those civilians – such as Aminu Kano and Chief Awolowo – had established themselves politically before 1966, many of them had never been active politicians (Bienen, 1975). There have been attempts by several analysts to distinguish between democratization and restoration of civil liberties (Anene, 2000; Arceneaux, 2001; Rothchild & Gyimah-Boadi, 1981; Williams, & Masters, 2011). The academic literature is also awash with the debate over whether a multiparty system automatically leads to democratization (Gandhi, 2015). I will resist the temptation to delve into those debates.

There are varied outcomes when the military presides over political transitions from military rule to democracy. In most cases, the military tends to interfere in the process to ensure that their desired outcome is produced at the end of the transition. A case in point is Ibrahim Babangida's "transition" that never took place. Babangida was a military leader of Nigeria from 1985 to 1993. The regime initially set 1990 as *the* deadline for a return to civilian rule. After a failed coup attempt to oust the regime, the deadline was rescheduled to 1992, which resulted in the annulment of the 1993 presidential elections in Nigeria. General Sani Abacha eventually toppled Babangida's regime in 1993 (Kraxberger, 2004). Military rules in the 1960s and '70s had ended in several ways. After failed military adventures, many of the military regimes had collapsed. The military regimes of Greece in 1974 and Argentina in 1983 are the best examples of failed military adventures. Known as "Argentina's Dirty

War" era, the last military regime in Argentina lasted from 1976 to 1983. It was the cruellest and the murderous military rule ever in the Southern Cone (Ehenson, 1999; Gomez, 2001). With severe economic problems and increasing public opposition, the military regime lost popularity. The military government was forced to step aside in 1983 after Argentina's lost to Great Britain in the Falklands War (Feitlowitz, 2001).

Still, other military regimes had managed to negotiate a successful return to a multiparty system where they metamorphosed into civilian governments. Ghana's Jerry John Rawlings is an excellent case for analysis of a military leader turned democratic. Rawlings led a military junta from 1981 to 1992 and became a democratically elected two terms, Ghanaian President, from 7 January 1993 to 7 January 2001. He also served as a military leader for a short period in 1979. He governed Ghana for nearly 20 of the country's 64 years since independence. President Rawlings' economic policies led to Ghana's unprecedented economic crisis in 1983. Having lost popular support for his handling of the country's economy, according to Boafo-Arthur, (1999) he was forced (by external powers) to undertake the structural adjustment program and prepare the country for multiparty democracy. Rawlings founded the 'populist' National Democratic Congress (NDC) party to contest the 1992 general elections. The NDC won the election making Rawlings the first President of the Fourth Republic. The National Democratic Congress remains one of "the two big tent parties with national appeal and comprehensive platforms" (Minion, 2004: 423). The other party is the liberal New Patriotic Party (NPP).

Some of the military rulers had, either through formal or informal agreements, successfully negotiated their way out of political power. A typical case in point is the Chilean military regime from 1973 to 1990. A 1988 plebiscite voted the military regime out of power, which was followed by a general election in 1989 to return Chile to a multiparty democracy (Loveman, 1991). The 1984 Naval Club Pact in Uruguay also fits in this category (Aguero, 1998). It is worth noting, however, that not every regime transition leads to democratization. There are instances where the military regime is replaced by another military junta. With this scenario, I draw examples from Ghana and Nigeria. Ghana's Gen.

I. K. Acheampong led a military regime under the Supreme Military Council (SMC) from October 9, 1975, to July 5, 1978, when General F. W. K. Akuffo overthrew him in a palace coup. General Acheampong was forced to resign as head of state and was replaced by his deputy on the ruling Supreme Military Council II (SMC II) (Owusu, 1989). In the case of Nigeria, as we have already discussed previously, General Sani Abacha – a military ruler – replaced General Ibrahim Babangida's military regime in 1993 (McGowan, 2003).

Most analysts on post-military regimes tend to focus almost entirely on the outcomes of the political processes and the quality of the democratic governments that succeeded the authoritarian regimes. What rarely engages the attention of many analysts is the military prerogatives that were established before the transitions. These prerogatives, in most cases, outlive the authoritarian regime itself (Ensalaco, 1995). The prerogatives could be exceptional conditions of service for a category of military officers, entrenched constitutional clauses that give unqualified protection to post-authoritarian regime leaders, or a role as ex officio members in domestic security boards. Irrespective of the form or shape of those prerogatives, they most often remain albatrosses around the necks of the civilian governments long after the transition.

2. Foreign Policy under Military Regimes in Ghana (1966-1992)

The National Liberation Council (NLC) and Ghana's Foreign Policy

The National Liberation Council – a group of army and police officers, removed the founding Prime Minister and the first President of the new independent Ghana, Kwame Nkrumah, from office on February 24, 1966. This was Ghana's first post-independence military interference in the country's political affairs. According to the Chairman of the NLC, Lt General J. A. Ankrah, Nkrumah was overthrown because of his dictatorial and repressive rule, corruption and mismanagement of the economy, attacks on academic freedom and curtailment of the freedom of expression, interference in the affairs of the armed forces and the police, and the one-party Socialism and Communism.

The foreign policy of the National Liberation Council did not differ much from that of the Nkrumah administration. In a national broadcast to mark the first hundred days of the regime, General Ankrah stated that “[W]e have endeavoured to keep to our declared policies of non-alignment, balanced neutrality, and non-interference in the internal affairs of other states. Some of our detractors have erroneously stated that with the overthrow of Nkrumah, Ghana would abandon its traditional role in African Affairs, particularly in the anti-colonial struggle. We have, by deeds and words given the lie to this.” Indeed, the NLC had many “detractors” especially outside Ghana. Although many African leaders had some personal reservations regarding Nkrumah’s radical pan-African agenda, the coup did not receive the expected approval from the majority of these African leaders. Many countries, such as Egypt, Guinea, Tanzania, and Somalia developed a lukewarm attitude towards leaders of the NLC in international gatherings. Those states accepted the traditional role that Ghana was playing in African affairs especially, the ‘fight’ against colonial rule. Zambia, for instance, recalled its ambassador to Ghana immediately after the military takeover in Ghana to demonstrate its disapproval of the coup. Cuba also had to cut foreign ties with Ghana by closing its diplomatic mission in Accra. The NLC regime, however, enjoyed some subtle endorsement from Cote d’Ivoire, Liberia, Nigeria, and Togo for obvious reasons. These countries had strained relations with Nkrumah and his style of leadership.

Despite the NLC’s resolve to keep to the policies of non-alignment, most of the regime’s external policies were western-oriented. There was a subtle approval of the coup by the western world, especially the United States of America and the United Kingdom. It did not come as a surprise to many analysts when a powerful government delegation paid official state visits to France, the US, and the UK to strengthen bilateral relations with, and seek financial support from, those countries. Some of the erudite foreign policy analysts attributed the western connection to the outlook and experiences of the new Ghanaian leaders. According to Valerie Plave Bennett, the leaders of the 1966 revolution were “...conservative, pro-Western, British-trained Ghanaian army and police ...”. Olajide Aluko (1975) also shared similar

sentiments when he postulated that, all the four police officers on the Council were trained at the Metropolitan College, London, England; and all the four army officers on the Council were trained at different army training colleges in Britain, and Colonel A. A. Afrifa went to Sandhurst. They were therefore anti-communist in outlook while they showed affection towards the British way of life, its legal system, and its democratic ideals.

It is important to note, at this point, that National Liberation Council paid little attention to external issues. To a considerable extent, domestic political pressure created justifiable motivations for this. In other words, the general mood in Ghana before and after the 1966 coup dictated the foreign policy trajectory of the NLC (i.e. a temporal retreat from global affairs). The sentiments across the country were that Nkrumah's administration had concentrated too much on African and international affairs to the neglect of Ghana's domestic issues. Others also held the strong conviction that "Nkrumah's violent attacks on the West from 1961 onwards were responsible for the refusal of Western nations to grant long-term loans to Ghana after 1961, and to assist Ghana in securing an international cocoa pact" (Aluko, 1975: 60). Thus, at the very dawn of its assumption of office, the NLC regime played on the general mood of the country and restricted its involvement in external matters. For instance, in a radio broadcast to the nation in 1966, General J. A. Ankrah, the Chairman of the NLC had stated "... our external relations shall be guided by our national security, the territorial integrity of all Ghanaians" (Files at the Ministry of Information, Accra). Again, in a meeting with three visiting journalists from Britain, France and Germany, General Ankrah had reiterated, "the prosperity of Ghanaians is the supreme goal of the foreign policy of the NLC. We shall not deviate from that goal and we shall not compromise over that goal" (Files at the Ministry of Information, Accra). To be charitable to the regime, it is important to acknowledge that the regime's foreign policy trajectory aligned with one of the major theses of foreign policy analysis. The foreign policy of a state is determined, largely, by the interplay between the domestic forces of the state and the changing dynamics of the international environment (Waltz, 2001).

The Foreign Policy of the National Redemption Council (NRC)

The government of Prime Minister Kofi Busia and the Progress Party were removed from office on 13 January 1972. Ghana, for the second time in her 16 years of sovereign nationhood, came under military rule. The coup d'état was led by the Acting Commander of the Infantry Brigade of the Ghana Army, Lieutenant Colonel Ignatius Kutu Acheampong. The officers constituted the National Redemption Council (NRC) and its junta with Lt. Col. Ignatius Kutu Acheampong as the Chairman and Head of State. In 1976, the military junta was re-organized. A new policy-making organ was created as the Supreme Military Council. It consisted of all the service commanders of the Armed Forces. Lt. Col. Acheampong was promoted to the rank of General and retained his position as Chairman of the SMC and Head of the State. On 6 July 1978, in a putsch, General Acheampong was ousted and put under house arrest. A new Supreme Military Council II was constituted with General Fred W. Akuffo as its Chairman and the new Head of State. As Asante (1997) has indicated, the Supreme Military Councils (SMCs) were continuations of the National Liberation Council. Hence, the foreign policy of the Supreme Military Council II naturally adopted the same policy options as the NRC.

Upon assumption of office as the Head of State of Ghana, Col. Ignatius Kutu Acheampong met the press on 17 January 1972. In that press conference, Col. Acheampong laid bare the foreign policy trajectory of the regime:

Our foreign policy will first of all be based on a vigorous and dynamic African policy. We intend to foster the closest and most cordial relations with all African States. Furthermore, we cannot remain indifferent to the plight of our African brothers still not free and who suffer indignation on the continent of their birth. Accordingly, we shall vigorously support the eradication of the last remnants of colonialism and racial discrimination from the African continent. Our fellow Africans struggling for control of their destiny under the racist regime of South Africa, under the rebel regime of Ian Smith, in Namibia and the Portuguese-held parts of Africa will have our unflinching support (Asante, 1997: 41).

In the sphere of its foreign policy, there was a seemingly desperate attempt on the part of the NRC to sound and look like Nkrumah.

Acheampong and his regime lent credence to the commanding role that Ghana was playing to push for the total liberation of the African continent. The disastrous political consequences of colonialism were no longer a distant, abstract matter, but a grinding reality for every African. The issue of Rhodesia (now Republic of Zimbabwe) and apartheid South Africa featured prominently at the initial stages of the NRC foreign policy. The NRC had begun a phantom mobilization of a volunteer brigade ostensibly to join the nationalist guerrilla forces in Rhodesia.

The NRC's foreign policy towards Ghana's neighbours in particular and Africa, in general, received a positive rating by many foreign policy analysts. Though Ghana's relations with Burkina Faso, Cote d'Ivoire, and Togo, after the coup, were not seriously damaged, the relationship with Nigeria was unsurprisingly exceptional. Ghana's relations with Nigeria dates back to the pre-colonial era. Thus, before independence, Nigerians had established businesses in Ghana and had contributed unmeasurably to the politico-cultural and socio-economic development of Ghana. As of 1931, the largest single group of immigrants in Ghana had come from Nigeria (Yeboah, 1986). The economic affluence of Ghana at the time had made the country the "gold coast" for migrants from neighbouring countries, particularly Burkina Faso. Nigeria and Togo (Honig, 2016). Between 1931 and 1963, the population of Nigerian migrants in Ghana increased from 57,400 to 191,802 (Olaosebikan & Ajayi, 2014). The net results of these large-scale economic migrants were economic insecurity and youth unemployment with its unintended social vices. The migrants, mostly Nigerians, were accused of posing both economic and security threats to Ghana. Therefore, the government instituted some policy interventions aimed at controlling the rising population of aliens in the country. One of such policy interventions was the 1969 "Aliens Compliance Order". The order expelled close to 200,000 migrants in Ghana (Peil, 1971). Though the policy affected migrants from countries like Burkina Faso, Ivory Coast, Mali and Togo, the Yoruba community in Ghana (mostly from South-Western Nigeria) was the hardest hit. Out of an estimated 191,000 Nigerians in Ghana, the Yoruba constituted about 140,000 at the time (Kobo, 2010). Thus, when the NRC ousted Prime Minister Busia's government, Nigeria was the only West African State that openly rejoiced at the 1972 coup. For instance, Nigeria's most

prestigious daily newspaper at the time, The Daily Times, had featured many unprintable comments about the government of the Progress Party (Daily Times, 1972). There were clarion calls across Nigeria for the Federal Military regime of Yakubu Gowon to endorse and extend a helping hand to the NRC government.

Ghana also, under the NRC, committed itself to all policy demands of the Organization of African Unity (OAU). In an apparent move to cut a niche for itself, the National Redemption Council openly denounced Prime Minister Busia's proposal to terminate the isolation of apartheid South Africa and to enter into diplomatic negotiations with the regime in South Africa. As I have already discussed in this section, Col. Acheampong, in his maiden foreign policy pronouncement, took a "radical and uncompromising stand" against the apartheid regime in South Africa and the remaining imperial dominance in Africa. Ghana was, thus, projected as a good African leader with cordial comradeship with fellow African states. In 1973, for instance, Col. Roger Felli, who had just assumed the Foreign Ministry of portfolio stated, "Ghana has been welcomed back to her leadership role in Africa. Africa's freedom has always been the central inspiration of Ghana's foreign policy - Ghana without Africa is meaningless and Africa without Ghana is disastrous". Col. Acheampong government had established a Liberation Information Center in Accra to collaborate all propaganda activities in the continent. This was meant to strengthen the struggle against the apartheid regime in South Africa in particular and decolonization in general. The Acheampong regime, unlike the NLC or the Progress Party, provided bilateral assistance to the liberation movements.

The Foreign Policy of the Armed Forces Revolutionary Council (AFRC)

A military insurrection, on June 4, 1979, removed the Supreme Military Council II from office. A group of young military officers, under the direction of an Air Force Captain, announced themselves as the junta (Feit, 1968). That was the insurrection that brought Flt. Lt. Jerry John Rawlings into the office for the first time in the political history of Ghana. This 'first coming' of Jerry Rawlings focused exclusively on

internal policies. On June 4, 1979, the leader of the military junta, Flt. Lt. Rawlings said:

“... we, the young officers of the armed forces and other ranks, rose up in spontaneous mutiny to remove the causes of so much national pollution. Our immediate task was to cleanse the armed forces, which had lost its bearings in the wilderness of indiscipline and unprofessional behaviour. But our fundamental and long-term aim was to launch a revolution which would cleanse the whole nation, turn the hearts and minds of our people against social injustices and ultimately redirect the pattern of our national life ...” (Asante, 1997: 43).

The Armed Forces Revolutionary Council proclaimed a moral revolution against the Acheampong regimes of 1972 to 1978 and their offspring, the Akuffo regime of 1978/79 (Oquaye, 1980). These were regimes, according to the AFRC, that had no ambition for Ghana and governed without any moral principles. There was corruption in government, in the military, in the civil and all public services. Therefore, Flight Lieutenant Rawlings led a small group of officers to stage a mutiny that brought the AFRC to power (Barbara, 1982). The main mission of the military junta was to rid the system of corruption (with their “house decking” campaign) and return the country to multiparty democracy.

Thus, the regime did not see the need to send emissaries to Ghana's development partners abroad to explain the objectives of the coup. Ghana paid a huge price for this foreign policy indifference. Nigeria at the time was responsible for the supply of about 80% of crude oil to Ghana. However, after the coup and the subsequent execution of the former Heads of State of Ghana (General. Ignatius Kutu Acheampong and Lieutenant. General. Frederick W.K. Akuffo), the government of Nigeria cut off the supply of oil to Ghana. This resulted in an unprecedented fuel shortage in Ghana. The OAU and the Commonwealth Secretariat also condemned the summary executions and demanded explanations from the AFRC. However, the military junta did not yield to the pressure emanating from the international community. Perhaps, the only foreign policy move the AFRC made was the decision to attend the Non-aligned Conference in Cuba. Chairman Rawlings took advantage of the Cuban Conference to explain the aims and aspirations of the AFRC to the

Non-aligned Movement (Asante, 1997). This was before the AFRC had surrendered power to President Limann and his PNP Administration on September 24, 1979, just after three and half months at the helm of affairs. The 112 days in office were not all to be seen of Flight Lieutenant Jerry John Rawlings in the Ghanaian political landscape. After two years of a multiparty democracy under the leadership of Dr. Hilla Limann, Rawlings ousted Limann's government on December 31, 1981, accusing it of economic mismanagement. A Provisional National Defense Council (PNDC) was quickly set up to stir the affairs of the new government. I now wish to turn the spotlight on the foreign policy of the PNDC.

The Provisional National Defence Council (PNDC) and the Foreign Policy of Ghana

The economic mismanagement of the previous military regimes between 1972 and 1979 tended to be the bane of the Limann Administration. The People's National Party (PNP) government inherited a country with a stagnated economic growth. However, President Limann's lackadaisical approach to duty and his uninspiring leadership had facilitated the passing of the 'death verdict' on his administration. On 31 December 1981, a coup d'état led by none other than Flt. Lt. Jerry John Rawlings was proclaimed. Rawlings later announced the establishment of the Provisional National Defence Council (PNDC) with himself as the chairperson of the junta. The PNDC was to become the longest military regime in the political history of Ghana – from 1981 to 1992.

The initial stages of the PNDC regime were preoccupied with efforts to stabilize the security of the country and reengineer economic growth. The government of President Limann was under enormous economic difficulties and increasing public pressure to deal with the shortage of essential commodities. The foreign reserves of the country, which stood at 33 million dollars, were at an all-time low. Few months before the December 1981 coup, a renowned Ghanaian lawyer, Mr. William Eugene Ofori-Attah (Paa Willie) made the following observations about Ghana:

Chaos threatens the thin social fabric of Ghana. Organised labour is in revolt against the government and its private-sector employers. Students in

secondary schools and teacher training colleges are in revolt against their teachers, principals, and headmasters. The police are fighting soldiers; prisoners are on strike against prison warders. Farmers are threatening to withhold food from the market, and every Ghanaian seems to be angry with every other Ghanaian (Paa Willie, February 1981).

This was a true reflection on the economic conditions of Ghana on the eve of the removal of the PNP administration from power. Thus, these domestic difficulties dictated the initial foreign policy trajectory of the PNDC government. However, the retired Flight Lieutenant knew that before he could do anything meaningful on the foreign front, he needed to capture the support of the disillusioned public. In his maiden public statement, Chairman Rawlings proclaimed:

Fellow Ghanaians, as you will notice, we are not playing the national anthem. In other words, this is not a coup. I ask for nothing less than a REVOLUTION- something that will transform the social and economic order of this country. Fellow citizens, it is now left to you to decide how this country is going to go from today. We are asking for nothing more than popular democracy. In other words, the people should be part of the decision-making process of this country (Daily Graphic, January 1982).

Unlike previous military governments, and in line with its proclaimed popular democracy and public participation in the decision-making process of the country, the PNDC regime established political structures across the nation to allow for mass participation in the political process. Hence, both internal and external policies became the amalgamation of diffused public interests. However, foreign policy was still the prerogative of the Chairman and official members of the PNDC. Soon after the assumption of power, the regime had triggered an aggressive foreign policy agenda to garner financial support from the international community to deal with the domestic economic problems (Shillington, 1992).

The regime's first foreign trips consisted of delegations to Cuba, Libya Eastern Europe, and Nicaragua to solicit financial support and foster closer diplomatic relations. As we can see from the initial countries visited by the PNDC delegations, the regime was initially inclined to the socialist ideology and did not seem to have any well-defined international economic policy. However, as time went on and the reality began to hit hard, the regime

invited the International Monetary Fund (IMF) and the World Bank to the negotiation table as the country was set to embark on the structural adjustment program to resuscitate the dying economy (Gyimah-Boadi & Rothchild, 1982; Kraus, 1991). At that time, sustained structural adjustment and economic liberalization were seen as being inextricably linked to democratization (Adejumobi, 1996; Bofo-Arthur, 1999). Thus, many governments in the developing world, with the support of the IMF and the World Bank, adopted adjustment policies prior to political liberalizations. The PNDC regime, thus, had established economic diplomatic relations with the two Bretton Woods institutions and many other International Financial Institutions that were willing to come on board to help Ghana out of her economic woes. As always, good relations with the IMF and the World Bank naturally boost a nation's international reputation. Thus, with time, Ghana's economic relations with the West and other developed economies attracted positive reviews.

Ghana, under the PNDC government, had established diplomatic missions in Bulgaria and the Republic of Cuba and signed cultural and economic agreements with Sofia and Havana. It is also on record that the PNDC government sent some of its loyal revolutionary cadres and newly recruited foreign-service personnel to Bulgaria, Cuba, Libya, and the USSR for training. In addition, there was an agreement between the PNDC government and the Cuban state for Ghanaian students to study diverse fields of medicine in Cuba. This same agreement was replicated in Moscow during the Soviet Union era given Ghanaian students the rare opportunity to study in Russia. These were the heydays of the Soviet regime when the Union of Soviet Socialist Republics would offer African students full scholarships to study in different fields.

Ghana's diplomatic relations with Libya under Rawlings were at an all-time high. As indicated above, the PNDC had restored bilateral and diplomatic ties with the North African country immediately after the PNDC took charge of the governance of the country. Under President Limann, diplomatic relations with Libya had been everything but affable. It is worth recalling that after the execution of the former heads of state and several military generals by the PNDC regime, the Nigerian government had suspended the supply of petroleum products to Ghana. Rawlings had to rely on Colonel Muammar Gaddafi's Libya for oil. However, it would seem

that because of Rawlings' outstanding relationship with the Libyan leader, the PNDC's diplomatic relations with Ghana's neighbours and the Western World were uncordial. The return of Jerry Rawlings to the political scene did not come as a piece of pleasant news to the leaders of the West African sub-region. On one hand, after taking the leadership role of the country, President Hilla Limann had established outstanding diplomatic ties with the governments of Ghana's neighbouring countries and had helped to enhance political and socio-economic cooperation in the sub-region. On the other hand, almost all the leaders in the West African sub-region looked at Rawlings with subtle disdain and apprehension because of his relations with Colonel Muammar Gaddafi of Libya. When Rawlings first emerged in the political scene, he developed a personal relationship with Muammar Gaddafi because the two leaders shared the same ideology – the Socialist principles. Besides, some African governments had accused Gaddafi of unchecked subversive conducts across West Africa and elsewhere in the continent. He took his anti-imperialist ideology or agenda around Africa and offered military and financial support to numerous militant and rebel groups to ferment political instabilities in some parts of Africa (St John, 1983). President Limann had shared these common sentiments regarding the conduct of Gaddafi with other governments of West Africa.

Rawlings' posture did not help matters either. His initial foreign policy decision towards neighbouring countries was seen as non-collaborative. Instead of the normal courtesy visits by new leaders to the neighbouring states to announce their presents and strengthen bilateral and multilateral relations, Rawlings had ordered the closure of Ghana's land border and banned night flights into Ghana. These actions by the PNDC brought Ghana into hostile confrontations with her immediate neighbours. It degenerated into allegations and counter-allegations of subversions and incitements of the masses against sitting governments (West Africa, 1982). The PNDC responded to the reactions of these foreign leaders with insults and threats as if the regime was not aware that those affected by Ghana's decisions were sovereign nations who also had the interests of their countries to protect. It is worth noting that Ghana, like every sovereign nation, had the national interests to protect within the community of nations in the West African sub-region. However, achieving set targets of national interests requires the collaboration and cooperation of neighbouring or other

states in the region. For instance, since the 1970s, a joint cement project Ghana had with Togo and the Ivory Coast was doing very well for all the countries. However, due to the closure of the borders, the project and other informal cross-border commodity transactions with Nigeria, Togo, and Cote D'Ivoire had to be truncated. As these acrimonious relations were festering among these neighbouring West African states, subversive elements within the countries seized the opportunity to cause cross-border crimes. The PNDC regime then accused Cote D'Ivoire of granting asylum to Ghanaian political dissidents and allowing its territory to be used as a 'launch pad' by Ghanaian rebels.

Conclusion

What runs through all the three military regimes is that they all adopted suppressive and uncompromising measures to achieve their foreign policy objectives. Contrary to the rhetoric of "house cleaning" or "fighting corruption" in the immediate aftermath of a coup, these military leaders are far from being selfless nation builders and lack the moral high ground to pursue a successful foreign policy that would inure to the interests of the nation they claimed to love. The questions that Claude Welch (1962: 76) had asked decades ago are very relevant in this context: (1) "Can a military-based government cope more successfully with the difficulties civilian regimes encountered?" (2) "Are some of these problems susceptible to solutions by means congenial to the governing military junta in ways that escaped the preceding civilian regime?" The answer to these two questions cannot be in the affirmative - at least from the perspectives of Ghana's foreign policy during the military regimes under review. Military regimes, by their nature and character, lack the constitutional legitimacy; and the political will to create and promote the conducive environment and the diplomatic circumstances that are required to foster good foreign relations and friendly neighbourliness. At best, military governments represent a roadblock to the understanding of the complexities of the international system. At worst, they are predisposed to violent conduct and are more likely than their civilian counterparts to take an uncompromising stance in diplomatic negotiations.

All the military regimes in Ghana had set aside the most orthodox diplomatic caution and behaved in ways that frittered away the last drops of goodwill and respect that Ghana had left within the comity of nations. The poor quality of foreign policy in those regimes was also a reflection of the lack of intellectual sophistication in governments and the breakdown of the moral fibre of Ghanaian society. For a young middle-income nation such as Ghana, what is needed is a foreign policy that is in line with the country's aspirations and national interests. Such national interests would be anchored in democratic development and the socio-economic well-being of the citizens. It should not be driven by any imperialists' political orientation that is meant to gratify internal or external reference groups.

REFERENCES

Adejumobi, S. (1996). The Structural Adjustment Programme and Democratic Transition in Africa. *Verfassung Und Recht in Übersee/Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 29(4), 416-433. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/43110520>(7.07.2021).

Aguero, F. (1998). Legacies of Transitions: Institutionalization, the Military, and Democracy in South America. *Mershon International Studies Review*, 42(2), 383-404. Doi:10.2307/254439

Aluko, O. (1975). After Nkrumah: Continuity and Change in Ghana's Foreign Policy. *Issue: A Journal of Opinion*, 5(1), 55-62. Doi:10.2307/1166794.

Anene, J. (2000). Military Elites and Democratization: Ghana and Nigeria. *Journal of Political & Military Sociology*, 28(2), 230-245. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/45292813>(17.07.2021).

Apter, D. (1972). *Ghana in Transition*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt13x162z>. (17.07.2021).

Arceneaux, C. (2001). Military Regimes and Transition Control in the Southern Cone and Brazil: Implications for Democratization in Latin America. *Journal of Political & Military Sociology*, 29(2), 259-274. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/45293804>(17.07.2021).

Asante, K. B. (1997). *Foreign policy making in Ghana: options for the 21st century*. Accra: Friedrich Ebert Foundation, Ghana Office.

Barbara, E. O. (1982). *4 June: A Revolution Betrayed*. Enugu: Ikengo Publishers.

Bienen, H. (1975). Transition from Military Rule: The Case of Western State Nigeria. *Armed Forces & Society*, 1(3), 328-343. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/45346431>. (15.07.2021).

Bienen, H. (1978). Military Rule and Political Process: Nigerian Examples. *Comparative Politics*, 10(2), 205-225. Doi:10.2307/421646.

Bienen, H. (1980). African Militaries as Foreign Policy Actors. *International Security*, 5(2), 168-186. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2538450>. (15.07.2021).

Boafo-Arthur, K. (1999). Ghana: Structural Adjustment, Democratization, and the Politics of Continuity. *African Studies Review*, 42(2), 41-72. Doi:10.2307/525364.

Brotz, H., & Wilson, E. (1946). Characteristics of Military Society. *American Journal of Sociology*, 51(5), 371-375. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2771098>(15.07.2021).

Claude, E. W. (1978). Long term consequences of military rule: Breakdown and extrication. *Journal of Strategic Studies*, 1(2), 139-153. Doi: 10.1080/01402397808436995.

Collier, P., & Hoeffler, A. (2005). *Coup traps: why does Africa have so many coups d'état?* Oxford: Center for the Study of African Economics.

Cowan, L. G. (1966). The Military and African Politics, *International Journal*, 21(3), 289- 297. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/40199573>. (15.07.2021).

Daily Graphic and Ghanaian Times, issues 2 and 3, January 1982.

Daily Times (of Nigeria), Issues of 15, 16, and 17 January 1972.

Davidonis, A. (1944). Some Problems of Military Government. *The American Political Science Review*, 38(3), 460-474. Doi:10.2307/1948897.

Decalo, S. (1973). Military Coups and Military Regimes in Africa. *The Journal of Modern African Studies*, 11(1), 105-127. Retrieved July 15, 2021, from <http://www.jstor.org/stable/159875>.

DeRouen, K., & Heo, U. (2001). Modernization and the Military in Latin America. *British Journal of Political Science*, 31(3), 475-496. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/3593286>. (17.07.2021).

DIX, R. (1994). Military Coups and Military Rule in Latin America. *Armed Forces & Society*, 20(3), 439-456. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/45347010>(17.07.2021).

Dommen, E., & Maizels, A. (1988). The Military Burden in Developing Countries. *The Journal of Modern African Studies*, 26(3), 377-401. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/160890>. (15.07.2021).

Ehenson, M. (1999). Staging Cultural Violence: Griselda Gambaro and Argentina's "Dirty War". *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, 32(1), 85-104. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/44029421>. (18.07.2021).

Ensalaco, M. (1995). Military Prerogatives and the Stalemate of Chilean Civil-Military Relations. *Armed Forces & Society*, 21(2), 255-270. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/45346659>. (18.07.2021).

Feit, E. (1968). Military Coups and Political Development: Some Lessons from Ghana and Nigeria. *World Politics*, 20(2), 179-193. Doi:10.2307/2009794.

Feitlowitz, M. (2001). "We Know Nothing. It Isn't Taught": Secret Histories of Argentina's Dirty War. *Agni*, (54), 225-233. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/23009191>. (18.07.2021).

Gandhi, J. (2015). Elections and Political Regimes. *Government and Opposition*, 50(3), 446-468. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/26349775>. (18.07.2021).

Gebe, B. Y. (2008). Ghana's Foreign Policy at Independence and Implications for the 1966 Coup D'etat. *The Journal of Pan African Studies*, 2(3), 160-186.

Gomez, J. F. (2001). Military Rule in Argentina, 1976-1983: Suppressing the Peronists. Unpublished MA Dissertation, the University of Texas at Austin.

Grilli, M. (2019). A Historiographical Overview of Nkrumah's Ideology and Foreign Policy. *Southern Journal for Contemporary History*, 44(2), 29-54.

Gyimah-Boadi, E., & Rothchild, D. (1982). Rawlings, Populism, and the Civil Liberties Tradition in Ghana. *Issue: A Journal of Opinion*, 12(3/4), 64-69. Doi:10.2307/1166719

Hill, K. (1979). Military Role vs. Military Rule: Allocations to Military Activities. *Comparative Politics*, 11(3), 371-377. Doi: 10.2307/421828.

Honig, L. (2016). Immigrant Political Economies and Exclusionary Policy in Africa. *Comparative Politics*, 48(4), 517-537. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/24886186>. (21.07.2021).

Kilson, M. (1963). Authoritarian and Single-Party Tendencies in African Politics. *World Politics*, 15(2), 262-294. Doi:10.2307/2009376.

Kobo, O. (2010). 'We Are Citizens Too': The Politics of Citizenship in Independent Ghana. *The Journal of Modern African Studies*, 48(1), 67-94. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/40538348>. (21.07.2021).

Kposowa, A., & Jenkins, J. (1993). The Structural Sources of Military Coups in Postcolonial Africa, 1957-1984. *American Journal of Sociology*, 99(1), 126-163. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/2781957>. (15.07.2021).

Kraus, J. (1991). The Struggle over Structural Adjustment in Ghana. *Africa Today*, 38(4), 19-37. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/4186774>. (21.07.2021).

Kraxberger, B. (2004). The Geography of Regime Survival: Abacha's Nigeria. *African Affairs*, 103(412), 413-430. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/3518564>. (15.07.2021).

Loveman, B. (1991). Mision Cumplida? Civil Military Relations and the Chilean Political Transition. *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, 33(3), 35-74. Doi:10.2307/165933.

Maniruzzaman, T. (1992). Arms Transfers, Military Coups, and Military Rule in Developing States. *The Journal of Conflict Resolution*, 36(4), 733-755. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/174307>. (17.07.2021).

McGowan, P. (2003). African Military coups d'état, 1956-2001: Frequency, Trends and Distribution. *The Journal of Modern African Studies*, 41(3), 339-370. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/3876235>. (18.07.2021).

Minion, K. C. M. (2004). Political Parties in Ghana through Four Republics: A Path to Democratic Consolidation. *Comparative Politics*, 36(4), 421-442. Doi:10.2307/4150169.

Nanjira, D. D. (2010). *African Foreign Policy and Diplomacy from Antiquity to the 21st Century*. ABC-Clio, 2.

Olaosebikan, J., & Ajayi, A. T. (2014). Expulsion of Nigerian Immigrant Community from Ghana in 1969: Causes and Impact. *Developing Country Studies*, 4(10), 176-186. Retrieved from: www.iiste.org. (21.07.2021).

Omo-bare, I. (1990). Military and Civilian Regimes in Sub-Saharan Africa: A Comparative Analysis of Public Policy Outputs and Outcomes. MA Dissertation, Louisiana State University and Agricultural & Mechanical College

Oquaye, M. (1980). *Politics in Ghana, 1972-1979*. Christiansburg, Accra: Tornado Publications.

Owusu, M. (1989). Rebellion, Revolution, and Tradition: Reinterpreting Coups in Ghana. *Comparative Studies in Society and History*, 31(2), 372-397. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/178814>. (21.07.2021).

Peil, M. (1971). The Expulsion of West African Aliens. *The Journal of Modern African Studies*, 9(2), 205-229. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/159441>. (21.07.2021).

Perlmutter, A. (1980). The Comparative Analysis of Military Regimes: Formations, Aspirations, and Achievements. *World Politics*, 33(1), 96-120. Doi:10.2307/2010257.

Rothchild, D., & Gyimah-Boadi, E. (1981). Ghana's Return to Civilian Rule. *Africa Today*, 28(1), 3-16. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/4185979>. (21.08.2021).

Said, A. (2012). The Paradox of Transition to “Democracy” under Military Rule. *Social Research*, 79(2), 397-434. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/23350071>.(21.07.2021).

Shillington, K. (1992). *Ghana and the Rawlings factor*. London: Macmillan.

Sigmund, P. (1993). Approaches to the Study of the Military in Latin America. *Comparative Politics*, 26(1), 111-122. Doi:10.2307/422176.

St John, R. (1983). The Ideology of Muammar al-Qadhdhafi: Theory and Practice. *International Journal of Middle East Studies*, 15(4), 471-490. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/163557>.(21.07.2021).

Tieku, T. K. & Odoom, I. (2020). “Re-orienting Ghana’s Foreign Policy Crowd”. In Ayee, J. R. A. & Ohemeng, F. L. K. (eds.) *The Public Policy Making Process in Ghana: How Politicians and Civil Servants Deal with Public Problems Account*: EBSCO Publishing: University OF Alberta Libraries. Chapter Twelve, 323-345.

Waltz, K. (2001). *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. New York: Columbia University Press. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/10.7312/walt12537>. (19.07.2021).

Washington, D. C. (1940). Rules of Land Warfare, 2(6), FM 27-10.

Welch, C. (1962). The African Military and Political Development in Henry Bienen (ed.) *The Role of the Military in Underdeveloped Countries*. Princeton University Press, Princeton.

West Africa, 6 January 1982.

Williams, L., & Masters, D. (2011). Assessing Military Intervention and Democratization: Supportive Versus Oppositional Military Interventions. *Democracy and Security*, 7(1), 18-37. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/48602680>. (17.07.2021).

Wilson, T. (2016). Working Under Military Authoritarian Rule. In *Eyewitness to Early Reform in Myanmar*. ANU Press. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1bw1hbp.10>. (15.07.2021).

Yeboah, Y. (1986). The Crisis of International Migration in an Integrating West Africa: A Case Study of Nigeria and Ghana. *Africa Development / Afrique Et Développement*, 11(4), 217-256. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/24486623>. (21.07.2021).